

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1988 **1** letnik 42

YU ISSN 0350-5774

UDK 949.712(05)
UDC

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

LETNIK 42
LETO 1988

IZDAJA
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
LJUBLJANA

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКОЕ ЖУРНАЛ

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Bogo Grafenauer
Dušan Kos (tehnični urednik)
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
dr. Miro Stiplovšek
Peter Štih
dr. Fran Zwitter

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 1. 4. 1988.

Izdajateljski svet: Dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterški, Janez Stergar, Prvenka Turk, dr. Fran Zwitter

Prevodi: Cvetka Vode (angleščina), Madita Šetinc (nemščina), Avguštin Malle (nemščina), Peter Schreiner (nemščina), Teodor Domej (nemščina), Janez Zor (ruščina), Natalija Vidmarović (ruščina), Jadran Ferluga (italijanščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/1, tel.: (061) 332-611, int. 210

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 12.000 din, za društvene člane 8000 din, za društvene člane-upokojene 6000 din, za društvene člane-štolente 4000 din (vse cene za letnik 42/1988, veljavne do 30. 7. 1988).
Cena tega zvezka v prosti prodaji je **3600 din**

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Raziskovalna skupnost Slovenije
Kulturna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, junij 1988

Naklada: 1750 izvodov

KAZALO – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE – STUDIES – СТАТЬИ

Peter Schreiner, Slike iz bizantinske province. Trgovci in trgovina v dobi Paleologov	5–12
Pictures from a Byzantine Province. Merchants and Trade in the Paleologs Period	
Картиньы из византийской провинции. Торговцы (купцы) и торговля во время Палеологов	
Jadran Ferluga, Kolonizacijska politika bizantinske oblasti od VII. do XIII. stoletja	13–26
Colonisational Politics of Byzantine Authorities from VIIth to XIIIth Centuries	
Колонизационная политика византийской власти с VII-го по XIII-ое столетие	
Janez Cvirn, Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907	27–42
Political Orientation of the Celje Germans from 1861–1907	
Политическая ориентация немцев из Целье с 1861-го по 1907-ой годы	
Avguštin Malle, Nekaj pripomb k utrakvistični šoli na Koroškem v letih 1923–1938	43–60
Some Remarks on Utraquist School in Carinthia from 1923 to 1938	
Несколько замечаний к утраквистической школе в Каринтии с 1923-го по 1938-ий годы	
Teodor Domej, Koroški Slovenci v prvem letu nacistične vlade v Avstriji	61–83
Carinthian Slovenes During the First Year of the Nacist Rule in Austria	
Каринтийские словенцы в первом году нацистской власти в Австрии	

ZAPISI – NOTES – ЗАПИСИ

Marinka Dražumerič, Gospodarsko življenje v Beli krajini med 1. svetovno vojno	85–102
The Economic Life of Bela krajina During World War I	
Экономическая жизнь Белой Краины во время Первой мировой войны	
Duro Vidmarović, Školstvo hrvatske narodne manjine u Madarskoj od 1945. do 1985. godine	103–119
The Education of the Croatian National Minority in Hungary from 1945 to 1985	
Школы хорватского национального меньшинства во Венгрии с 1945-го по 1985-ый годы	

PROBLEMI IN DISKUSIJA – PROBLEMS AND DISCUSSION – ПРОБЛЕМЫ И ДИСКУССИЯ

Bogo Grafenauer, O »(ne) znanstveni fantastiki« v Zgodovinskem časopisu. Odprto pismo prvega glavnega in odgovornega urednika Zgodovinskega časopisa sedanjemu uredniku	121–123
On “(non) Science Fiction” in Historical Review. An Open Letter of the First Chief and Responsible Editor of Historical Review to the Present Editor	
О „(не)научной фантастике“ в Историческом журнале. Открытое письмо первого главного и ответственного редактора Исторического журнала теперетнему редактору	
Ferdo Gestrin, Odgovor Nadi Klaić	123–124
A Reply to Nada Klaić	
Ответ Наде Клаич	
Vasilij Melik, Pojasnilo k odprtemu pismu	124
Explication to an Open Letter	
Объяснение к открытому письму	

IN MEMORIAM – IN MEMORIAM – В ПАМЯТЬ

Jaroslav Šašel (Rajko Bratož)	125–129
Jaroslav Šašel	
Ярослав Шашел	
Toussaint Hočevar (Stane Granda)	129–131
Toussaint Hočevar	
Тоуссаинт Хочевар	

JUBILEJI – ANNIVERSARIES – ЮБИЛЕИ

Branko Božič – šestdesetletnik (Olga Janša-Zorn)	132–135
Branko Božič – Sexagenarian	
Бранко Божичу – шестьдесят лет	
Tomaž Weber – šestdesetletnik (Drago Novak)	135–136
Tomaž Weber – Sexagenarian	
Томажу Веберу – шестьдесят лет	

KONGRESI IN SIMPOZIJI – CONGRESSES AND SYMPOSIA – СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ

Missijev simpozij (Rim, 8.–11. september 1987) (Vinko Rajšp – Stane Granda)	137–138
Missia Symposium (Rome, 8th–11th September 1987)	
Симпозиум посвященный Миссии (Рим, 8–11 сентября 1987)	
Znanstveno srečanje »Čitaonički pokret u jugoslavenskim zemljama u XIX stoljeću« (Veli Lošinj, 29. in 30. oktober 1987) (Branko Marušič)	138–139
Scientific Meeting "Reading Societies Movement in Yugoslav Lands in XIX Century" (Veli Lošinj, 29th and 30th October 1987)	
Научное совещание „Движение читательных обществ в югославских землях в 19-ом в.“ (Вели Лошинь, 29 и 30 октября 1987)	

RAZSTAVE – EXHIBITIONS – ВЫСТАВКИ

Čarovnice in čarovniki, deželna razstava 1987, Štajerska (Riegersburg, 1. 5.–26. 10. 1987) (Vinko Rajšp)	139–140
Witches and Witchcraft, Regional Exhibition 1987, Styria (Riegersburg, 1st May – 26th October 1987)	
Колдуньи у колдовство, региональная выставка 1987, Штирия (Ригерсбург, 1. 5. – 26. 10. 1987)	

OCENE IN POROČILA – BOOK REVIEWS AND REPORTS – РЕЦЕНЦИИ И АННОТАЦИИ

Radomir P. Guberinić, Stari trg i rudnik Brskovo (Ignacij Vojc)	141–142
Giovanni Russignan, Testamenti di Isola d'Istria (dal 1391 al 1579) (Gorazd Marušič)	142
Ljubinka Trgovčević, Naučnici Srbije i stvaranje jugoslovenske države 1914–1920 (Vasilij Melik)	142–145
Alain Grosrichard, Struktura Seraja (Andrej Studen)	145–147
Die Schul- und Bildungspolitik der österreichischen Sozialdemokratie in der Ersten Republik (Ivanka Zajc-Cizelj)	148–149
Slovenski študenti v boju za narodno in socialno osvoboditev; I. del (1919–1941) (Avgust Lešnik)	149
Jože Mlinarič, Župnije na slovenskem Štajerskem v vizitacijskih zapisnikih arhidiakonata med Dravo in Muro 1656–1774 (Stane Granda)	149–150
Stijepo Obad, Dalmacija revolucionarne 1848/49. godine (Stane Granda)	150–151
Marcello Marpurgo, Valdirose (Petra Svobljak)	151–152
Tone Ferenc, Fašisti brez krinke, Dokumenti 1941–1942 (Miroslav Stiplovshek)	153–154

OBVESTILA – INFORMATION – ИНФОРМАЦИЯ

Obvestilo o pripravah na 24. zborovanje slovenskih zgodovinarjev (Jasna Horvat)	155
Information on Preparations for the 24th Meeting of Slovenian Historians	
Информация о подготовке к 24-му совещанию словенских историков	
Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	155–156
Information about the Issuing of Zgodovinski časopis (Historical Review)	
Извещение о выходе в свет Исторического журнала	

IZVLEČKI – ABSTRACTS – РЕЗЮМЕ

Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 42, 1988, 1	I–IV
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 41, 1988, 1	
Резюме статей и докладов в Историческом журнале 41, 1988, 1	

Peter Schreiner

SLIKE IZ BIZANTINSKE PROVINCE TRGOVCI IN TRGOVINA V DOBI PALEOLOGOV

**Predavanje na oddelku za zgodovino ljubljanske
filozofske fakultete 7. aprila 1987***

Bizantinska provinca je otrok — pokora raziskovanja. Ta ugotovitev nikakor ni nova, vendar pa se vedno znova pokaže pri vsakem proučevanju virov. Na podlagi hagiografskih spisov tečejo vse do 10. stoletja poročila o provinci v bogatejši meri kakor pozneje. Zgodovinopisje in leposlovje se osredotočata v Carigradu in na Carigrád. Epsko pesništvo je določena izjema, vendar ostajajo resnično vprašljivi vsi poskusi, da bi iz epa o Digenisu skleпали o življenjskih razmerah ob meji. Epika spada k pesništvu in nam ne more nadomestiti nikakršnega stvarnega poročila. Retrospektivno na posnemanje antike usmerjena bizantinska književnost ne posreduje niti dovolj poročil o življenju v prestolnici, da ne govorimo izven nje. Morda je bila bizantinska provinca veliko manj »provincialna« kakor si to radi predstavljamo. Carigrad je bil vedno velik privlačen center, ki je zasenčil vse ostalo, ne glede na to, ali je bilo to dobro ali slabo. Pojem province, kakor ga uporabljamo v tem predavanju, ni opredeljen kulturnozgodovinsko, temveč prej geografsko; gre za pokrajine izven velikih mest, kakršni sta bili v poznobizantinski dobi samo Carigrad in Solun. V tej provinci je živela pretežna večina bizantinskega prebivalstva.

»Slike iz bizantinske province« je gotovo nenavaden naslov predavanja. Slike ugotavljajo trenutek, določen moment, ne morejo pa slikati poteka dogajanja. Tako tudi predavanje ne bo posredovalo zaključene celote, temveč bo prikazalo kot utrinke določene vidike, določene scene, ki često med seboj niso povezane.

Ne želimo vas dolgočasiti z izvajanji o virih, vendar vam dolgujemo nekaj besed o podlagi tega predavanja. O trgovini v bizantinski provinci so poročali doslej le zahodni, pretežno italijanski viri, vendar ti pravzaprav niso poročali o bizantinski trgovini, temveč o zahodni. To je marsikaterega raziskovalca zavedlo k temu, da je sploh zanikal obstoj bizantinske trgovine. Pri bizantinskem kmetijstvu je bil bolj v ospredju družbeni vidik, pronijarji, parojki, duloparojki itd. Kmetijskim proizvodom samim niso posvečali nobene sistematične pozornosti. Za raziskavo obeh sklopov vprašanj, družbenega in gospodarskega, so bili doslej na razpolago le uradni teksti, listine, ali, da se drugače izrazimo, le ti viri so bili pritegnjeni. To predavanje nam je omogočila nova vrsta virov, na katero smo naleleti: zasebni gospodarski zapisi. Pri tem gre, kratko rečeno, za notice o dohodkih ali izdatkih v obliki blaga in denarja, deloma pa so to pravilno vodene poslovne knjige. Te se nahajajo večinoma na preostalih prostih straneh rokopisov, večkrat tudi na dopolnilnih listih na začetku in koncu rokopisa. Kako pomembni so ti zapisi, kaže dejstvo, da jih najdemo v dragocenih rokopisih, ki so bili v posesti kakega trgovca ali zemljiškega posestnika. Izročilo teh besedil je vprašanje zase, v katerega se na tem mestu ne bomo spuščali. Le toliko, da vam to, kar smo povedali, ponazorimo z dvema primeroma: poslovna knjiga s Halkidike je ohranjena v zbirki antiheretičnih spisov, druga z Rodosa v nekem pomembnem rokopisu Aristotelovih del. Žal nam noben izdajatelj — in večinoma so ti teksti napisani od ene same roke — ni zapustil svojega imena. Če postavite vprašanje, kako najdemo take tekste, je odgovor en sam: rokopise je treba sistematično prelistavati. Težave pri ovrednotenju teh tekstov niso ravno majhne, ker skorajda ni možnosti primerjanja. Večina tekstov, ki so podlaga temu predavanju, še ni izdana. Računamo na vaše razumevanje za to, da o njihovem izvoru pred objavo ne moremo dati nobenih podatkov. Sedaj pa in medias res, skok v bizantinsko provinco.

* Ker je v prispevku vrsta srednjeveških grških izrazov, smo v opombah dodali bodisi prevod, bodisi kratko pojasnilo k posameznim mestom. Vsa pojasnila so prevajalčeva. V opombah niso razloženi tisti grški termini, katerih pomen je razviden iz besedila prispevka.

Nahajamo se v majhnem mestu na obali Črnega morja – verjetno v Pontherakleji – okrog leta 1360. Osebe, ki nastopajo kot trgovci, so: en veletrgovec, 110 grških trgovcev in deset trgovcev, katerih imena kažejo na turški izvor, npr. *μουσουλιάνος ὁ Σταουλιύσης, χαλίλ, ἢ Σουλαμάνης*. Nasprotno ne naletimo na nobeno zahodno ime. Nič ne govori za to, da bi vsi trgovci prebivali v mestu; blago, ki so ga kupili, so najprej prodajali izven mesta. Med trgovci je en *ἑξαρχος*, en *ἄρχων* in en *γραμματικὸς*¹. Vsi so stalni odjemalci veletrgovca, kajti vsi so dobili svoje blago proti obročnemu plačilu in so izbrisali preostali del dolga, ko so svoje blago prodali. Sezname odražajo razmere, tipične za notranjo trgovino. To trgovino je obvladovala sorazmeroma majhna skupina domačinov. Tako je kupil neki Chortasmenos 2. septembra 6 mernikov pšenice, 7. septembra 4 mernike ječmena, 8. septembra 2 mernika ječmena in 1 mernik ovsu. Le za primerjavo popolnoma drugačen primer iz istega časa: neki Italijan in neki Francoz sta kupila 700 oziroma 495 mernikov žita. Blago, s katerim so v našem črnemorskem kraju trgovali, je povsem ustrezalo deželi: pšenica, ječmen, oves, smokve, posušeno grozdje, sir, fižol, orehi, kostanj, jabolka, da imenujemo le najbolj pogoste vrste. Poleg tega se pojavljajo nekateri proizvodi, ki jih je treba posebej poudariti. Na prvem mestu je kaviar. V mesecu in pol je bilo prodanih okrog 3500 kilogramov kaviarja. Vsekakor bi bilo napačno, če bi pri presoji uporabljali merila današnjega časa. Kaviar v bizantinski dobi ni bil luksuzno blago. Na trgu so ga prodajali *ταριχόπουλο*², na primer v Solunu, kot kaže neka pesem Johannes Kataresa. Na trgu v Brusi je Bertrandon de la Broquière leta 1434 poskusil kaviar in je ocenil proizvod kot resnično neužiten za zahodni okus. Johannes Chortasmenos ga omenja kot hrano za bolnike. Dejansko pa je bila to hrana revnih ljudi. Menih v samostanski satiri »Ptochoprodromika« toži, da nima niti toliko denarja, da bi si mogel kupiti nekaj kaviarja, in se označuje kot *σαρδαμαρίου παιδίν, χαβιροκαταλύτον*³. Seveda je bila tudi v Bizancu razlika med različnimi vrstami kaviarja. Naša poslovna knjiga omenja včasih *χαβιάρι*, včasih dodaja *τανιωτικὸ*, iz Tane, ali *κουπατικὸ*, iz La Cope, dveh krajev ob Azovskem morju. V vseh ostalih primerih je bil kaviar iz rib maloazijskih rek, ki se izlivajo v Črno morje, in zato ni bil luksuzno blago. Drugi proizvod, ki je vreden omembe, je milo. Vemo, da so ga v Carigrad pretežno uvažali iz Italije. Vendar so ga proizvajali tudi na turškem območju. Že omenjeni Bertrandon de la Broquière ga je videl v Brusi in je zapisal: »savon blanc qui est là une très grande marchandise«. S tem se dobro ujema dejstvo, da so se v našem tekstu vsi turški trgovci ukvarjali izključno z milom. Omenimo naj še tretje blago, ker je značilno za deželo: železo. Kot predmet trgovine se omenja sedemkrat, vedno brez omembe količine. Iz drugih virov vemo, da so med kraji Vatiza in Samsun, pri kraju *οὔναλον*, pridobivali železo v dnevnem kopu. Omemba je toliko bolj dragocena, ker so podatki o železu v poznem Bizancu resnično redki. Poslovna knjiga omenja v celoti štiriindvajset vrst blaga, ki bolj ali manj vse služijo potrebam vsakodnevnega življenja. Presenetljivo je, da se ne omenja en proizvod: vino. To je morda gol slučaj, zlasti zato, ker se tudi olje ne omenja. Ali pa so bili odjemalci že pretežno Turki, za katere je bilo uživanje vina prepovedano?

Poslovna knjiga iz Herakleje navaja tudi vrsto drobnarij s področja trgovine, ki vsekakor zaslužijo omembo. Tako izvemo nekaj o pakiranju blaga. Milo so prevažali v zabojih (*σεντούκια*)⁴. Iz tega se zopet da sklepati, da je bilo to milo v trdem in ne v tekočem stanju, v obeh vrstah, ki ju poznamo tudi iz zahodnih trgovskih knjig. Kaviar so hranili večinoma v predmetu, ki se je imenoval *φούσκα*, pač okroglo oblikovana živalska koža. Taka *φούσκα* je morala biti sorazmeroma velika, ker je tehtala v glavnem en *κάνταριον*, torej skoraj 50 kilogramov. Včasih so kaviar oddajali tudi v *καλάθια*, enkrat se omenja *καράτελλον*, italijanski izraz za leseno posodo, ki ga v zvezi s kaviarjem omenja tudi potopis Barbera in Cantarinija. Tudi določeno vrsto maščobe, imenovano *ἄξουγκη*, so hranili v živalskih želodcih, ki se označujejo tudi kot *κοιλία*. Smolo (*πῆσα*), ki so jo uporabljali pretežno v ladjedelništvu, so prodajali v *σκαφίδια*⁵. Smokve, seveda presušene, so ponujali v vrečah (*σακίνα*)

¹ Prva dva izraza označujeta pripadnika uradniškega stanu (za drugi izraz se uporablja v lat. virih oznaka »praefectus«), tretji izraz se nanaša na pripadnika sloja izobražencev (učitelj, pisar, advokat?).

² trgovci z ribami.

³ sin trgovca z mariniranimi jestvinami, jedec kaviarja.

⁴ Prim. srbohrvatski izraz »sanduk«.

⁵ Prim. slov. izraz »škaf«; k zgoraj naštetim vrstam posode prim. slov. (pa tudi srbohrvatski, bolgarski in turški izraz) »kanta«, ital. caratello.

σακίριον); teža vreče je bila vračunana v ceni. Za to so uporabljali izraz ούσακος. Enkrat se omenja tudi prodajanje sira v vreči. Zanimivo je naposled tudi to, da so že tedaj prišle na trg smokve, σῦκα ὀρούθια.

V povsem drugo deželo, na Rodos, v leto 1390, nas popelje drugi tekst. Trгоvec, ki je bil gotovo Grk, je imel zveze z otokom Megiste (današnji Kastellorizon), s Ciprom, Kosom in krajem Μάκρον na likijski obali. O tem ni žal ohranjenih nobenih zapisov. Pač pa so ohranjeni vpisi o trgovini z Efezom. Že del predmetov daje slutiti, s kom je imel trгоvec v Efezu opravka. Omenjajo se tkanine, δάσα, φελουόπανα in φελόνι δάμμενον⁶, prav tako sveče. Stike z duhovščino v Efezu izrecno potrjuje omemba metropolita Myrona, ki je našemu trгоvcu dolgoval plačilo za »kamelauchion«. Kleriki iz Efeza niso z Rodosa dobivali samo oblačil. Dobivali so tudi sadeže, ki so bili tedaj še redkost; v dveh pošiljkah, razdeljenih na december in januar, so dobili namreč 600 limon, 40 νεράντζια in 6 κίτρα⁷. Nizko število zlasti νεράντζια in κίτρα kaže, da so bili ti sadeži namenjeni ozkemu krogu metropolit-ske cerkve. Vendar tudi določeni vrsti sira, imenovani μωζήθρα, o kateri bomo še govorili, se duhovniki v svoji turški okolici niso hoteli odpovedati in so si naročili 8 svežnjev z Rodosa. Ali niso ta poročila v poslovnih knjigah nekako ozadje za znamenito meniško satiro »Ptochoprodromos«, kjer v eni rokopisni verziji k vrstici 283 beremo, da so bogati opati jedli καρυδίτσια καὶ κίτρον μὲ τὸ μέλιν⁸.

Naš trгоvec je imel tudi trгоvskega posrednika v Efezu. Imenoval se je Saronites. Jezikovno je možno, da njegovo ime izhaja od rodoškega kraja Σαρωνή in da je bil tako rojak neznanega trгоvca. Ta poslovna knjiga prinaša nekaj poročil o brezgotovinskem plačevanju, ki ga doslej poznamo iz enega grškega vira. Na Zahodu je bil ta način plačevanja že dolgo razširjen in ne sme nas začuditi, če nanj naletimo v kakem grškem dokumentu prav na Rodosu. V tekstu je bilo brezgotovinsko nakazilo mogoče na podlagi družbene pogodbe (συντροφία). Naš trгоvec je dolgoval Saronitesu v Efezu 32 zlatih dukatov. Mogel jih je ἀκίνδυνα⁹, kakor piše, nakazati svojemu partnerju. Vedel je, da je med nekim Antonijem Mitoulgasom in beneškim konzulom v Efezu obstajala družbena pogodba (συντροφία). Ker sta imela oba skupno blagajno, ni bilo nič enostavnejšega kot da je naš trгоvec predal dukate Mitoulgasu, ki jih je Saronitu napisal med prejemke. Ta družbena pogodba kaže na drugo trгоvsko zvezo med Efezom in Rodosom.

Družba (syntrophía), združitev več trгоvskih partnerjev, je že dolgo znana iz zahodnih dokumentov. Vsekakor je pomembno, da jo srečamo resnično pogosto tudi v bizantinski notranji trgovini. Poslovna knjiga iz Herakleje kaže pet takih primerov in nanjo naletimo tudi v poslovni knjigi s Halkidike. Še jasneje govorijo o veliki razširjenosti te institucije zbirke nalog v računskih knjigah, ki sta jih izdala Hunger in Vogel. V večini primerov je družba (syntrophía) sestavljena iz treh oseb, ki si delijo dobiček in izgubo.

Dobiček in izguba bi bila posebej zanimiva tema. Vendar najdemo o tem tudi v novih virih komaj kaj poročil. K temu lahko navedemo prav malo primerov. Neki trгоvec z Lemnosa je postavil prodajno ceno za dva πιθάρια¹⁰ – domnevno olja – za vsakega po 17 hiperperov. Uspelo mu je, da je en pitharion prodal za to ceno, medtem ko je drugega lahko prodal le za 10 hiperperov. Nekoliko bolj konkretni so nekateri podatki o trgovini s pšenico v poslovni knjigi s Halkidike iz leta 1341. Trгоvec je dobil od kmeta, domnevno nekega parojka, en mernik žita za 2 2/3 hiperpera. Iz različnih podatkov vemo, da je med 1340 in 1350 stal en mernik žita v končni ceni med 4 in 5 hiperperi. Ker je bil med veletrгоvcem in porabnikom, kot kaže poslovna knjiga iz Herakleje, ponavadi še mali trгоvec, je težko reči, kako velik je bil dejanski dobiček, v navedenem primeru največ en hiperper pri merniku. Pri tem stroški niso vračunani. Poslovna knjiga s črnomskega področja omogoča, da izračunamo tri četrtine prometa v mesecu septembru. Ena četrtina ostaja neznan, bodisi ker ne poznamo cen proizvodov, bodisi zato, ker niso točno znane mere. Kljub temu pridemo do vsote 1959 hiperperov; če prištejemo še eno četrtino, znese promet

⁶ Prvi izraz označuje grobo tkanino (»raša«), naslednja dva boljšo tkanino, ki se je uporabljala za plašče oz. pregrinjala.

⁷ pomaranče in citrone (sadeži, ki so podobni limoni, vendar večji, manj kisli in imajo debelejšo lupino).

⁸ orhe, citriono in med.

⁹ varno, brez tveganja.

¹⁰ večja posoda, »sod«.

v tem mesecu okroglo 2600 hiperperov. Če odštejemo strošek, ostane še vedno nekaj stotin hiperperov čistega dobička.

Samo obrobno se lahko tukaj dotaknemo družbene uvrstitve trgovskega sloja. To je v bistvu še naloga prihodnjih raziskav in pri tem bo treba pritegniti tudi latinske dokumente. Tukaj naj omenimo le tiste osebe, ki se omenjajo v novih grških dokumentih. Veletrgovec z Rodosa je pripadal izobraženemu sloju v deželi. Kajti ni bil samo, kot je bilo že spočetka pøvedano, lastnik rokopisa z Aristotelovimi deli, temveč je imel še štirinajst rokopisov filozofske, literarne in zgodovinske vsebine iz antične in bizantinske dobe, za katere je sam sestavil seznam. Mož, ki je pisal poslovno knjigo s Halkidike, je bil zemljiški posestnik. S svojim zanimanjem za teološka sporna vprašanja tiste dobe izkazuje nadpovprečno izobrazbo. Na izobražbeno stopnjo pontskega veletrgovca kaže le tekoče in čisto vpisovanje zaznamkov. K veletrgovcem je spadal tudi v poslovni knjigi z Rodosa imenovani konzul v Efezu. Po njegovem imenu sodeč – Marmaras – je bil grškega izvora in ga lahko zato skupaj navedemo v tej zvezi. Manj se da reči o malih trgovcih. Samo iz Herakleje so nam poznane tri oznake – pri 110 trgovcih: en ὄρων, en ἔξαόχος in en γραμματικός¹¹, ki se je ukvarjal poleg trgovine še z neko drugo dejavnostjo. Prav redko srečamo v mali trgovini tudi ženske, ki so po smrti moškega člana družine prevzele posel. Med več sto imeni lahko navedemo samo štiri ženske.

Trgovina in kmetijstvo sta bila v poznobizantinski državi tesno povezana, saj so prišli v trgovinski promet skoraj brez izjeme proizvodi domače dežele. Jasno kaže to povezovanje poslovna knjiga s Halkidike, v kateri se proizvodi okolice vključujejo v trgovino. Kmetijska proizvodnja je bilo edino bogastvo, ki je še preostalo Bizancu. V Bizancu mu niso zaman posvečali tudi teoretičnih raziskav. Prvi veliki opis vede o kmetijstvu prinaša, kot je znano, 10. stoletje z izdajo spisa »Geoponika«. Ta vsebuje čisto več teorije kakor prakse in obravnava bolj antične kakor bizantinske primere. V celoti odraža zanimanje, ki ga je bilo deležno kmetijstvo po ponovni osvojitvi Male Azije. Ni brez pomena, da je tudi v 14. stoletju obstajal spis o kmetijstvu. Majhne fragmente le tega smo našli v nekem vatikanskem rokopisu. Zgleduje se po Geoponiki iz 10. stoletja, vendar omenja tudi druge rastline, toda, kolikor smo videli, nobene nove metode.

O družbeni slojivosti in odvisnostnih razmerjih na deželi je bilo, kot je znano, že veliko napisanega. Zato ne bomo tega ponavljali ali ponovno interpretirali, temveč le dodali nekaj dopolnil na podlagi novih virov. Skratka, dodali bomo nekaj novih »slik«, da ostanemo pri naslovu predavanja.

Naj spregovorimo najprej o delovni sili na deželi. V času posebnih okoliščin – med žetvijo ali med pripravo polj – delovna sila parojkov ni več zadoščala. Poznamo vrsto tekstov, ki omenjajo take pomožne delavce. En primer: μηνὶ ὀκτωβρίῳ, Ἰνδικτιῶνος ἡ, εἰς τὸ χωράφιον τοῦ Τζενγανάρου ἀρχὴν τῆ παρασκευῆ τῆ ἡ, τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἐργάται β', τῆ σαββάτῳ ἐργάται ζ', τῆ β' πάλιν ἐργάται ἡ κτλ.¹² Kronološki podatki se nanašajo na leto 1354 ali 1399 in kažejo na obdelovanje polj v oktobru. V nedeljo niso delali. Da je bila nedelja prost dan, kaže tudi poslovna knjiga s črnomskega področja, medtem ko so po poslovni knjigi s Halkidike prodajali tudi ob nedeljah. Posebne storitve pomožne delovne sile so zemljiški posestniki posebej plačevali. Tako je dobil na primer po istem dokumentu parojk Nikeforos διὰ ἐργάτας ὑέροπυρα δ'¹³. Neki drug seznam vsebuje spisek parojkov, skupaj z vsakokrat dodeljeno delovno silo, na primer γεῶργος ὁ δραγάτης ἐργάτας β', ali ἐδοῦλευσεν ὁ θεοτόκις ἐργάτας β'.¹⁴ Skorajda neznano je, kako visoka so bila plačila za taka priložnostna dela na deželi. Iz 11. stoletja imamo podatek, po katerem je delavec za pognojitev približno 7000 m² površine prejel 1/4 nomizmov in naturalije. Neka listina iz Soluna iz leta 1404 omenja za delo na polju dnevno plačilo 4 aspernov. To ustreza približno osmim hiperperom mesečno, kajti taka dela skorajda niso trajala en mesec. Prej imenovani seznam omenja dela na polju na devet dni.

¹¹ Gl. op. 1.

¹² V mesecu oktobru, v osmi indikciji, na Tzengaranovi kmetiji, z začetkom v petek, osemnajstega, v istem mesecu, dva dni narja, v soboto sedem dinarjev, v ponedeljek zopet osem dinarjev itd.

¹³ za dnino štiri hiperpere.

¹⁴ Georgios Dragates dve dnini... Theotokis je opravil dve dnini.

Novi dokumenti ne prinašajo nobenih novih zaključkov o poklicih na vasi. Čeprav poznamo celo vrsto seznamov parojkov – to so sezname imen v zvezi z denarnimi dajatvami, ki jih je sestavil pronobar – se poklici skoraj ne navajajo. Najbolj pogosto se omenjajo ἱερεῖς in δίακονοι, večkrat se omenja tudi ῥάπτης¹⁵. Bolj bogata z oznakami je paleta, ki nam jo ponuja »Praktika«. Iz tega dela je Dölger sestavil impozanten seznam: ἀμαξᾶς, τζαγγάριος, τζουκαλᾶς, χαλκεύς, σουβλιᾶς, λιναρός, ὑφάντης, καπασᾶς, κροασσῶλης, πραγματευτής¹⁶. To je vsota, vzeta iz številnih dokumentov. Kljub temu se ne da ugotoviti, kateri obrtniki so v kaki vasi dejansko prebivali. Če se med parojki neke vasi ne omenja noben rokodelca, to še zdaleč ne pomeni, da tam ni bilo nobenega rokodelca. Toda niti za davčnega uradnika, ki je pisal »Praktikon«, niti za pronijarja, ki si je dal narediti seznam svojih parojkov, poklic ni bil pomemben. Pomembna je bila samo vsota denarja.

Medtem ko so informacije o osebah s podeželja žal še vedno sorazmeroma redke, pa se je ohranila vrsta podatkov o kmetijskih proizvodih. Iz velike množice starih in novih virov naj predstavimo le nekaj značilnih primerov. Agrumi spadajo danes k najvažnejšim pridelkom Grčije in celotnega Sredozemlja. Vendar pa se omenjajo le v prav maloštevilnih grških tekstih: omenjajo jih »Ptochoprodromos«, »Porikologos« in poslovna knjiga z Rodosa. Med zahodnimi viri se omenjajo šele sredi 15. stoletja v trgovski knjigi Giorgija Chiarinija za kraja Modon in Koron. Znano je, da so te sadeže od 12. stoletja pridelovali v Španiji in Italiji. V bizantiski državi jih niso nikoli pridelovali, temveč so jih kvečjemu uvažali z Zahoda in so veljali za luksuzno blago. To potrjujeta »Ptochoprodromonika« in poslovna knjiga z Rodosa.

Posebno poučna za regionalno kmetijstvo je poslovna knjiga iz Herakleje. Glavni proizvodi so bili orehi in kostanji, sledijo jabolka, smokve in rozine. Če pšenica ne igra posebno velike vloge, ustreza to krajevnim danostim. Nenavadno je, da se v pontskem dokumentu omenja 39 mernikov pšenice v nasprotju s 120 merniki ječmena. Novejše kulturno-geografske raziskave so sedaj pokazale, da so v pontskih gorah pridelovali ječmen v višini nad 2000 metrov. Želi so ga septembra ali večkrat šele na začetku oktobra. Regionalni in na letne čase nanašajoči se podatki poslovne knjige kažejo na to, da so take oblike pridelovanja ječmena obstajale že v sredini 14. stoletja.

Ni posebno presenetljivo, da poslovna knjiga s Halkidike navaja kot v pretežni meri glavni proizvod pridelovanje pšenice. Včasih se omenjajo tudi druge vrste žita, ječmen, oves (βρόμος) in rž (βρόζα). Ovsu in zlasti rži so, kot se zdi, v bizantinski državi malo pridelovali. Za rž poznamo le eno samo mesto v dokumentih iz Kseropotamuja. Izrecno se tudi poroča, da so v tisti pokrajini pridelovali bombaž (βάμβακον). »Praktika« listin z Atosa omenjajo kot najpogostejše drevo murvo (συκάμινον). Ta rastlina ni dajala samo slastnih sadežev, njene listine so lahko uporabljali za gojitev sviloprejk. Ni nam treba v tej zvezi posebej poudarjati, da v poznobizantinski dobi ni bil več v veljavi monopol nad svilo. Poslovna knjiga omenja poleg tega večkrat nakup manjših količin svile, ki so jo proizvajali podložniki velikih zemljiških posestnikov.

Določene kmetijske produkte so proizvajali v veliki raznovrstnosti in različne kakovosti. Sem spada sir (τυρό). Obstajal je τυρὸ κρητικόν, τούρικον, βενέτικον¹⁷. Johannes iz Otranta si je izprosil od Georgija Bardanesa sir s Kerkyre (Krfu). Seveda si ne moremo misliti, da je sir, ki so ga prodajali na malem trgu, dejansko prihajal iz Krete ali iz Benetk, pač pa je bil le izdelan ustrezno tej zvrsti. To je jasno razvidno iz neke poslovne knjige, kjer najdemo zapis: τυρὸ κρητικὸν ἀπὸ τῆς περατίας¹⁸. V Herakleji so stežka prodajali kretske sir, ki je izhajal s severne obale Črnega morja. Poleg sira (τυρό) se v dveh novih virih omenja μυσήθρα: duhovniki v Efezu so ga dobivali z Rodosa. Neki popotnik je kupil v bližini Soluna neznanu količino tega proizvoda za 6 hiperperov. Obe mesti, ki padeta na konec 14. stoletja, sta najzgodnejši omembi tega proizvoda, kar je večkrat zaposlovalo etimološko znanost. V to se sedaj ne bomo spuščali, še manj zato, ker se nam zdi neverjetno, da bi mesto na Peloponezu poimenovali po tej vrsti sira.

¹⁵ duhovniki, diakoni, ... krojač.

¹⁶ prevoznik, čevljar, lončar, kovač, izdelovalec bodal, suknar, tkalec, klobučar, trgovec z vinom, mešetar.

¹⁷ kretske, turške, beneške sir.

¹⁸ kretske sir iz Peratije

K najpogostejšim poljedelskim kulturam spada vinska trta. Statistično ovrednotenje na osnovi dokumentov iz Ivirona, ki ga je opravil neki bolgarski znanstvenik, nam omogoča, da navedemo konkretne primere. V letih od 1316 do 1341 je 60 do 90 odstotkov vseh domačij gojilo vinsko trto. Velikost vinogradov je zadoščala v mnogih primerih le za lastno uporabo. Kot povprečje za vsa gospodinjstva smo izračunali 5,3 mernika; v celoti je bilo okrog 4600 m², na katerih so pridelali okrog 1500 kilogramov grozdja. Vina ne srečamo med naturalnimi dajatvami in nikoli v večjih količinah v drugih virih za gospodarsko zgodovino. Naj navedemo nekaj primerov. 8. julija nekega neznanega leta je prodal παπάς¹⁹ Johannes 30 »metra« vina – okroglo 300 litrov – Mihaelu Sklabosu in njegovi družbi (συντροφία). Johannes je spadal domnevno k številnim παπάδες, ki so se prebijali skozi življenje kot parojki, in ki so s prodajo naturalij nekoliko izboljšali svoje dohodke. Drugi primer kaže, da so jemali vino namesto denarja ali poleg denarja. Cod. Par. gr. 519 je bil kupljen leta 1453 v Bitiniji za 24 1/2 hiperperov in 2 μουζούρια²⁰ vina. Turška osvojitev teh dežel je proizvod napravila tako redek, da so ga radi vzeli namesto denarja. Že od pozne antike so vinu pogosto dodajali smolo. Kljub temu se je tudi v listinah obdržala oznaka κρᾶσι. Jezikovno in kulturnozgodovinsko je zanimivo, da poslovna knjiga s Halkidike iz leta 1341 prvič uporablja tudi oznako ῥητζίνα.

Le prav redko nas dokumenti informirajo o proizvodih, ki so služili vsakodnevni prehrani nižjih slojev: zelenjava, stročnice, ribe. Poslovna knjiga iz Herakleje omenja kostanj, ki so ga lahko kuhali, poleg tega ῥοβίθια φάβες in φαρούλια²¹. Sodna listina iz leta 1421 omenja povrtnine iz okolice Soluna: λάχανα, πράσον, δαύκια, σκόροδον, κρόμμου, μαρούνιον, τετράγκουρα κολοκύνθια in πεπόνια²². V satiri o oslu, volku in lisici je bil osel otovorjen z naslednjimi povrtninami: καὶ φόρτενέ με λάχανα, σελίνα καὶ ἀντίδια, σπανάκια, μαρουλλόφυλλα, ῥαπάκα καὶ κρεμμύδια²³. Zrcalno podobo k temu posreduje seznam jestvin, ki morda izhaja z območja neke cerkve ali nekega samostana:

εἰς τὸ ὄρνιθον ἄσπρα γ'

εἰς τὰ ψάρια καὶ εἰς τὰ λάχανα καὶ εἰς τὸ πιπέριον ἄσπρα δ'

εἰς ψάρια ἄσπρον α'

εἰς λέρον [εἶδος ψαριοῦ] ἄσπρον α'

εἰς κρομμύδια ἄσπρον α'²⁴

Meso je bilo v vsakodnevnem življenju gotovo velika redkost. Tudi kokoš je bila na zgornjem jedilniku sorazmeroma draga. Kljub temu se omenja meso (κρέας) – presušeno ali nasoljeno – večkrat v poslovni knjigi iz Herakleje.

Novi teksti izpopolnjujejo tudi v splošnem naše predstave o gospodarskih razmerah na podeželju. Kažejo nam, da je tudi v provinci potovalo plačevanje vseh storitev pretežno v obliki denarja. Naturalne dajatve se pojavljajo, vendar so odvisne od osebne želje in ne od pomanjkanja denarja. Tako sta na primer dolgovala brata Basileos in Demetrios 16 asprov in dve kokoši. Neki drug dolžnik je moral vrniti 14 hiperperov in ἄρνι (jagnje). Nadaljni primer, pri katerem so dobili rokopis za hiperpere in vino, smo omenili v drugi zvezi. Trije manjši teksti, ki jih poznamo, se nanašajo na oddajo žita namesto gotovine nekemu pronijarju. Poslovna knjiga s Halkidike v posameznostih ugotavlja, katere osebe so oddajale naturalne dajatve in katere so prinašale denarne dajatve. Prav Tommaso Bertelè je na številnih primerih dokazal, da sta bili v bizantinski trgovini 14. in 15. stoletja enako v uporabi bizantinski in beneški denar. Naši novi dokumenti kažejo, da je bil beneški denar zelo razširjen ne le v mestih, temveč tudi na podeželju. Poslovna knjiga s Halkidike navaja pretežno srebrne dukate, poslovna knjiga iz Herakleje zlate dukate. Tudi plačila zemljiškemu posestniku so večkrat oddajali v beneškem denarju. Izrecno je treba opozoriti,

¹⁹ Izraz pomeni prvotno pomanjševalnico oz. ljubkovalni izraz za očeta (»očka«).

²⁰ majhna količinska enota.

²¹ grah, bob in fižol.

²² zelje, por, korenje, česen, čebula, solata, melonaste buče in melone.

²³ prenašal je zelje, zeleno in endivijo, špinačo, zeleno solato, repo in čebulo.

²⁴ za perutnino tri aspre

za ribe, zelje in poper 4 aspre

za ribe en asper

za »lere« (vrsta ribe) en asper

za čebulo en asper.

da to niso bile enote za preračunavanje, temveč da je bil tuj denar razširjen med prebivalstvom. To nam kažejo, da navedemo le en primer, stavki iz poslovnih knjig, kot: ἔδωκεν δουκάτα β' ²⁵. Kot nam kažejo dokumenti, so bili tedaj v Bizancu od tujega denarja v obtoku δουκάτα, φλορία, ἀσπρα, σόλδοι in τουρνέσια ²⁶, ki se omenjajo istočasno poleg bizantinskega hiperpera. V celoti gledano so v novih dokumentih številnejše denarne datjave v nebizantinskem denarju kakor v bizantinskem.

Zadnji del predavanja se nanaša na cene. Najprej banalna ugotovitev, da obstaja več vrst cen. Teoretično je treba razlikovati štiri vrste cen: nakupno in prodajno ceno velikega trgovca ter nakupno in prodajno ceno malega trgovca. Nato moramo ugotoviti še nihanja cen, ki so pogojena z deželo, s časovnimi okoliščinami ali s kakovostjo blaga. Poslovna knjiga iz Herakleje pozna dve prodajni ceni za kostonj in za jabolka. Kaviar se včasih označuje kot καθάριον ²⁷, kar pač ustreza najvišji kvaliteti. O kakovostnih razlikah pri siru smo že govorili v drugi zvezi. κρέας se v enem primeru označuje kot ἀπανωτικόν. S tem so morda mišljeni zgornji (hrbtni) deli živali in to kaže na višjo kvaliteto blaga. Iz velikega števila podatkov o cenah naj izberemo nekaj primerov: en mernik pšenice je neki veletrgovec leta 1341 kupil za 2 2/3 hiperpera. Za 4 hiperpere ga je nato prodal naprej in končna cena je bila v splošnem okrog 5 hiperperov. Veletrgovec v Herakleji je prodal leta 1360 en mernik σάβα za tri hiperpere in 14 kokkijev, mernik kostonja za tri hiperpere ali 4 1/2 hiperpera. Jabolka so stala pri istem trgovcu 4 hiperpere in 5 1/2 hiperperov za mernik, kantarion kaviarja pa 10 hiperperov. Kantarion sira je stal 5 1/2 hiperperov, kantarion mesa 3 1/2 hiperpere. Za eno libro sviloprejk (ca. 320 gramov) so leta 1341 kmetje dobili 5 hiperperov, za liter vina so dobili nekaj več kakor keration. Naj bo s tem dovolj primerov.

Poskušajmo še enkrat povzeti podobo trgovine in kmetijstva v poznobizantinski provinci in potegniti nekatere sklepe. Notranja trgovina je bila v celoti v rokah domačinov, na črnomoški obali je bilo vključenih vanjo še nekaj Turkov. Zahodni tujci so v celoti odsotni. Namesto tega pa je zahodni denarni sistem prodril globoko v provinco in je tudi na podeželju vse bolj izpodrival hiperper. Vzrok za to ni le navzočnost Italijanov v mednarodni trgovini, temveč tudi pomanjkanje kovin v Bizancu. Medtem ko je bila nomisma nekoliko dolar srednjega veka, pa je sedaj izven državnih meja kot plačilno sredstvo v celoti izginila, kakor kažejo poslovna knjiga z Rodosa pa tudi zahodni viri. Kljub izgubi politične in gospodarske prevlade je teklo življenje na deželi svojo normalno pot dalje, prizadele so ga gotovo naravne nesreče ali vojaški pohodi. Tudi zgodnji osmanski popisi dajo spoznati, da so poljedelstvo novi gospodarji prevzeli brez velike škode. Bizantinsko gospodarsko zgodovino so preveč presojali pod vidikom mesta in zahodnih virov, v katerih nastopa seveda kot glavni akter zahodni trgovec. Iz teh poročil ne izhaja, da je bil bizantinski trgovec dobavitelj zahodnega, kajti tudi bizantinski zemljiški posestniki so bili udeleženi pri trgovini. Da bi postala ta soodvisnost še bolj jasna, je treba pritegniti nove bizantinske vire. Prodor zahodne trgovine v bizantinsko državo in ohranjeni privilegiji so v celoti uničili trgovino na dolge razdalje in zelo z reducirali državne vire dohodkov. Oskrba prebivalstva v malem, zlasti v provinci, pa zaradi tega ni trpela. Bizantinska država – kljub Latinom, kljub tako imenovanemu fevdalizmu in kljub mnenju nekaterih znanstvenikov – tudi v pozni dobi ni bila revna. Morda so »slike iz bizantinske province« pomagale vsaj malo popraviti običajno podobo Bizanca.

Iz nemščine prevedel Rajko Bratož

²⁵ izplačal je dva dukata.

²⁶ dukati, forinti, aspri, soldi in turnesiji.

²⁷ čist, prečiščen.

Zusammenfassung

**BILDER AUS DER BYZANTINISCHEN PROVINZ.
HÄNDLER UND WARENVERKEHR IN DER PALÄOLOGENZEIT**

Peter Schreiner

Obwohl in der byzantinischen Provinz die Mehrzahl der Bevölkerung lebte, findet sie in den Quellen, die sich überwiegend auf die Hauptstadt konzentrieren, nur eine geringe Beachtung. Daher ist auch eine zusammenhängende Betrachtung der Provinz nie möglich, sondern es lassen sich allenfalls bestimmte Vorkommnisse herausgreifen, die gleich Bildern bestimmte Aspekte des Lebens erhellen.

Der Beitrag stützt sich fast ausschließlich auf neue, noch unedierte wirtschaftsgeschichtliche Quellen, die der Autor in Handschriften der Vatikanischen Bibliothek gesammelt hat. Es handelt sich dabei um Notizen über Einnahmen, Ausgaben und Waren auf frei gebliebenen Seiten griechischer Handschriften.

Ein recht ausführlicher und interessanter Text spielt in einer Kleinstadt an der Küste des Schwarzen Meeres, vielleicht in Ponthrakleia, etwa im Jahre 1360. Handelnde Personen sind ein Großkaufmann, 110 griechische Händler und 10 Personen, die türkische Namen tragen. Die Waren, die verkauft werden, sind ausschließlich regionaler Natur, einschließlich großer Mengen Kaviar, die von der Nordküste des Schwarzen Meeres kommen.

Ganz anderer Natur sind Aufzeichnungen aus Rhodos aus dem Jahr 1390. Der Händler auf der den Johannitern gehörenden Insel war ohne Zweifel Grieche und er hatte Verbindungen nach Zypern, Kos, Orten der lykischen Küste und vor allem nach Ephesos. Er versorgte die dortige Metropolitankirche mit Luxusprodukten, sowohl an Stoffen, wie an Nahrungsmitteln. Besonders bemerkenswert sind dabei die damals im Byzantinischen Reich noch weitgehend unbekannt und dort jedenfalls nicht kultivierten Zitrusfrüchte.

Die neuen Dokumente geben in einigen Fällen auch Einsicht in die Preise der Waren und in den Gewinn der Händler. Wie die wenigen Beispiele erkennen lassen, war er meistens geringer als bei den westlichen Händlern, die im Byzantinischen Reich wirkten. Von nicht geringem Interesse ist die soziale Einordnung der Händler, soweit sie Aufzeichnungen hinterlassen haben. Die Texte finden sich nämlich überwiegend in wertvollen und wichtigen Handschriften, die somit ebenfalls im Besitz der Händler waren, eher freilich, um des Prestiges als des Studiums willen. Die Notizen selbst sind in der Mehrzahl der Fälle fehlerfrei und kalligraphisch gut lesbar geschrieben.

Da die Aufzeichnungen eine große Anzahl an Produkten nennen, lernen wir den Speisezettel der byzantinischen Bevölkerung kennen und sehen, daß es sich von den heutigen Gewohnheiten auf dem Balkan und den ostmediterranen Gebieten kaum unterscheidet. Wir erhalten aber auch gleichzeitig einen Einblick in das praktische Geldwesen des 14. und 15. Jahrhunderts, in dem die byzantinische Währung eine immer geringere und die westlichen Systeme, allen voran Venedig, eine immer größere Rolle spielten. In jedem Falle aber ist bemerkenswert, daß Naturalleistungen kaum Bedeutung zukam.

Im Hinblick auf das Gesamtgefüge der spätbyzantinischen Wirtschaft zeigen die neuen Texte, daß der Binnenhandel sich ganz in Händen von Griechen befand, da lateinische Namen nicht auftauchen, und die Versorgung der Bevölkerung mit den wichtigsten Grundprodukten funktionierte. Byzanz war, auch kurz vor dem Fall, kein Armenhaus, und die Gründe seines Untergangs sind nicht primär in der Wirtschaft zu suchen.

Jadran Ferluga

KOLONIZACIJSKA POLITIKA BIZANTINSKE OBLASTI OD VII. DO XIII. STOLETJA

Bizantinske kolonizacijske politike do današnjih dni še niso v celoti proučili, pa tudi izčrpne monografije o njej še ni. Ta pomembna tema, kakor je pred leti zapisal veliki mojster bizantinskih študij Paul Lemerle, še ni tako proučena kot bi zaslužila. Kolikor je meni znano, so se z njo ukvarjali v enem ali več člankih Charanis, Vryonis, Stadtmüller, Oikonomides, Zasterova, Kennedy, Bartikijan, Angelov, Ferluga in drugi. Opomniti moram tudi, da je bila ena osrednjih tem na XV. mednarodnem kongresu bizantinskih študij v Atenah leta 1976 tema »Sestava in gibanje prebivalstva v bizantinskem svetu«, ampak le za obdobje od 1071—1261.

Kar se tiče virov, moramo upoštevati skoraj vse, pa čeprav prinašajo samo drobce, kronike in zgodovine, ki pa so enako pomembne kot življenjepisi, pečati, napisi, prednostni sezname, pa tudi arheološka in etnološka odkritja. Tu se bomo ukvarjali samo s srednjo bizantinsko dobo, ki zajema čas od VII. do XIII. stoletja in bomo pri tem opustili poznorimsko obdobje in obdobje po letu 1204.

To obdobje se začne s propadom starega reda. Zanj so značilne največje etnične in teritorialne spremembe, kar jih je bilo v vzhodnem delu rimskega imperija. V Mali Aziji so Perzijci zavzeli in izropali v prvih desetletjih VII. stoletja bizantinska ozemlja prav do Bospora. Kmalu je sledila arabska invazija, ki je trajala še dlje, saj so bile tedaj dokončno izgubljene vzhodne province Sirija, Palestina, Egipt in province severne Afrike. Na Balkanu so bile spremembe drugačne, so pa bile tudi te trajne. Tekom VII. stoletja so se Slovani več ali manj na gosto naselili v notranjosti polotoka, kmalu so jim sledili Srbi in Hrvati ter proti koncu stoletja Bolgari. Bizanc je še vedno vladal v Mali Aziji, ki je bila srce imperija, na Balkanu je obdržal večji ali manjši pas ob obali polotoka, v Italiji pa so mu ostali po langobardski okupaciji iz srede VI. stoletja eksarhat in južni predeli polotoka s Sicilijo.

Kar se tiče notranjih sprememb, se skoraj vsi strinjajo, da bi lahko temelje novega administrativnega in vojaškega reda postavili nekam v sredo VII. stoletja, ko je bila uvedena tematska organizacija. Tu se bomo ustavili samo pri nekaterih vidikih novega reda in podrobneje pri tistih, ki so v odnosu s politiko osrednje bizantinske vlade.

Tematsko organizacijo so uvedli postopoma, najprej v Mali Aziji, kjer je bila zunanja (arabska) nevarnost večja in kjer je vlada razpolagala z ogromnimi neobdelanimi kompleksi, na katere so lahko naselili vojake-kolone. Izraz »tema« izvira iz vojaškega jezika in je na začetku pomenil večji vojaški odred, sčasoma pa je postal ime za okrožje, kjer je bil ta odred nastanjen in kjer so imeli vojaki svoja posestva. To je bila na družbenem in gospodarskem, pa tudi na administrativnem in vojaškem področju velika novost. Organizacija po temah je slovela na naselitvah vojakov, tako imenovanih »stratitotov«, ki jim je vlada dodelila terene, ki so jim rekli »stratitotika ktimata«; s proizvodi te zemlje so vzdrževali sebe in svoje družine. Skromna plača jim je olajševala oboroževanje, bili pa so skoraj popolnoma oproščeni davkov. Posestvo je bilo dedno, vendar je moral dedič prevzeti vojaške usluge; sin je torej nasledil očeta na zemlji in na bojnem polju. Na tem mestu ne bi govorili o prvih naselitvah v temah v Mali Aziji, v Opsikionu, Anatolikonu, Armeniakonu in v pomorski temi Karabisiancev in na Balkanu v Trakiji in Heladi, pač pa bi poudarili preseljevanje in naselitve

ljudstev ali pa delov ljudstev, barbarskih plemen, heretičnih skupin in drugih, ki so povezani s sestavo in organizacijo tem.

Po izgubi velikega dela Balkanskega polotoka je cesar Konstans II. leta 658 podvzel prvo vojaško ekspedicijo v okupirana področja, ki so jih zavzeli Slovani. Ekspedicija je bila usmerjena proti Sklavinijam, verjetno v Makedoniji in na področju Soluna, kjer je, kot je zapisal kronist Teofan, »zajel mnoge ujetnike in jih je (veliko) podjarmil«. Sledilo je množično preseljevanje Slovanov v Malo Azijo. Dejansko je od tedaj naprej zabeležena prisotnost Slovanov v službi imperija. Tako je leta 665 prešel na arabsko stran odred s 5000 slovanskimi vojaki, ki so jih Arabci naselili v neki vasi v Siriji. Približno ob istem času so paulikianske heretike preselili iz področja Ponta, iz dolin rek Iris in Lykus, v okolico Nikopolisa in Neokesaree v Mali Aziji. Justinijan II. je leta 689 vodil vojaško ekspedicijo proti Sklavinijam in proti Bolgariji, premagal ene in druge ter odprl Vio Egnatio, ki so jo bili Slovani prekinili, proti Solunu. Slovanske ujetnike so preselili v Malo Azijo, v temo Opsikion, in jih tam naselili kot stratiote. Teofan pravi, da so iz njih ustvarili »posebno« vojaško enoto s 30.000 ljudmi. Del le-teh je prešel na sovražnikovo stran, pa tudi Arabci so jih naselili in uporabili v svojih pohodih proti bizantinskemu ozemlju.

Približno ob tem času so bili Skiti, mogoče Slovani ali Bolgari ali kako drugo ljudstvo kolonizirani v dolini reke Strume, da bi ojačili obrambo Vie Egnatie med glavnim mestom in Solunom, vendar se zdi, da so bili ukrepi le začasni.

To niso bili edini kolonizacijski ukrepi bizantinske vlade. Proti sredini VII. stoletja so na pontsko področje preselili Alane s Kavkaza; Mardaite iz Libanona, odlične bojevnike, ki so bili trd oreh za Arabce, pa so leta 688 preselili v morska oporišča na Peleponezu, na otoku Kefaleniji, na področju Nikopolisa v Epiru, ravno tako pa tudi v pokrajino Atalijo na južni obali Male Azije. Justinijan II. (685—695) je ukazal, naj prebivalci Cipra odidejo na nova mesta v pokrajino Kizika, na južno obalo Marmorskega morja v temo Opsikion, ki je bila opustošena med arabskim obleganjem Carigrada (od 674 do 678) in kjer so zelo potrebovali dobre mornarje. Vendar pa Teofan trdi, da jih je med akcijo mnogo pomrlo in da so preživeli čez nekaj časa vrnili v domovino na Ciper.

Kolonizacija stratiotov v temah je bil prav gotovo najvažnejši vidik regeneracijskega procesa bizantinske države in nasledniki Konstanta II. in Justinijana II. so temu procesu dali nov elan s tem, da so v temah naselili nove kolone. bodisi s področij, ki so bila pod bizantinsko oblastjo, bodisi s področij, ki so bila v tujini.

Armenci, ki so bežali pred Arabci, so že v drugi polovici VII. stoletja prešli na bizantinski teritorij, največkrat v organiziranih skupinah pod poveljstvom fevdalne gospode tzv. nakhararov z oboroženim spremstvom. Tako vemo, da je ena od skupin okoli leta 700 označila svoja bivališča ob pontski meji; v prvih desetletjih VIII. stoletja so Armence na silo premestili iz njihovih prvotnih bivališč na ozemlju Bizanta v Armenijo IV in v okolico Melitene; Konstantin V. je iz severne Sirije preselil veliko ujetnikov, verjetno monofizitskih heretikov, v Trakijo, leta 752 pa so bili ujetniki iz vzhodnih podjarmljenih pokrajin kolonizirani, in to ne samo v Trakiji, na bolgarski meji, ampak tudi ob vzhodnih mejah. Zanimivi so ukrepi, ki so jih podvzeli po veliki kugi leta 747: prebivalce iz Hellade, Grčije in egejskih otokov so nastanili v opustošeni Carigrad. Toda tudi begunci so morali biti sprejeti in nastanjeni v cesarstvu: okrog sredine VIII. stoletja so velike mase Slovanov, po Teofanu jih je bilo 208.000, pribežale iz Bolgarije, ko je tam zavladal kan Teletz, zastopnik protibizantinske politike. Bizantinska vlada jim je dodelila nova bivališča v Bitiniji, v dolini reke Artane v temi Opsikion. Tudi Leon IV. je nadaljeval z enako politiko: približno 150.000 heretikov jakobitov, ki so jih ujeli med vojaškimi pohodi v Siriji in Kilikiji, je

koloniziral v Trakiji. Kolonizacijske cone niso bile samo Mala Azija in Balkan. Preseljeni niso bili samo barbari in heretiki. Tudi Bizantinci, kot smo lahko videli v primeru Ciprčanov, in delno Armenci, so morali menjati bivališče. Proti koncu VIII. stoletja so 1000 vojakov iz teme Armeniakon, ki so bili obsojeni zaradi sodelovanja v nekem uporu, izselili na daljno Sicilijo in na druge otoke. Skoraj istočasno je pod vodstvom nakhararov prešla na bizantinski teritorij velika skupina Armencev, približno 12.000, z družinami, oboroženim spremstvom in konjeniki, toda armenski pisatelj Ghevond ne pove, kje so jim določili nova prebivališča.

Velike kolonizacijske ukrepe so izvedli na začetku IX. stoletja. Nikeforos I. je prisilil prebivalce vseh tem, da so prodali svoja posestva, in jih je preselil v Sklavinije, v poslovanjene predele polotoka, kjer so dobili novo zemljo z obvezo, da kot stratioti vršijo vojaško službo. Cesar Nikeforos I. je torej na veliki nogi nadaljeval s politiko svojih prednikov. Predvsem smo dobro informirani o Peleponezu. Slovani, ki so se uprli leta 805, so bili podjarmljeni in kot paroikoi -servi dodeljeni cerkvi sv. Andreja v Patrasu; cesar je tudi poklical nazaj prebivalce tega mesta, ki so bili proti koncu VI. stoletja pobegnili pred Slovani v Kalabrijo, in je dal na novo zgraditi mesto Lakedemon (Šparto) in v njem naseliti Kafire, Tračane, Armence in druge iz raznih pokrajin in mest. Rad bi opozoril še na en precej zanimiv primer: v prvih desetletjih IX. stoletja so Acigani, verjetno predniki Ciganov, morali, ker so jih imeli za heretike, zapustiti svoje domove v Frigiji in Likaoniji. Naselili so jih v evropskih provincah cesarstva. Tako imenovana kronika nadaljevatelja Teofana nudi nazorno sliko kolonizacijske politike bizantinske države v zadnjih dvestotih letih: med 819 in 823 je v Mali Aziji prišlo do upora, ki se je kaj kmalu sprevrgel v državljansko vojno. Na čelu upornikov se je znašel Tomaž Slovan, maloazijskega porekla, vendar z značilnim etničnim imenom. V uporah so sodelovali Arabci, Hindi, Egipčani, Asirci, Medijci, Abasgi, Zihi, Iberci, Kabiri, Slovani, Huni, Vandali, Geti, Lazi, Alani, Kaldejci. Armenci in mnogi drugi, ravno tako pa heretiki manihejci. Od 18 naštetih ljudstev je kar 13 znanih; vendar pa živopisna masa vojakov, ki je sledila uporniku Tomažu (ta se je celo proglasil za cesarja), jasno kaže, kako obširna je bila kolonizacija v osrčju cesarstva na področjih prvih štirih maloazijskih tem.

Proti sredini IX. stoletja je bizantinski imperij premagal ikonoklastično krizo, na vzhodni meji je prešel iz defenzive v ofenzivo in kmalu postal bolj aktiven tako na balkanskem kot na apeninskem polotoku. Basileios I. je z velikimi silami napadel pavlikijanske heretike, jih 872 dokončno premagal, podrl njihovo utrdbo Tefriko in celo vrsto oporišč in trdnjav ter jih preselil na razne konce cesarstva, predvsem pa na Balkan in v Južno Italijo. En del pa jih je le ostal na Vzhodu in ti so bili za vlade cesarja Joanesa I. Tzimiska (969—976) kolonizirani v okolici Filipopolisa (Plovdiva) v današnji Bolgariji. General Nikeforos Fokas, ki slovi po tem, da je zopet osvojil Južno Italijo, je leta 885 naselil pavlikijance v Kalabriji, da bi okreplil bizantinsko oblast na ravnokar novo zasedenih področjih.

Z zmago nad pavlikijanci so bila cesarstvu priključena nova armenska ozemlja, toda veliko bolj pomembno je, da so armenske centralne pokrajine začele mejiti na cesarstvo in tako si lahko pojasnimo povečano armensko imigracijo v Bizancu. Malo vemo o njenem poteku, toda končni rezultat je očiten. Za ilustracijo navajamo nekaj dogodkov: Proti koncu IX. stoletja je Manuel, gospodar Tekisa, odstopil cesarstvu svojo kneževino in z družino in spremstvom odšel v Konstantinopol, medtem ko sta dva njegovih štirih sinov dobila v okolici Trapezunta velika zemljiška posestva in bogate darove. V prvi polovici X. stoletja se je armenska imigracija še povečala. Prihajali so pod vodstvom svojih vladarjev, med katerimi je najbolj znan Mleh, Melias iz bizantinskih virov. Po

raznovrstnih dogodivščinah je Melias obnovil utrdbo Likandos, zgradil novo, Tzamandos, obe na vzhodu Kesaree. Tu so ustanovili temo Likandos. Njen prvi strateg je bil Melias. Ko je leta 934 umrl, je bila tema polna Armencev, kot trdi Konstantin Porfirogenet. Pod energičnim cesarjem Romanom Lakapenom (920—944), ki je bil tudi armenskega porekla, se je bizantinska ofenziva na vzhodu nadaljevala še z večjo energijo, predvsem po koncu bolgarske vojne 927. Leta 934 so Bizantinci zasedli Meliteno in čez deset let Martiropolis, Amido, Daro, Nisibis in Edesso v vzhodni Mezopotamiji. Tarsos je padel 965, Antiohija 969. Razen tega je bilo veliko teritorijev odstopljenih bizantinskemu cesarstvu: Taron, pokrajino na zahodu Vanskega jezera, so odstopili 966 bratje Bagratidi, ki so dobili zemljiške posesti v cesarstvu. Z bizantinskim napredovanjem na vzhod se je povečala armenska emigracija proti zahodu. Armenski zgodovinopisec Štefan Asoghik, sodobnik dogodkov, piše, da se je armensko ljudstvo širilo po zahodnih pokrajinah, zaradi česar je katolik, poglavar armenske cerkve, proti koncu X. stoletja posvetil škofe v Siriji in Kilikiji. V tem obdobju so bili Armeni naseljeni tudi v drugih krajih: v Meliteni in osvobojenih mestih Kilikije, v Kapadokiji in okolici Kesaree in Nazianza ter na Kreti, kjer se je, po Leonu Diakonu, »cel otok navadil na mirno življenje«.

Zaradi ofenzivne politike na vzhodnih mejah so tudi druga ljudstva prešla v cesarstvo: tako se je 941 zateklo na bizantinski teritorij (arabsko) pleme Baru H'abit. Bilo jih je približno 12.000 konjenikov z družinami, sužnji in čredami, njim pa so se pridružili sosedje iz iste pokrajine. V Bizancu so se dali krstiti in so dobili velika zemljišča, živino, obleke in celo dragulje.

Cesar Basileios II. (967—1025) je na dveh frontah vodil energično politiko, ki jo je podedoval po svojih predhodnikih in ki je bila značilna tudi za večino naslednikov. Proti koncu X. in v prvi polovici XI. stoletja so bili skoraj vsi armenski kraji vključeni v bizantinsko cesarstvo. Velikokrat je šlo za priključitev velikih predelov, v zameno pa je bizantinski cesar podeljeval zemljo, funkcije in naslove.

Leta 1000 so priključili pokrajino Taik, med Erzerumom in Vanskim jezerom, in ustanovili temo Iberijo; plemstvo je bilo preseljeno v Bizanc, — 1022 je Senacherim, gospod Vaspurkana, odstopil svojo deželo med Vanskim jezerom, reko Araksos in gorsko verigo, ki danes loči Turčijo od Irana, v zameno pa je postal strateg Kapadokije; v last je dobil mesta Sebasteijo, Larisso in Abaro ter velike zemljiške posesti, njegovo področje pa je bilo organizirano v katepanat). — 1045 je bil Gagik II., kralj Velike Armenije, prisiljen abdicirati in odstopiti svojo deželo bizantinskemu cesarju. Tudi on je dobil nazive, zemljiške posesti v Kapadokiji, v Harsianononu in Likandosu ter celò palačo v Carigradu. S kralji je na bizantinsko ozemlje prišlo veliko plemičev. Lepo so bili sprejeti in dobili so nazive, funkcije in zemljo. Znani so tudi posamezni primeri: Gregor Pahlavuni je odstopil utrdbo Bdžni severno od Erevana, v zameno pa je dobil nekaj vasi in mest v Mezopotamiji.

Tudi tokrat je priključevanju armenskega teritorija, predvsem Vaspurkana, sledilo masovno emigriranje na zahod, predvsem v Bizanc, vendar je bilo tudi veliko preseljevanja v arabske dežele. Kako močna je bila številčno emigracija, je reči težko; bila pa je velika, ker so naselitve v severni Siriji, v Kapadokiji in Kilikiji, kasneje okrepljene z begunci pred Turki Seldžuki, bile temelji za armenske vladavine na koncu XI. in XII. stoletja, kot tudi pozneje za kraljestvo Male Armenije (12—14 stoletje).

Na Balkanu se je Basileios II. več kot 40 let, od 976 do 1018/19, neprekinjeno boril proti Samuelovemu cesarstvu. Že med vojno so pogosto sprejeli ukrepe glede preseljevanja negotovega prebivalstva iz enega predela v drugega. Tu samo nekoliko primerov: — prebivalci velike utrdbe Servije so morali zapustiti svoje mesto, toda vir ne pove, kje so jim določili novo prebivališče; — v dveh

etapah je bilo preseljeno uporno prebivalstvo iz Vodena, danes Edesse, na Via Egnatiji, v pokrajino Boleron; — plemiči in vojaki iz Moglena so bili poslani v daljni Vaspurkan; — toda tudi Armence so verjetno tedaj kolonizirali na Balkanu in njihovo prisotnost izpričujejo vasi v gorovju Rila, na področju Strumice, Bitola, Moglena in doline reke Pčinje.

Ko so na koncu vojne osvobodili ujetnike, jim je Basileios II. ponudil, da bi ostali v Makedoniji kot koloni. Zanimivo je, da so bili to Bizantinci in Armenci, ki jih je bil ujel Samuel, nato pa osvobodil in naselil v raznih predelih svoje države. Veliko nerešenih vprašanj je še glede usode slovanskega plemstva iz Samuelovega cesarstva po dokončni zmagi Bizantincev. Gotovo so enemu delu sodili in ga zaprli; zdi pa se, da jih je kar precej ostalo v deželi, z majhnimi funkcijami, kot Dobromir, Krakra, Demetrij Polemarh in drugi arhonti, medtem ko so visoko plemstvo preselili v notranjost ali pa v pokrajine daleč od Balkana. Tu je nekaj primerov: Roman, sin bolgarskega cesarja Petra, je bil imenovan za stratega Abidos; — Prusijan, sin poslednjega makedonskega cesarja, je postal poveljnik bukelarjev; — Bogdan, Glavas, Aron, Alusijan, člani družine Hrisilijev, Manuel Ivac, Nestong in drugi, ki so pod Samuelom imeli visoke poveljniške položaje, so morali oditi v Malo Azijo, kjer so dobili pomembne položaje v vojski in administraciji, ne moremo pa z gotovostjo trditi, da so vsi dobili velike zemljiške posesti, čeprav bi na podlagi nekaterih trditev iz virov kar verjel v to (na primer v slučaju Alusijana).

Po drugi strani pa je Basileios II., ki je imel sploh slabe izkušnje s plemstvom, uporabil proti maloazijskemu plemstvu podobne ukrepe kot proti makedonskemu. Med visokimi uradniki in velikaši, pa tudi med družinami iz vzhodnih provinc cesarstva, ki so bile preseljene na Balkan, naj za primer navedem naslednje: Torniki, veja družine Taronitov, so živeli v Bizancu od X. stoletja; tistemu, ki je leta 1047 stanoval v Adrianopolisu, so rekli »ponos Makedonije«; — družina Botanijatov, po poreklu iz teme Anatolikona, je dala na začetku XI. stoletja duksa solunske teme; — člani družine Teodorakanov so živeli proti koncu X. stoletja v Adrianopolisu; eden je bil guverner Filipopolisa, drugi pa teme Samos; — Tzatzkios, gruzinskega porekla, je leta 1016 poveljeval v Dorostolu na spodnji Donavi; — Evstatios Dafnomeles, ki se je sam imenoval Romejec, torej Bizantinec, iz Male Azije, je bil guverner Dračke teme v prvem desetletju XI. stoletja.

Nekatere družine vzhodnjaškega porekla so imele velike zemljiške posesti v Evropi: tako npr. Kekavmeni v Tesaliji in Pakurjani v Makedoniji (ustanovitelji samostana Bačkovo 1083 v današnji Bolgariji).

Komaj desetletje po zmagi nad Samuelovim cesarstvom so Bizanc pretresli barbarski vpadi na Balkan, ki so trajali skoraj eno stoletje. Pečenegi so leta 1027 prekoračili mejo na Donavi in napadli imperij. Bizantinske sile so bile šibke in nemočne, da bi se uprle barbarom. Stara organizacija stratiotov v temah je bila skoraj v popolnem razsulu in nova vojska, sestavljena večinoma iz najemnikov, je bila odvisna od slabih financ centralne vlade. Dobrih dvajset let so Pečenegi napadali bizantinsko ozemlje in guvernerji napadenih provinc, predvsem Paradunavona, so se poslužili že stoletnih diplomatskih sredstev kot npr. podkupovanja vodij ali pa sejanja sporov med njimi. Tako so enemu delu dovolili, da se naseli na jugu Donave, v današnji Bolgariji, kjer so dobili tri trdnjave, velika zemljišča z nalogo braniti meje cesarstva. Njihov vodja je postal »filos ke simmachos«, »prijatelj in zaveznik«, Bizanca, še prej pa je bil skupaj s svojimi podaniki krščen. Po letu 1048 so Pečenegi, ki so ostali onstran Donave (okoli 100.000), zavzeli Bolgarijo; samo epidemija je rešila cesarstvo, ne pred kratkim kolonizirani Pečenegi. Večina napadalcev, ki so preživeli bolezni, je bila pobitih, toda ujetnikom so prizanesli in jih naselili v okolici Serdike, Niša in Ovčega Polja, potem ko so jih razorožili in krstili. Kljub temu Bizancu ni uspelo, da bi jih

učinkovito nadzoroval, kajti postal je prešibek in šele po dolgih peripetijah je cesar Aleksij I. rešil pečeneški problem, ko jih je leta 1091 ob vznožju gore Libunion uničujoče porazil s pomočjo Kumanov, drugega barbarskega ljudstva. Odslej so Pečenegi kot ljudstvo prenehali obstajati. Nekaj jih je prečkalo Donavo, druge so kolonizirali v pokrajini Moglen — Vardar. Na Kumane se je obrnil po pomoč lažni Roman Diogen, da bi prevzel oblast, oni pa so zasedli in izropali balkanski polotok, toda leta 1094 so bili poraženi in delno kolonizirani v Makedoniji.

Za Pečenegi so na Balkan leta 1064 vdrli Uzi, ki so s svojimi pohodi prodrli prav v osrčje Grčije. Toda tudi oni so postali žrtve epidemij, in so se morali vdati, preganjani od bizantinskih čet. Delno so bili pobiti, nekaj preživelih pa so naselili na državni zemlji v Makedoniji, jih spreobrnil v krščansko vero in postali so »simmahi ke ipiki«, »zavezniki in podložniki« bizantinskega cesarja.

Vendar se kolonizacijski ukrepi pri Pečenegih in Uzih razlikujejo od ukrepov iz VII., VIII. in IX. stoletja: bizantinska oblast ni bila pobudnica; kolonizacija se je izvršila pod pritiskom zunanjih dogodkov; niso dodelili stratiotskih terenov, ampak so naselili skupine kot »zaveznike in prijatelje« cesarstva; v nekaterih slučajih so naseljene kolone razorožili, vedno pa pokristjanili; nekatere grupe niso bile preseljene, ampak naseljene tam, kjer so tedaj bile; ukrepi niso spadali v celoten dolgoročni vojaški, administrativni ali gospodarski sistem, ampak so bili začasni in kratkoročni.

Veliko hujše posledice je imelo za Bizanc prodiranje Turkov Seldžukov na vzhodu. Prvim napadom na pokrajino Vaspurkan na začetku XI. stoletja je okrog sredine stoletja sledila okupacija Armenije. Prestolnica Ani je padla leta 1065, sledila je invazija Male Azije in zasedba Kesaree 1067. Višek je bila bizantinska katastrofa pri Manzikertu, 19. avgusta 1071, ki je odprla zapornice za turški vpad v Malo Azijo prav do Egejskega morja. Upoštevatni moramo tudi splošno stanje v Bizancu: istega leta 1071 je bila, ko je Bari padel v normanske roke, bizantinska Italija dokončno izgubljena in bizantinska oblast na Balkanu po invazijah barbarov in notranjih uporih skoraj popolnoma paralizirana.

Situacija v Mali Aziji je bila brezupna. Čeprav so se mnoga mesta in trdnjave lahko branile, je bilo podeželje izpostavljeno ropanju in odprto za kolonizacijo turških nomadov. Le-ti so proti koncu XI. in na začetku XII. stoletja preplavili skoraj celo Malo Azijo. V prvi fazi turškega prodiranja je krščansko prebivalstvo množično zapuščalo notranjost Male Azije in se umikalo na egejsko obalo in na otoke, pa tudi v Trakijo, v gorovje Taurus in Kilikijo.

Proti koncu XI. stoletja se je začela druga faza, za katero so značilne bizantinske zmage nad Turki in ponovna, čeprav le delna osvojitve izgubljenih ozemelj, tudi s pomočjo križarjev. Ta faza je bila z obeh strani, z bizantinske in seldžuške bolj pod nadzorstvom, bolj pripravljena in sistematično izvedena.

Aleksiju I. (1081—1118) je uspelo, da je zopet pregnal Turke iz zahodnih pokrajin Male Azije na anadolsko planoto. Torej je moral na novo zgraditi veliko mest, jih naseliti in najti kolone za zopet pridobljeno zemljo. Ni se poslužil samo ubežnikov, ampak je pritegnil tudi Grke izpod seldžuške oblasti, zlasti iz okolice Filomeliona, Burtzesa in Ikoniona. Njegova hči Ana opisuje v Aleksijadi veliko očetovih dejanj pri ponovnem osvajanju in ponovni kolonizaciji pridobljenih področij. Leta 1098 je cesar Aleksios I. prišel do mesta Filomeliona v Frigiji, ker pa je bila turška obramba preveč močna, se je moral začeti umikati. Pridružila se mu je množica Grkov, ki so prav tako bežali pred Turki. Leta 1116 je cesar ponovil pohod v področje Filomeliona in Ikoniona in tudi tokrat se mu je pri umiku pridružilo veliko število beguncev. Ana zelo zanimivo opisuje te dogodke. Ko sliši bralec besede »formacija«, »vrste«, »ujetniki« in »vojni plen«, pravi, si predstavlja, da pomenijo isto kot pri vsakem zgodovinarju in pesniku. Toda pri Aleksiju je bila formacija nekaj, cesar ni bilo še nikoli, cesar ni še

nihče videl, česar ni opisal še noben zgodovinar. Na poti v Ikonion je korakal Aleksios disciplinirano, vojaki so držali korak z zvokom piščali, tako da bi opazovalec dejal, da je cela armada stala, čeprav se je gibala. Strnjene vrste ščitov in korakajočih mož so dajale občutek nepremičnih gorá. Če je spremenila smer, se je vsa gmota gibala kakor ogromna žival, ki jo je navdihovala in vodila ena sama volja. Cesar je dosegel Filomelion, pot nazaj pa je bila počasna, z ujetniki, ženami in otroci in vsem plenom v sredi kolone. Veliko žená je bilo nosečih in veliko mož bolnih. Po cesarjevem povelju je trobenta naznanila, da je prišel čas poroda in vse se je ustavilo, poročá Ana Komnena. Ko je zvedel, da se je otrok rodil, je z drugim, nenavadnim glasom trobente dal povelje za premik. Če je bil kdo na tem, da umre, se je zgodilo isto. Cesar je obiskal umirajočega, poklicali so duhovnike, da so zapeli primerne molitve in podelili poslednje zakramente. Ko so bili vsi običajni obredi opravljeni in ko je bil umrlí položen v grob in pokopan, se je šele smela kolona premakniti. Ob času obeda so povabili vse od bolezní ali starosti izmučene moške in ženske k cesarjevi mizi. Prednje so postavili večíno njegovih obrokov in sam je spodbujal spremljevalce, naj ga posnema. To je bila prava božanska pojedina in nobene piščali ali bobni, sploh nobena glasba ni motila jedočih. Tako je Aleksios sam skrbel za udeležence pohoda, pravi Ana Komnena.

Trideset let pozneje (1146) je cesar Manuel spet obiskal okolico Filomeliona, z ognjem uničil mesto ter preselil prebivalstvo v Bitinijo. Bizanc pa ni imel potrebnih sil za obrambo teh pokrajin, z izselitvijo prebivalstva je pospeševal propad bizantinske oblasti in izginevanje grškega elementa iz Male Azije. Turški nomadi so uničevali kmetijstvo, ker so uvajali nomadsko živinorejo in s tem spreminjali gospodarsko, družbeno in etnično strukturo, z njo pa tudi kulturni značaj večine Male Azije. Joanes Kinam odlično opisuje te spremembe: Dorylaion, pravi, je bilo svoje čase večje od vseh drugih mest v Aziji (Mali Aziji) in zelo pomembno. Svež veter piha tod. Okrog so ravna polja presenetljive lepote, prst masna in rodovitna, tako da jo pokriva gosta trava in dobro žito. Lepa reka z odlično vodo teče po pokrajini, v vodi pa toliko rib, da jih za ribiče nikoli ne bo manjkalo. Tu je dal nekdanji kaesar Melissenos zgraditi razkošna poslopja in naselja s številnim prebivalstvom. Tu so bile naravne terme, stebrišča, kopalnišča in vse, kar dela človeku veselje. Perzijci (Turki) pa so med uspešnimi napadi razrušili mesto, niti sledu stare veličine mesta ni ostalo. Perzijci (Turki) so po svoji navadi naselili okrog 2000 nomadov. Te nomade je prisilil cesar k umiku. Ne daleč od mesta je uredil palisade in se pripravljá za gradnjo mestnega obzidja. Tako Kinam. Tudi Niketas Honiates je podčrtával nomadski značaj turškega področja v okolici Dorylaiona: Perzijci (Turki) da so ogorčeni, ker morajo iz dorylaionske ravnine in ker bo tod zgrajeno mesto in bo prišla romejska posadka. Tam so se namreč poleti pasle njihove črede ovac in govedi po sočnih travnikih. Ista slika se povsod ponavlja, celo na bizantinskem ozemlju. Nekajkrat, poročá Honiates, je cesar odbil Turke, ki so v ogromnem številu preplavili bizantinsko ozemlje, napadel je celo njihova bivališča v Frigiji, ampak čim se je umaknil, so Turki »zopet začeli pleniti na običajen način«. Bizantinski cesar Manuel ni »mirno gledal na to početje«, ampak je ukazal svojim generalom »naj napadajo ona turška plemena, ki ob iskanju prikladnih pašnikov s svojimi čredami strnjeno prekoráčijo bizantinsko mejo«. Bizantinski cesar je ukrenil potrebno, da bi preprečil beg poljedelskega prebivalstva. V tem pogledu je poučen razvoj področja okoli Hliare, Pergamona in Adramitiona na severo-zahodu Male Azije, področja, ki se je nahajalo globoko na bizantinskem ozemlju in ki je, odkar so ga nomadi večkrat napadli (koncem XI. stoletja), ležálo neobdelano in pusto. Ker so ga Turki stalno plenili in so se kmetje umaknili v mesta, je cesar sklenil podvzeti za obrambo tega področja ukrepe, ki jih Honiates šteje med »slavna« delá. »Azijska mesta Chliara, Pergamon in Atramytion so močno trpela

pod Perziji (Turki). Okrog njih so bile namreč prej le raztresene vasi in dežela je bila zato izpostavljena plenjenju sovražnikov. Cesar je skoncentriral naselja, jih utrdil z obzidjem in postavil v varstvo bližnje ravnine močne utrdbe« (med 1165 in 1170). Tako se je dvignilo število prebivalcev, narasla je blaginja, zvečala se je rodovitnost tal, njive so dajale večji donos. Kdor pozna te kraje od prej, pravi Honiates, kdor ve, kako divja je bila zemlja, kako divji so bili ljudje, pa pride zdaj mimo, mora z dvignjenimi rokami prositi Boga, naj temu cesarju za večno dodeli zeleneč prostor v raj.

V drugi fazi naselitvene politike bizantinske vlade, ki se je začela, kot je rečeno, proti koncu XI. stoletja, je bilo tudi naseljevanje ali preseljevanje prebivalstva, ki spominja na ukrepe preteklih obdobj. Cesar Joanes II. Komnen je leta 1123 preselil srbske ujetnike na vzhod, v nikomedijsko eparhijo, in jim dal na razpolago ogromna zemljišča. Leta 1122 so preostali Pečenegi poslednjič napadli Bizanc. Bili so poraženi, delno pobiti, delno kolonizirani v vasi balkanskih planin, nekateri so postali najemniki, največ pa jih je bilo prodanih za sužnje.

Konec XII. stoletja pod dinastijo Angelov ni bilo problemov kolonizacije — prevladale so druge skrbi, tiste, ki so pripeljale do katastrofe leta 1204, do prvega pada bizantinskega cesarstva.

Zaključki

Zaključujem s sintezo, za katero menim, da je koristna, čeprav parcialna, saj gre za relativno kompleksno temo. Vsi tisti, ki so se ukvarjali z njo, so svojo pozornost seveda posvetili osnovnim principom, vzrokom in posledicam kolonizacijske politike bizantinske oblasti. Sam se še ne čutim sposobnega, da bi o tem izrazil dokončno mnenje. Sicer pa to zaenkrat ni važno. Tu bomo povzeli glavne poteze kolonizacijske politike bizantinske vlade.

Predvsem lahko ugotovimo, da je v obravnavani dobi bizantinska oblast stalno vodila kolonizacijsko politiko, ki pa se je od dobe do dobe spreminjala, tako v svojih značilnostih kot po intenzivnosti. Zelo malo vemo o ukrepih namestnikov v temah oziroma v provincah; znani so predvsem cesarski (centralne vlade) ukrepi, kar ni nič nepričakovanega, če pomislimo, kako močno centralizirana je bila bizantinska država. O tem, da so imeli prevladujočo vlogo vojaški nagibi, se vsi strinjajo. Vendar pa teh ne moremo jasno ločiti od drugih razlogov, saj niso bili edini in njihov učinek je bil vedno odvisen od mnogih drugih elementov in vidikov. Sicer pa je zelo težko, če ne celo nemogoče, povsem natančno določiti, kaj so pravzaprav vojaški nagibi. Moramo se tudi vprašati, če niso tudi gospodarski ali versko-kulturni ukrepi posredno, pogosto pa celo neposredno krepili obrambnega duha čet in s tem prispevali k uspehu tudi na vojaškem področju? Iz praktičnih razlogov moramo ločeno predstaviti različne vidike, ne da bi pri tem pozabili recipročne vplive in vlogo raznih sil v njihovi celoti.

Viri poudarjajo predvsem vojaške nagibe. Dovoljenje za naselitev na bizantinskem ozemlju v IV., V. (teh tokrat nismo obravnavali) in XI. stoletju, dane barbarskim prebivalcem, je temeljilo na stališču, da se morajo ta ljudstva boriti za rimsko oziroma bizantinsko državo (Goti, Pečenegi). Naselitve stratiotov v temah so bili osnova nove vojske, ki je bila dobra štiri stoletja eden stebrov bizantinske države; s preselitvijo ljudstev, skupin ali nemirnih vojaških enot je oblast upala, da bo po eni strani pomirila pokrajine, od koder so izvirali, po drugi strani pa, da bo pridružila naseljenim četam v novih provincah nove sile (tako so Armence preselili iz armenskih pokrajin v Anatolijo ali Trakijo, Slovane pa z Balkana v Bitinijo).

Bizantinska oblast je preseljevala heretike v boju za čistost pravoslavne vere, ki je bila pogoj za edinost imperialne ideologije, na kateri je slonelo poli-

tično edinstvo države. Najbolj interesanten primer so na koncu neuspeli ukrepi proti pavlikiancem. Naseljeni na meji z Bolgarijo so pavlikianci, skupaj s pripadniki drugih prav tako tu naseljenih dualističnih sekt, postali učitelji dualističnih heretikov bogomilov na Balkanu. V te ukrepe spada tudi pokristjanjevanje številnih barbarskih ljudstev in plemen, ki pa ni imelo samo za cilj jačati nadzorstvo nad njimi, ampak jih tudi pridobiti na versko-kulturni ravni in jih politično vključiti v bizantinski svet in cesarstvo.

Naseljevanje in preseljevanje je moralo dati rezultate tudi na kulturnem in političnem področju. Bizantinska oblast si je obetala, da bodo v novo zavzetih provincah koloni iz starih provinc cesarstva olajšali in pospešili kulturno in jezikovno zблиževanje, torej prispevali k »bizantinizaciji« (v Makedoniji ali v Armeniji) ali pa k »ponovni bizantinizaciji« (v mnogih balkanskih pokrajinah, zlasti v Grčiji). Jasno mora biti, da je etnični problem bil nasploh minimalen ali da je obstojal v neki preprosti obliki le za nekatera ljudstva in da zanj ne moremo uporabljati modernih norm. Pripadnost drugim etničnim skupinam ni imela velike teže; za Bizantince je bila pglavitna pripadnost pravoslavni veri, nekakšna skupna kulturna osnova, uradni jezik, to se pravi grščina, zaradi katere so bili vsi ali pa so se vsi počutili Bizantince ali bolje Romejce. Pomislite na Armence, na Dalmatince ali na Benečane. Ti so 810 sporočili Pipinu: »Hočemo biti podaniki (duloi) cesarja Romejcev in ne tvoji« (Konstantin Porfirogenet). Razmere so bile drugačne pri enem delu Armencev, ker so imeli neko državno tradicijo in ker so se razlikovali v tolmačenju nekaterih verskih dogem. Od ljudstva do ljudstva in od plemena do plemena je bil razvoj drugačen, pa bi morali pravzaprav vsakega posebej preučiti.

Gospodarski pogoji so prav gotovo močno vplivali na odločitve bizantinske oblasti. Sistem, ki je slonel na instituciji stratiotov, je ustvaril vojsko, ki ni bila več odvisna od denarja centralne oblasti; to se je zgodilo tudi z mnogimi ljudstvi, barbarskimi plemeni ali skupinami, ki so bile naseljene v raznih bizantinskih provincah in ki niso bile plačane v denarju, ampak so dobile za preživljanje cele pokrajine ali parcele zemlje. Na stratiotski lastnini se je razen tega povečal pridelek in z njim splošni razcvet dežele. Poleg stratiotskih posestev so se razvila tudi drobna posestva, ki jih je pogosto obdeloval drugorojenec ali tretjerojenec stratiota, in vlada je večkrat odkrito priznala, da so bila preseljevanja izvedena zato, da bi v neko pokrajino naselili delavne kmete in spretno mornarje ali pa sploh delovno silo — tako na primer na Cipru in v Kiziku.

Politično-družbeni vidiki so bili vedno in povsod zelo važni. S preseljevanjem se je spreminjala gospodarska, delno etnična, pogosto verska, pa tudi socialna struktura obeh področij, tistega, iz katerega so izvirali koloni, in tistega, kjer so bile njihove nove naselbine. Ne bi mogel trditi, da spremembe v pokrajini, od koder so prišli koloni, lahko označimo kot »destrukturalizacijo« v tem smislu, da je bila za pokrajino značilna struktura uničena ali pa korenito spremenjena, vendar pomislite na primer na novo družbeno situacijo Slovanov, ki so ostali na Balkanu po velikih selitvah v VII. in VIII. stoletju vsaj v najbolj prizadetih pokrajinah. Kar se tiče družbene politike, se mi zdi, da je bizantinska oblast skoraj vedno z zelo očitnimi nameni preseljevala pripadnike najvišjih družbenih slojev, mogočnike, »dinate« bizantinskih virov, velike fevdalne gospode iz njihovih domačih pokrajin v notranjost cesarstva ali v daljne mejne province. Tu opozarjam na politiko Basileiosa II. do mogočnikov Samuelovega cesarstva, ki jih je poslal celo na Kavkaz, medtem ko so guvernerji novih balkanskih provinc prihajali iz Male Azije. Bizantinska oblast jih ni gospodarsko uničila in jih ni družbeno degradirala, ampak jim je dodeljevala visoke položaje v vojski ali upravi provinc, pa tudi latifundije, pogosto pa jim je vzela njihovo bazo, oddaljila jih je od njihovega ljudstva in tako je le-to ostalo brez plemstva. Upoštevati pa moramo, da so se posledice take politike pokazale šele pozneje,

mного pozneje, včasih šele v moderni dobi. Tu opozarjam samo na en primer: zaradi preselitve vladarja in številnih fevdalcev Vaspurkana v Kapadokijo je ostala pokrajina brez družbene in kulturne elite, brez političnega in vojnega vodstva, pa je tako skoraj brez odpora padla v roke Turkov Seldžukov. Na drugi strani pa ni emigracija iz Vaspurkana Kapadokije spremenila v armensko pokrajino.

Opozorimo še na kratko na določene vidike, ki jih ne smemo podcenjevati. Bizantinska oblast je bila prisiljena sprejeti ljudstva in skupine prebivalcev, ki so bežale pred sovražniki, skupine, ki so bile prisiljene zapustiti svoje domove in se je pri tem pogosto zatekala h kolonizacijski politiki. Tako je bilo pri Slovanih, ki so zbežali iz Bolgarije v VIII. stoletju, Armencih, ki so se umaknili pred Arabci, in še pri Bizantincih, ki so bili po bitki pri Manzikertu leta 1071 od Turkov Seldžukov pregnani iz svojih maloazijskih domov.

Zelo malo smo govorili o mestih, toda to je poseben problem; bizantinsko mesto pa dosedaj v modernem zgodovinskepisju ni bilo dovolj obravnavano.

Sploh se nismo dotaknili težke usode, ki je pogosto zadela cela plemena, skupine ljudi in njihove družine ali posameznike. Čeprav so viri v tem pogledu zelo skopi, niso bile bizantinske oblasti preveč obzirne, kakor pričata tako izselitev Ciprčanov v Kizik kot Teofanov opis preseljevalnih ukrepov cesarja Nikefora I. Da ljudstvu ni bilo nikoli lahko, potrjuje opis Ane Komnene o umiku bizantinske vojske in beguncev leta 1116 s področja Filomeliona.

S kronološkega vidika lahko ugotovimo, da se je kolonizacijska politika v različnih dobah precej neenakomerno razvijala, čeprav ji ni manjkalo določene kontinuitete, vsaj do začetka XIII. stoletja. Za pozno rimsko dobo je značilno naseljevanje ljudstev, recimo Gotov, kar pa je bila samo posledica težkega notranjega položaja. Z Justinijanom I., torej v VI. stoletju, so kolonizacijske ukrepe spremenili: ljudstva, plemena, majhne in velike skupine so naseljevali na raznih koncih cesarstva in ta proces je neprekinjeno trajal do XI. stoletja. Ukrepe, glede kolonizacije in naseljevanja, ki jih je uvedel Justinijan I. in njegovi najbližji nasledniki, so sistematično uvajali od VII. stoletja dalje. Armenci so bili množično ali pa kot posamezne skupine bolj za to, da se preselijo, in ni dobe, v kateri ne bi govorili o njih, češ da so zapustili svoja bivališča in se preselili v cesarstvo ali celo drugam. V VII. in VIII. stoletju, pa tudi delno v IX. stoletju, so bili Slovani množica kolonov. Medtem ko so Armence razkropili na vse konce cesarstva, največ pa v Trakijo, Anadolijo in Kilikijo, so balkanske Slovane naselili skoraj izključno v osrčje Male Azije. Če izvzamemo splošne kolonizacijske ukrepe, ki so jih izvajali v vseh bizantinskih pokrajinah, so trakijska meja z Bolgarijo na zahodu in meja proti Arabcem in pozneje proti Seldžukom na vzhodu, v Mali Aziji bile najvažnejši predeli, ki so bili kolonizirani ne samo z Armenci in Slovani temveč tudi z Bizantinci, Perzijci, Sirijci, Turki, Pečenegi, pavlikijanskimi heretiki in drugimi.

Po globoki notranji krizi v XI. stoletju in po barbarskih vpadih na Balkan, predvsem po prodoru Turkov Seldžukov v Malo Azijo, se je začela nova doba. Kolonizacijsko politiko iz dobe od VII. do IX. stoletja, značilno po stratiotskih naselitvah, so izvajali še naprej, vendar sporadično in v veliko manjši meri, skoraj izjemoma, veliko važnejše pa je, da je prenehala biti del kompleksnega sistema vojaških in administrativnih ukrepov. Ljudstva so še vedno naseljevali z ukrepi, ki so po obliki spominjali na stari način, vendar so bili pogoji, pod katerimi so se izvajali, pogosto popolnoma drugačni. Za XI. in XII. stoletje je značilno, da so bili ukrepi večinoma samo protiukrepi, ki naj bi preprečili zunanjo nevarnost: taki so bili kolonizacijski ukrepi cesarjev iz dinastije Komnenov v Mali Aziji. Za dobo, ki je sledila Komnenom, se ne more reči, da je bizantinska vlada nadaljevala sistematično kolonizacijsko politiko. Največkrat je šlo

za posamezne ukrepe, ki so imeli stare nazive, niso pa mogli zaustaviti propada bizantinske države.

IZBRANA LITERATURA

- V. G. Vasiljevskij, Vizantija i Pečenegi, Trudy I (1908), 1—175;
 K. I. Amandos, Mardaitai, Hellenika 5 (1932), 130—136;
 D. Rasovskij, Pečenegi, Torki i Berendei na Rusi i v Ugrii, Seminarium Kondakovianum 6 (1933), 1—66;
 G. Stadtmüller, Landesverteidigung und Siedlungspolitik im oströmischen Reich, Forschungen und Fortschritte 33 (1934), 404—405;
 E. Honigmann, Die Ostgrenze des byz. Reiches von 363 bis 1071 nach griechischen, arabischen, syrischen und armenischen Quellen (Corpus Bruxellense Hist. Byz.), Bruxelles 1935;
 G. Stadtmüller, Oströmische Bauern- und Wehrpolitik, Neue Jahrbücher für deutsche Wissenschaft 13 (1937), 421—438;
 A. Bon, Le Péloponnèse jusqu'en 1204, Paris 1951;
 P. Lemerle, Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'au VIIIe siècle, Revue historique 211 (1954), 265—308;
 H. Ahrweiler, L'Asie Mineure et les invasions arabes (VIIe—IXe siècles), Revue historique 461 (1962), 1—32;
 R. Jenkins, Byzantium and Byzantinism, Lectures in Memory of Louise Taft Semple, Cincinnati 1963, 29—32;
 G. Ostrogorsky, Geschichte des byz. Staates, München 1963;
 N. Garsoïan, The Paulician Heresy, The Hague-Paris 1967;
 P. Diaconu, Les Petchénegues au Bas-Danube, Bucarest 1970;
 C. P. Kyrris, Military Colonies in Cyprus in the Byzantine Period: Their Character, Purpose and Extent, Byzantinoslavica 31 (1970), 157—181;
 Sp. Vryonis, jr., The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamisation from the Eleventh through the Fifteenth Century, London 1971.
 P. Charanis, Studies on the Demography of the Byzantine Empire, Collected Studies, London 1972, vsebuje sledeče članke:
 Ethnic Changes in the Byz. Empire in the Seventh Century (1959),
 The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire (1961),
 Some Remarks on the Changes in Byzantium in the Seventh Century (1963),
 The Armenians in the Byzantine Empire (1961),
 The Chronicle of Monemvasia and the Question of the Slavonic Settlements in Greece during the Middle Ages (1949),
 Nicephorus I., the Savior of Greece from the Slavs (810 A. D.) (1946),
 On the Slavic Settlement in the Peloponnesus (1953),
 Hellas in the Greek Sources of the Sixth, Seventh and Eight Centuries (1955),
 The Slavic Settlement in Byz. Asia Minor in the XIIIth Century (1948);
 R. Grousset, Histoire de l'Arménie, Paris 1973;
 N. Oikonomidès, Vardariotes — W. l. nd. r — V. n. nd. r: Hongrois installés dans la vallée du Vardar en 934, Südostforschungen 32 (1973), 1—8;
 A. P. Každan, Socialnyj sostav gospodstvujuščego klassa Vizantii XI—XII vv., Moskva 1974;
 M. Graebner, The Slavs in Byzantine Population Transfers of the Seventh and Eighth Centuries, Etudes balkaniques 1 (1975), 40—52;
 J. Ferluga, Byzantium on the Balkans. Studies on the Byzantine Administration and the Southern Slavs from the VIIth to the XIIth Centuries, Amsterdam 1976;
 G. Dagron, Minorités ethniques et religieuses dans l'Orient byzantin à la fin du Xe et au XIe siècle: L'immigration sirienne, Travaux et Mémoires 6 (1967), 177 sqq.;
 R.-J. Lilie, Die byzantinische Reaktion auf die Ausbreitung der Araber. Studien zur Strukturwandlung des byz. Staates im 7. und 8. Jahrh. Diss. München 1976 (Miscellanea Byzantina Monacensia 22);
 G. Dédéyan, L'immigration arménienne en Cappadoce au XIe siècle, Byzantion 45 (1976), 41—117;
 J. Ferluga, Quelques problèmes de politique byzantine de colonisation au XIe siècle dans les Balkans, Byzantinische Forschungen 7 (1979);
 P. Lemerle, The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century, The Sources and Problems, Galway 1979;
 H. Kennedy, Arab Settlements on the Byzantine Frontier in the Eighth and Ninth Century, Yayla 2 (1979), 22—24;

- V. Tapkova-Zaimova, Byzance et les Balkans à partir du VIe siècle. Les mouvements ethniques et les Etats, London 1979;
- J. F. Haldon, Recruitment and Conscription in the Byz. Army. A Study of the Origins of the Stratiotika Ktemeta, Wien 1979;
- V. Beševliev, Die protobulgarische Periode der bulgarischen Geschichte, Amsterdam 1980;
- J. Ferluga, Vizantijske vojne operacije protiv Ugarske u toku 1166. godine, Zbornik radova Viz. Instituta 19 (1980), 157—165;
- J. Ferluga, Gli Slavi del Sud ed altri gruppi etnici di fronte a Bisanzio, Spoleto 1983 (Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo XXX), 303—343;
- J. Ferluga, Untersuchungen zur byz. Ansiedlungspolitik auf dem Balkan von der Mitte des 7. bis zur Mitte des 9. Jahrh. s, Zbornik radova Viz. instituta 23 (1984), 49—61.
- Thirteenth International Congress of Byzantine Studies. Main Papers XIV: P. Charanis, Observations on the Demography of the Byzantine Empire, 1—19.
- Actes du XIVe Congrès international des études byzantines, Bucarest 1974, I: E. Stanescu, Byzance et les pays roumains aux IXe—XVe siècles, 393—431, II: V. Tapkova-Zaimova, Les Bulgares et la situation politique et ethnique au Bas-Danube pendant la seconde moitié di XIe s., 615—619.
- XVe Congrès international d'études byzantines. Rapports et co-rapports. Athènes 1976. I. Histoire. 2 Composition et mouvement de la population dans le monde byzantin: H. Bartikian, Migracija Armjan v XI veke: Pričiny i posledstviya;
- Sp. Vryonis, Patterns of Population Movement in Byzantine Asia Minor 1071—1261;
- D. Angelov, Zusammensetzung und Bewegung der Bevölkerung in der byzantinischen Welt;
- P. Charanis, Composition and Movement of the Population in the Byzantine World, 1071—1261;
- E. Stanescu, La population vlaque de l'empire byzantin aux XIe—XIIIe. Structures et mouvement.
- Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, I—IV, Beograd 1955—1971. Constantine Porphyrogennitus, De administrando imperio, Vol. II, Commentary by F. Dvornik in dr., London 1962.
- Lexicon des Mittelalters, München und Zürich 1983, II:
- J. Koder, Byzantinisches Reich. A. Geographische Grundlagen, coll. 1227—1238;
- J. Ferluga, Byzanz und das südöstliche Europa, coll. 1275—1294;
- G. Weiss, Byzanz und seine östlichen Nachbarn. Die Ostgrenze des Reiches, coll. 1314—1327.

Riassunto

LA POLITICA DI COLONIZZAZIONE DEL GOVERNO BIZANTINO DAL VII AL XIII SECOLO

Jadran Ferluga

La politica di colonizzazione bizantina non è stata fino ad oggi studiata nel suo complesso nè le è stata consacrata un'esauriente monografia. Questo importante tema, scriveva ancora qualche anno fa il grande maestro degli studi bizantini Paul Lemerle, non ha ancora uno studio speciale quale meriterebbe. A mia conoscenza se ne sono occupati in uno o più articoli Charanis, Vryonis, Stadtmüller, Oikonomides, Zasterova, Kennedy, Bartikian, Angelov, Ferluga ed altri. Da ricordare è anche che uno dei temi centrali del XV° congresso internazionale di studi bizantini, tenutosi ad Atene nel 1976, portava il titolo «Composizione e movimenti della popolazione nel mondo bizantino», ma solo per l'epoca dal 1071 al 1261.

Non mi pare qui possibile, nè è necessario, fare la storia degli avvenimenti concernenti la colonizzazione od il trasferimento di popoli, tribù, parti di essi o di gruppi della popolazione dalle loro sedi in nuove. Mi limiterò, quindi, in questo riassunto, di ridare le conclusioni che per il momento non possono essere ancora considerate definitive.

In primo luogo si può constatare che il governo bizantino ebbe una sua politica di colonizzazione durante tutta l'esistenza dell'Impero ma che essa differì tanto per le sue caratteristiche quanto per intensità da epoca ad epoca.

Tutti si accordano che i motivi militari ebbero un ruolo prevalente. Non è possibile però separarli nettamente dagli altri motivi poichè essi non erano gli unici e l'effetto loro dipendeva sempre da molti altri elementi ed aspetti.

Le fonti fanno risaltare soprattutto i motivi militari. Il permesso di insediarsi su territorio imperiale nei secoli IV e V e nell'XI, concesso alle popolazioni barbare basava sul punto di vista che questi popoli avevano da combattere per lo stato romano rispettivamente bizantino (Goti, Peceneghi). Gli insediamenti degli stratioti dell'organizzazione tematica furono la base del nuovo esercito che per ben quattro secoli fu uno dei pilastri dello stato bizantino; trasferendo in nuove sedi popoli o gruppi od unità militari irrequiete il governo sperava da una parte di pacificare le regioni di provenienza e dall'altra di addurre nuove forze alle truppe stazionate nelle nuove provincie (così per es. furono trasferiti Armeni dalle regioni armene in Anatolia o Tracia o Slavi dai Balcani in Bitinia).

Il governo bizantino applicava nella lotta per l'ortodossia e quindi per l'ideologia imperiale il trasferimento di eretici convinto di risolvere così il problema. Il caso più noto è quello dei Pauliciani che però alla fine fallì; insediati al confine con la Bulgaria i Pauliciani assieme con altri eretici dualisti ivi insediati divennero i maestri degli eretici dualisti Bogomili nei Balcani.

Insediamenti e trasferimenti dovevano dare anche risultati sul piano culturale e politico. Il governo bizantino si riprometteva che nelle regioni recentemente conquistate i coloni provenienti dalle vecchie provincie dell'Impero avrebbero facilitato e accelerato un avvicinamento culturale e linguistico, avrebbero cioè contribuito alla »bizantinizzazione«, per es. in Macedonia o in Armenia, o alla »ribizantinizzazione« per es. in molte regioni balcaniche particolarmente in Grecia.

Considerazioni economiche esercitarono certamente un forte influsso sulle decisioni del governo bizantino. Il sistema dei temi che poggiava sull'istituzione degli stratioti portò alla formazione di un esercito che non dipendeva più dal soldo del governo; questo fu anche il caso con molti popoli o tribù barbare nonché gruppi che durante quasi tutta l'esistenza dell'Impero furono insediati in varie provincie bizantine e che non venivano pagati in nomismi ma avevano ricevuto per il loro sostentamento intere regioni o appezzamenti di terreno. Sui beni stratiotici, inoltre, aumentò la produzione e con essa in generale la prosperità del paese. Accanto ai beni degli stratioti si sviluppò la piccola proprietà spesso coltivata dal secondogenito o terzogenito dello stratiota ed il governo riconobbe apertamente in più occasioni che i trasferimenti avevano avuto luogo onde portare in una regione contadini laboriosi ed abili marinai od in genere nuova mano d'opera — così per es. a Cipro e a Cizico.

Aspetti politico-sociali ebbero sempre e dappertutto un ruolo di grande importanza. Con i trasferimenti veniva cambiata la struttura economica, in parte quella etnica, spesso quella religiosa come anche quella sociale di ambedue le zone, tanto di quella d'origine dei coloni quanto di quella dove erano le loro nuove sedi. Se i cambiamenti avvenuti nella regione di provenienza dei coloni si possano definire come »destrutturizzazione« nel senso che era stata distrutta o radicalmente cambiata la struttura tipica per la regione non saprei affermare ma si pensi per es. alla nuova situazione sociale degli Slavi rimasti nei Balcani dopo i grandi trasferimenti del VII ed VIII secolo per lo meno nelle regioni più colpite. Dal punto di vista sociale mi pare però che il governo bizantino trasferì quasi sempre con ben chiare intenzioni gli appartenenti al più alto strato sociale, i potenti, i »dinati« delle fonti bizantine, i grandi signori feudali, dalle loro regioni d'origine nell'interno dell'Impero o in lontane provincie di frontiera. Ricordo qui la politica di Basilio II verso i grandi signori dell'Impero di Samuele spediti fino nel Caucaso mentre i governatori delle nuove provincie balcaniche provenivano dall'Asia Minore. Il governo bizantino non li rovinava economicamente e non li degradava socialmente, anzi assegnava loro spesso alti posti di governo e latifondi ma li privava della loro base, li allontanava dal loro popolo e questi rimaneva senza la sua nobiltà. Bisogna però tener presente che le conseguenze di una tale politica divennero manifeste più tardi, anzi molto più tardi, spesso appena in epoca moderna.

Ricordiamo ancora in breve certi aspetti che non sono da sottovalutare. Il governo bizantino si trovò obbligato ad accogliere popoli o gruppi di popolazioni in fuga davanti a nemici e che erano stati costretti ad abbandonare le loro primitive sedi ed in simili casi esso ricorse spesso alla politica di colonizzazione. Tale fu il caso degli Slavi che fuggirono dalla Bulgaria nell'VIII secolo, di Armeni che si mettevano in salvo davanti agli Arabi ed ancora di Bizantini che erano stati cacciati dalle loro dimore dai Turchi Selgiucidi dopo la battaglia di Manzikert nel 1071.

Dal punto di vista cronologico si può constatare che la politica di colonizzazione ha avuto uno sviluppo abbastanza saltuario nei varo periodi anche se non manca una certa continuità di concezione, almeno fino all'inizio del XIII s.

L'epoca tardo romana è caratterizzata da insediamenti di popoli, per es. Goti, il che era di fatto solamente un espediente dovuto alla difficile situazione interna. Con Giustiniano I, dunque nel secolo VI, le misure di colonizzazione ottennero un nuovo carattere: popoli, tribù, piccoli e grandi gruppi furono insediati in varie parti dell'Im-

pero e questo processo non fu più interrotto fino all'XI secolo. Le misure concernenti gli insediamenti e la colonizzazione introdotte da Giustiniano I e dai suoi immediati successori furono sistematicamente applicate a partire dal secolo VII. Armeni, sia in massa sia in gruppi ma anche individualmente furono i più inclini a trasferirsi e non c'è epoca in cui non si sente parlare di loro o che abbiano abbandonato le loro residenze per trasferirsi nello Impero o che, coll'avanzare della frontiera verso Oriente, fossero colonizzati in altre località. Durante i secoli VII ed VIII ma anche in parte del IX gli Slavi erano la massa dei coloni. Mentre gli Armeni venivano sparpagliati ed inviati in tutte le parti dell'Impero in particolare però in Tracia, Anadolia e Cilicia gli Slavi furono quasi esclusivamente trasferiti dalla penisola balcanica nel cuore dell'Asia Minore. Astruendo dalle misure generali di colonizzazione praticate in tutti i temi la frontiera truce verso la Bulgaria in Occidente e quella microasiatica in Oriente verso gli Arabi e più tardi i Selgiucidi furono le principali regioni colonizzate dal governo bizantino non solo con Armeni e Slavi ma anche con Bizantini, Persiani, Siri, Turchi, Peceneghi, eretici Pauliciani ed altri.

In seguito alla profonda crisi interna dell'XI secolo ed alle invasioni barbariche (Peceneghi, Uzi, Cumani) nei Balcani, in particolare in seguito all'avanzata dei Turchi Selgiucidi in Asia Minore, si iniziò una nuova epoca caratterizzata da nuovi sviluppi. La politica di colonizzazione dell'epoca dal VII al IX secolo, tipica per gli insediamenti stratotici, continuo ad essere applicata ma sporadicamente ed in misura di gran lunga minore, quasi eccezionalmente, ma forse ancora più importante è che essa cessò di far parte di un sistema complesso di misure militari ed amministrative. Popoli furono ancor sempre insediati con provvedimenti che nella forma ricordavano quelli vecchi ma le condizioni nelle quali venivano applicati erano spesso del tutto cambiate. Caratteristico è per l'XI e XII secolo che la gran parte delle misure applicate erano di fatto solo delle contro-misure per parare il pericolo esterno; così le misure di colonizzazione degli imperatori della dinastia dei Commeni in Asia Minore di fronte ai Turchi. Per l'epoca che seguì a quella dei Commeni non si può più parlare di continuità nella politica di colonizzazione bizantina; si trattò il più spesso di misure isolate, che portavano vecchi nomi, ma che non poterono arrestare la decadenza dell'Impero bizantino.

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije (oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/1, telefon (061) 332 611, int. 210) lahko naročite še nekaj letnikov predhodnika »Zgodovinskega časopisa« — revije »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«. V Glasniku je objavljena vrsta razprav, ki so še danes ohranile svojo znanstveno vrednost. Vsem ljubiteljem zgodovinskega branja, posebej pa še raziskovalcem naše zgodovine zato priporočamo, da si omislijo komplet dostopnih številk »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo« (GMDS).

Cene so razprodajne in so za posamezne številke naslednje:

GMDS 1/1919-20 — 200 din	GMDS 16/1935, št. 3-4 — razprodan
GMDS 2-3/1921-22 — razprodan	GMDS 17/1936 — razprodan
GMDS 4-6/1923-25 — 200 din	GMDS 18/1937, št. 1-2 — razprodan
GMDS 7-8/1926-27 — 300 din	GMDS 18/1937, št. 3-4 — razprodan
GMDS 9/1928 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 1-2 — razprodan
GMDS 10/1929 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 3-4 — razprodan
GMDS 11/1930 — razprodan	GMDS 20/1939 — 2000 din
GMDS 12/1931 — razprodan	GMDS 21/1940 — razprodan
GMDS 13/1932 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 1-2 — razprodan
GMDS 14/1933 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 3-4 — 300 din
GMDS 15/1934 — razprodan	GMDS 23/1942 — 600 din
GMDS 16/1935, št. 1-2 — razprodan	GMDS 24/1943 — 400 din
	GMDS 25-26/1944-45 — 300 din

Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo velja 800 dinarjev.

Člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta GMDS odobravamo poseben popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek in dejanske poštno stroške.

Janez Cvirn

POLITIČNA ORIENTACIJA CELJSKEGA NEMŠTVA
1861—1907

I.

Medtem ko za problematiko nacionalnih odnosov v monarhiji na splošno in tudi za njene posamezne dele (npr. Češko) obstaja bogata literatura, pa so ti problemi za slovensko ozemlje precej fragmentarno obdelani. Čeprav je v slovenskem zgodovinopisju o Nemcih na Slovenskem sorazmerno veliko napisanega, imamo le malo del, ki bi nam zaokroženo predstavljala navedeno problematiko.¹ Na drugi strani pa obstaja tudi precejšnje število nemških publikacij, ki so množično izhajale zlasti po I. svetovni vojni, vendar so v glavnem pisane z nemško-nacionalnih vidikov in usmerjene v dokazovanje krivic, ki so jih nemškemu narodu naprtila določila mirovnih pogodb. Med številnimi publikacijami te vrste naj omenimo le razprave G. Wernerja, A. Luschina in H. Pircheggerja.² Vsi navedeni avtorji pa so se ukvarjali predvsem s problematiko nacionalnega značaja mest na Spodnjem Štajerskem in dokazovali njihov nemški karakter od srednjega veka dalje, pri čemer so se za drugo polovico 19. stoletja nekritično naslanjali na rezultate ljudskih štetij po občevalnem jeziku.³ Ob navedenih delih pa se pokaže, da v ničemer ne presega stališč, ki jih zasledimo v nemški nacionalistični žurnalistiki od osemdesetih let prejšnjega stoletja dalje. Celjska Deutsche Wacht vseskozi poudarja, da je Celje starodavno nemško mesto (Cilli ist eine urdeutsche Stadt), ki so ga utemeljili nemški kolonisti na ruševinah rimske Celeie in ki je vse do konca sedemdesetih let, ko se ob podpori vlade začne načrtna slovenizacija, obvarovalo svoj nemški karakter.⁴ Celjski nemški list meni, da je nemško prebivalstvo dolžno braniti starodavno nemško posestno stanje (Besitzstand), saj ne gre brez boja izgubljati pozicij (Grund und Boden), ki so jih priborili predniki.⁵ Pri tem pa je zanimivo, da se nemška stran ne zaveda globokih gospodarskih in socialnih sprememb, ki pogojujejo prebujanje »nezgodovinskih narodov« in vidi v krepitvi slovenske narodne zavesti in »nastajanju« slovenskega naroda proces, ki je indentičen s slovenizacijo nemškega prebivalstva,⁶ zraven pa poudarja, da je ta proces načrten in dobro organiziran in da v vseh podrobnostih sledi dogajanjem na Češkem.⁷

Nemška stran se pri dokazovanju nemškega karakterja Celja vseskozi opira na rezultate ljudskih štetij po občevalnem jeziku, čeprav pred štetji glasno opo-

Ta razprava je del magistrskega dela, ki ga je avtor zagovarjal na Filozofski fakulteti v Ljubljani 1987. Zato se opombe od 1 do 122 še enkrat ponovijo.

¹ Eno temeljnih del je še vedno razprava F. Zwittera: Nemci na Slovenskem, Sodobnost VI, 1938, v kateri prikazuje vlogo nemškega življenja na Slovenskem ter odnose med Nemci in Slovenci na osnovi demografskih, socialnih in gospodarskih činiteljev.

² G. Werner: Sprache und Volkstum in der Unterstiermark. Stuttgart 1935. (Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde, XXXI Bd., 3. Heft); A. Luschin-Ebengreuth: Die Zerreißung der Steiermark, Graz 1921; pri Wernerju navedena Pircheggerjeva dela.

³ F. Zwitter: Nemci na Slovenskem, str. 489.

⁴ Deutsche Wacht, 4. 7. 1895.

⁵ Deutsche Wacht, 5. 6. 1892.

⁶ Deutsche Wacht, 13. 11. 1881.

⁷ Deutsche Wacht, 7. 7. 1887. V članku Das Slovenenthum in Innerösterreich je dr. Edvard Glantschnigg opisal delovanje slovenske propagande na Spodnjem Štajerskem takole: slovenski odvetnik se priseli v mesto, vzame nekaj slovenskih faliranih študentov za pisarje (ti študija niso dokončali zaradi političnega delovanja), nastavi slovenskega koncipienta in to je že temeljni kamen za agitacijski komite. Ustanovi se čitalnica, odvetnik postane njen načelnik, njegov koncipient pa tajnik in pisar blagajnik. Duhovščina rada pomaga in sistematično deluje na širjenju »slavizma«. Cini večje je mesto, tem lažja je takšna propaganda. Del nemških mest na Češkem so si Čehi na ta način že pridobili, enako pa je tudi z mesti na Kranjskem. Razlog za boljše stanje »nemške stvari« na Spodnjem Štajerskem pa po Glantschniggovem mnenju leži v tem, da so spodnještajerski Nemci pravočasno zapustili liberalizem in prešli na strogo nemško-nacionalne pozicije, kajti »den kräftigsten Anstoss zur Verbreitung des Slovenismus gab der Liberalismus«.

zarja, da ne gre zamenjavati občevalnega jezika z materinskim in da pri štetjih ne gre za ugotavljanje nacionalne strukture prebivalstva. Ko pa so rezultati štetij znani, jih razglašajo za realen prikaz nacionalne strukture v mestu, največkrat pa poskuša število Slovencev z različnimi argumenti še zmanjšati.⁸ Seveda pa slovenski tabor vedno trdi nasprotno in za Slovence neugodne rezultate največkrat tolmači z renegatstvom. Ob tem slovenski tisk stalno poudarja, da nima proti pravim, poštenim in resnicoljubnim Nemcem nič, da pa se bodo Slovenci na nož bojevali z *nemškutarji*, to je ljudmi, »ki jih je rodila priprosta slovenska mati, ki so se nemščine le za silo v šoli ali pri vojaki naučili, ki živijo med Slovenci, a Slovence in njih jezik sovražijo in preganjajo... ter se sami med Nemce štejejo«.⁹

Seveda pa se s tezo o renegatstvu ne da odpraviti celotne palete problemov, ki se odpirajo pri preučevanju nacionalne strukture in nacionalnih odnosov v jezikovnih otokih.¹⁰ Res pa je, da ljudska štetja po občevalnem jeziku niso adekvaten prikaz nacionalne strukture v mestih. Do objektivnejše podobe lahko namreč pridemo le po dveh poteh: z določitvijo krajev, kjer so bili mestni prebivalci rojeni, ali pa občin, kjer imajo domovinsko pravico.¹¹ Za tri spodnještajerska avtonomna mesta je uporabil prvo metodo leta 1907 R. Pfaundler, ki je na podlagi rokopisnega materiala ljudskega štetja iz leta 1900, določil rojstne kraje prebivalstva in ga nato razdelil na podlagi rezultatov štetja občevalnega jezika za isto leto v slovensko in nemško skupino. Čeprav je na podlagi tega principa od prebivalcev, ki so bili rojeni v teh mestih samih, prištel 4/5 k nemški skupini, je prišel vendar do rezultatov, ki se bistveno razlikujejo od uradnih, še zlasti pri Celju. Tako je ugotovil, da je od prebivalcev mesta Celja rojenih v nemškem jezikovnem ozemlju le 30,71 % oseb, kar 69,29 % pa v slovenskem. Ko pa je upošteval le doseljence brez prebivalcev, ki so bili rojeni v mestu, je ugotovil, da je razmerje med slovenskim in nemškim prebivalstvom v Celju kar 82,84 % proti 17,16 %.¹²

Drugo metodo, tj. določevanje domovinskih občin prebivalstva, pa je uporabil J. Mačkovšek in na podlagi rezultatov istega štetja (1900) dognal, da ima kar 69,63 % celjskega prebivalstva domovinsko pravico v občinah slovenskih političnih okrajev, podobne (za Slovence ugodne) številke pa je ugotovil tudi za Maribor (71,3 %) in Ptuj (63,12 %).¹³

Po obeh metodah pridemo torej do rezultata, da izhaja že leta 1900 absolutna večina celjskega prebivalstva iz slovenskih krajev, to pa je že bistveno drugačna slika, kot jo dobimo iz rezultatov uradne statistike. Znano je namreč, da so bila ljudska štetja po občevalnem jeziku sredstvo pritiska na nenemške narode,¹⁴ pri njih pa prihaja do polnega izraza tudi neugoden socialni položaj slovenskega prebivalstva.¹⁵

Oba momenta se kažeta tudi v Celju. Medtem ko Celje v letih 1848/1849 daje podobo povsem slovenskega mesta z dokaj močnim slovenskim meščanstvom,¹⁶ pa je sredi šestdesetih let prejšnjega stoletja situacija že bistveno spremenjena in se za Slovence iz leta v leto slabša. To je razvidno tudi iz rezultatov ljudskih štetij. Pri štetju leta 1880 je delež slovenskega prebivalstva skoraj 35 %, kar je za Slovence najugodnejši rezultat vse do razpada monarhije. Pri tem

⁸ Npr. za štetje leta 1880 glej: Deutsche Wacht, 13. 2. 1881.

⁹ Slovenski gospodar, 15. 3. 1883.

¹⁰ Na to je opozoril že J. Pleterški v svojem delu: Narodna in politična zavest na Koroškem, Slovenska Matica v Ljubljani, 1965, str. 206.

¹¹ F. Zwitter: Nemci na Slovenskem, str. 492.

¹² prav tam, str. 493.

¹³ prav tam, str. 493.

¹⁴ M. Klemenčič: Germanizacijski procesi na Štajerskem od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne, ČZN n. v. 15, 1979/1—2, str. 351.

¹⁵ Neugoden socialni položaj se kaže tudi v tem, da Slovenci vse do I. svetovne vojne nikoli ne poskušajo nastopiti na občinskih volitvah, tako da je občinski odbor trdno v rokah celjskega, ekonomsko močnejšega nemštva. To pa pomeni pomembno orožje pri ponarejanju rezultatov štetij.

¹⁶ V. Melik: Celje in leto 1848, ZC 36/1982. št. 3. str. 213—217.

štetju pride do izraza predvsem neugoden socialni položaj slovenskega prebivalstva, ne moremo pa govoriti o kakšnih večjih pritiskih s strani celjskega nemštva oziroma celjske mestne občine pri njegovi izvedbi. Ko Slovenski narod ob komentiranju rezultatov ljudskega štetja 1880 napade celjske Nemce za same renegate, Cillier Zeitung mirno zapiše, da se je lahko vsak posameznik svobodno opredelil, tako kot je čutil (Jederman ist das, als was er sich fühlt), obenem pa dodaja, da je treba od 1872 oseb s slovenskim občevalnim jezikom odšteti 29f vojakov, 364 zapornikov iz zapore celjskega okrožnega sodišča in 67 bolnikov iz mestne (Gizeline) bolnišnice, ter poudarja, da se med celjskimi meščani in uradniki ne da naštetih niti 50 Slovencev, četudi bi jih iskali z Diogenovo svetilko.¹⁷

Celje-mesto	1880	1890	1900	1910
Prebivalcev skupaj	5393	6264	6713	6919
Nemcev	3301	4452	4940	4625
Slovencev	1872	1577	1450	2027

Pri ljudskem štetju leta 1890 pa že opazimo določen pritisk, saj Deutsche Wacht pred štetjem v več člankih opozarja prebivalce, da je občevalni jezik le jezik, ki se ga vsak poslužuje v navadnem občevanju in torej ne materinski; poleg agitacije pa na rezultate štetja bistveno vpliva tudi aktivnost celjskega Nemškega društva, ki se neposredno vključi v izvedbo popisa.¹⁸ Oster pritisk in organiziran nemški nastop pa opazimo pri štetju leta 1900, pri čemer ni prisotna samo glasna in pravočasna nemška propaganda,¹⁹ ampak tudi neposreden pritisk na družinske poglavarje pri razdeljevanju naznanilnic, pa tudi ponarejanje podatkov. O tem sicer nimamo veliko podatkov, vendar pa je značilna prošnja predstojnika mestnega urada Thomasa Fürstbauerja (pred odhodom v pokoj konec leta 1905) za enkratno denarno nadomestilo kot nagrado, ker je pri ljudskem štetju leta 1900, ki ga je izvedel sam z dvema pomočnikoma, vedno pazil na to, da se je vpisovala kot občevalni jezik le nemščina.²⁰

Še do hujšega pritiska kot leta 1900, pa pride pri štetju v letu 1910. Vendar pa celjsko nemštvo pri zadnjem štetju nima takih uspehov kot desetletje poprej, saj se slovenski tabor v Celju nanj pravočasno in organizirano pripravi. Slovenski tisk že od srede leta 1910 opozarja na bližajoče se štetje in pričakuje, da bo vlada spremenila zakon o ljudskih štetjih po občevalnem jeziku iz leta 1869. Ko pa ostane z ukazom ministra za notranje zadeve Haerdta z dne 20. avgusta 1910 osnova za ljudsko štetje še nadalje občevalni jezik,²¹ se celjski Slovenci odločneje vržejo na priprave za štetje: »Za sedaj pa nam ne preostaja ničesar drugega, kakor hitro izvršiti priprave na zasebno ljudsko štetje v narodno ogroženih in obmejnih krajih.«²² Intenzivnost priprav se sicer ne da primerjati s tistimi na Primorskem in v Trstu,²³ vendar pa na Štajerskem opazimo načrtnejše priprave prav v Celju, saj je tu sedež Spodnještajerskega narodnega sveta,²⁴ celjski Slovenci pa so pretežno liberalno usmerjeni in imajo več posluha za narodno-obrambno delo.²⁵ V pripravah na štetje je poleg narodnega sveta izredno aktivno

¹⁷ Cillier Zeitung, 13. 2. 1881.

¹⁸ Deutsche Wacht, 22. 1. 1891.

¹⁹ Npr. Deutsche Wacht, 4. 11. 1900; 11. 11. 1900; 30. 12. 1900 itd.

²⁰ Zgodovinski arhiv v Celju, Mestna občina Celje (navajam: ZAC, MOC), fasc. 13. Zapisnik zaupne seje občinskega odbora z dne 29. 9. 1905.

²¹ Lavo Čermelj: O ljudskem štetju v Trstu leta 1910. Anali Jadranskega instituta II, Zagreb 1958, str. 9.

²² Narodni dnevnik, 25. 8. 1910.

²³ Narodni dnevnik, 5. 10. 1910. Ljudsko štetje 1910.

²⁴ Gradivo Spodnještajerskega narodnega sveta je shranjeno v Zgodovinskem arhivu v Celju. O njem na splošno: I. Zajc-Gizelj: Spodnještajerski narodni svet, CZb 1984.

²⁵ Kot je ugotovil J. Pleterski, je v desetletju pred I. svetovno vojno ustvarjalnost liberalnega tabora najbolj plodna zunaj Kranjske, v narodnostno mešanih mestih (Trst, Gorica, Celje), v katerih ustavlja asimilacijo in ustajanje navzočnost slovenskega meščanskega in v širšem smislu mestnega življenja. (J. Pleterski: O nekaterih vprašanih slovenske politične zgodovine v zadnjem desetletju pred prvo svetovno vojno, v: J. Pleterski: Studije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Založba Obzorja Maribor 1981, str. 103).

tudi celjsko politično društvo Naprej, ki na posebnem zborovanju dne 15. oktobra 1910 sklene izvesti zasebno ljudsko štetje in v ta namen postavi tudi svoje števne komisarje.²⁶ Kot je razvidno iz reakcij celjskega nemškega lista, ti že kmalu začno z delom²⁷ in sicer ne samo v Celju, ampak tudi v nekaterih drugih narodnostno ogroženih krajih. Vzporedno s tem pa poteka močna slovenska agitacija, ki poudarja neumestnost popisov po občevalnem jeziku: »Kaj naj se torej razume pod »občevalnim jezikom«? Na to vprašanje je za nas Slovence edino resničen in edino pravičen odgovor: *Občevalni jezik pomeni toliko kakor materinščina, narodnost*. Nič drugega, to si zapomnimo...!²⁸ Obenem pa slovenski tisk v zadnjem mesecu pred štetjem objavlja posebna navodila, kako je treba ravnati pri izpolnjevanju naznanilnic ali obisku števnih komisarjev, pri tem pa še posebej opozarja na možnost pritožbe: »Vsak Slovenec, kateremu bi se za to, ker se označi kot Slovenca, na kakršenkoli način grozilo, naj to takoj naznani pristojnemu uradu... Če mu ti uradi ne bodo takoj pomagali, naj se obrne na c. kr. ministrstvo za notranje stvari na Dunaju in istočasno na slovenske državne poslance, ki bodo radi pomagali.«²⁹ Organiziran slovenski nastop tako bistveno vpliva na rezultate štetja (v primerjavi s štetjem leta 1900 se število Slovencev poveča za okoli 8%), čeprav nemška stran poskuša z vsemi sredstvi spremeniti potek dogajanja,³⁰ kasneje pa z dvema interpelacijama H. Wastiana zahteva od ministra notranjih zadev razveljavitev štetja v Celju in nekaterih drugih krajih.³¹ Na drugi strani pa tudi Slovenci nameravajo zaradi nekaterih nepravilnosti zahtevati ponovitev štetja, vendar zaradi pomanjkanja argumentov z zahtevo ne pridejo na plan.³² Na koncu velja še poudariti, da rezultati zadnjega štetja v Celju niso samo posledica organiziranega nastopa slovenskega (liberalnega) tabora, kot rado poudarja slovensko liberalno časopisje,³³ ampak tudi resničnega napredka Slovencev v mestu v desetletju pred prvo svetovno vojno.³⁴

Kot smo videli, je o problematiki nacionalnega karakterja mest na Spodnjem Štajerskem še največ napisanega, čeprav ne razpolagamo z najboljšimi viri, ki bi nam razkrili resnično stanje. Ob tem pa je treba poudariti, da je tako nemško kot tudi slovensko zgodovinopisje zanemarilo celo vrsto problemov, ki

²⁶ Narodni dnevnik, 12. 10. 1910.

²⁷ Deutsche Wacht, 13. 12. 1910. Windische Machenschaften bei der Volkszählung. Članek opozarja, da slovenski tabor deluje na dveh poljih: na eni strani je prisotna močna propaganda za vpisovanje slovenskega jezika kot občevalnega jezika, na drugi strani pa hodijo od hiše do hiše privatni števni komisarji, ki »zapisujejo« podatke o občevalnem jeziku. To pa seveda vpliva na ljudi, kajti, ko pride uradni števni komisar, mu odgovarjajo enako, kot na sugestivna vprašanja zasebnih števnih komisarjev.

²⁸ Narodni dnevnik, 25. 10. 1910.

²⁹ Narodni dnevnik, 21. 12. 1910.

³⁰ Narodni dnevnik, 31. 12. 1910. Slovenci, pozor! (Članek opozarja na eno izmed »metod« celjskega občinskega urada, s katero poskuša vplivati na rezultate štetja: »... Celjski mestni urad razpošilja celjskemu prebivalstvu med drugimi tiskovinami tudi vzgled, kako se naj dotične pole izpolnijo. Na tem vzgledu je 20 imen in pri vseh razen dveh je zapisana nemščina kot občevalni jezik; samo pri enem vojaku in pri eni kuharici rojeni Madžarki. Pri teh dveh pa ni niti zapisan kak drug jezik, marveč se nahaja samo črna pika.

³¹ Deutsche Wacht, 11. 2. 1911; 15. 3. 1911; 18. 3. 1911.

³² Celjski Slovenci so glede na uspehe slovenskega tabora na Primorskem (razveljavitev štetij v Trstu in Gorici) resno pomišljali, da bi tudi sami zahtevali razveljavitev štetja v nekaterih trgih in mestih (tudi Celju) na Štajerskem. O tem nam priča pismo načelnika Spodnještajerskega narodnega sveta dr. Jura Hrašovca poslancu dr. Vladimirju Ravniharju iz oktobra 1911, ki je v konceptu ohranjeno med gradivom Spodnještajerskega narodnega sveta:

Celje, dne . . . /X. 1911.

Blagorodni gospod kolega!

Prosim Vas, da mi storite sledečo uslugo.

Bral sem, da je v Trstu in sedaj tudi v Gorici prišlo do novega ljudskega štetja. Potrebno bi to bilo tudi v nekaterih krajih Spodnještajerske, posebno v Mariboru, Ptujju, Celju, Slovenjgradcu, Vitanzju, Marenbergu, Soštanju, Ormožu, Konjicah, Ljutomeru, Brežicah, Rogatcu, Muti, Slovenski Bistrici, St. Lenartu, Sv. Trojica v Slovenskih goricah, St. Lorenc nad Mariborom itn. Ker so gotovo zdaj že vsi akti na Dunaju, prosim Vas, da poizveste, koliko se je v teh krajih našelo prebivalstva sploh, koliko jih je priznalo slovenski občevalni jezik, koliko nemški, dalje mi izvolite naznaniti, na kak način je prišlo v Trstu in Gorici do novega ljudskega štetja; kako so se dotične prošnje utemeljile, ali so se priložili dokazi, da se je krivo štelo, ali se je to le splošno trdilo brez daljnjega dokaza in je ta gola trditve zadovoljala. Če bi bilo treba dokazati konkretne slučaje, bi nam to bilo, kakor se samo ob sebi razume, zelo težavno, ker se na ljudi mnogokrat ni zanesiti, ako bi pa zadostovale nekatere splošne trditve, bi se menda dela lotili. Z odličnim spoštovanjem ves udani: dr. Juro Hrašovec.

(Hrašovec je na koncept zapisal: »Prepisal 24. 10. 1911«, kar nam olajšuje datacijo pisma).

³³ Slovenski Branik, 1. 4. 1913. Narodna statistika Spodnje Štajerske.

³⁴ Npr. Werner, n. d., str. 92.

se pojavljajo pri preučevanju nemških jezikovnih otokov, ali, kot se je slikovito izrazil dr. Edvard Glantschnigg, nemških diaspor³⁵ na Spodnjem Štajerskem. Nemško zgodovinopisje je v glavnem usmerjeno samo na dokazovanje nemškega karakterja mest, slovensko pa je poleg te problematike obdelalo še nekatere, bolj ekscesne dogodke, kot npr. spopade v Ptujju 1908 in njihove posledice itd.³⁶ Pri tem pa je značilno, da je tudi v lokalnozgodovinskih študijah ta problematika več ali manj zaobidena ali pa interpretirana na način, ki ne odraža resničnega stanja. Tako je po mojem Orožnova zgodovina Celja in okolice³⁷ napisana kot zgodovina slovenskega mesta, saj se avtor problematike nemštva (razen v kontekstu nekaterih ekscesnih dogodkov in prikazovanja nemškega »zatiranja« Slovencev) v glavnem ne dotika, ob tem pa vseskozi govori o nemških priseljencih in nemškutarjih, ki po njegovem mnenju tvorijo jedro celjskega meščanstva.³⁸ Zato sem poskusil obdelati problematiko celjskega nemštva in nacionalnih odnosov v Celju na podlagi nemških virov, pri čemer me je predvsem zanimala politična orientacija celjskega nemštva v posameznih obdobjih, dogodki in procesi, ki so vplivali na njeno spreminjanje, gledanje celjskega nemštva na Slovence in narodno prebujanje, odnos do pomembnejših problemov v monarhiji in pa to, ali so reakcije celjskih Nemcev pogojene le v domačih, lokalnih razmerah in ali niso le del neke splošne nemške ideologije. Kot glavni vir mi je služil celjski nemški list *Cillier Zeitung* oziroma *Deutsche Wacht*,³⁹ ki nam nudi precej popolno sliko navedene problematike od srede sedemdesetih let prejšnjega stoletja dalje, dopolnil pa sem ga (zlasti za obdobje od srede šestdesetih do srede sedemdesetih let) z gradivom celjske mestne občine⁴⁰ in nekaterimi slovenskimi časopisi.

Politična orientacija celjskega nemštva do konca sedemdesetih let

II.

V šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko se parlamentarno življenje v Avstriji šele začinja in ko prevladujejo nemško-liberalne vlade, ki skušajo s precejšnjim pritiskom (plenjenjem časopisov, prestavljanjem uradništva, procesi, direktnim vplivanjem na volilce) zaustavljati slovensko narodno gibanje, nemški tabor na Slovenskem nastopa kot vladna stranka in skoraj izključno pod liberalnim imenom ter liberalno, protiklerikalno zastavo.⁴¹ Slovensko narodno gibanje napada kot klerikalno, konservativno in reakcionarno, sam pa se postavlja v obrambo ustave kot ustavoverna stranka (*Verfassungstreue Partei*), ki edina teži svobodi in napredku na vseh področjih družbenega življenja.⁴²

Takšna je v tem času tudi politična orientacija velike večine celjskega nemštva. Prvič se jasno izrazi že v začetku ustavnega življenja v delovanju deželnega in državnega poslanca ter kasnejšega mestnega župana dr. Johanna Mör-

³⁵ *Deutsche Wacht*, 18. 2. 1886. Die Deutschen in Oesterreich.

³⁶ Npr. Metod Mikuz: Ljubljanski septembrski dogodki 1908–1958, *Naši razgledi* 20. 9. 1958; Janez Rotar: Septembrski dogodki leta 1908, *Naši razgledi* 21. 9. 1968; Marjan Matjašič: Stališče vojaških oblasti do nemirov septembra 1908 v Ljubljani, *Kronika* 32, 1984 itd.

³⁷ Janko Orožen: *Zgodovina Celja in okolice* II, Celje 1974.

³⁸ Orožen razdeli nemčurje celo na več stopenj (str. 284): »Na enem krilu so bili tisti, ki so kolebali in so še nedavno trdili, da so Slovenci, na drugem krilu so pa bili tisti, ki so popolnoma odpadli in so se kratkoma štel za Nemce. Med obema kriloma so bili odenki. Vendar je bilo vsem skupno to, da so... koristili ponemčevanju.«

³⁹ *Cillier Zeitung* (1876–1882) se s 1. 1. 1883 preimenuje v *Deutsche Wacht* in pod tem imenom izhaja vse do maja 1919, ko se zaradi spremenjene politične situacije ponovno preimenuje v *Cillier Zeitung*.

⁴⁰ Gradivo Mestne občine Celje (MOC) obsega zapisnike, predsedstvene spise in splošne spise, v skupni količini 200 arhivskih škatel. Prvi dve kategoriji gradiva sta zlasti pomembni za obdobje šestdesetih let prejšnjega stoletja, medtem ko so splošni spisi ohranjeni le od leta 1893 dalje.

⁴¹ Vasilij Melik: *Volitve na Slovenskem 1861–1918*, Ljubljana 1965, str. 211.

⁴² prav tam, str. 211.

la v državnem zboru,⁴³ dokončno pa prevlada sredi druge polovice šestdesetih let prejšnjega stoletja, ko doseže nemška liberalna buržoazija nasploh odločilne uspehe.⁴⁴ Pri dokončni uveljavitvi liberalne orientacije med celjskim nemštvom moramo izpostaviti deželnozbornske volitve januarja 1867, ko celjski kandidat dr. Josef Neckermann^{44a} nastopa pod strogo liberalno zastavo in je na tej osnovi tudi izvoljen v deželni zbor. Še pomembnejšo prelomnico pomenijo volitve občinskega odbora aprila istega leta, ko nemški tabor z organiziranim nastopom doseže popolno zmago, medtem ko ni izvoljen niti en Slovenec.⁴⁵ S tem je liberalizem v Celju dokončno zasidran in mestna občina lahko septembra 1869 v poročilu štajerskemu namestništvu in zvezi z zborovanjem slovenske duhovščine v Celju brez ovinkarjenja zapiše, da v Celju ni plodnih tal za konservativne in klerikalne nazore in da zborovanje okoli petdesetih duhovnikov ni imelo nikakršnega odmeva v mestu in okolici.⁴⁶

Liberalna orientacija celjskega nemštva se na eni strani kaže v delovanju celjskega občinskega zastopa, v katerem srečamo v glavnem pripadnike inteligence ter mestne obrtnike in trgovce, torej sloje, ki pomenijo glavno podporo

⁴³ Dr. Johann Mörtl (1821, ? – 9. I. 1895 Gradec), pravnik in politik. Z odlokom 30. aprila 1855 je bil postavljen za odvetnika v Celju in od takrat je deloval v komunalnem življenju v Celju na različnih področjih. S tem si je pridobil zaupanje meščanov, ki so ga že leta 1861 izvolili za župana. Župansko funkcijo je opravljal le eno leto, v letu 1862 pa jo je zaradi preobremenjenosti odložil. Podobno je storil tudi aprila 1868, potem ko je bil v letu 1867 izvoljen za prvega celjskega župana po potrditvi celjskega statuta in z njim povezanega volilnega reda. Leta 1861 je bil izvoljen v celjski kmečki kuriji tudi za deželnega poslanca, pri čemer je na volilnih zborovanjih nastopal kot slovenski kandidat, kasneje (v deželnem in državnem zboru) pa je slovenskim zahtevam po enakopravnosti jezika v šolah in uradih nasprotoval. Iz štajerskega deželnega zbora je bil izvoljen tudi v državni zbor in v njem tesno sodeloval z Moritzem von Kaiserfeldom. Leta 1863 je v deželnem zboru nastopil kot govornik in debati o prodaji občinskega premoženja, o občinski zakonodaji, o instrukciji za deželni odbor in različnih proračunih za deželne ustanove. Njegov predlog, ki ga je predložil na seji državnega zbora 12. februarja 1862, po osvoboditvi advokatur, je bil v juridičnih krogih v državi toplo sprejet. Mörtl ga je utemeljil s tem, »dass ein freier Advocatenstand eine Forderung der Zeit und das Postulat eines Rechtsstaates sei«, in poudaril, da se v prihodnosti ne bo dalo več shajati brez svobodnega (neodvisnega) sodstva in odvetništva. Leta 1864 je Mörtl odložil deželnozbornski mandat in se v politiki ni več udeleževal. Februarja 1871 se je iz Celja preselil v Gradec, kjer je bil zaposlen v odboru odvetniške zbornice. Junija 1890 je odšel v pokoj in do smrti živel v samotni (ker ni imel družine) in pozabljen. (Deutsche Wacht 13. I. 1895.)

⁴⁴ Fran Zwitter: Vzroki in posledice avstrijsko-ogrskega sporazuma, ZC 22, 1968, str. 20.

^{44a} Dr. Josef Neckermann (29. XI. 1829, Celje – 20. VI. 1893, Celje), zdravnik in politik. V Celju je končal glavno šolo in gimnazijo, po končanem modroslovju v Gradcu pa je odšel študirat medicino na Dunaj. Študij je končal v letu 1856 in takoj začel z zdravniško prakso v rodnem mestu. Sredi leta 1858 se je preselil v Vrbovec pri Mozirju in tu služboval do konca leta 1859, nato pa se je vrnil v Celje, kjer je opravljal službo mestnega zdravnika in predstojnika mestne (Gizelne) bolnišnice vse do svoje smrti. Leta 1861 je bil izvoljen v občinski odbor in v naslednjih treh mandatih opravljal funkcijo občinskega svetovalca. Leta 1870 pa je postal celjski župan in ostal na tej funkciji (ter z njo povezani funkciji predsednika mestnega šolskega sveta) vse do svoje smrti. Bil je član vseh celjskih društev, tako političnih kot tudi nepolitičnih, srečamo pa ga tudi med ustanovnimi člani v letu 1889 ustanovljenega društva Südmark. V času njegovega županovanja se je Celje razvilo v pomembno industrijsko in turistično središče. Na njegovo pobudo je bilo v Celju leta 1871 ustanovljeno Olepševalno društvo, ki je pomembno prispevalo k razvoju turizma v Celju in okolici. Dve leti kasneje pa je bila po njegovi zaslugi v Celju otvorenja državna cinkarna, ki je pomenila za gospodarski razvoj mesta pomembno prekretnico. Leta 1867 je bil izvoljen tudi v štajerski deželni zbor in v njem zastopal voliče celjske mestne kurije vse do svoje smrti, razen v letih 1870/71, ko je bil za poslanca izvoljen Franz Tomschitsch. V deželnem zboru je bil nekaj časa namestnik načelnika nemške stranke, sodeloval v številnih odborih (zlasti v finančnem), svojo dejavnost pa usmerjal predvsem na gospodarska vprašanja. Tako se je leta 1872 zavzel, da bi nameravana železniška proga od Knittelfelda do Zaprešiča, ki naj bi olajšala prometne povezave med Nemčijo in Balkanom, potekala čez Savinjsko dolino. Zahtevo je ponovil leta 1874, ko je skupaj z dr. Foreggerjem izdelal posebno spomenico in jo predložil vladi. Vseskozi si je prizadeval tudi za regulacijo Savinje, ki je bila življenjskega pomena za Celje in Savinjsko dolino, leta 1889 pa je bil tudi poročevalec o predlogu finančnega odbora za ustanovitev deželne hiralnice v Vojniku, ki je bil po njegovem prizadevanju končno sprejet. Januarja 1886 je v deželnem zboru opozoril na vedno močnejše poskuse slovenizacije celjske gimnazije in zahteval od vlade, da jih onemogoči. Oktobra 1889 je vložil interpelacijo v zvezi z ustanovitvijo Južnoštajerske hranilnice v Celju, ki je v nasprotju z gospodarskimi razmerami v mestu in na isti seji predlagal, da se »politični okraj mesto Celje« izloči iz celjskega okrajnega zastopa. Kot govornik je v deželnem zboru zadnjič nastopil 17. septembra 1892, ko je kot načelnik finančnega odbora poročal o sistematizaciji mest na direkciji deželne bolnišnice v Gradcu. Za svoje zasluge je leta 1874 prejel viteški križec Franc Jožefovega reda, leta 1883 naslov cesarski svetnik, leta 1892 pa mu je celjski občinski odbor podelil naziv častnega občana mesta Celja. Njegovo politično orientacijo nam najbolje ponazarjajo besede Moritza Rükschla: »Neckermann war Idealist im achtundvierziger Sinne, liberal ohne unangenehmen Beigeschmack, und national, ohne sich mit der Richtung Schönerers befreundend zu können... (str. 265). (Moritz Rükschl: Bürgermeister Neckermann, v: Südsteiermark. Ein Gedenkbuch von Franz Hausmann. Graz 1925, str. 257–286. Deutsche Wacht, 22. 6. 1893).

⁴⁵ Novice 1. 5. 1867. Iz Celja, 28. apr., Om-»Verfassungstreu-i« zdaj zvonec nosijo pri nas. Pri volitvi mestnega odbora ne enega slovenskega domoljuba niso izvolili. Tako so sklenili v kazini«...

⁴⁶ ZAC, MOC, fasc. 17; predsedstveni spisi za leto 1869; dopis občine na štajersko namestništvo z dne 28. 9. 1869 (o zborovanju slovenske duhovščine v Celju glej: V. Melik: Klerikalno-liberalna trenja in konec taborov, ČZN n. v. 5, 1969, str. 519/520; F. Baš: K zgodovini narodnega življenja na Spodnjem Štajerskem, ČZN 26, 1931, str. 41/42).

liberalizmu v Avstriji.⁴⁷ Občinski odbor se vključi v protikonkordatno gibanje že leta 1867, ko 21. novembra pošlje v državni zbor posebno peticijo, s katero zahteva takojšnjo ukinitve konkordata,⁴⁸ in gibanja ne zapusti vse do leta 1870. Že marca 1868 se na predlog dr. Josefa Neckermanna zahvali gosposki zbornici za stališče, ki ga je zavzela v tem vprašanju,⁴⁹ julija istega leta zahteva od državnega zbora, naj vlada energično nastopi proti klerikalni agitaciji za ohranitev konkordata,⁵⁰ maja 1872 pa pošlje v državni zbor še peticijo zoper dovo-litev prihoda osovraženih jezuitov v Avstrijo.⁵¹ Občinski odbor je proti kakršni-koli reviziji ustave v federalističnem smislu in ostro nastopi proti slovenskim zahtevam po zedinjeni Sloveniji,⁵² prav tako pa nasprotuje tudi zahtevam po priznanju češkega državnega prava.⁵³ Se pa odločno zavzema za »demokratiza-cijo« volilnega sistema in aprila 1873 pošlje ob potrditvi volilne reforme, pri kateri je aktivno sodeloval tudi celjski deželni poslanec in mestni župan dr. Jo-sef Neckermann,⁵⁴ prisrčno zahvalo cesarju ter priredi velikansko slavje.⁵⁵

Na drugi strani postane središče celjskega nemškega liberalnega tabora celjsko Ustavoverno društvo, ki se ustanovi leta 1868 na pobudo lastnika usnjarne in mestnega podžupana Antona Lassnigga, v njegovem vodstvu in med člani pa srečamo vse najuglednejše meščane in večino občinskih odbornikov.⁵⁶ Društvo, ki na političnem polju nadaljuje tradicije nemške Kazine,⁵⁷ razvije že od vsega začetka živahno dejavnost in sicer na podlagi zmernega liberalnega programa. Zavzema se za nadaljno demokratizacijo življenja v monarhiji, za izločitev vpliva cerkve z vseh področij družbenega življenja — zlasti iz šole in politike —, za gospodarski razvoj in izboljšanje socialnega položaja kmeta in obrtnika, v nacionalnem oziru pa poudarja škodljivost narodnih razprtij ter pomen nemškega jezika nasproti slovenskemu, saj je kulturni napredek do-stopen Slovencem samo preko nemščine.⁵⁸ Ustavoverno društvo aktivno deluje nekako do srede sedemdesetih let, po smrti načelnika Antona Lassnigga (1876) in še nekaterih članov društvenega vodstva pa zaspi.⁵⁹ Kot bomo videli neko-liko kasneje, nimajo poskusi oživljenja nobenih trajnih uspehov, kar pa je že posledica prodora novih elementov v politično mišljenje celjskega nemštva v drugi polovici sedemdesetih let.

⁴⁷ Heinrich Lutz: Oesterreich-Ungarn und die Gründung des Deutschen Reiches: Europäische Ent-scheidungen 1867—1871. Frankfurt a. M., Berlin, Wien 1979, str. 485; F. Zwitter: Vzroki in posledice avstrijsko-ogrškega sporazuma, ZC, 1968/1—2, str. 10.

⁴⁸ Thomas Fürstbauer: Cilli 1867—1892. Fünfundzwanzig Jahre selbständigen Gemeindegewesens. Celje 1892, str. 8.

⁴⁹ prav tam, str. 9; seja 21. 3. 1868.

⁵⁰ prav tam, str. 9; seja 8. 7. 1868.

⁵¹ prav tam, str. 13; seja 10. 5. 1872.

⁵² prav tam, str. 10; na seji 25. 9. 1868 sklenejo poslati protest na štajerski deželni zbor. V protestu občinski odbor opozarja na slovenske poskuse razbitja Štajerske in ustvaritev zedinjene Slovenije.

⁵³ prav tam, str. 12; seja z dne 2. 10. 1871.

⁵⁴ prav tam, str. 12; seja 2. 10. 1871.

⁵⁵ Slovenski gospodar, 23. 1. 1873. Neposredne volitve v državni zbor. Uvodnik negativno ocenjuje nameravano volilno reformo, saj poskuša z njo ustavoverna stranka odvzeti dosedanje pravice deželnim zborom. Na koncu pravi: »Za Štajersko so od vlade v posvet bili poklicani sami nemški ustavaki: dež. gl. žl. Kaiserfeld, Rechbauer, Carneri, Fleckh in — Neckermann«.

⁵⁶ Fürstbauer, n. d., str. 14; na seji 10. 4. 1873; o slavlju glej: Slovenski gospodar, 17. 4. 1873. Iz Cel-ja, 14. aprila. Liberalizem raste in vera peša.

⁵⁷ O ustanovitvi društva nimamo neposrednega vira, vendar pa lahko sklepamo, da je bilo ustanov-ljeno 1868 po kasnejšem pisanju Cillier Zeitung; glej op. 58 — Anton Lassnigg (?), Celje — 14. XI. 1876), podjetnik in politik. Bil je lastnik treh večjih usnjarskih obratov v Celju, ki jih je uspešno vodil vse do svoje smrti. Na dunajski svetovni razstavi 1873 je dobil za svoje izdelke in zasluge na tem področju sre-brno medaljo. Leta 1869 je bil izvoljen v celjski občinski odbor, za časa župana Higerspergerja (1868—1870) pa je opravljal funkcijo podžupana. Vse do svoje smrti je bil član občinskega odbora, kjer je vedno deloval v korist skupnih interesov, čeprav je bil v šestdesetih letih na strani opozicijske stranke. Leta 1868 je dal pobudo za ustanovitev Ustavovernega društva v Celju in bil do svoje smrti tudi njegov predsednik. Ker je bil eden izmed najbolj zavzetih podpornikov nemške ustavovorne stranke na Štajer-skem, si je nabral tudi veliko političnih nasprotnikov. (Cillier Zeitung 16. 11. 1876.)

⁵⁸ Kot je razvidno iz poročila v Novicah 1. 5. 1867 (glej op. 5), Kazina ni bila le družabno središče celjskega nemštva, ampak je do leta 1868 igrala tudi v političnem življenju v mestu pomembno vlogo.

⁵⁹ Novice 4. 8. 1869. Iz Štajerskega. Članek govori o nameravanim shodu nemških liberalcev v Celju 8. 8. 1869 in pravi, da imajo na njem namen »razgovarjati se in sklepati o sledečih petihih točkah: a) za-kaj bi škodila ločitev dolnjega Štajarja od gorenjega? b) zakaj škoduje narodni preprič? c) ali ni koristno, da se v ljudskih šolah dolnjega Štajarja uči nemški? d) ali se konkordat ujema s svobodno državo, in če ne, kaj je storiti, da se odpravi popolnoma? in e) ali ne bi kazalo osnovati demokratično društvo?«. Ze iz navedenega poročila v Novicah lahko razberemo politični profil celjskega ustavovernega društva.

⁵⁹ glej op. 58.

Liberalno orientacijo celjskega nemštva lahko razberemo tudi iz celjskega nemškega časopisa Cillier Zeitung, ki ga je začel aprila 1876 izdajati celjski tiskar Johann Rakusch.^{59a} Nova nemška novina: Cillier Zeitung je ravnikar prvokrat izšla. Urednik jej je neki Wilhelm Goldmann (jud'?) ki pravi, da se bo za verfassungo potegoval, ter skušal sprtje in razdraženost narodov miriti (??)«. ⁶⁰ Tako je zapisal Slovenski gospodar ob izidu poskusne številke novega nemškega časopisa,⁶¹ pisanega v dokaj zmernem liberalnem duhu, in se, razen vprašajev v oklepajih, vzdržal kakršnegakoli komentarja. Že to in pa dejstvo, da izrazito klerikalni Slovenski gospodar ni stopil s Cillier Zeitung vse do leta 1879 nikoli v polemiko (razen leta 1877 ob poskusu postavitve liberalne kandidature v celjski kmečki kuriji ob deželnozborskih volitvah),⁶² je dokaz, da je bil časopis res zmeren in brez prave politične fizionomije.⁶³ Cillier Zeitung se je zavzemala za svobodo na vseh področjih družbenega življenja. Tako je npr. toplo pozdravila Foreggerjev predlog v državnem zboru 10. marca 1877 za izdajo novele k zakonu o tisku, v katerem se je celjski poslanec zavzel za zmanjšanje konfiskacij, za ukinitvev kavicije in za svobodnejše ustanavljanje časopisov.⁶⁴ Nastopala je v obrambo resnice in pravice ter v neki polemiki proti drugemu celjskemu nemškemu listu Cillier Anzeiger poudarila, da je njen moto: »Wer die Wahrheit kennt und sagt sie nicht, Der ist führwahr ein erbärmlicher Wicht!«. ⁶⁵ Ob zamenjavi urednika časopisa aprila 1877, ko je na čelo redakcije stopil celjski pesnik Franz Tiefenbacher, je lastnik, tiskar in izdajatelj lista Johann Rakusch, potem ko je bralcem razložil vzroke spremembe in desetdnevnega neizhajanja ter orisal bodoče naloge časopisa, otvoril kampanjo pod geslom: »Wahrheit, Vaterlandsliebe und Volkswohl!«; z njo naj bi časopis ob pomoči vseh »patriotičnih moč« prišel do lastne fizionomije in začel izpolnjevati svoj program,⁶⁶ ki ga je novo uredništvo ob vabilu na naročbo definiralo takole: »Smer našega časopisa je bila od začetka naprej: nemškemu elementu vsestransko pomagati prodreti, pospeševati šolo kot izobraževališče mladine, občinsko dejavnost kot jamstvo javne blaginje, dvigati kmetijstvo kot najvažnejši faktor ljudskega življenja, z eno besedo, v vseh smereh primerno upoštevati duh časa«... ⁶⁷

Cillier Zeitung se je zavzemala tudi za reformo davčne zakonodaje v smislu enakopravnejše razporeditve davkov, tj. za neko vrsto progresivne obdav-

^{59a} Johann Rakusch (1851, Celje — 8. VII. 1887, Celje), tiskarnar in izdajatelj celjskega nemškega lista Cillier Zeitung oztroma Deutsche Wacht. V Celju je dokončal normalko in začel obiskovati gimnazijo, iz katere pa je izstopil zaradi zanmanja za tiskarstvo. Za tiskarja se je izučil v renomirani Schweigerjevi tiskarni na Dunaju, in to do take mere, da je kasneje lahko brez težav dobil delo v najboljših švicarskih in nemških tiskarnah. Po opravljenem pomožniškem izpitu je delal v državnih tiskarni na Dunaju, od tam pa je šel v Švico, kjer je delal v znanih tiskarnah v Zürichu in Zenevi in Nemčijo, kjer je bil zaposlen v neki tiskarni v Münchnu. Svojega bivanja v Münchnu se je kasneje rad spominjal, še posebej prihoda nemških zmagovitih čet iz Francije leta 1871. Nekaj časa je bil zaposlen tudi v pruski državni tiskarni v Berlinu, nato pa pri Leykamu v Gradcu in tiskarni avstrijskega Lloyda v Trstu. Leta 1874 se je vrnil v Celje in odprl lastno tiskarsko delavnico, ki mu je dobro uspevala. Aprila 1876 je začel izdajati časopis Cillier Zeitung in bil njegov izdajatelj in lastnik vse do svoje smrti, ko je postal lastnik lista dr. Richard Foregger. (Deutsche Wacht 10. 7. 1887.)

⁶⁰ Slovenski gospodar, 27. 4. 1876. Iz Celja (Razne novice). To je bila poskusna številka Cillier Zeitung z dne 26. 4. 1876, prva številka pa je izšla 30. 4. 1876.

⁶¹ V tem času je v Celju izhajal tudi nemško pisani, litografirani list Cillier Anzeiger, ki ga je v letih 1874—1877 izdajal Hermann Kott v sodelovanju z učiteljem risanja Franzom Fischerjem. Časopis se je na humorističen način dotikal vseh tekočih občinskih zadev, ni pa se spuščal v politiko. Kott, po rodu z Dunaja (rojen 1842), je prišel v Celje v začetku šestdesetih let in bil zaposlen kot uradniški pomočnik na rudarskem uradu v Celju. V osemdesetih letih se je ukvarjal z zrakoplovstvom, v letih pred smrtjo pa s filmom. Umrli je v Celju 11. 3. 1912 v sedemdesetem letu starosti (Deutsche Wacht 16. 3. 1912). O nemškem časopisu na Štajerskem glej: dr. Friedrich Pock: Von der deutschen Presse in Untersteier, v: Südsteiermark. Ein Gedenkbuch von Franz Hausmann, Graz 1925).

⁶² Slovenski gospodar, 15. 11. 1877. Blížnje volitve pa »Cillier Zeitung«.

⁶³ Cillier Zeitung je sprva predvsem informativen list, ki bralce seznanja z najpomembnejšimi političnimi dogodki v državi in svetu. Namesto uvodnika je rubrika: Durch alle Länder, ki v kratki, informativni obliki prinaša zunanjepolitične novice, nato sledijo lokalne novice (Lokale Rundschau), gospodarske novice (Landwirtschaft, Handel, Industrie) in dopisi (Eingesendet) ter glasovi iz občinstva (Stimmen aus dem Publikum). Zlasti obsežna so poročila z razprav na celjskem okrožnem sodišču.

⁶⁴ Cillier Zeitung 11. 3. 1877. Die »Pressfreiheit« im Reichsrathe.

⁶⁵ Cillier Zeitung 6. 3. 1877.

⁶⁶ Cillier Zeitung 22. 4. 1877.

⁶⁷ Cillier Zeitung 23. 12. 1877.

čitve, ki bo koristila kmetu ter malemu obrtniku in trgovcu.⁶⁸ Na kulturnem področju se je časopis zavzemal zlasti za svobodno šolo in bil zmerno protiklerikalno usmerjen, vendar pa je od časa do časa — zlasti pred volitvami — odločno udaril po klerikalcih. Tako je npr. pred deželnozborskimi volitvami leta 1878 ostro zavračal trditve nasprotnikov, da je liberalna vladavina v Avstriji prvi in edini vzrok za visoke davke.⁶⁹ Prav liberalizem je priklical v življenje monarhije svobodo in napredek ter hiter gospodarski razvoj, za visoke davke pa so po njegovem mnenju krivi državni dolgovi in izdaten vojaški proračun, tj. absolutizem in militarizem, ne pa liberalizem.⁷⁰ V zvezi s tem je časopis tudi odločno poudarjal potrebo po pravičnejši ureditvi odnosov z Ogrsko⁷¹ in bil proti okupaciji Bosne in Hercegovine. Pri tem je bil povsem istega mnenja kot celjski državni poslanec dr. Foregger, ki je na zasedanju avstrijske delegacije decembra 1878 jasno zaklajal: »Avstro-ogrška monarhija je dovolj velika, da ne potrebuje nobenega ozemeljskega povečanja«. Namesto tega je predlagal: »Monarhija potrebuje v prvi vrsti intenzivnega razvoja, ne pa ekstenzivnega širjenja«.⁷²

Značilno je tudi, da časopis ni naperjen proti Slovencem, čeprav vseskozi poudarja pomen nemškega jezika in nemške kulture ter se bori za vsestranski napredek nemštva. Cillier Zeitung redno objavlja poročila o različnih prireditvah v Čitalnici in ob banketu na čast dr. Štefana Kočevarja februarja 1877, ko je le-ta dobil naziv dvornega svetnika,⁷³ izredno toplo opiše značaj someščana: »Mislimo, da se ne motimo, če rečemo, da nima dr. Kočevar nobenega sovražnika. Ljubi in spoštuje ga vsakdo, ki ga pozna, in njegov plemeniti značaj, njegovo nesebično, neutrudno delo lepo opravičujeta to splošno spoštovanje in ljubezen.« Na koncu mu zaželi še mnogo let življenja.⁷⁴ V poročilu o plesu v maskah pa takole opiše dejavnost Čitalnice: »Die recht animirte Stimmung zeigt, dass der Verein seiner Aufgabe gerecht zu werden strebe«.⁷⁵ V časopisu objavljajo reklame tudi maloštevilni slovenski obrtniki in trgovci in dr. Josip Serbec, ki je že nekaj let kasneje glavna tarča napadov celjskega nemškega lista, julija 1878 brez ovir objavi, da bo med njegovo odsotnostjo zaradi mobilizacije vodil njegovo odvetniško pisarno dr. Wittermann, po prihodu iz Bosne in Hercegovine pa ponovno opozori »svoje cenjene stranke«, da se je vrnil.⁷⁶ Še aprila 1879, tj. na predvečer pomembnih sprememb v politični orientaciji celjskega nemštva, srečamo v časopisu popolnoma slovenske reklame,⁷⁷ velja pa tudi poudariti, da Cillier Zeitung ne kaže nikakršnih polemik proti slovenskemu časopisju, medtem ko večkrat zasledimo napade na Cillier Anzeiger, pa tudi na Laibacher Tagblatt.

Takšna je orientacija Cillier Zeitung v tem vprašanju vse do srede leta 1879, ko pride do določenih premikov v nemški nacionalizem. V zvezi s tem velja opozoriti, da vse do konca sedemdesetih let v Celju ni opaziti nekih večjih nacionalnih nasprotstev med meščani in da lahko govorimo o koeksistenci med nemškim in slovenskim življenjem.⁷⁸ To je v glavnem posledica dejstva, da

⁶⁸ Cillier Zeitung 16. 8. 1877. Zur Reform der directen Steuern.

⁶⁹ Cillier Zeitung 14. 2. 1878. Gegnerische Schlagwörter.

⁷⁰ prav tam.

⁷¹ Cillier Zeitung 24. 5. 1877.

⁷² Cillier Zeitung 19. 2. 1878. Von der Delegation.

⁷³ O dr. Stefanu Kočevarju glej: Božidar Flegerič: Dr. Stefan Kočevar, rodoljub in pisatelj slovenski, Ljubljana 1890; Josp Vošnjak: Spomini, Ljubljana 1982, str. 107–110, 524–526; Slovenski biografski leksikon 1, str. 486.

⁷⁴ Cillier Zeitung 25. 2. 1877.

⁷⁵ Cillier Zeitung 27. 2. 1877.

⁷⁶ Cillier Zeitung 14. 7. 1878 in 2. 10. 1878.

⁷⁷ Cillier Zeitung 17. 4. 1879 in 20. 4. 1879. Vabilo celjske Čitalnice na pevski večer (20. 4. 1879) v spomin poroke cesarskega para.

⁷⁸ Podobno kot poskuša nemško zgodovinopisje dokazovati slabe nacionalne razmere v Celju že v sedemdesetih letih, tudi slovensko govori o hudem nemškem pritisku in zatiranju Slovencev v tem obdobju (npr. J. Orožen: Politični razvoj v Celju in celjski pokrajini od 1848 do 1918, ČZN, n. v. 7, 1971/2, str. 217). Vendar pa je treba biti pri takšnih in podobnih formulacijah bolj previden, saj celjski občinski odbor še 1875 v prošnji na naučnega ministra za prestavitev učiteljskega iz Maribora v Celje poudarja, da je za izobraževanje slovenskih učiteljev najprimernejši kraj prav Celje, kjer je tudi največja potreba po njih. (ZAC; MOC, fasc. 17; predsedstveni spisi za leto 1875; dopis na naučno ministrstvo z dne 7. 9. 1875).

je v mestu narodno zavednih Slovencev izredno malo in da se nemštvo v nobenem oziru ne počuti ogroženo. Celjski dopisnik Slovenskega gospodarja je še leta 1874 takole slikovito opisal »na kakovem slabem stališču je tu, v čisto slovenskem mestiču, naš napredek«. »Narodnjakov je tu tako malo, da jih lahko preštejemo na prstih. Dva ali trije trgovci se vštevaajo med domoljube — pa so jako omahljivi — in še vedno ne vedo, bi li potegnili z nami ali z večino prebivalstva, — z nemčurji. Pri okrožnej sodnji se nahajata 2 gospoda svetovalca, koja sta znana rodoljuba, pri davkarstvu sta dva pristava, koja se vštevaata narodnjakom, pa eden izmed njiju je tudi omahljiv, ter mu dopada pruska himna bolj, nego domači glasovi; mesten urad je ves nemšk, okrajno glavarstvo šteje 2 narodnjaka, potem so č. duhovniki, 2 zdravnika in dijaki. To je število narodnjakov v Celji na Slovenskem Štajerskem«. ⁷⁹ Podobno pa je opisal svoj prihod v Celje (1876) tudi dr. Josip Sernek v svojih Spominih: »V Celju sem našel Heinricherja kot predsednika okrožnega sodišča, drja. Neckermanna kot celjskega župana in opata Vrečka; vsi trije so bili zagrizeni nemčurji . . ., od narodnjakov pa sem našel le velezaslužnega drja. Štefana Kočevarja, trgovca Kapusa, duhovniškega profesorja Krušiča, kiparja Oblaka, nekaj notarskih pisarjev in seveda gospoda vikarja in dva kaplana«. ⁸⁰

Poleg tega pa slovenski tabor v mestu ni organiziran, saj je vse do konca osemdesetih let Čitalnica edino središče Slovencev v Celju, ⁸¹ pa še ta jih združuje predvsem v družabnem smislu, medtem ko se na politično področje noče spuščati. Njen dolgoletni predsednik dr. Štefan Kočevar se v času svojega predsedovanja (1862—1877) vseskozi drži besed, ki jih je izrekel že ob otvoritvi: »Naša čitalnica je zavod mira in ne prepira« ⁸² in odločno nastopa proti vsakomur, ki preodkrito izraža svoje protinemško stališče. ⁸³ Po njegovem mnenju rodoljub še ne sovraži svojih protivnikov, »kajti srce, v katerem ljubav prebiva, ne trpi sovraštva«. ⁸⁴ Takšno stališče ohrani dr. Kočevar tudi v naslednjih letih (kar je razvidno iz njegove korespondence z dr. Josipom Vošnjakom), ⁸⁵ in to je tudi stališče ostalih Slovencev vse do konca sedemdesetih let. ⁸⁶

Torej, da povzamemo: celjsko nemštvo v šestdesetih in sedemdesetih letih je vseskozi liberalno in se indentificira z nemškim avstrijskim liberalizmom te dobe. Zavzema se za vse tiste ideje, ki jih propagira takratni liberalizem: za svobodo na vseh področjih družbenega življenja, za kulturni in gospodarski napredek, za enakost pred zakoni, v nacionalnem oziru pa za prevlado nemštva, pri čemer je do Slovencev veliko manj napadalno kot nemštvo v Ljubljani. V zvezi s tem velja poudariti, da so trditve nekaterih nemških zgodovinarjev, ki poskušajo razlagati za Nemce neugoden izid ljudskega štetja leta

⁷⁹ Slovenski gospodar 20. 8. 1874. Iz Celja.

⁸⁰ Dr. Josip Sernek: Spomini, Ljubljana 1927, str. 29.

⁸¹ Gradivo celjske Čitalnice (zapisniki sej odbora 1862—1927 in seznam članov 1862—1891) se nahaja v Zgodovinskem arhivu v Celju. Pravila društva je objavil Bruno Hartman: Prvo leto celjske čitalnice. CZb 1958.

⁸² Novice 26. 2. 1862.

⁸³ ZAC, Narodna čitalnica v Celju 1862—1927; zapisnik seje odbora z dne 29. 5. 1862 (Odbor je obravnaval izpad člana Čitalnice, poštnega uradnika A. Kleindinstina, ki je sredi maja v Balantovi gostilni žaljivo govoril zoper Nemce. Odbor je sklenil, naj se Kleindinstu piše pismo in opozori »se v prihodnje takega in enakega govorjenja zdržati, namen čitalnice in nje pravila pred očmi imeti, ter za čast in spoštovanje in dobro ime družbe, kakor vsaki drugi družbenik, po moči in dolžnosti skrbeti«. Glej tudi: B. Hartman, n. d., str. 73).

⁸⁴ Novice 26. 2. 1862.

⁸⁵ Janez Cvirn: Kočevarjeva pisma Vošnjaku, CZb 1985; zlasti pismo z dne 24. 10. 1866 (str. 242).

⁸⁶ V zvezi s tem je prav tipičen tekst, ki ga je dal z zlatimi črkami vrezati v kamnito ploščo na svoji hiši Karel Sima, veleposestnik in lastnik mlina pod Jožefovim hribom: »Jaz sem slovenski rojak, pa vendar iz srca podajam poštenemu Nemcu roko v imenu Gospodovem« (Novice 12. 4. 1865). Podobno miselnost izžareva tudi pesmica, ki jo je med volitvami leta 1867 zložil teharski pesnik Anton Grabič:

V štajerski deželi naroda sta dva,
postavne pravice imata oba.
Nikar ne zatirajte, Nemci, vi nas,
in ljubili bomo Slovenci mi vas.

1880 s tem, da je prišlo v Celju (za razliko od Maribora in Ptuja) že zelo zgodaj do ostrih nacionalnih bojev, popolnoma napačne.⁸⁷

III.

Seveda pa situacija ni tako preprosta, saj je že v začetku sedemdesetih let opaziti nove elemente v politični orientaciji celjskega nemštva. Spremenjena situacija, ki se kaže v blagem prodoru nacionalizma, je v bistvu odraz velikanskih sprememb v političnem življenju monarhije, do katerih pride po dokončni izločitvi Avstrije iz Nemčije in po ustanovitvi nemškega rajha.⁸⁸ Nemška zmaga pri Sedanu vzbudi pri delu nemške levice izbruhe nacionalizma,⁸⁹ to pa privede že v začetku sedemdesetih let tudi do trenj v ustavovorni stranki. Mladi zahtevajo spremembe v politični orientaciji nemškega liberalnega tabora in postavljajo nacionalizem pred liberalizem. Stari pa se oklepajo svoje stare in že preizkušene ideologije, ki jim prinaša tudi lepe koristi.⁹⁰

Razpor med obema gledanjima pripelje v državnem zboru po volitvah 1873 do ustanovitve Naprednega kluba (Fortschrittsklub) v okviru ustavoverne stranke, ki se vseskozi zavzema za odločnejšo nacionalno politiko in pride že kmalu — kljub poudarjanju sloge med Nemci — v odkrit konflikt z glavino v ustavovorni stranki z dr. Herbstom na čelu.⁹¹

Vse te spremembe odmevajo tudi v Celju in med delom celjskega nemštva že zelo zgodaj opazimo prodor nacionalizma. Celjski Nemci navdušeno pozdravijo nemško zmago proti Franciji in ustanovitev Nemčije⁹² in postajajo vse bolj dovzetni za nove ideje. Na prvih direktnih državnozborskih volitvah 1873 je celjski poslanec dr. Richard Foregger^{92a} izvoljen že na podlagi programa, ki je sprejet na tretjem nemško-avstrijskem strankinem dnevu 27. aprila 1873 na Dunaju in ga lahko označimo za program »mladih«, saj je njegova glavna programska točka zahteva po odločnejši nemški politiki: »Izrecno in slovesno poudarjamo, da neomajno vztrajamo na načelu solidarnosti Nemcev v Avstriji. Za Nemce v Avstriji, ki so po zgodovini in kulturi, posesti in delu poklicani biti, ne gospodujejo ampak vodilni narod (nicht das herrschende, wohl aber das führende Volk zu sein), ne sme biti nobenih deželnih meja. Nikdar se ne smejo dati zapeljati, da bi zaradi dozdevnih materialnih ali liberalnih prednosti oškodovali kak nemški interes. Tega najvišjega načela ne sme noben tovariš v stranki ne v boju ne v zmagi, ne v besedi ne v dejanju nikdar zatajiti; mora ga vselej javno priznavati.«⁹³ Po izoblikovanju klubov v ustavovorni stranki novembra istega leta se Foregger takoj priključi naprednemu klubu in ostane cel mandat njegov član, pri čemer ostaja zvest skrajno levim tendencam kluba in jih tudi aktivno sooblikuje.⁹⁴

⁸⁷ L. Jahne: *Völkischer Führer durch Südostösterreich*, 1914, str. 57; citirano po G. Werner: *Sprache und Volkstum in der Untersteiermark*, str. 79; B. Sutter: *Die Badenischen Sprachenverordnungen von 1897*, I. Band, Graz—Köln, 1960, str. 107 in pod op. 2 na tej strani navedena literatura.

⁸⁸ H. Lutz, n. d., str. 202/203.

⁸⁹ prav tam.

⁹⁰ O korupciji v tem obdobju glej: *Die Corruption in Oesterreich. Ein Beitrag zur Charakteristik der österreichischen Verhältnisse*, Leipzig 1872.

⁹¹ Podrobneje o tem: Diethild Harrington-Müller: *Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus des österreichischen Reichsrats 1873—1910*. Wien—Köln—Graz, 1972; zlasti prva tri poglavja; za Herbst glej op. 132.

⁹² T. Fürstbauer, n. d., str. 11.

^{92a} Dr. Richard Foregger (1842, Celje — 21. VII. 1916, Dunaj), pravnik in politik. Rodil se je v družini prvega celjskega odvetnika dr. Mathiasa Foreggerja. Glavno šolo in gimnazijo je obiskoval v Celju, študij prava pa je dokončal na Dunaju in se po opravljenem doktoratu tam tudi zaposlil. Leta 1873 je bil izvoljen za državnega poslanca in v državnem zboru zastopal volilce celjske mestne kurije do leta 1897. Ze od vsega začetka je bil zagovornik najbolj levih teženj v ustavovorni stranki. V letih 1873—79 je bil član Naprednega kluba, v letih 1879—81 Štajerske Napredne stranke, v letih 1881—85 kluba Združene levice, v letih 1885—87 Nemškega kluba, v letih 1887—91 Nemškega nacionalnega združenja, od leta 1892 dalje pa je v državnem zboru deloval kot »divjak« v smislu enotnega nastopanja nemških liberalnih strank. Za zasluge pri varovanju interesov spodnještajerskega in celjskega nemštva, mu je celjski občinski odbor na seji 19. februarja 1897 podelil naziv častnega občana mesta Celja. (*Deutsche Wacht* 22. 7. 1916.)

⁹³ D. H. Müller, n. d., str. 22, 161/163.

⁹⁴ D. H. Müller, n. d., str. 167 (seznam članov Naprednega kluba).

Svoje stališče izrazi že v svojem prvem nastopu v državnem zboru leta 1873, ko pravi, da je večina njegovih volilcev Slovencev, da pa ga ti niso izvolili zaradi liberalnosti, saj je imel mladoslovenski kandidat Prus mnogo radikalnejše zahteve od njegovih. Po njegovem mnenju so ga slovenski volilci izvolili predvsem zaradi »kulture, nemške kulture«, ki jih bo vodila naprednejše kakor slovenska, saj spoznavajo, da »morajo še piti na materinskih prsih nemške kulture, dokler ne bo njihov narod tako razvit, da bo lahko upravičeno zahteval avtonomijo«. ⁹⁵ V tem smislu pa Foregger deluje v okviru naprednega kluba tudi kasneje in zlasti ob trenjih v ustavovernem taboru glede okupacije Bosne in Hercegovine pridejo njegova gledanja najbolj do izraza.

Opisani razvoj vpliva tudi na delovanje celjskega Ustavovernega društva, katerega vodstvo in večina članstva še vedno stoji na starih pozicijah liberalizma in svobode in ki zaradi tega izgublja na animacijski moči med celjskim meščanstvom. Sredi sedemdesetih let pride v društvu do odkritega razkola, kar privede že v letu 1876 (po smrti predsednika Antona Lassnigga) ⁹⁶ do tega, da »mladi« izstopijo iz njega in si ustanove Nemško društvo. ⁹⁷ Vendar pa obe društvu le životarita, celjsko politično življenje v drugi polovici sedemdesetih let pa zajame nekakšna apatija, ki jo razbijejo šele politične borbe pred državno-zborskimi volitvami leta 1879. Diferenciacijo v nemškem liberalnem taboru v Celju v drugi polovici sedemdesetih let prejšnjega stoletja lahko najboljše razumemo iz polemike v Cillier Zeitung 1877/78 ob poskusih ponovne oživitve Ustavovernega društva in političnega življenja v Celju nasploh.

Cillier Zeitung je 25. marca 1877 v uvodniku priobčila daljši članek (Unser politisches Vereinswesen) izpod peresa nekega anonimnega »člana Ustavovernega društva«, ki se je lotil analize političnega društvenega življenja v Celju. ⁹⁸ Pisec je najprej podal kratek zgodovinski oris društvenega političnega življenja v mestu: v Celju obstajata dve politični društvi. Prvo je nastalo šele po dvajsetih letih obstoja društvene zakonodaje (1868) in bilo zlasti v svojem prvem letu precej živahno. Kmalu pa je izgubilo na animacijski moči, vanj se je zavlekel indiferentizem in konservativizem, ki je pritiskal liberalnega duha ob steno. Vzroki za to leže tako v nezadovoljivi društveni zakonodaji kot v pomanjkljivih statutih društva. Zaradi tega je Ustavoverno društvo padlo v politično apatijo, ki je bila tako globoka, da ni bilo društvenih zborovanj po cele mesece ali celo leto, število članov pa se je rapidno manjšalo. Medtem se je iz *cne frakcije* starega Ustavovernega društva ustanovilo Nemško društvo, ki pa je tudi samo kmalu opešalo. Tako obstajata v Celju de facto in de jure (po statističnem izkazu mestnega urada) dve politični društvi, vendar pa obe v bistvu ne delujeta . . . Nato je pisec spregovoril o namenu Ustavovernega društva, da si po smrti starega predsednika Antona Lassnigga izvoli novo načelstvo, in poudaril, da je to več kot smešno, saj društvo, ki ne deluje, ne potrebuje vodstva. Na koncu pa je predlagal, naj bi se obe društvi združili po starem načelu: »Einheit macht Stark — Uneinigkeit entzweit und schwächt« in ustvarili enotno in močno Ustavoverno društvo, ki se naj odločno bori za resnico, pravico in najvišjo svobodo v zakonih, ter se loteva tudi vseh drugih pomembnih vprašanj (socialnih, gospodarskih . . .), ki se jih lahko vsaka *lojalno-liberalna* stranka.

Navedeni članek je pomenil veliko vzpodbudo v naporih oživitve političnega življenja v Celju, saj je že 9. aprila 1877 prišlo do zborovanja Ustavovernega društva (sklicali so ga nekateri stari člani društvenega vodstva), na katerem bi naj izvolili novo društveno vodstvo. ⁹⁹ Vendar zborovanje društva ni izpolnilo pričakovanj po razbitju političnega mrtvila v mestu. Vabila so bila razposlana mno-

⁹⁵ V. Melik: Razcep med staroslovenci in mladoslovenci, ZČ, 1972/1—2, str. 96.

⁹⁶ Cillier Zeitung 16. 11. 1876.

⁹⁷ Cillier Zeitung 25. 3. 1877.

⁹⁸ Cillier Zeitung 25. 3. 1877.

⁹⁹ Cillier Zeitung 12. 4. 1877.

gim in pričakovati je bilo udeležbo najmanj 40 članov; na zborovanje pa je prišlo le 19 ljudi, od tega 6 novih članov. To pa je po društvenih statutih premalo za sprejemanje sklepov oziroma za volitve novega vodstva... Zato je Cillier Zeitung upravičeno zapisala, da se zborovanja devetnajsterice sploh ne more označiti za zborovanje, ampak v najboljšem primeru le za pripravljeno zborovanje, in pristavila, da je še posebej žalostno, da so vsi člani društva s podpisi na vabila potrdili svojo udeležbo, vendar pa se na zborovanju niso pojavili. Tako malo političnega takta ne bi pričakovali od inteligentnih in svobodomiselnih mož, saj ni nič lažjega kot to, da se na vabilno polo zapiše »verhindert«... Od vsega, kar se je na zborovanju dogajalo, je Cillier Zeitung kot pomembno omenila le naslednje: predsednik Nemškega društva (katerega dejavnost se je dosedaj omejila le na dve seji) prof. Wenzel Mareck^{99a} je v imenu društvenega vodstva izjavil, da se bo društvo razpustilo, če se bo Ustavoverno društvo na novo konstituiralo. Ta izjava je bila z zadovoljstvom sprejeta in zborovanje je bilo sklenjeno s predlogom, da se povabijo vsi stari in novi člani društva na novo zborovanje (21. aprila 1877), na katerem se naj izvoli novo društveno vodstvo in se dogovori o reviziji društvenih statutov.

Začasno vodstvo Ustavovernega društva je vestno izpolnilo navedeni sklep in razposlalo vabila kar 107 »ustavovrnim možem«, ki so tudi vsi s podpisom potrdili udeležbo na zborovanju.¹⁰⁰ Vendar pa je bila tudi tokrat udeležba veliko pod pričakovanji, saj se je zborovanja udeležilo le 37 oseb.¹⁰¹ Kljub nizkemu številu navzočih pa je bilo po besedah Cillier Zeitung zborovanje več kot zanimivo. Otvoril ga je tajnik društva Friedrich Peer, predsedstvo zborovanja pa je prevzel prof. Mareck, ki je v zanimivem govoru orisal naloge društva, prebral seznam starih in novih članov in naznanil dnevni red. Nato je prišlo do volitve novega odbora: za načelnika je bil izvoljen prof. Mareck, ki je, preden je sprejel novo funkcijo, odložil načelstvo Nemškega društva v razpustitvi in jo prenesel na svojega namestnika dr. Prossinagga; njegov namestnik je postal Kümmel, za arhivarja je bil izvoljen August Tisch, za blagajnika pa Skolaut, medtem ko je tajnik še naprej ostal Friedrich Peer. Po uspešno izvršenih volitvah novega vodstva društva so se prisotni še dogovorili za čimprejšnjo revizijo statutov društva, iz katerih mora veti lojalno-liberalen duh.

Vidimo torej, da je anonimni pisec članka v Cillier Zeitung sprožil iskro življenja v uspavanem političnem dogajanju v mestu. Ustavoverno društvo se je na novo konstituiralo in okreplelo s člani Nemškega društva (ti so bili kasneje v društvu tudi najbolj aktivni),¹⁰² novo društveno vodstvo pa je poskušalo z zborovanji vnesti več življenja v politično apatijo v mestu. Omenjeni članek pa je sprožil tudi resne polemike med različnimi anonimnimi člani oziroma pristaši društva, iz katerih je razvidna pospešena diferenciacija med celjskim nemštvom.

Že 10. maja 1877 je več volilcev mestne kurije ostro reagiralo na zadnje zborovanje Ustavovernega društva.¹⁰³ Najprej so opozorili, da je bilo na vabilih na zborovanje društva zapisano, da se bo društvo zavzemalo za »liberal loyale

^{99a} Wenzel Mareck (? — 16. IV. 1897, Znaim), gimnazijski profesor in politik. Po rodu iz Češke, je prišel v Celje leta 1853 in služboval na celjski gimnaziji polnih trideset let. Od leta 1867 pa vse do svojega odhoda iz Celja 1883 je bil član občinskega odbora, od leta 1870 dalje pa tudi občinski šolski inšpektor. Leta 1876 je bil med pobudniki za ustanovitev celjskega Nemškega društva in postal tudi njegov prvi predsednik. V naslednjem letu pa je prevzel funkcijo predsednika reorganiziranega Ustavovernega društva, ki pa jo je že po nekaj mesecih odložil. Po nemških krajih Spodnje Stajerske je bil znan kot odličen govornik in kot »Apostel des deutschen Hochgedankens«. Zaradi svojih zaslug, ki si jih je nabral v tridesetletnem poučevanju na celjski gimnaziji in sedemnajstletnem članstvu v občinskem odboru, ga je celjski občinski odbor na seji 20. marca 1883 imenoval za častnega občana mesta Celja. Po upokojitvi v istem letu je odšel v Gradec, od tam pa se je preselil v Znaim, kjer je tudi umrl. (Deutscher Wacht 18. 4. 1897.)

¹⁰⁰ Cillier Zeitung 26. 4. 1877.

¹⁰¹ prav tam.

¹⁰² Pri tem pa velja poudariti, da se Nemško društvo ni razpustilo, čeprav do leta 1880 ne zasledimo njegovega delovanja.

¹⁰³ Cillier Zeitung 10. 5. 1877.

Gesinnung«. To pa je po mnenju piscev več kot premalo, saj liberalizem in lojalnost ne moreta biti dovolj za profil stranke. Lojalen je vsak državljani, ki nima veleizdajalskih misli in za liberalca se tudi ima lahko vsak. Volilci v Celju, ki so izvolili v državni zbor dr. Richarda Foreggerja, so ga izvolili na podlagi programa nemškega Naprednega kluba in celjski poslanec je še danes zvest temu programu in klubu. Zato je potrebno, da se tudi celjsko Ustavoverno društvo natančno opredeli, ali je za program že omenjenega kluba, Novega naprednega kluba ali pa za program kluba levice.¹⁰⁴ Preciziranje političnih teženj Ustavovernega društva je nujno in sicer predvsem zaradi tega, ker se tudi t. i. mladoslovenci štejejo za »lojalno liberalne«, čeprav v vsem sodelujejo s klerikalnimi staroslovenci.

Na dopis nezadovoljnih celjskih volilcev, ki so na koncu še pribili, da ne morejo pristopiti Ustavovernemu društvu vse dotlej, dokler ne precizira svojih političnih teženj, je že v naslednji številki časopisa odgovorilo vodstvo društva v precej pomirljivem tonu in povabilo »gospode«, da se udeleže naslednjega društvenega zborovanja (19. maja 1877) v hotelu pri Belem volu, saj bodo na njem predložili revidirane statute društva z jasno označenim programom, vsak član pa bo lahko posredoval tudi svoje pripombe.¹⁰⁵ Ali so se anonimni dopisniki udeležili tega zborovanja, ne vemo, iz Cillier Zeitung pa je videti, da je na njem prišlo do dokaj živahnih polemik med nekaterimi člani društva.¹⁰⁶ Potem ko je prof. Berger prebral revidirane statute, se je o njih vnela (zlasti med nekaterimi člani) goreča debata, v kateri je bil najglasnejši celjski župan in deželni poslanec dr. Josef Neckermann, v tem času gotovo že prva politična osebnost v mestu. Poudaril je, da bi moralo celjsko ustavoverno društvo slediti le splošni avstrijski politiki, brez ozira na posebne nacionalne interese in se zavzemati predvsem za: 1) zmanjšanje davkov, 2) pravičnejšo nagodbo z Ogrsko, 3) svobodno šolo. Njegova izvajanja so bila sprejeta brez ugovorov, čeprav iz njih veje predvsem zmerno liberalni duh. Za njim je govoril še arhivar August Tisch, ki je predlagal, da se vnese v poslovni red tudi določilo, po katerem se lahko v okviru društva ustanavljajo klubi. Tudi njegov predlog je bil sprejet brez kakršnihkoli pripomb in vnešen v nove statute.

Zborovanje Ustavovernega društva in novi, revidirani statuti niso zadovoljili vseh članov in simpatizerjev društva. Že nekaj dni po zborovanju je Cillier Zeitung objavila dopis »nekega člana Ustavovernega društva«,¹⁰⁷ ki je precej kritično presojal sadove zborovanja. Anonimni pisec je poudaril, da je napeto pričakoval najavljene spremembe društvenih statutov, da pa je s spremembami lahko zadovoljen le do neke mere. Po njegovem mnenju so se na zborovanju pojavili negativni tokovi in težnje, ki so sedaj vnešene tudi v revidirane statute društva. Tako npr. člen 10, ki dopušča le četrturne govore na zborovanjih, ni realen, saj se v petnajstih minutah na nobenem resnejšem političnem zborovanju ne da veliko povedati. Prav tako pa je sprejeti Tischov predlog po formiranju klubov v okviru društva nejasno, celo smešno formuliran. Po mnenju pisca tudi novi društveni statuti ne dajejo preciznega odgovora o namenih in ciljih oziroma političnem profilu novo konstituiranega društva (kot ga je zahtevala skupina celjskih volilcev), zato bi jih bilo potrebno še nekoliko spremeniti.

Anonimnemu celjskemu članu društva je v naslednji številki časopisa odgovoril (prav tako anonimni) član društva iz Šentjurja, ki je bil mnenja, da so glede na politično situacijo v monarhiji četrturni govori na zborovanjih društva več kot dovolj, da pa je zahteva po formiranju klubov v okviru društva popol-

¹⁰⁴ O posameznih klubih v okviru ustavovernega tabora v tem času glej: D. H. Müller, n. d., str. 30/32.

¹⁰⁵ Cillier Zeitung 17. 5. 1877.

¹⁰⁶ Cillier Zeitung 24. 5. 1877.

¹⁰⁷ Cillier Zeitung 24. 5. 1877.

noma zgrešena, saj lahko posamezni klubi nastopajo z nesprejemljivih pozicij.¹⁰⁸ Na njegova izvajanja pa se je oglasil užaljeni arhivar društva August Tisch, avtor predloga po formiranju klubov v okviru društva, in v dolgem pismu razložil svoje poglede na program novega društva, obenem pa ostro zavrnil predloge anonimnega člana društva iz Šentjurja.¹⁰⁹ Poudaril je, da se zavzema za več kot četrtne govore in odprte debate na zborovanjih, saj lahko le-ti zanimirajo politično življenje v mestu. Glede svojega predloga o formiranju klubov pa je rekel, da je bil napačno razumljen, in poudaril, da je tudi sam proti dualizmu v društvu, ker to slabi njegovo moč. Na koncu je Tisch odločno pribil, da se zavzema za: »Wahrheit, Recht und Freiheit« in takšen bi moral biti tudi profil novega društva.

Kot vidimo, se je celjsko politično življenje dodobra prebudilo iz zimskega spanja, saj si je novo vodstvo Ustavovernega društva s pogostimi konferencami društvenega odbora¹¹⁰ in javnimi zborovanji prizadevalo razgibati politično dogajanje v mestu. Vendar pa si člani društva že od vsega začetka, pa tudi po reviziji statutov, niso bili povsem na jasnem, kakšni naj bi bili cilji in namen društva oziroma njegova politična orientacija. Kot je ugotavljala Cillier Zeitung že v začetku junija 1877,¹¹¹ se je glede tega pojavilo med članstvom več mnenj. Nekateri trdijo, da takšnega društvenega življenja sploh ni treba, saj se lahko na zborovanjih debatira le o stvareh, ki jih vlada še tolerira. Po njihovem mnenju je prav to vzrok za apatijo v političnem življenju v Celju, čeprav to ni specialno celjska bolezen, ampak bolezen, značilna za celotno monarhijo. Cillier Zeitung meni, da so te vrste politiki pesimisti, ki jim pripada tudi anonimni šentjurčan, in dodaja, da se naj takšni raje držijo stran od političnega življenja. Drugi pa so optimisti, ki vidijo pred seboj samo zlato prihodnost in največjo stopnjo politične svobode. Te vrste politiki so vsekakor zelo uporabni, saj prav ti pripravljajo revolucije, pišejo peticije itd. Po mnenju Cillier Zeitung tvorijo prav optimisti jedro celjskega Ustavovernega društva in celjskih volilcev. Obstaja pa še neko tretje mnenje, pristaše katerega časopis označuje takole: »To so dvoživke, ki jih najdemo v vsakem društvu, naj bo že kakršnekoli barve. Ti menijo, da bi morali tudi drugi biti taki kakršni so oni. Trdno so prepričani, da bi bilo potrebno le malo truda, pa bi se zgladila nasprotja med nacionalno stranko in našo stranko, in ne pomislijo, da je nacionalna stranka vselej smatrala vsako koncesijo z naše strani kot dolžnost, sama pa se je celo v mladoslovenski varianti rajši vezala s klerikalizmom kot da bi napravila liberalizmu še tako majhno koncesijo.« Vendar pa so nosilci navedenih idej na srečo v manjšini. Zato na koncu Cillier Zeitung izrazi željo, da bi tako pesimisti kot tudi optimisti odstopili od svoje poti in v imenu napredka našli nekakšno zlato sredino, ki bo vodila naprej.

Iz navedenega članka se jasno vidi, da v Celju poleg večinske, zmerno liberalne orientacije, eksistirajo tudi novi politični tokovi, ki jim liberalizem kot tak ne zadostuje več in ki poudarjajo predvsem nacionalne vidike. Vse do leta 1879, tj. do pomembnih političnih sprememb v monarhiji, so te sile še v manjšini, že ob predvolilnem gibanju pred državnozbornskimi volitvami leta 1879 pa se vidno okrepe. To pa je toliko lažje, ker tudi stara liberalna orientacija med celjskim nemštvom že pred navedenim obdobjem izgubi na moči. Ustavoverno društvo sicer v letu 1877 še priredi nekaj zborovanj,¹¹² vendar pa potem ko novembra 1877 prof. Wenzel Mareck odloži funkcijo načelnika društva, ponovno zapade v apatijo. Od novembra 1877 do marca 1878 se društveno vodstvo trudi izpeljati nove volitve, vendar pa so vsa zborovanja zaradi pre-

¹⁰⁸ Cillier Zeitung 27. 5. 1877.

¹⁰⁹ Cillier Zeitung 3. 6. 1877.

¹¹⁰ Cillier Zeitung 31. 5. 1877. (Dne 26. 5. 1877 je bila že četrta konferenca društvenega odbora, na kateri so se dogovorili, da bo 9. 6. 1877 novo zborovanje društva).

¹¹¹ Cillier Zeitung 10. 6. 1877. Unser Vereinsleben.

¹¹² Npr. zborovanja so bila: 9. 6. 1877, 7. 7. 1877, 11. 8. 1877, 15. 9. 1877, 1. 12. 1877 itd.

slabe udeležbe onemogočena.¹¹³ Zato začne društveni odbor razmišljati o razpustitvi Ustavovernega društva, vendar pa tudi pri izpeljavi tega koraka naleti na nepremostljive težave. Po društvenih statutih morata namreč razpustitev potrditi najmanj dve tretjini članov, kar pa postane ob skromni udeležbi na zborovanjih neizvedljivo.¹¹⁴ Društvo zaradi tega zapade v hudo krizo (ob tem Cillier Zeitung upravičeno zapiše, da je »članov za življenje premalo, za smrt pa preveč«)¹¹⁵ in od marca 1878 ne zasledimo več njegovega delovanja, dokler ga leta 1881 ne razpusti štajersko namestništvo.¹¹⁶

Če povzamemo: v šestdesetih in sedemdesetih letih je celjsko nemštvo odločno liberalno, vendar pa se že na začetku sedemdesetih let pod vplivom splošnih političnih tokov v monarhiji (manj pa zaradi lokalnih razmer) tudi v Celju okrepe nemško-nacionalna gledanja, ki pa vse do leta 1879 ne prevladajo. Podobno kot v celotni monarhiji stari liberalizem izgublja na moči, kar se zlasti pokaže ob neuspešnih poskusih regeneracije Ustavovernega društva, nemškonacionalne sile pa se počasi, toda vztrajno uveljavljajo. Za njihovo prevlado pa mora priti do sprememb v politični situaciji v monarhiji, kar se zgodi že ob okupaciji Bosne in Hercegovine in končno z nastopom Taaffejeve vlade. Šele od tega časa se lahko nove ideje prosto razvijajo.

(se nadaljuje)

Zusammenfassung

DIE POLITISCHE ORIENTIERUNG DER DEUTSCHEN IN CELJE IN DEN JAHREN 1861—1907

Janez Cvirn

Die deutsche Bevölkerung in Celje ist in den sechziger und siebziger Jahren durchaus liberal und identifiziert sich mit dem deutsch-österreichischen Liberalismus dieser Zeit. Man setzt sich für alle Ideen ein, die der damalige Liberalismus propagierte: für Freiheit auf allen Gebieten des gesellschaftlichen Lebens, für kulturellen und wirtschaftlichen Fortschritt, für Gleichheit vor dem Gesetz, in nationaler Hinsicht aber für die Vorherrschaft des Deutschtums, das übrigens viel weniger aggressiv gegen die Slowenen ist als jenes in Ljubljana. In diesem Zusammenhang soll hervorgehoben werden, daß die Behauptungen einiger deutscher Historiker, die das für die Deutschen ungünstige Ergebnis der Volkszählung von 1880 so zu deuten suchen, daß es in Celje (im Gegensatz zu Maribor und Ptuj) schon sehr früh zu scharfen nationalen Auseinandersetzungen gekommen sei, völlig unzutreffend sind.

Bereits zu Beginn der siebziger Jahre machen sich unter dem Einfluß der allgemeinen politischen Strömungen in der Monarchie (und weniger durch lokale Verhältnisse bedingt) auch in Celje die deutsch-nationalen Anschauungen immer stärker bemerkbar, werden allerdings bis zum Jahre 1879 nicht vorherrschend. Ähnlich wie in der gesamten Monarchie verliert der alte Liberalismus an Boden, was vor allem die vergeblichen Versuche, den Verfassungstreuen Verein wiederzubeleben, zum Ausdruck bringen, während sich die deutsch-nationalen Kräfte zwar langsam, jedoch beharrlich durchsetzen. Damit sie zur Vormacht gelangten, mußte es erst zu Veränderungen in der politischen Situation in der Monarchie kommen, wie es schon bei der Besetzung Bosniens und der Herzegowina geschah und schließlich beim Antritt der Taaffe-Regierung. Erst von dieser Zeit an können sich neue Ideen frei entwickeln.

¹¹³ Cillier Zeitung, 14. 2. 1878. (Na zborovanje društva je prišlo le 12 članov, čeprav je dnevni red — poleg volitve novega načelnika — obsegal tudi tako pomembno točko, kot je dogovor o agitaciji pred deželnozbornskimi volitvami.)

¹¹⁴ Cillier Zeitung 3. 3. 1878.

¹¹⁵ prav tam.

¹¹⁶ Cillier Zeitung 14. 8. 1881.

¹¹⁷ Cillier Zeitung 18. 5. 1879. Politische Rundschau.

¹¹⁸ Cillier Zeitung 22. 5. 1879. Unsere Partei.

¹¹⁹ O interpelaciji »stodvanajsterice« glej: D. H. Müller, n. d., str. 84.

¹²⁰ Cillier Zeitung 22. 5. 1879. Unsere Partei.

¹²¹ Barn Robert Walterskirchen (1839—1920), je bil izvoljen v državni zbor leta 1873 in bil med vidnejšimi politiki Naprednega kluba. v letih 1879—1881 pa vodja štajerskega Naprednega kluba. V začetku leta 1882 je izstopil iz kluba Združene leveice in poskušal z Adolfom Fischhofom ustanoviti Nemško ljudsko stranko. To mu je prineslo ostre napade liberalnega tabora, zato se od tega časa dalje ni več politično udeleževal.

¹²² Cillier Zeitung 22. 5. 1879 (V njej so še: baron Walterskirchen, dr. Heilsberg, Posch, baron Zschok, dr. Magg, Duchatsch in Seidl.)

Avguštin Malle

NEKAJ PRIPOMB K UTRAKVISTIČNI ŠOLI
NA KOROŠKEM V LETIH 1923—1938

Tudi v času med obema vojnama je bilo šolstvo v ospredju vseh pogajanj,¹ ki so jih vodili koroški Slovenci z zastopniki deželnih odnosno zveznih oblasti. Kmalu po vojni je Slovensko šolsko društvo zahtevalo otvoritev slovenskih osnovnih šol v Šentrupertu pri Velikovcu in v Šentpetru pri Šentjakobu. Načrt ni propadel v prvi vrsti zaradi pomanjkanja finančnih sredstev, temveč predvsem zaradi subtilnega nasprotovanja deželnih šolskih oblasti.² Koroško manjšinsko šolstvo so raziskovali nekateri znanstveniki,³ sočasno pa so že druge evropske manjšine spremljale šolsko dogajanje na Koroškem.

Kot vemo iz literature, so ocene utrakvističnega šolskega sistema zelo raznovrstne. Medtem ko so nemškonacionalistična publicistika in nemškonacionalistično orientirani raziskovalci⁴ hvalili ureditev kot tisto, ki da najbolj odgovarja zahtevam prebivalstva, so koroški Slovenci želeli preureditev osnovnošolskega sistema na način, ki bi ustvaril pogoje za njihovo socializacijo na osnovi materinščine. Predvsem Luka Sienčnik⁵ je na drobno opisal številna prizadevanja koroških Slovencev za preureditev te šole. Zelo točna je ocena Haasa in Stuhlpfarrerja,⁶ ki govorita v zvezi z utrakvističnim šolstvom o suvereno uporabljem instrumentu za preprečitev nacionalne emancipacije koroških Slovencev. Najpogosteje uporabljena slovenska publicistična oznaka za to šolo je »ponemčevalnica«.

Kljub številnim razpravam o utrakvistični šoli pa je treba reči, da bo potrebna še zelo natančna analiza tozadavnega obsežnega arhivskega materiala, saj že sam izpis iz prezidialnega registra Koroškega deželnega arhiva obsega zajeten tipkopis.⁷ Najzanimivejša bi bila gotovo točna analiza tistih občinskih protokolov, ki govorijo o sejah občinskih svetov glede uporabe učnega jezika. Nekaj teh protokolov smo že evidentirali, večino le-teh pa bo potrebno še zbrati

¹ Valentin Einspieler, Verhandlungen über die der slowenischen Minderheit angebotene Kulturautonomie 1925—1930, Klagenfurt² 1980 — Hanns Haas — Karl Stuhlpfarrer, Österreich und seine Slowenen, Wien 1977 — Avguštin Malle: Poskusi obnovitve slovenskega šolstva na Koroškem v dvajsetih letih našega stoletja, v: Zgodovinski časopis 31, Ljubljana 1977, str. 169—180 — Andreas Moritsch: Das Projekt einer Kulturautonomie für die Kärntner Slowenen im Jahre 1927, v: Österreichische Osthefte 20/2, Wien 1978, str. 329—337 — Franz Petek: Iz mojih spominov, Ljubljana—Borovlje 1979 — Arnold Suppan: Die österreichischen Volksgruppen. Tendenzen ihrer gesellschaftlichen Entwicklung im 20. Jahrhundert. Schriftenreihe des Instituts für Österreichkunde, Wien 1983 — Lojze Ude: Zgodovina slovenskega pouka na koroških osnovnih šolah od leta 1969 do danes, v: Osnovna šola na Slovenskem 1869—1969, Ljubljana 1970, str. 171—234 — Theodor Veiter: Die slowenische Volksgruppe in Kärnten. Geschichte, Rechtslage, Problemstellung, Wien—Leipzig 1936 — Theodor Veiter: Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich, Wien—Stuttgart 1970 — Tone Zorn: Koroški Slovenci v letih 1920—1930, v: Koroški plebscit. Razprave in članki, Ljubljana 1970, str. 507—547 — Tone Zorn: Stališča koroških strank glede kulturne avtonomije za koroške Slovence v letih 1925—1928, v: Zgodovinski časopis 25, Ljubljana 1971, str. 271—278 — Tone Zorn: Še nekaj podatkov o kulturni avtonomiji za koroške Slovence v dvajsetih letih, v: Kronika 20, Ljubljana 1972, str. 107—109 — Tone Zorn: Kulturna avtonomija za koroške Slovence in nemška manjšina v Sloveniji med obema vojnama, v: Zgodovinski časopis 28, Ljubljana 1974, str. 347—366 — Tone Zorn: Poskus ureditve položaja slovenske skupnosti na avstrijskem Koroškem v času avtoritarnega režima, v: Zgodovinski časopis 30, Ljubljana 1976, str. 145—160.

² Avguštin Malle: Poskusi obnovitve . . .

³ Korotanec: Naša Koroška, v: Slovenci v desetletju 1918—1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine, Ljubljana 1928, str. 1—62 — Theodor Veiter: Die slowenische Volksgruppe . . . Martin Wutte, Oskar Lohmeyer: Die Lage der Minderheiten in Kärnten und Slowenien, Klagenfurt 1926.

⁴ Viktor Miltschinsky: Kärntens hundertjähriger Grenzlandkampf, Wien 1937 — Martin Wutte: Die utrakvistische Volksschule in Kärnten. Zur 50-jährigen Jubelfeier des Reichsvolksschulgesetzes vom 14. Mai 1869, Klagenfurt 1919 — Martin Wutte, Oskar Lohmeyer: Die Lage der Minderheiten . . . Valentin Podgorc: Die Kärntner Slowenen in Geschichte und Gegenwart, Klagenfurt 1937, Sonderdruck.

⁵ Luka Sienčnik: Koroški Slovenci v boju za svojo šolo, Maribor—Celovec 1984 — Rudolf Vouk: Pospis koroških utrakvističnih šol do leta 1918. Bestandsaufnahme der Kärntner utrakvistischen Schulen bis 1918, Disertacije in razprave/Dissertationen und Abhandlungen 6, Klagenfurt/Celovec 1980.

⁶ Hanns Haas, Stuhlpfarrer Karl: Österreich und seine Slowenen, Wien 1977, str. 15.

⁷ SZI, arhiv, katalogi.

odnosno pregledati. Deli arhivskega materiala o utrakvistični šoli pa so se očitno zgubili.⁸

Večina razpravljalcev o šolskem sistemu za koroške Slovence ugotavlja, da se utrakvistični šolski sistem v Prvi republiki ni bistveno spremenil in da je šolstvo za koroške Slovence slonelo tudi v tem času praktično na pravnih podlagah iz leta 1890.⁹

Kljub temu se moramo vprašati, ali v razpravah o reformi splošnega avstrijskega šolskega sistema po 1918 ni prišlo tudi do novih pogledov o utrakvizmu. Obširno so politiki in pedagogi razpravljali o reformnih prizadevanjih Otta Glöckla. Diskusija ni bila omejena na Dunaj, tudi na Koroškem so bili nekateri učitelji vključeni v vrste socialdemokratske stranke in so posegali v te reformne razprave. Čeprav Glöckel s svojimi pogledi ni uspel, je prišlo prav na osnovi teh reformnih prizadevanj v naslednjih letih do širših razprav o novih učnih načrtih za osnovne šole. Te so se tudi na Koroškem začele leta 1924 in so trajale vse do 1930, ko je bil objavljen novi učni načrt.

Medtem ko so dogodki in potek pogajanj o kulturni avtonomiji in prizadevanja koroških Slovencev za izboljšanje osnovne šole v smeri večjega upoštevanja slovenščine kot učnega jezika sorazmerno dobro dokumentirani,¹⁰ to za obširno diskusijo o reformi učnega načrta, ki naj bi zajela tudi utrakvistično šolo, ne velja. Zanimivo je tudi, da Koroški Slovenec ne poroča o poteku teh prizadevanj. Po vsej verjetnosti list o njih ni bil obveščen. Deželni šolski svet je usmerjal diskusijo, ji dajal vedno spet nove pobude in njegovi uradniki so ob koncu povzeli njeno bistveno vsebino in jo koristili pri vseavstrijskih razpravah o reformi učnega načrta.

Iz Koroškega Slovenca lahko povzamemo, da je vodstvo koroških Slovencev odklanjalo splošne reforme, ki jih je artikulirala socialnodemokratska stranka zlasti iz ideoloških odnosno verskih razlogov. Politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem v Celovcu je leta 1922 izdalo brošuro »Kaj moramo zahtevati od ljudske šole? Koroškim Slovencem v pouk in pojasnilo«, kjer v obliki kratkih vprašanj in obširnejših odgovorov razpravlja o potrebah koroških Slovencev na šolskem področju. V bistvu najdemo ta izvajanja potem v raznih oblikah in variantah v naslednjih letnikih Koroškega Slovenca. Z brošuro društvo takorekoč nadaljuje političnoinformativno dejavnost, ki jo je v osemdesetih letih devetnajstega stoletja uvedel Filip Haderlap, urednik Mira.¹¹

Avtor brošure ne dopušča dvoma, da si brez verskih načel prave vzgoje ne more misliti. Ljudska šola naj posreduje elementarno znanje in normalno sredstvo za posredovanje tega znanja je materinščina. Šola se mora ozirati na narodne posebnosti in na narodno individualnost otrok. Utrakvistična šola teh ciljev ne dosega. Namen vsake koroške vlade je bil, da izgubi slovenska mladina veselje do pouka in nadaljnje izobrazbe. Na osnovi senžermenske pogodbe zahteva brošura preureditev utrakvističnega šolskega sistema ter pravi: »Ne, samo slovenskih šol nikakor ne zahtevamo!... Zato zahtevamo take šole, take ljudske šole, v katerih se naučijo slovenski otroci obadva jezika, slovenskega in nemškega tako dobro, kakor je pač v ljudski šoli mogoče.«¹² Šele na osnovi utrjene materinščine naj se začne s poukom v nemščini »in sicer tako, da se poučujeta slovenščina in nemščina kot predmeta, dočim bi se moral vršiti ves

⁸ Anton Hönigmann: Geschichte des Kärntner Volksschulwesens von 1860 bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges, fil. dis., Innsbruck 1958, str. 3.

⁹ Arnold Suppan: Die österreichischen Volksgruppen... Theodor Veiter: Die slowenische Volksgruppe in Kärnten... Theodor Veiter: Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich.

¹⁰ glej op. 1.

¹¹ Filip Haderlap je pripravil leta 1884 »Politični katekizem«, ki vsebuje zlasti navodila za politično delovanje na občinski ravni.

¹² Kaj moramo zahtevati od ljudske šole? Koroškim Slovencem v pouk in pojasnilo. Celovec 1922, str. 14 n.

ostali pouk po natančno določenem razmerju in na podlagi pedagoško-metodično dovršenih slovenskih in nemških učnih knjig v obeh deželnih jezikih.«¹³ Na številnih mestih polemizira brošura proti utrakvistični šoli in o njej sodi, da »njen namen ni izobrazba ljudstva, ampak raznarodovanje Slovencev, germanizacija. To je pripoznal tudi nekdanji deželni šolski nadzornik Gobanc, toraj vendar najmerodajnejša oseba, ki je dejal: ‚Kar nič ne skrbite za ponemčevanje Slovencev na Koroškem, vse to bo oskrbela utrakvistična šola.‘«¹⁴

Na osnovi virov lahko rečemo, da je imelo društvo prav. Vendar so o skritih ciljnih utrakvistične šole pisali pristojni uradniki odkrito in odprto šele po anšlusu, med njimi tudi deželni šolski inšpektor dr. Graber¹⁵ ter administrativni referent deželnega šolskega sveta dr. Dlaska.¹⁶ Glede realizacije zahtev koroških Slovencev po preureditvi utrakvistične šole pa pravi društvo, da je bil odgovor koroške deželne vlade »navadno pest močnejšega.«¹⁷

Pri razpravljanju o utrakvističnem šolstvu pred anšlusom se seveda ne moremo omejiti le na zadnje mesece njegovega obstanka, in to iz več razlogov. Pobude, do katerih je prihajalo od leta 1933, in ki so zadevale tudi utrakvistično šolo, so le višek in obenem konec dolgoletnih pogajanj, ki smo jih uvodoma že nakazali. Omejili se bomo zlasti na prizadevanja sprememb učnega načrta za utrakvistično šolo, na pogajanja med koroškimi Slovenci in predstavniki stanovske države ter na popis stanja utrakvističnega šolstva poleti 1937.

Odločujoči dejavniki na Koroškem — stranke in v smislu njihovih pogledov deželni šolski svet — v zadevi šolskih zahtev manjšine tudi v letih med obema vojnama niso spremenili svojih izrazito odklonilnih stališč. Znani pa so razni ukrepi, ki naj bi spremenili na boljše osnovnošolski sistem na slovenskem oziroma jezikovno mešanem področju Koroške.

Obširni reformni predlogi neposredno prizadetega učiteljstva glede učnega načrta dobro osvetljujejo mesto, ki so ga pripisovali slovenščini v osnovni šoli. Mnogo pa povedo tudi o kulturnopolitični situaciji, v kateri je obstajala in »de-ovala« utrakvistična šola in o izobraževanju koroškega učiteljskega kadra.

Po drugi svetovni vojni je vladni svetnik in referent za dvojezično šolstvo Lorenz Just v skopih besedah opisal zgodovinsko pot koroškega utrakvizma:

»V teku let se je na utrakvističnih šolah s toleriranjem šolskih oblasti razvilo stanje, da se je obisk slovenskega jezikovnega pouka od tretjega šolskega leta naprej pustil šolarjem odnosno staršem. To je privedlo do tega, da so bili na vsaki šoli šolarji, ki tega pouka niso obiskovali in so le-tega zato preložili na popoldanske ure. Šolarji so bili v tem času že utrujeni in so zaradi tega skušali, da se izmaknejo slovenskemu jezikovnemu pouku. — Učenje slovenskega pismenega jezika v prvih dveh šolskih letih na večini utrakvističnih šol ni bilo samo sebi namen, posluževalo se je slovenskega narečja in sicer na način, da je bilo in da je služilo le kot sredstvo za priučenje nemškega pismenega jezika. — Ob prelomu stoletja se je pričelo z nemške strani s propagando, da se utrakvistične šole proglasijo za nemške. Posebno v trgih in industrijskih središčih Koroške, kjer je razpolagalo v občinah nemškočuteče meščanstvo na osnovi razrednega volilnega reda z večino, so proglašali krajevni šolski sveti, ki so tej propagandi sledili, utrakvistične šole za nemške. Slovenščina je popolnoma izginila iz pouka, le v prvem šolskem letu se je učitelj posluževal, če drugače že nič ni več šlo, tu in tam slovenskega narečja. — Ta tendenca se je po prvi svetovni vojni bolj in bolj zaostrovala, tako da je bilo proglašenih veliko utrakvističnih šol za nemške, v drugih pa so se slovenščine posluževali le v prvih dveh šolskih letih za posredovanja nema-

¹³ n. o. m., str. 16.

¹⁴ n. o. m., str. 26 n.

¹⁵ SZI, neurejen fond zapsušine VI — Äußerung Zu Zl. 524 Res. der Landeshauptmannschaft, Zahl IV-3-45.777-a des Unt. Min. Wien v 18. 12. 38; Klagenfurt am 30. Dez. 1938, unterzeichnet LSI Dr. Georg Graber.

¹⁶ SZI, neurejen fond zapsušine VI — Landesrat Dr. Ernst Dlaska an Regierungsvizepräsidenten Barth; Klagenfurt, am 19. Sept. 1938.

¹⁷ Kaj moramo zahtevati . . . , str. 29.

ščine. — Učni pripomočki so bili sila pomanjkljivi in na večini šol jih sploh ni bilo več.¹⁸

Pred in paralelno s pogajanji o kulturni avtonomiji je tekla široka razprava o spremembi učnega načrta za manjšinsko šolo. Prav na osnovi teh razprav lahko rečemo, da koroške deželne oblasti nikoli niso resno mislile na izboljšanje šolstva v smislu predlogov koroških Slovencev, temveč so stalno stremele za tem, da utrdijo obstoječe stanje. Tudi pogajanja med koroškimi Slovenci in zastopniki stanovske države, ki so se pričela praktično leta 1933 in se intenzivno razvila leta 1935 ter trajala vse do zadnjih tednov pred anšlusom, niso prinesla nobenih sprememb utrakvistične ureditve.

Prosvetno ministrstvo je leta 1924 napovedalo specialen učni načrt za dvojezično odnosno utrakvistično šolo in v ta namen prosilo deželni šolski svet za ustrezne predloge. V razpravo je deželni šolski svet preko podrejenih uradov vključil veliko število učiteljev. Razne delovne skupnosti učiteljev, pa tudi posamezni pedagogi so tako v naslednjih mesecih in letih predlagali svoje učne načrte. V glavnem pa lahko rečemo, da sta se v teku razprav izoblikovali dve stalnici. Razpravljalci so na novo formulirali osnovni cilj utrakvistične šole in se močno strinjali tudi v oceni, da je slovenščina na teh šolah le pomožni jezik za priučenje nemškega.

Ne glede na veljavne pravne predpise so se negativno opredelili tudi do predmetnega pouka slovenščine na srednji in višji stopnji osnovne šole. Iz dostopnega arhivskega materiala namreč izhaja, da niti ena učiteljska skupina, niti en učitelj — izjema potrjuje pravilo — ni upošteval slovenščine v predmetniku. Učitelji, ki so bili konfrontirani oziroma vključeni v razpravo, slovenščini na svojih šolah niso odmerjali nobenega mesta.

Posebno mesto v teh razpravah zavzemajo predlogi učitelja Franza Wedeniga, ki je poučeval na šoli na Mariji na Zilji, kjer je pozneje postal tudi provizični vodja. Bil je član svobodnega učiteljskega sindikata in je tudi preko tega kroga skušal uveljaviti svoja pedagoška gledanja. Kljub odprtosti in pedagoški razgledanosti pa tudi ta učitelj ni pripisoval slovenščini v osnovni šoli od 3. leta naprej nobenega pomena.

Iz ohranjenega materiala sledi, s kakšnimi jezikovnimi težavami so se srečavali učitelji na utrakvističnih šolah. Vsi sicer zagovarjajo načelo, da utrakvistična šola ne sme zaostajati za cilji splošne, v isti sapi pa tožijo, da prav zaradi pomanjkljivega znanja nemščine šolarjev teh ciljev nikakor ne more doseči. Zanimivo je tudi, kako se učitelji izogibajo poimenovanju slovenščine. Govorijo o družinskem jeziku, o hišnem jeziku, o jeziku okolice, o vindišarščini, skratka, zelo so iznajdljivi in le iz taktičnih vzrokov predlagajo uporabo pravilnega izraza.

Potrebno je, da si bolj natančno ogledamo nekatere predloge učiteljev in učiteljskih delovnih skupin raznih šolskih okolišev ter v tej zvezi mestoma navedemo tudi podatke o številu šolarjev ter njihovem družinskem jeziku.

Učiteljsko delovno združenje Celovec-okolica je 20. aprila 1925 po svojem predsedniku Ferdinandu Kogelnigu, učitelju v Grabštanju poslalo deželnemu šolskemu svetu predloge o novem učnem načrtu za utrakvistične šole.¹⁹ Kot glavni cilj utrakvistične šole navaja poleg pridobitve potrebnega znanja in spretnosti za življenje priučenje nemškega jezika. »Temu namenu se morajo podrediti vsa druga razmišljanja«. Zmanjšati je treba število ur manj važnih predmetov in zvišati število ur za jezikovni pouk. Učitelji menijo, da je treba z nemščino začeti s prvim šolskim dnem in slovensko narečje pritegniti le, če je to iz časovnih vzrokov neobhodno potrebno. Stopnja zahtevnosti na utrakvi-

¹⁸ SZI, neurejen fond zapuščine VI — Die utrakvistische Volksschule in Kärnten. Autor: Lorenz Just, referent za dvojezično šolstvo pri Deželnem šolskem svetu za Koroško.

¹⁹ SZI, neurejen fond zapuščine VI — Vorschläge und Anträge für die vom Unterrichtsministerium ausgearbeitenden Sonderlehrpläne an zweisprachigen (uttrakvistischen) Volksschulen nach Punkt 11, Seite 100 der »Volkserziehung«, päd. Teil, Stück XVI 1924.

stičnih šolah ne more biti enaka tisti na splošnih. Tako ugotavljajo, da se od učencev na srednji stopnji ne more zahtevati prostih spisov, ker šolarji utrakvistične šole ne mislijo v nemščini, temveč v slovenščini. Glavno delo učitelja vidijo v stalnem govorenju in ponavljanju s končnim ciljem uveljavitve nemškega učnega jezika. Grabštanjsko šolo, ki je bila v tem času samo nemška, je obiskovalo v šolskem letu 1936/37 — samo za to leto imamo ustrezen podatek — 184 šolarjev. Po navedbi deželnega šolskega sveta je hodilo v šolo 163 učencev s slovenskim družinskim jezikom in 21 učencev z nemškim družinskim jezikom.²⁰

Okrajni šolski svet v Šmohorju²¹ se je pridružil gledanju delovne skupnosti učiteljev Celovec-okolica in prav tako zahteval povečanje jezikovnih ur. Učitelji iz Šentštefana na Zilji in okolice²² so želeli doseči tako intenzivnost nemškega jezikovnega pouka, da šolarji utrakvističnih šol ne bi zaostajali v nobenem pogledu za absolventi čisto nemških. Učiteljsko društvo Zgornjega Roža²³ iz »taktičnih razlogov«²⁴ še govori o slovenskem jeziku, za pospeševanje nemškega jezikovnega pouka pa predlaga, da se naj stremi za tem, da se na višji stopnji tudi verouk poučuje v nemščini. Glede treh slovenskih jezikovnih ur na srednji in višji stopnji pa je mnenja, da se lahko mirne duše prezrejo in da jih v predmetniku ni treba navajati. Učitelji iz Čača²⁴ pa se niso dosti potrudili in so se omejili glede slovenščine s pripombo, da je treba nadomestiti v učnem načrtu oznako slovensko narečje s terminom »hišni jezik«. Bolj temeljito se je s problematiko ukvarjalo učiteljsko delovno združenje Spodnjega Roža,²⁵ opisalo je najprej splošno situacijo utrakvistične šole ter povedalo, da šolarji ob vstopu v šole sploh ne obvladajo ali pa v zelo majhni meri znajo jezik, ki pozneje velja kot učni jezik. Značilno je tudi močno podcenjevanje slovenščine v smislu nemškonacionalistične publicistike. Utrakvistično šolo označujejo kot najslabšo. Prvo mesto zavzema mestna, drugo pa podeželska ljudska šola v nemških krajih. Glede na posebni učni načrt za dvojezično šolo pa pravijo:

»1. Deželni šolski svet za Koroško je z odlokom dne 26. 9. 1890, št. 1623, izdal skupno z normalnim učnim načrtom za ljudske šole na Koroškem posebni učni načrt za pouk v slovenščini.

Ta okvirni specialni učni načrt se je v glavnem uveljavil in ta oblika koroške jezikovno mešane šole je bila predmet raziskav iz inozemstva in se je označila kot vzorna.

2. Ker se bo po vsej verjetnosti spremenil normalni učni načrt za ljudske šole Koroške, se mora ujemati s to reformo oziroma spremembo tudi posebni učni načrt za dvojezične šole v toliko, da učni cilji in učna snov jezikovno mešanih šol ne zaostajajo v nobenem pogledu za enako kategorijo nemških šol.

3. Za doseg tega cilja je potrebno, da se nemški jezikovni pouk na jezikovno mešanih šolah intenzivira na sledeč način: pri predmetnem pouku je treba začeti z nemščino že v 1. šolskem letu. Za priučenje nemščine se more v tem šolskem letu uporabljati za lažje sporazumevanje slovensko narečje. Slovensko narečje in nemški jezik sta enakovredna.

4. Dejanski slovenski pouk mora odpasti, ker je slovenski pismeni jezik otrokom bolj tuj kot nemški jezik.

5. Slovenski pouk se omejuje v prvem šolskem letu zgolj na priučenje slovenskih pismenk in tiskanih črt. Otroci naj se usposobijo za branje slovenskih pisnih in tiskanih tekstov.

²⁰ SZI, neuerejen fond zapuščine VI — Übersicht über die gemischtsprachigen Schulen. Schuljahr 1936/37.

²¹ SZI, neuerejen fond zapuščine VI — Bezirksschulrat Hermagor am 5. August 1925 an den Landeschulrat, Zl. 1408, Sonderlehrplan für die utrakvistischen Schulen; Z. Zl. 2346 v 4. 7. 1925.

²² SZI, neuerejen fond zapuščine VI — Arbeitsgemeinschaft: St. Stefan i. G. u. Umgebung — Abänderungsvorschläge und Ergänzungen zu den beiliegenden Anträgen der Arbeitsgemeinschaften Unterrosental und Klagenfurt—Umgebung, zu den Sonderlehrplänen für utrakvistische Schulen.

²³ SZI, neuerejen fond zapuščine VI — Lehrerverein Oberrosental an den Bezirksschulrat Villach, Sonderlehrpläne für zweisprachige Schulen.

²⁴ SZI, neuerejen fond zapuščine VI — Protokoll; Stellungnahme zu den Anträgen d. L. A. Gm. Klagenfurt—Umgebung und Unterrosental betreffend die Schaffung eines Sonderlehrplanes für zweisprachigen Schulen.

²⁵ SZI, neuerejen fond zapuščine VI — Anträge für einen Sonderlehrplan an zweisprachigen Schulen. Ausgearbeitet vom Arbeitsausschusses der Lehrerarbeitsgemeinschaft des Zweiglehrer-Vereins »Unterrosental«.

6. V 2. in 3. šolskem letu se lahko nemška berila, manjše zgodbe, basni itd. obnovijo za boljše razumevanje še v slovenskem narečju. Seveda je treba take obnove izvesti tudi v nemščini.

7. Jezikovno mešana šole so pogosto nižje organizirane podeželske šole z oddelčnim poukom. Zelo se priporoča, da se združijo oddelki pri številnih predmetih. Združitev oddelkov omejuje oddelčni pouk in s tem se dobi dosti časa za vadbo pravilnega govorenja.

8. S 4. šolskim letom mora izginiti vsaka slovenska konverzacija tudi v narečju, zaradi česar morajo odpasti iz specialnega učnega načrta tudi tiste 3 ure slovenskega jezikovnega pouka na teden na srednji in višji stopnji. Utemeljitev: Čeprav se je prebivalstvu z vpeljavo teh jezikovnih ur izkazala gotova pripravljenost, le-to iz znanih vzrokov tega ne uporablja. Dokaz: na področju delovne skupnosti Spodnji Rož se nahaja 12 jezikovno mešanih šol, kjer prebivalstvo ne zahteva nobenega slovenskega jezikovnega pouka. Na eni šoli se poučuje slovenščina; vendar ta šola ni jezikovno mešana, temveč dosedaj še nepreverjena šolska oblika (Sele).

9. Pod točko 8. imenovane 3 jezikovne ure je treba uporabiti za nemški učni jezik, prav tako se lahko del ročnosti — v kolikor je to oportuno — uporabi za nemški jezikovni pouk.

10. Na srednji in višji stopnji je potrebna zlasti v jezikovno mešanih šolah vzgoja zvestobe k državi ter vzgoja ljubezni do domovine in države.

11. Pri računanju se slovenski jezik ne uporablja in je le-to treba poučevati izključno v nemščini . . .«

Velikovški okrajni šolski svet²⁶ je obravnaval predloge zgoraj navedenih učiteljskih združenj, se z njimi strinjal ter ugotovil, da Slovenci pri uporabi nemščine delajo značilne napake, na drugi strani pa, da je njihova izgovorjava dosti boljša, ker je slovenskim otrokom nemško narečje tuje.

Tudi velikovski okrajni šolski svet zagovarja ukinitve 3 slovenskih jezikovnih ur od 3. do 8. leta, če pa teh že ni možno ukiniti, naj se na šolah, na katerih so te ure vpeljane in se tudi izvajajo, uporablja slovenska domoljubna čitanka, ki je prilagojena koroškimi razmeram, se pravi, da mora vzgajati učence k ljubezni do domovine itd.

Ker diskusija ni tekla v zadovoljstvo deželnega šolskega sveta, je ta ponovno pozval učitelje k intenzivnejšemu sodelovanju pri pripravi novih učnih načrtov in zahteval pismene predloge. Deželni šolski svet in velikovski okrajni šolski svet sta priložila okrožnici osnovne smernice²⁷ za nadaljnjo diskusijo. Učitelj R. Stissen iz Velikovca je pripravil učni načrt utrakvistične šole²⁸ in v splošnih pripombah menil, da se da prilagoditi učni načrt utrakvističnih šol obstoječim splošnim in da so potrebne le malenkostne spremembe, posebno kar zadeva jezikovno pospeševanje. Čimvečje usklajevanje učnih načrtov je zagovarjal tudi s tem, da se vzame utrakvističnim šolam slab glas, ker le-te veljajo za šole drugega razreda. Čeprav prevzema v bistvu vse negativne predznake glede slovenščine, zagovarja slovenski predmetni pouk na srednji stopnji v obsegu 2 ur in v višji stopnji v obsegu 3 ur ter želi, da bi bil ta pouk obvezen. Znanje slovenščine utegne koristiti koroškemu prebivalstvu iz gospodarskih razlogov. Svoje predstave zagovarja dosledno — v predmetniku slovenščino navaja — obenem tudi zagovarja nemški učni jezik pri vseh predmetih od 1. šolskega leta naprej. Slovenska narečja naj se pritegnejo le za lažje sporazumevanje. Učiteljsko združenje iz Miklavčeva²⁹ je v splošnem zanikalo, da bi utrakvistične šole lahko dosegle iste učne cilje kot splošne, in meni, da je eden izmed vzrokov pomanjkljivo jezikovno znanje šolarjev tudi na srednji in višji stopnji. Šolo v Žitari vasi je obiskovalo v šolskem letu 1936/37 210 učencev, 203 deželni šol-

²⁶ SZI, neurejen fond zapuščine VI — Bezirksschulrat Völkermarkt am 17. August 1925 an den Landesschulrat, Sonderlehrplan für utraqvistische Volksschulen. Zu Z. 2346 vom 4. Juli 1925.

²⁷ SZI, neurejen fond zapuščine VI — Bezirksschulrat Völkermarkt am 15. Dezember 1926 an die Schulleitung in . . . ; Lehrplan für gemischtsprachige Volksschulen.

²⁸ SZI, neurejen fond zapuščine VI — Lehrplan — Entwurf bzw. Vorschläge zur Erstellung eines Lehrplans für utraqvistische Volksschulen mit größter Anlehnung an den bestehenden Lehrplan für deutsche Schulen.

²⁹ SZI, neurejen fond zapuščine VI — Vorschläge über Klassenziele und Lehraufgaben an utraqvistischen Schulen. (Lehrplan für zweiklassige gemischtsprachige Schulen.)

ski svet označuje kot slovenske otroke, 7 pa kot nemške.³⁰ Drugi vir³¹ z dne 2. avgusta 1937 govori o 202 šolarjih, o katerih ima 64 slovenski, 124 slovensko-nemški in 14 nemški družinski jezik. V narodno političnem pogledu pa razdeli učence na 51 narodnih, na 137 vindišarjev (domovini zvestih Slovencev) in na 14 Nemcev. Zanimivo je tudi stališče šolskega vodstva iz Dobrle vasi.³² To šolo je v šolskem letu 1936/37 obiskovalo 266 učencev; od tega je bilo 218 Slovencev in 48 Nemcev.³³ Drugi vir³⁴ z dne 2. avgusta 1937 deli Slovence po družinskem jeziku na 133 s slovenskim in na 85 s slovensko-nemškim družinskim jezikom, po narodno politični opredelitvi pa na 54 narodnih in 164 domovini zvestih Slovencev; nemška skupina ostaja s 48 učenci konstantna. V obširnem stališču vodstva šole manjka v predmetniku slovenščina. Iz stališča ni razvidno, kdaj so na tej šoli začeli uporabljati kot učni jezik le nemščino in s tem izrinili slovensko narečje; pri številnih predmetih so se ravnali po splošnem učnem načrtu, slovenščina torej sploh ni bila v rabi, šteli pa so v slovenščini samo do pet. V bistvu se je predmetni pouk odvijal v obliki intenzivnega prepisovanja nemščine. Tudi iz obširnega stališča šole v Kotmari vasi³⁵ je razvidno, da je bil osnovni cilj utrakvistične šole ta, da se šolarji naučijo nemščine. Slovenščina odnosno slovensko narečje je zgubilo veljavo v drugem šolskem letu, v predmetniku je ne najdemo. Šola je predlagala tudi posebno novo čitanko v slovenskem in nemškem jeziku, pisano v latinici. Petrazredno šolo v Kotmari vasi je v šolskem letu 1936/37 obiskovalo 219 šolarjev, od tega je bilo 184 slovenskih in 35 nemških,³⁶ drugi vir³⁷ z dne 30. julija 1937 govori o štirirazredni šoli z 214 učenci. Po jeziku učence deli na 126 s slovenskim, na 47 s slovensko nemškim in na 41 s nemškim družinskim jezikom, po narodno politični opredelitvi pa navaja 57 narodnih in 116 domovini zvestih Slovencev ter 41 Nemcev. Predloge kotmirške šole so osvojili pozneje učitelji delovnega združenja Celovec-okolica, s tem da so proglasili predloge učitelja Pratneckerja za svoje.³⁸

Večina učiteljev in učiteljskih delovnih skupnosti je v razpravi za reformo učnega načrta upoštevala slovenščino samo kot pomožni jezik, z močnimi pridržki je reagirala na možnosti dosege splošnih učnih ciljev, posebno pri posameznih predmetih (npr. nemščini), deloma pa so se razpravljalci omejili pri posameznih predmetih na ugotovitev, naj se učna snov in učni cilji ne razlikujejo od onih na splošnih šolah. Predvsem to velja za računstvo, telovadbo, petje, risanje in ročnosti, pri domoznanstvu pa navadno najdemo zapis, da je treba učence vzgajati v lojalne državljane in domoljubne Korošce. Problematika učnega jezika je najbolj prisotna pri predmetnem pouku nemščine.

Po dosedaj znanih virih od teh stališč odstopajo le predlogi že imenovanega učitelja Franza Wedeniga, ki jih je posredovala beljaškemu okrajnemu šolskemu svetu delovna skupnost svobodnega učiteljskega sindikata, okrajna skupina Beljak.³⁹ Uvodoma je Wedenig menil, da problem dvojezičnih šol zahteva temeljno bazično raziskavo, kajti nagla »ureditev« tako divergentnega vprašanja ne bi služila nikomur in ne bi ustvarila nič trajnega.⁴⁰ Tudi on izhaja praktično iz priznavalnega načela, vendar poudarja nagnjenje šolarjev, da se poslužujejo

³⁰ glej op. 20.

³¹ SZI, neurejen fond zapuščine VI — Gemischtsprachige Schulen in Kärnten, Bericht des Bezirks-schulinspektors Skorianz.

³² SZI, neurejen fond zapuščine VI — Entwurt eines Lehrplanes für die fünfklassige gemischtsprachige Volksschule.

³³ glej op. 20.

³⁴ glej op. 31.

³⁵ SZI, neurejen fond zapuščine VI — Lehrplan für vierklassige, utrakvistische Volksschulen. Ausgearbeitet von der Lehrerarbeitsgemeinschaft Klagenfurt—Umgebung, im April 1927. Resnični avtor predloga je bil kotmirški učitelj Pratnecker.

³⁶ glej op. 20.

³⁷ glej op. 31.

³⁸ glej op. 35.

³⁹ SZI, neurejen fond zapuščine VI — Arbeitsgemeinschaft der Freien Lehrgewerkschaft Bezirksgruppe Villach vom 25. 5. 1927 an den Bezirksschulrat in Villach.

⁴⁰ SZI, neurejen fond zapuščine VI — Franz Wedenig, Ma. Gail, Lehrplan, Anpassungsantrag; Lehrplan für den Sprachunterricht an gemischtsprachigen Schulen, teilweise angepaßt den Forderungen der beiden Lehrpläne 1926 u. 1924.

hišnega jezika. Na prvih dveh šolskih stopnjah zagovarja uporabo narečnega hišnega jezika, v naslednjih stopnjah pa naj bi bil v uporabi le še nemški učni jezik. V svojem obširnem predlogu se nadalje ukvarja s točnejšim učnim načrtom za domoznanstvo, zgodovino, petje in pisanje.⁴¹ Govori o posebnostih slovenščine v odnosu do nemščine, prinaša splošne opombe učnemu načrtu, »smer-nice« elementov poučevanja nemščine na dvojezičnih šolah ter obširne pripombe za posameznim predmetom. Glede na domoznanstvo na prvi stopnji pravi, da se bo učni jezik ravnal po hišnem jeziku otrok. Razgovor se bo torej vodil dvojezično in sicer v prvem polletju v slovenščini, ki je primerna za otroke in ki je ljudska, za nemške otroke pa v krajevnem narečju. Ta način poučevanja naj bi se ohranil tudi še na drugi šolski stopnji. Zanimivo je, da Wedenig predlaga, da bi se na 3. šolski stopnji posređovalo šolarjem narodno blago obeh kulturnih krogov. Isto velja za 4. šolsko stopnjo. Omembe vredni so tudi njegovi predlogi za pouk zgodovine. Na 5. šolski stopnji naj bi poleg seznanjanja z germanskimi plemeni učitelj seznanil šolarje tudi s prazgodovino Slovencev. Pri preseljevanju narodov naj bi učitelj upošteval tudi naselitveno zgodovino alpskih Slovanov in medsebojne vplive obeh kultur. Na 6., 7. in 8. stopnji pa naj bi učitelj govoril o pomenu materialne in duhovne kulture Nemcev za alpske Slované. Osvetlil naj bi tudi sovražstvo narodov, ki zavira kulturo, in govoril o sožitju narodov v zgodovini, ki pospešujejo kulturno dejavnost. Tudi pri petju naj bi se do določene mere upoštevale pesmi koroških Slovencev. Wedenig v tej zvezi govori o v krajih običajnih pesmih v hišnem jeziku. Na višji stopnji naj bi določeno mesto zavzemala slovenska duhovna pesem, vendar le na izrečno željo združenja staršev odnosno krajevnega šolskega sveta. Kritično se Franz Wedenig spoprijema tudi z materialno osnovo dvojezičnega pouka odnosno utrakvističnega šolstva. Predlaga večjo dejavnost učiteljev in učiteljskih delovnih skupnosti na področju izdelave učbenikov in učnih pripomočkov, intenzivnejše naj bi se učitelji ukvarjali tudi z medsebojnimi jezikovnimi vplivi slovenščine in nemščine. Pravi, da bi morala praktično vsaka šola izdelati svoje učne pripomočke, o Prešernovem Abecedniku, ki je bil tedaj v rabi na večini utrakvističnih šol pa meni, da je srednjeveški. Zato predlaga tudi izdelavo sodobne slovnice in čitanke za jezikovno mešane šole in izdelavo jezikovnih map. V svojem tekstu obširno navaja tudi pedagoško strokovno literaturo in se ponovno sklicuje nanjo.

Značilno pa je, da se tudi ta strokovno razgledani učitelj ni mogel otresti vseh predsodkov, ki so se glede na slovenščino in njen prestiž izoblikovali v prejšnjih desetletjih. Tako tudi ne preseneča, da v predmetniku ne upošteva slovenščine. Sredi novembra 1928 meni, da jezikovno mešana šola zaostaja za splošno in navaja nekaj dejstev, ki to zaostalost pogojujejo. Med temi dejstvi navaja škodljiv mehanizem jezikovnega formalnega šolanja, preobremenjenost učnega načrta, nacionalne razmere na jezikovno mešanem področju, že imenovani nemogoči Abecednik, pomanjkanje ustreznih učbenikov in ustreznih jezikovnih knjig ter knjig za računstvo, najavlja globoke pomisleke glede na didaktično enolončnico, veljavni splošni učni načrt, število otrok na razred, število tedenskih ur in pomanjkljivo izobrazbo učiteljev in ne nazadnje jezikovno izolacijo otrok jezikovno mešanih šol, ki zopet pogojuje težave pri integraciji otrok v nemško kulturno skupnost. Wedenig ta dejstva lepo našteva, obenem pa predlaga tudi določene ukrepe, ki bi utegnili odpraviti nedostatke.⁴²

Po anšlusu je bil Franz Wedenig med tistimi, ki so takoj izgubili službo. Preživel pa je drugo svetovno vojno in po njej med drugim poučeval v Šent-

⁴¹ SZI, neurejen fond zapuščine VI — Schulleitung Maria Gail vom 31. Dezember 1927 dem Bezirks-schulrate in Hermagor (Isic), Lehrplanvorschläge; Lehrplanvorschlag für gemischtsprachige Volksschulen: (III Teil) (Seite 33 bis 81).

⁴² SZI, neurejen fond zapuščine VI — Schulleitung Maria Gail vom 16. November 1928 dem Landes-schulrate.

jakobu. Na svojem službenem mestu pri Mariji na Zilji je tesno sodeloval s svojim strankinim tovarišem, županom Tudrom. Zanimivo je, da najdemo o dejavnostih obeh poročila tudi v Koroškem Slovencu. Župan Tudar vojne ni preživel, življenje je zgubil v koncentracijskem taborišču Mauthausenu.

Na osnovi teh predlogov, zlasti pa na osnovi izvajanj Franza Wedeniga je deželni šolski inšpektor dr. Graber 9. 4. 1930 na konferenci deželnih šolskih inšpektorjev za ljudske šole na Dunaju referiral o specialnem učnem načrtu za utrakvistične šole.⁴³ Uvodoma je deželni šolski inšpektor poudarjal posebnost te šolske oblike. Menil je, da za to obliko šole ne more veljati splošni učni načrt, ter rekel, »da otroci pri vstopu v šolo ne razpolagajo z nobenim znanjem ali le z zelo majhnim znanjem nemščine, ki mora pozneje služiti kot učni jezik«. Ponovil je vse predsodke proti slovenščini, ki jih poznamo iz literature, ter menil, da se mora jezikovno mešana šola približati učnim ciljem nemške šole. Za dosego tega cilja pa mora jezikovno mešana šola doseči glavni namen, ki obstaja v priučanju nemščine. To se najlažje doseže s tem, da se z nemškim jezikom začne že v 1. razredu, kot pomožno sredstvo za priučenje nemščine pa služi slovenski hišni jezik učencev. Slovenski pouk se v prvem šolskem letu omejuje na priučitev slovenske abecede. V 2. in 3. šolskem letu se slovenščina sme uporabiti le še za boljše razumevanje nemških tekstov. V 4. šolskem letu pa mora slovenska konverzacija popolnoma izginiti iz pouka in se po potrebi omejiti na 3 tedenske ure. Učni načrt za utrakvistično šolo je bil torej izdelan v smeri čim hitrejšega priučanja nemščine.

Celotna diskusija o reformi učnih načrtov za utrakvistično šolo je bila tesno povezana z razpravami o kulturni avtonomiji koroških Slovencev.⁴⁴ Deželne šolske oblasti so torej skupno z učiteljstvom na novo skušale formulirati osnovne cilje utrakvistične šole, ki je bila, kot vemo, glavna sporna točka pri razpravah o kulturni avtonomiji.

Drugi veliki sklop, ki nas v zvezi s šolstvom koroških Slovencev v času pred anšlusom zanima, so pogajanja, ki so jih vodili koroški Slovenci z novimi oblastniki v Avstriji, to je s predstavniki Vaterländische Front. O teh pogajanjih je najprej pisal Theodor Veiter⁴⁵ in se jim povrnil v povojnih razpravah⁴⁶ in publikacijah. Pred leti je nekaj o tej problematiki povedal tudi Arnold Suppan,⁴⁷ s slovenske strani pa Tone Zorn.⁴⁸

Pogajanja so se začela poleti 1933, zaradi političnih dogodkov v Avstriji se leta 1934 niso nadaljevala, zato pa je prišlo do intenzivnejših kontaktov leta 1935. Od aprila 1935 se je zvrstilo nekaj razgovorov med obema strankama, deloma pa je bil k tem pogovorom pritegnjen tudi predstavnik koroškega Heimatbunda Alois Maier Kaibitsch. Zahteve slovenske strani⁴⁹ so bile sledeče: ugotovi naj se, katere šole da so sploh utrakvistične, uveljavi naj se novi učni načrt za utrakvistične šole — prva 4 leta naj bi bil učni jezik slovenski s predmetnim poukom nemščine v 1. razredu 2 v 2.4 v 3.6 v 4.8 ur, na ostalih šolskih stopnjah pa bi bil učni jezik nemški s padajočim številom slovenskih ur. Imenoval naj bi se slovenski šolski inšpektor z nalogo, da preverja novi učni načrt na utrakvističnih šolah, imel naj bi tudi pravico soodločanja pri imenovanju učiteljev na utrakvističnih šolah. Vsak učitelj na utrakvističnih šolah bi moral biti več slovenščine. Na učiteljišče naj bi letno sprejeli 3 do 4 slovenske šolarje. Za dosego

⁴³ SZI, neurejen fond zapuščine VI — (Amtsveranlassung anlässlich der für den 9. 4. in Wien aberaunten Konferenz der Landesschulinspektoren für das Volksschulwesen). Sonderlehrplan für die utrakvistiischen Volksschulen in Kärnten, Vorschläge.

⁴⁴ SZI, neurejen fond zapuščine VI — Definitive Landschullehrpläne, Geltung für utrakvistische Schulen Kärntens.

⁴⁵ Theodor Veiter, Die slowenische Volksgruppe in Kärnten; posebno VII. in VIII. poglavje, glej tudi op. 1 in 4.

⁴⁶ Theodor Veiter, Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich.

⁴⁷ Arnold Suppan, Die österreichischen Volksgruppen; posebno str. 160–168.

⁴⁸ Tone Zorn, glej op. 1.

⁴⁹ SZI, neurejen fond zapuščine VI — Forderung der nationalen Slowenen ausgesprochen von Dr. Tischler anlässlich der Aussprache am 12. 4. in der Kanzlei des Kärntner Heimatbundes. Vorschläge des Kärntner Heimatbundes.

zadostnega števila usposobljenih učiteljev naj bi slovenski gimnazijci dobili možnost polagati na učiteljišču dodatne učiteljske izpite. Nazadnje so Slovenci zahtevali še spremembo strokovne kmetijske šole v Goldbrunnhofu (pri Hoprijanu) pri Velikovcu v dvojezično. Kärntner Heimatbund⁵⁰ je tem zahtevam ugovarjal ter predlagal ustanovitev manjšinskega oddelka pri deželnem šolskem svetu, ki bi obstajal iz nemškega in slovenskega inšpektorja. Ta oddelek naj bi odločal o karakterju šole. V spornih primerih pa naj bi odločala oblast, vendar bi kot najvišji princip obveljala volja staršev. Obenem z jezikovno določitvijo karakterja posamezne šole naj bi oba inšpektorja odločala še o učnem načrtu šole, pri čemer se Heimatbund sklicuje na veljavne učne načrte in s tem zavrača praktično drugo točko slovenskih šolskih zahtev. Glede strokovnega inšpektorja in njegovih kompetenc je bil Heimatbund mnenja, naj bi ta imel pravico nadzirati utrakvistične šole glede na uporabo slovenščine, ugotovljene nedostatke in pritožbe naj bi predlagal v odločitve okrajnemu odnosno deželnemu šolskemu svetu. Pri imenovanju učiteljev je Heimatbund zastopal mnenje, naj bi slovenski inšpektor imel pravico svetovanja pri razvrstitvi in predlogu kompetentov. Heimatbund je bil tudi mnenja, naj bi vsak učitelj na utrakvistični šoli imel izpit iz slovenščine. Na učiteljišče naj bi sprejeli 2—3 Slovence, ki bi se priznavali slovenski materinščini. Dopolnilne izpite gimnazijcev na učiteljišču pa po mnenju Heimatbunda ovirajo zvezni predpisi. O kmetijski strokovni šoli je Heimatbund bil pripravljen na pogovore.

Slovenski zastopniki so se pri svojih zahtevah in v okviru pogajanj sklicevali tudi na svoje zadržanje v odločilnih letih. »V nekaterih krajih so bili prav narodno zavedni Slovenci edina skupina, ki je v najtežjem času služila domovinski ideji. Akti policije bi lahko zgovorno pričali o tem, koliko domovini zvestih Slovencev (vindišarjev) je v času nacističnega puča prišlo v preiskavo, medtem ko niti en narodno zaveden Slovenec ni bil med njimi«,⁵¹ je rečeno v nekem dopisu koroških Slovencev stanovski organizaciji Vaterlandische Front. Prav ta odstavek vloge so koroške oblasti po anšlusu izkoristile proti koroškim Slovincem.⁵² Heimatbund⁵³ je reagiral na zahteve koroških Slovencev še v drugi obliki, in sicer konkretno na izvajanju slovenskega predstavnika dr. Tischlerja, naj bi veljale vse tiste šole kot manjšinske, v katere vstopi v začetku leta 50 % šolarjev s slovenskim družinskim jezikom. Heimatbund je razdelil elementarne šole na 3 tipe: prvi tip šole naj bi predstavljala šola s slovenskim učnim jezikom v prvih 4 šolskih letih, kot je to predlagal dr. Tischler. Na šolah drugega tipa naj bi prevladovala nemščina v razmerju 1 : 2. Tretji tip šole pa naj bi bil tudi na jezikovno mešanem področju čisto nemški. V principu se je slovenski zastopnik s to delitvijo strinjal z izjemo šolskih okolišev Bistrica v Rožu, Pokrče, Babnja vas in Tinje.⁵⁴ Slovenski zastopnik se je pri tem skliceval na nacionalno pripadnost otrok oziroma na družinski jezik otrok na osnovi podatkov iz leta 1935. V Tinjah so tedaj našli 112 učencev s slovensko narodno pripadnostjo. Celotna šola je imela 160 otrok. V uradnem katalogu šole v Babnji vasi je bilo od 68 šolarjev 64 slovenske nacionalne pripadnosti. V Pokrčah je bilo od 160 otrok 112 slovenskih. Bistrica v Rožu je izkazala v šolskem letu 1928/29 75 slovenskih in 35 vindišarskih otrok. Podatek iz leta 1936/37 za ta šolski okoliš izkazuje 113 otrok, od katerih je bilo 78 slovenskih. Heimatbund je predlagal za te šolske okoliše nemško šolo.

Heimatbund⁵⁵ je razpravo o preureditvi utrakvistične šole zavlačeval tudi na ta način, da je odgovarjal na zahteve koroških Slovencev v dokaj neobvezni

⁵⁰ n. o. m.

⁵¹ SZI, neurejen fond zapuščine VI — Darstellung der bisherigen Entwicklung der Minderheitenfrage in Kärnten.

⁵² glej op. 16.

⁵³ glej op. 51.

⁵⁴ n. o. m.

⁵⁵ n. o. m.

obliki. Stalno pa je postavljaj kot vrhovni princip voljo staršev. Na dokaj precizno izdelane učne načrte slovenskih strokovnjakov za dvojezično šolo ni bilo nobenega odziva. Slovenci⁵⁶ so pri tem izhajali iz sledečih postavk: ustno in pisno izražanje o doživetem iz neposrednega okolja otroka v obeh deželnih jezikih pri popolnem upoštevanju učnih ciljev elementarnih šol. Ta cilj pa se da po mnenju slovenskih strokovnjakov doseči le na osnovi materinščine šoloobveznih otrok.

Razgovore med koroškimi Slovenci in vladnimi zastopniki so močno ovirali tudi razni protislovenski ukrepi kot npr. prepoved ljudske igre »Izgubljeni sin« na Radišah, dogodki okoli župnika Fertale iz Pokrč, oviranje delovanja Luke Sienčnika, zadeva Joška Hutterja ter Alojza Čebula ter načrtno izrivanje oziroma neupoštevanje koroških Slovencev v organizacijah Vaterländische Front.⁵⁷ Dobrlaveški župan Taurer je posamezne člane Slovenske prosvetne zveze obdolžil veleizdaje in jim grozil s taboriščem v Wöllersdorfu.

Postopoma je slovenska manjšina precizirala svoje predstave in glede šolskega vprašanja je v tozadevnih prepisih rečeno, naj bi bile manjšinske šole vse tiste, ki jih je zvezni candler dr. Ramek dne 3. marca 1925 v parlamentu kot take tudi označil.⁵⁸ Slovenska prosvetna zveza je vztrajala pri enotnem učnem načrtu za vse manjšinske šole in zahtevala, da pridejo pod enotno nadzorstvo. Poleg tega je Slovenska prosvetna zveza ponovno zahtevala, da se na učiteljišče sprejme odgovarjajoče število slovenskih kandidatov. Učitelji na manjšinskih šolah naj bi bili pripadniki slovenske narodne skupnosti, prav tako učitelj slovenščine na učiteljišču in učitelj slovenščine na gimnaziji. Inšpektor manjšinskih šol naj bi bil podrejen neposredno prosvetnemu ministrstvu in bil tudi član izpitne komisije na učiteljišču, kar zadeva slovenščino. Slovenskega inšpektorja naj bi imenovala oblast na predlog Slovenske prosvetne zveze, torej bi mogel postati nadzornik le človek, ki bi imel zaupanje manjšine. SPZ naj bi imela tudi pravico, da prireja za odrasle tečaje slovenščine pod vodstvom slovenskih učiteljev odnosno drugih kvalificiranih oseb. Pri zveznem referatu za izobraževanje naj bi bil tudi slovenski zastopnik. Seveda je imela slovenska manjšina še vrsto drugih zahtev do avstrijskih oblasti. Večinoma so se nanašale na enakopravnost slovenskega jezika v javnosti, zanimivo pa je, da je zahtevala tudi izpraznitev slovenskega dijaškega doma, Mohorjeve hiše in hotela Heimlinger. Vrhovni učni princip na utrakvističnih šolah naj bi bil usmerjen v medsebojno spoštovanje obeh narodov na Koroškem. Slovenščina naj ne bi ostala omejena le na ljudsko šolo, slovenski predmetni pouk naj bi bil obvezen za Slovence na koroških srednjih šolah v vseh razredih. Prosvetna zveza je mislila tudi na ponovno otvoritev slovenske ljudske šole v Šentjakobu, država pa naj bi prevzela plačevanje dveh učiteljskih mest. V Šentrupertu pri Velikovcu naj bi odprli javno glavno šolo s slovenskim učnim jezikom.

Konec 1936 odnosno sredi leta 1937 je prišlo do intenzivnejših kontaktov med slovensko narodno skupnostjo na Koroškem in zastopniki Nemcev v Sloveniji. Končni cilj teh prizadevanj in kontaktov je bil ta, da zastopstvo obeh manjšin predloži državnim oblastem v Celovcu in v Ljubljani svoje narodne zahteve. Uresničitev le-teh naj bi potekala na osnovi recipročnosti.⁵⁹ Tako je SPZ ponovno formulirala svoje zahteve, glavna akterja pri tem sta bila očitno dr. Tischler in župnik Starc. V bistvu se te končne zahteve⁶⁰ ne razlikujejo od onih iz prejšnjih let, vendar najdemo novo preambulo kot uvod v osnovne zahteve za ohranitev slovenske narodne skupnosti na Koroškem. SPZ govori

⁵⁶ n. o. m.

⁵⁷ n. o. m.

⁵⁸ SZL, neurejen fond zapuščine VI — Die Forderungen der slowenischen Minderheit in Kärnten auf kultur, wirtschaftl. und politischen Gebiet.

⁵⁹ n. o. m.; SZL, neurejen fond zapuščine VI — Die Forderungen der deutschen Minderheit des Draubanates auf kulturellem wirtschaftlichem und politischem Gebiete. (Auf der gemeinschaftlichen Besprechung am 9. 4. 1937 in Laibach beschlossenen Fassung).

⁶⁰ n. o. m.

o predpogojih za razstrupitev narodno politične atmosfere na Koroškem. »Pogoj vsega graditeljskega dela v deželi je ukinitve vsakršne dejavnosti organizacij in posameznih skupin proti ohranitvi slovenske narodne skupnosti na Koroškem. Naravna pravica do ohranitve in nege materinščine, ki se je poslužujejo družine v deželi, se razglasi kot vrhovna obveznost manjšinske zaščite s strani države in dežele. Nenaravna delitev slovenske narodne skupnosti v narodne in Nemcem prijazne Slovence mora prenehati. Konkretno se bo cilj razstrupitve narodno političnega ozračja dosegel s tem, da se kulturna dejavnost nemških društev in posameznih skupin omeji izključno na oni del koroškega prebivalstva, ki se v družini poslužuje nemškega jezika.« Druga točka končnih zahtev govori o zastopstvu manjšine. To zastopstvo naj bi se priznalo SPZ, ki bi imela pravico neposrednega imenovanja slovenskih zastopnikov v državne in stanovske organizacije. Glede šolstva SPZ obnovi predvsem svojo zahtevo, da morajo biti učitelji na manjšinskih šolah in učitelji slovenščine le pripadniki slovenske narodne skupnosti, ki pa morajo imeti seveda tudi ustrezno strokovno kvalifikacijo. Na strani nemške manjšine v Sloveniji sta podobne zahteve izdelala odvetnik dr. Arko in župnik Eppich, ki sta oba delovala na Kočevskem.⁶¹ V te kontakte je bil na Koroškem vključen neposredno tudi koroški Heimatbund in Alois Maier Kaibitsch je glede slovenskih zahtev predal deželnemu glavarju posebno stališče svoje organizacije.⁶² V njem uvodoma opozarja na zasluge organizacije in ponuja svoje dobre usluge. Zahteva pa zase tudi zaupanje vseh prizadetih. Pravi, da slovenska manjšina ne poseljuje strnjenege naselitvenega področja. Na tem teritoriju živijo poleg narodnih Slovencev tudi Nemci in kot najmočnejša skupina vindišarji, ki se priznavajo k nemškemu kulturnemu krogu. Opozarja na zasluge te skupine v času plebiscitnih bojev in samega plebiscita in pravi, da se čuti povezana z Nemci in da odklanja vsako nasilno vključitev v slovenski kulturni krog. »Za rešitev manjšinskega vprašanja lahko torej priznamo kot vrhovni zakon le svobodno izražanje volje prebivalstva in pri rešitvi šolskega vprašanja samo odločitev vzgojnih upravičencev, ki je v ostalem tudi zakonito zagotovljena.« Konkretno Heimatbund odklanja zahtevo SPZ glede omejitve kulturnega delovanja in se sklicuje na pravico, da na jezikovno mešanem področju še naprej brez vsakega nasilja in na osnovi lastne moči naprej vodi nemško kulturno delo v smislu avstrijskega poslanstva. Zanimivo je, da se Heimatbund strinja s tem, da se mora prenehati z delitvijo slovenske narodne skupnosti na narodno zavedne in Nemcem prijazne Slovence. »Vendar opozarjamo na to in mislimo, da imamo v tem primeru dolžnost, da nemško orientiranemu delu prebivalstva ne glede na njegov dosežani pogovorni jezik svetujemo, da se v bodoče poslužuje po možnosti samo še nemškega jezika kot hišnega jezika.« Ponovno se sklicuje na svobodo priznanja posameznika in na svobodno vključitev skupin v ta ali drugi kulturni krog. Glede šolstva pravi, da je treba najprej ugotoviti, ali so obstoječe manjšinske šole utrakvistične ali pa so to šole, ki jih obiskujejo samo otroci, katerih starši se priznavajo k slovenski narodni skupnosti.

Če so to manjšinske šole, ki jih ne obiskujejo otroci nemško orientiranih staršev, je zahteva Slovencev, da na teh manjšinskih šolah poučujejo le učitelji slovenske narodnosti, pod gotovimi pogoji upravičena. Eden teh pogojev je seveda, da morajo imeti ti učitelji avstrijsko državljanstvo. Če pa to niso izrazite manjšinske šole, temveč dvojezične, ki jih obiskujejo otroci obeh kulturnih krogov, potem seveda smejo in morejo na teh šolah poučevati tudi učitelji nemške narodnosti, pri čemer imajo prednost učitelji, ki obvladajo oba deželna jezika. Sprejemu slovenskih kandidatov na učiteljske v Celovcu ne stoji nič na poti.

⁶¹ glej op. 16.

⁶² SZI, neurejen fond zapuščine VI — Kärntner Heimatbund an Landeshauptmann Sucher 15. Juli 1937.

SZI, neurejen fond zapuščine VI — Stellungnahme des Kärntner Heimatbundes zu den Forderungen der slowenischen Minderheit in Kärnten (30. August 1937).

Stvar slovenske narodne skupnosti je, da skrbi iz lastne moči za tak učiteljski naraščaj. Proti poučevanju slovenščine na učiteljišču po učitelju slovenske narodnosti nima ugovorov pod pogojem, da je slovenska narodna skupnost v stanju, da imenuje tozadevno usposobljenega učitelja. Tudi proti polaganju dodatnih izpitov absolventov gimnazije na učiteljišču Heimatbund ne ugovarja.

»Koroški Heimatbund pa mora ugovarjati, da vse tako imenovane manjšinske šole pridejo pod enotno nadzorstvo in da pridejo pod strokovnjaka, inšpektorja slovenske narodnosti. Dosedanja razdelitev na posamezne okraje se je uveljavila, kot to lahko razvidimo iz šolsko uradnih rezultatov; zgodovinsko nastala in uveljavljena ustanova naj se po našem mnenju ne nadomesti z novo, ki je v svoji učinkovitosti zelo dvomljiva. Poleg tega bi z ustanovitvijo posebnega slovenskega inšpektorata prišlo do neke določene delitve Koroške; kulturni delitvi bi, kot kažejo razni primeri, nujno sledila tudi politična, zato jo na vsak način odklanjamo...«.

Zahteva po uvedbi slovenščine kot obligatnega predmeta za Slovence na celovski gimnaziji se zdi Heimatbundu upravičena. Proti izvedbi privatnih slovenskih jezikovnih tečajev pod pogojem, da le-te vodijo osebe, ki so strokovno in politično primerne, koroški Heimatbund ne ugovarja.

Zanimivi so seveda tudi drugi pomisleki koroškega Heimatbunda proti zahtevam SPZ, ker zgovorno govorijo zlasti o dejanskem jezikovnem položaju v občinah južne Koroške. Maier Kaibitsch je kot predstavnik koroškega Heimatbunda tudi zelo negativno ocenjeval izglede o recipročni uveljavitvi narodnih zahtev koroških Slovencev in Nemcev v Sloveniji.

Že Theodor Veiter je objavil važne podatke o utrakvistični šoli pred anšlusom.⁶³ V svoji razpravi je priobčil tudi statistični material⁶⁴ ter kot izvedenec zelo natančno informiral o pogajanjih med koroškimi Slovenci in uradnimi zastopniki ter v tem okviru priobčil nekatere zahteve manjšine,⁶⁵ o katerih smo pisali.

Sredi leta 1937 je prosvetno ministrstvo zahtevalo od koroške deželne vlade, da ugotovi dejansko stanje slovensko-nemškega šolstva na Koroškem.⁶⁶ Deželni šolski svet je s to nalogo poveril okrajnega šolskega nadzornika Hansa Skorianza.⁶⁷ Od okrajnih glavarstev odnosno okrajnih šolskih svetov pa je zahteval, da pomagajo inšpektorju pri njegovem delu.

Leta 1937 je bilo na Koroškem po podatkih končnega poročila 73 jezikovno mešanih šol, 6 v okraju Šmohor, 17 v celovškem okraju, 24 v beljaškem in 26 v velikovškem.⁶⁸ Okrajni šolski nadzornik Skorianz je obiskal v šmohorskem okraju vseh 6 šol, v beljaškem 7 šol, v celovškem 16, in v velikovškem okraju 14 šol. Od skupno 73 utrakvističnih šol je torej inspicial 43, prisostvoval je pouku v posameznih razredih, pregledal učbenike in učne pripomočke ter pregledal uradne spise in se pogovarjal z direktorji ter učitelji in tako dobil po svoji oceni precej točno sliko posameznih šol. Sam pravi, da zaradi pičlo odmerjenega časa ni mogel obiskati vseh 73 šol. Končno poročilo je sestavil v obliki več tematskih področij. Poroča o učnem načrtu, o učbenikih, na drobno piše o pouku na teh šolah, pri čemer deli šole na 3 skupine, in sicer glede na intenzivnost uporabe slovenskega učnega jezika odnosno slovenščine kot pomožnega jezika. Nazadnje govori še o usposobljenosti učiteljev ter priključuje opombe k posameznim točkam, ki se nanašajo na šolsko kroniko ter na jezikovne podatke šoloobveznih otrok in prebivalstva posameznega šolskega okoliša.

Za vsako šolo, ki jo je obiskal, je sestavil tudi dvostransko poročilo, ki je razdeljeno na 7 točk: podatki iz šolske kronike, število razredov in šolarjev,

⁶³ Theodor Veiter, Die slowenische Volksgruppe in Kärnten, str. 113 in str. 147—151.

⁶⁴ n. o. m., str. 132—135.

⁶⁵ n. o. m., str. 136—152.

⁶⁶ SZL, neuerejen fond zapuščine VI — Gemischtsprachige Schulen in Kärnten, Bericht des Bezirksschulinspektors Skorianz.

⁶⁷ n. o. m.

⁶⁸ n. o. m.

porazdelitev šolarjev po a) družinskem jeziku, b) nacionalnopolitični opredelitvi, jezikovna pripadnost prebivalstva šolskega okoliša po ljudskem štetju z dne 22. 3. 1934, označitev pouka v jezikovnem oziru — a) učni načrt, b) učbeniki, c) splošni pouk, d) verouk, znanje slovenščine učiteljev in posebne opombe. Na osnovi teh podatkov dobimo dokaj točno sliko stanja utrakvističnega šolstva nekaj mesecev pred anšlusom. Na voljo pa so nam tudi že omenjeni podatki o jezikovno mešanih šolah šolskega leta 1936/37.⁶⁹ Ti podatki so pomanjkljivi le za nekatere šolske okoliše. Tudi na osnovi teh podatkov lahko sklepamo o dejanskem jezikovnem znanju šoloobveznih otrok. Poleg tega pa ta dokument govori še o porazdelitvi utrakvističnih šol na tri osnovne oblike, v smislu predlogov koroškega Heimatbunda leta 1935.

Za ilustracijo naj navedem nekaj izbranih primerov iz poročila Hansa Skorianza. Podatki se nanašajo na jezikovno pripadnost otrok ter na narodno politično opredelitev.

Na področju učbenikov in učnih pripomočkov, o katerih je bilo dosti govora v predlogih neposredno prizadetih učiteljev glede reforme učnega načrta, se je kmalu pokazalo, da se situacija ne bo obrnila na bolje. Za predsednika

POLITIČNI OKRAJ ŠMOHOR:

Šolski okoliš	Število razredov	Število šolarjev	Družinski jezik			Narodno politična opredelitev		
			slovenski	slovenski nemški	nemški	narodno slovenska	domovini zvesti Slovenci	Nemci
Blače	2	92	43	35	14	—	78	14
Brdo	3	138	119	6	13	10	115	13
Goriče/Borlje	2	86	74	4	8	—	78	8
Melviče	2	95	93	—	2	33	60	2
Sentpavel	2	66	62	—	4	19	43	4
Sentštefan	4	203	189	1	13	—	190	13

POLITIČNI OKRAJ BELJAK-DEŽELA:

Šolski okoliš	Število razredov	Število šolarjev	Družinski jezik			Narodno politična opredelitev		
			slovenski	slovenski nemški	nemški	narodno slovenska	domovini zvesti Slovenci	Nemci
Bistrica na Zilji	2	86	72	5	9	19	58	9
Ledince	3	141	128	—	13	44	84	13
Loče	4	225	193	—	32	67	126	32
Podgorje	3	175	149	18	8	39	128	8
Rožek	4	197	160	—	37	42	118	37
Sentilj	4	235	197	28	10	36	189	10
Sentjakob	7	372	331	8	33	173	166	33

⁶⁹ glej op. 20.

POLITIČNI OKRAJ CELOVEC-DEŽELA:

Solski okoliš	Število razredov	Število šolarjev	Družinski jezik			Narodno politična opredelitev		
			slovenski	slovenski nemški	nemški	narodno slovenska	domovini zvesti Slovenci	Nemci
Bilčovs	5	255	243	—	12	140	103	12
Hodiše	3	156	105	37	14	41	101	14
Kapla ob Dravi	3	149	87	—	62	20	67	62
Kotmara vas	4	214	126	47	41	57	116	41
Medgorje	4	165	157	—	8	3	154	8
Radiše	2	88	83	—	5	27	56	5
Sveče	3	119	70	26	23	16	80	23
Šentjanž	2	74	69	—	5	49	20	5
Šmarjeta v Rožu	3	171	166	—	5	70	96	5
Zihpolje	2	81	47	—	34	9	38	34

POLITIČNI OKRAJ VELIKOVEC:

Solski okoliš	Število razredov	Število šolarjev	Družinski jezik			Narodno politična opredelitev		
			slovenski	slovenski nemški	nemški	narodno slovenska	domovini zvesti Slovenci	Nemci
Dobrla vas	5	266	133	85	48	54	164	48
Galicija	3	192	184	—	8	26	158	8
Globasnica	4	256	243	—	13	80 %	15 %	5 % (13)
Mohliče	2	60	58	—	2	3	55	2
Ruda	4	187	150	—	37	8	142	37
Škocijan	4	166	90	65	11	11	144	11
Šmihel	4	227	199	—	28	102	97	28
Vovbre	3	220	194	—	26	19	175	26

delovne skupnosti je bil izvoljen njen sklicatelj profesor dr. Widder, za tajnika pa dr. Franz Koschier. Na prvi seji 21. decembra 1936 je delovna skupnost določila delokrog. Člani so se srečevali tudi še leta 1937, vendar kakih vidnih rezultatov niso predložili.

Za nas zanimiva je četrta točka delovnega načrta, kjer beremo: »Vsebinska obeh 'čitank' naj posebno upošteva različna stvarna področja (narod, običaje, zgodovino in deželo). Pri tem je treba dati posebno težo koroškim posebnostim, da se s tem podpre ljubezen do domovine. Jezikovno mešano območje naj zavzame svoje zasluženo mesto in med drugim naj se priobčijo tudi berila v narječjih dolin. Koroško ljudsko pesništvo (nemško v prevodih poleg slovenskih originalov) naj se močno poudari. Državna misel naj se poglobi z berili iz avstrijske zgodovine. Pojma domovina Koroška in očetnjava Avstrija se morata na osnovi knjig posredovati učencem.«⁷⁰

⁷⁰ SZI, neurejen fond zapuščine VI — Slowenischer Sprachunterricht Lesehefte. Verhandlungsschrift der Arbeitsgemeinschaft.

Tik pred anšlusom, 31. januarja 1938, je potekal zadnji pogovor o učnem načrtu utrakvističnih šol. Po intenzivnih razpravah preteklih let, obširnih predlogih slovenske narodne skupnosti in po vključitvi nemške manjšine v dravski banovini, bi pričakovali pozitivnejši izid diskusije. Seveda pa je treba ob tem upoštevati, kakšno moč in kak vpliv so medtem na Koroškem tudi v vrstah organizacije Vaterländische Front in v deželni upravi dosegli nacionalni socialisti. To velja še posebej za šolsko področje. Sumarično lahko povemo, da je krog razpravljalcev v bistvu potrdil utrakvistično šolsko ureditev. Vladni svetnik Maurer je referiral o zahtevah Slovencev glede učnih načrtov in jih je, če sledimo njegovemu spominskemu protokolu,⁷¹ zavrnil takole:

»1.) Jezikovne razmere na jezikovno mešanih šolah se morajo v interesu slovenskega prebivalstva urediti na način, da se omogoči slovenskim otrokom prestop na glavno in srednjo šolo. (To je na osnovi predloženega načrta izključeno, ker otroci dobijo od 6. do 10. leta premalo nemškega pouka.)

2.) Porazdelitev učnih predmetov na slovenščino in nemščino na prvi šolski stopnji praktično ni izvedljiva. Začetni pouk s čisto slovenskimi otroci ni možen drugače kot v slovenščini.

3.) Istočasno poučevanje slovnice in računstva v obeh jezikih na spodnji in srednji stopnji mora dovesti do neuspeha in ga je treba zaradi tega odkloniti.

4.) Ker so jezikovne razmere v posameznih šolskih okoliših jezikovno mešanega ozemlja zelo različne, razvrščanje šol na tri tipe ni smiselno.

5.) Pričetni pouk dobijo slovenski otroci v slovenščini. Če so pogoji dani, se izvede prehod na nemščino. Pouk na 3. stopnji je čisto nemški.

6.) Učni načrt iz leta 1890 je primerna podlaga, treba ga je predelati v smislu učnega načrta iz leta 1930.

7.) Slovenske jezikovne ure je treba uvrstiti v predmetnik.

8.) Za učitelje na jezikovno mešanih šolah je treba izposlovati doklade, za kandidate, ki obiskujejo na učiteljskih akademijah slovenščino, pa zadostne štipendije.«

Navedeni točki 5. in 6. ne pomenita nič drugega kot uradno vztrajanje na utrakvističnem šolskem sistemu, posebno še, če upoštevamo edino točko, pri kateri ni bilo soglasja: »O obisku slovenskih ur, prisilno ali povpraševanje staršev, sporazum še ni bil dosežen.« Pač pa je predsednik ugotovil soglasje v sledečih točkah:

»1.) Kot osnova velja učni načrt iz leta 1890, ki ga je treba predelati v smislu učnega načrta iz leta 1930.

2.) Slovenci dobijo ob pričetku pouka na prvi šolski stopnji čisto slovenski pouk (slovensko vadnico), Nemci nemški pouk (nemško vadnico). — Če so potrebni pogoji dani, se izvede prehod na nemški učni jezik.

3.) Od tretje šolske stopnje naprej je nemščina učni jezik.

4.) Od tretje do osme šolske stopnje se določijo tedensko tri ure za pouk slovenščine.

5.) Na vseh šolskih stopnjah se pomnoži število tedenskih ur za eno ali dve uri.

6.) Za naporno delo na jezikovno mešanih šolah se izposluje za učitelje doklada (Zveza, mesečno 50 šilingov, za vse učitelje enako).

7.) Kandidatom, ki obiskujejo na učiteljskih akademijah slovenščino, se dodelijo zadostne štipendije (Zveza).«

Pravni predpisi za utrakvistično šolo so že leta 1893 privedli do situacije, da je od 10.695 šolarjev, ki so obiskovali utrakvistične šole, le 1392 ali 11,5 % na srednji in višji stopnji obiskovalo tudi triurni pouk slovenščine na teden.⁷² To razmerje se vse do anšlusa ni spremenilo.

Po anšlusu je administrativni referent koroškega deželnega šolskega sveta dr. Dlaska zelo točno ocenil rezultate dolgoletnih pogajanj koroških Slovencev s predstavniki avstrijske vlade odnosno koroške deželne vlade, pa tudi kontakte med koroškimi Slovenci in Nemci v Sloveniji.

⁷¹ SZI, neurejen fond (zapuščine VI — Gedächtnisprotokoll über die Lehrplan — Besprechung am 31. Jänner 1938.

⁷² SZI, neurejen fond (zapuščine VI — Schulwesen der sprachlichen Minderheiten im Lande Österreich, Klagenfurt 18. 2. 1939.

»Praktičnih rezultatov pogajanja niso prinesla. Na Koroškem so sicer odredili pripravljalna dela za spremembo šolstva, in sicer: 1. ugotavljanje jezikovne pripadnosti šolarjev na jezikovno mešanem področju; 2. posvetovanja o reformi učnega načrta. Vendar sta ti deli zvoedeneli, ker je domovini zvesto prebivalstvo Koroške pod vsem pogoji zahtevalo, da o narodni pripadnosti ne odloča hišni jezik, temveč priznanje staršev temu ali onemu narodu. (Na jezikovno mešanem področju Koroške govori namreč pretežna večina vindiš. Vindiš pa ne moremo istovetiti s slovenščino. Ima približno enak položaj kot ‚wasserpolnisch‘. Ljudje, ki govorijo vindiš v absolutni večini nočejo nič slišati o slovenstvu). Prebivalstvo je bilo odločeno, da se posluži šolskega štrajka, če bi prišlo do všolanja na osnovi objektivnih znakov.

Načelo recipročnosti je samo po sebi nekaj izvrstnega. Samo mora sloneti na narodnem priznanju ljudi.«⁷³

Po anšlusu se je intenzivneje nadaljevalo z izrinjanjem slovenščine in slovenskih učbenikov iz ljudske šole južne Koroške, tako da je deželni šolski inšpektor dr. Georg Graber dne 17. 2. 1940 lahko zapisal: »Slovensko-nemški učbeniki se ne uporabljajo več. Učni jezik je povsod nemški. Slovenščina je le pomožno sredstvo za začetnike.«⁷⁴

Zusammenfassung

EINIGE ANMERKUNGEN ZUR UTRAQUISTISCHEN SCHULE IN KÄRNTEN IN DEN JAHREN 1923—1938

Auguštín Malle

Auch in den Jahren zwischen den beiden Weltkriegen standen Fragen des Minderheitsschulwesens im Vordergrund aller Bemühungen um eine befriedigende Lösung der Kärntner Volksgruppenfrage. Die Kärntner Slowenen strebten dabei eine Lösung an, die ihnen die Sekundärsozialisation auf muttersprachlicher Grundlage ermöglichen würde. Zur Problematik existiert eine sehr umfangreiche Literatur, die vor allem den Bereich der der slowenischen Minderheit in den Zwanzigerjahren angebotenen Kulturautonomie und die Verhandlungen der Vertreter der Kärntner Slowenen mit Funktionären des Ständestaates — zu diesen wurde wiederholt auch Maier Kaibitsch als Exponent des Kärntner Heimatbundes beigezogen — bespricht. Die zeitgleich geführte intensive Diskussion um eine Lehrplanreform auch der utraquistischen Schule wird in der wissenschaftlichen Literatur wenig beachtet.

Der Politische und wirtschaftliche Verein für die Slowenen in Kärnten befaßte sich in einer im Jahre 1922 erschienenen Broschüre eingehend mit der Schulsituation. Die Grundüberlegungen finden sich in den folgenden Jahren in unterschiedlichen Variationen im »Koroški Slovenec«.

Die Einschätzung der utraquistischen Schule ist sehr unterschiedlich. Während die Kärntner Schulbehörden und z. B. der Kärntner Historiker Martin Wutte diesen Schultyp als jenen bezeichneten, der den Bedürfnissen und Anliegen der Kärntner Slowenen am besten entsprochen habe, sah vor allem der national bewußte Teil der Kärntner Slowenen diese Schule als Germanisierungsinstrument an. Die rechtliche Basis der utraquistischen Schule änderte sich seit 1890 bzw. 1891 nicht mehr. Trotz umfangreicher Diskussionen über eine Lehrplanreform an der zahlreiche Lehrerearbeitsgemeinschaften und einzelne Lehrkräfte der utraquistischen Schule teilnahmen, kristallisierten sich schlußendlich zwei Konstanten heraus: Das Hauptziel der utraquistischen Schule sahen die Diskutanten in der Erlernung der deutschen Sprache und diesem untergeordnet bestätigte man der slowenischen Sprache erneut den Status einer Hilfssprache zur Erlernung der deutschen. Die Möglichkeit der Erreichung der allgemeinen Bildungsziele an den utraquistischen Schulen wird vor allem für einzelne Gegenstände vielfach angezweifelt. Generell wird die Forderung erhoben, daß Bildungsziele in Lehrinhalte der utraquistischen Schule nicht von jenen der allgemeinen abweichen dürfen.

Die utraquistische Schule müsse die Kinder zu loyalen Staatsbürgern und heimatliebenden Kärntnern erziehen. Von den zahlreichen Diskussionsbeiträgen weichen qualitativ in quantitativ die Beiträge Franz Wedenigs ab, der sich sehr intensiv mit der Problematik befaßte, umfangreiche Lehrpläne für einzelne Gegenstände vorlegte und

⁷³ glej op. 16.

⁷⁴ SZI, neurejen fond zapuščine VI — Äußerung. Z. Zl. 524 Res. der Landeshauptmannschaft, Zahl IV-3-45.777-a des Unt. Min. Wien vom 18. 12. 1938.

eine gründliche Basisuntersuchung der Gesamtproblematik vorschlug. Seine Vorschläge untermauerte er mit zahlreichen Beispielen aus der pädagogischen Fachliteratur und schlug ganz konkrete Schritte im Bereich der Lehrbücher und Unterrichtsbehelfe vor. Aber auch Franz Wedenig maß der slowenischen Sprache keine Bedeutung an der Mittel- und Oberstufe der utraquistischen Schule bei. An einer Landesschulinspektorenkonferenz, die im Jahre 1930 stattfand, bestätigte der Kärntner Landesschulinspektor Dr. Graber das Hauptziel der utraquistischen Schule. Auch die letzte Lehrplanbesprechung vor dem Anschluß — sie verlief im Jänner 1938 — bestätigte den Kärntner Schulutraquismus. Alle Verhandlungen, die die Kärntner Slowenen zwischen 1933 und 1937 zur Verbesserung ihrer schulischen Situation in Richtung größerer Beachtung der Sekundärsozialisation auf muttersprachlicher Basis geführt hatten, waren letztlich nutzlos. Auch die Erhebung über den tatsächlichen Stand der utraquistischen Schulen in Kärnten, die auf Antrag des Bundesministeriums für Unterricht Bezirksschulinspektor Hans Skorjanc durchgeführt hatte, bewirkte keine Änderung mehr. Nach dem Anschluß beurteilte der administrative Referent des Landesschulrates für Kärnten Dr. Dlaska die diesbezüglichen Verhandlungen sehr treffend indem er meinte, praktische Resultate hätten sie nicht gezeitigt. Die slowenische Sprache wurde in den Monaten nach dem Anschluß im schulischen und im übrigen öffentlichen Bereich noch mehr an den Rand gedrängt. Am 17. 2. 1940 notierte Landesschulinspektor Dr. Georg Graber: »Slowenisch deutsche Lehrbücher werden nicht mehr verwendet. Die Unterrichtssprache ist überall deutsch. Slowenisch dient nur als Hilfsmittel für Schulanfänger.«

Pri Slovenski matici je izšla knjiga

Božo Otorepec

Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem

S kritično študijo o srednjeveških grbih in pečatih naših starejših urbanih naselij smo dobili delo, ki smo ga zelo pogrešali, toda to dokaj obsežno delo prinaša v resnici več, kot obljublja naslovni okvir. Avtor je zbral domala vse dostopne arhivsko izpričane podatke o starejši zgodovini naših mest in trgov, ne samo tistih v današnjih političnih mejah Slovenije, marveč celotnega slovenskega etničnega ozemlja. Pri tem je kritično ovrednotil in mnogokrat tudi korigiral ali vsaj izpopolnil dosedanja zgodovinska spoznanja.

Otorepčeva študija je znanstveno pomembno delo, rezultat dolgotrajnega in zavzetega študija. S svojo akribijo in razgledanostjo presega marsikatero podobno tuje delo, pri nas pa je popolnoma pionirskega značaja. Lahko rečemo, da je to ena najpomembnejših edicij, kar smo jih za starejši čas naše zgodovine doživeli v zadnjih desetletjih. Delo spremljajo tudi reprodukcije ohranjenih pečatov.

Po dogovoru med Slovensko matico in Zvezo zgodovinskih društev Slovenije imajo člani zgodovinskega in muzejskih društev možnost kupovati knjige SM po posebnih članskih cenah, ki sicer veljajo samo za člane Maticе. Tako stane Otorepčeva knjiga v prosti prodaji 45.000 din, **članska cena pa je 31.000 din.**

Slovenska matica, Trg osvoboditve 7, 61000 Ljubljana
Telefon: (061) 214 190

Teodor Domej

KOROŠKI SLOVENCİ V PRVEM LETU
NACISTIČNE VLADE V AVSTRIJI

»Gre... za končno rešitev velike naloge: za odstranitev edinega ranljivega mesta Koroške.«
Vodja koroškega deželnega šolskega sveta Ernst Dlaska v pismu ministrstvu za notranje in kulturne zadeve z dne 3. julija 1938.¹

Leto 1988 v Avstriji — petdeseta obletnica nasilnega konca prve avstrijske republike, s tem pa začetka sedemletnega obdobja, ko je bilo avstrijsko ozemlje sestavni del Hitlerjevega Nemškega rajha — stoji bolj kot kdajkoli poprej v znaku tako imenovanega premagovanja preteklosti. Razprava o nacističnem obdobju v avstrijski zgodovini prihaja presenetljivo pozno. Za to pa je več vzrokov. Eden izmed njih je, da so zavezniške sile dale Avstriji privilegiran položaj že, ko so se borile proti Nemškemu rajhu. Od leta 1941 naprej je postala ponovna vzpostavitev Avstrije sestavni del političnega koncepta protihitlerjevske koalicije. Svojo uradno potrditev je našel ta koncept v Moskovski deklaraciji. Izjava zunanjih ministrov Sovjetske zveze, Združenih držav Amerike in Združenega kraljestva, sprejeta 30. oktobra 1943, je izrazila »mnenje, da je treba Avstrijo, prvo svobodno državo, ki je postala žrtev hitlerjevske agresije, osvoboditi nemškega gospostva.«² Ministri so izjavili, »da želijo, da se obnovi svobodna in neodvisna Avstrija.«³

Odtlej je veljala Avstrija za žrtev in za tako interpretacijo obdobja med leti 1938 in 1945 si je uradna Avstrija po vojaški zmagi nad nacizmom tudi trajno prizadevala. 14. maja 1955, zadnji dan pred podpisom Avstrijske državne pogodbe, je na predlog avstrijskega zunanjega ministra Figla iz preambule celo izpadel odstavek, ki je govoril o tem, »da je po priključitvi Avstrija kot sestavni del Hitlerjeve Nemčije sodelovala v vojni proti zaveznikom... in se je Nemčija posluževala avstrijskega ozemlja, avstrijskih čet in materialnih virov pomoči, zaradi česar se Avstrija ne more izogniti odgovornosti, ki izhaja iz te udeležbe v vojni.«⁴

Tudi v zgodovinskem spominu koroških Slovencev so prva leta pod nacizmom slabo prisotna. Dolgo se niso zavedli globokih sprememb, ki so prišle z nacizmom. Glede na številne procese, ki jih je sprožilo na vseh področjih družbenega življenja, je leto 1938 za koroške Slovence po plebiscitu leta 1920 mogoče najvažnejša prelomnica. Kljub temu ga v zavesti starejše slovenske generacije zasenčita leti 1941 in 1942. Leta 1941 je Nemčija napadla Jugoslavijo, na Koroškem pa je nacizem uničil vse slovenske organizacije, pregnal slovensko besedo iz cerkve, skušal iztrebiti celo zasebno rabo slovenskega narečja, izgnal skoraj vse slovenske izobražence. Leto 1942 pa se je neizbrisno zajedlo v zgodovinski spomin zaradi deportacije več sto slovenskih družin iz slovenskega dela Koroške. Hkrati pa se je v tem letu začel tudi oborožen upor koroških Slovencev proti nacističnemu nasilju. Z vsemi temi dogodki in gibanji je slovensko zgodovino pisje, pa tudi ustno izročilo lažje ravnalo kot z letom 1938. V glavnem

¹ Citirano po Hanns Haas, Karl Stuhlpfarrer, Österreich und seine Slowenen (Wien 1977), str. 80 in 131.

² Gerald Stourzh, Geschichte des Staatsvertrages 1945—1955. Österreichs Weg zur Neutralität (Graz, Wien, Köln 1985), str. 214.

³ N. o. m.

⁴ N. o. m., str. 243.

smo danes, zlasti kar se tiče časovnega obdobja med leti 1938 in 1941, šele na začetku njegovega sistematičnega proučevanja.⁵

Nekaj je k obrobni obravnavi zgodnjega obdobja Slovencev pod nacizmom prispeval tudi položaj na področju arhivskih virov. Marsikateri odtенок notranjeslovenske dinamike nam bo verjetno za vedno ostal zasrt, ker ni ohranjen niti arhiv Slovenske prosvetne zveze (SPZ), tedaj najvažnejše slovenske organizacije na Koroškem, niti arhiv Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem, oziroma njuna usoda še ni do zadnjega pojasnjena. Nič dosti ugodnejši ni položaj za področje gospodarske zgodovine, ker razen drobcev niso ohranjeni arhivi Zadrुžne zveze ter krajevni posojilnic in kmečkih zadrug. Tako od slovenskih virov na Koroškem zlasti ostaja tednik »Koroški Slovenec«, redke zapuščine, nekaj sočasniх poročil o zadržanju prebivalstva⁶ ter vloge slovenskega zastopstva nacističnim oblastem. Velik pomen pa imajo tudi pismena in ustna pričevanja. Gradivo za zgodovino koroških Slovencev pod nacizmom hranijo številne arhivske ustanove, med njimi tudi regionalne. Doselej je bila petdesetletna zapora arhivskih virov vsaj na Koroškem glavna ovira, ki pa se počasi le pričinja rahljati.

*

Koroška je bila že pred nacizmom polna predsodkov do Slovencev. Nemškega nacionalizma in protislovenske miselnosti na Koroško ni prinesel nacizem. Globoko je bil že zasidran v političnem življenju od zadnjih desetletij habsburške monarhije naprej. Že prednacistično obdobje je izključilo iz koroškega občestva tisti del slovenskega prebivalstva, ki se je zavzemal za narodno emancipacijo in enakopravnost. Uradna koroška manjšinska politika je bila pod vtisom travme, ki ga je povzročil rezultat koroškega plebiscita. Tedaj se je namreč kljub večdesetletni asimilacijski politiki velik del koroških Slovencev opredelil za Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Odtlej so imeli pri negovanju koroške zgodovinske mitologije posebno mesto mejni boji in plebiscit (1918—1920). Interpretacija obeh je vse od leta 1920 naprej služila ožigosanju tistih Slovencev, ki so se izrekli za vključitev dela slovenskega in narodnostno mešanega ozemlja Koroške v Jugoslavijo. Na splošno so veljali za nasprotnike »svobodne, nedeljene (in nemške) Koroške«. V tem smislu se je naziv za politično upravno enoto »Koroško« razrasel v termin, ki je narodno zavedne Slovence izključeval iz koroškega občestva, delno pa se je razvil celo v agresivno parolo proti slovenskemu delu prebivalstva te dežele. Poseben izraz takega mišljenja je postala teorija o »Windische«.⁷ Po letu 1920 se je razvil na Koroškem sistem strukturalnega nasilja nad manjšino do popolnosti.⁸

⁵ Najvažnejše prispevke so dali:

Bogo Grafenauer, »Anšlus« in koroški Slovenci. V: Bogo Grafenauer, Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj (Ljubljana 1987), str. 34—45. Isti, Slovenska manjšina na Koroškem. Cit. delo, str. 104—119.

Tone Zorn, Koroški Slovenci med anšlusom in napadom na Jugoslavijo. V: Borec 24, 6—7 (1972), str. 341—351. Isti v knjigi: Tone Ferenc, Milica Kacin-Wohinz, Tone Zorn, Slovenci v zamejstvu. Pregled zgodovine 1918—1945 (Ljubljana 1974), str. 162—170.

Haas-Stuhlpfarrer, Österreich und seine Slowenen, str. 74—84.

Valentin Sima, Die Kärntner Slowenen unter nationalsozialistischer Herrschaft. Vom »Anschluss« zur Aussiedlung. V: NS-Herrschaft in Österreich 1938—1945 (Wien 1988), str. 361—379.

Theodor Veiter, Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich (Wien/Stuttgart 1970), str. 304—310, 351—358.

Arnold Suppan, Die österreichischen Volksgruppen. Tendenzen ihrer gesellschaftlichen Entwicklung im 20. Jahrhundert (Wien 1983), str. 168—175.

⁶ Arhiv INV, fasc. 146 in SO — 12.

⁷ Martin Wutte, Deutsch-Windisch-Slowenisch. V: Gedenkbuch »Kampf um Kärnten« (Klagenfurt 1930), citirano po Kärntner Landsmannschaft 1970, 10, str. 37.

⁸ V jezikovno mešaniх območjih Koroške obstajata poleg Nemcev še dve bolj ali manj slovensko govoreči skupini, ki sta različnega mnenja glede tega, kako si zagotoviti svoj duševni in naravni blagor. Tista, ki jo je plebiscit proti njeni volji priklenil na državo z drugačnim prebivalstvom, vidi rešitev v tem, da goji slovensko kulturo, katere težišče je danes onstran državne meje. Nasprotno pa je druga prepričana, da lahko tako kot doslej tudi v prihodnje duhovno in moralno uspeva samo v zvezi z nemško kulturo. Prva skupina predstavlja slovensko manjšino, druga pa z njo nima ničesar opraviti.

⁸ Hanns Haas, Ansätze zu einer Strukturanalyse minderheitenfeindlicher Politik. Dargestellt am Problem der Kärntner Slowenen in den zwanziger Jahren. V: Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft 1977, 6, str. 147—162.

Korošci so se torej že pred nacizmom navadili na napade na Slovence. Že v mirnem obdobju je uspelo uradni politiki in protimanjšinskim organizacijam zmanjšati potencial za masovno solidarnost nemško govoreče večine s slovensko manjšino. Mnogo pa so prispevale k izolaciji Slovencev tudi slovenske organizacije same, ker so se posvetile zgolj boju za klasične narodne pravice. Prvi poskus integracije v avstrijsko družbo v avtoritarnem obdobju prve avstrijske republike pa jih je izoliral tudi od naprednih struktur v avstrijskem družbenem življenju.

Vsaj bežno je treba pogledati na strankarskopolitično opredeljenost slovenskega prebivalstva na Koroškem in na idejnopolitično orientacijo slovenskega narodnega gibanja v obdobju pred letom 1938. Od samega začetka je slovensko narodno gibanje na Koroškem dominiral konservativni element. Od časa taborov naprej se na tem nič ni spremenilo. Na Koroškem se ni razvila niti liberalna niti socialdemokratska smer narodnega gibanja, ker sta zaradi asimilacijskega pritiska sproti zgubljali svojo socialno podlago. Konservativne usmeritve tudi nastop delavskega gibanja ni spremenil. Tako je kot edini predstavnik slovenskega dela koroškega prebivalstva ostala konservativno dominirana organizacija. Ozek gibalni prostor je imela skupina izobražencev, ki jim je dvakrat spodletel poskus formiranja lastne politične organizacije. Prvič se je to zgodilo ob taborskem gibanju,⁹ drugič pa zadnja leta pred prvo svetovno vojno okoli lista »Korošec«. Po letu 1920 je bila liberalna skupina med koroškimi Slovenci zelo šibka, ne nazadnje zato, ker so po koroškem plebiscitu zapustili Koroško tudi tisti slovenski učitelji in drugi izobraženci, ki so pred prvo svetovno vojno tvorili hrbtnico liberalne skupine.¹⁰ Vendar slovensko narodno gibanje ali slovenska stranka zdaleč nista imeli za sabo vsega slovenskega prebivalstva. Že dolgo pred prvo svetovno vojno je bilo prebivalstvo s slovensko materinščino strankarskopolitično razdeljeno na tri tabore. Poleg slovenske stranke sta imela med Slovenci pristaše liberalni nemškonacionalni tabor in socialdemokratska stranka. Ta razdelitev se tudi v času prve avstrijske republike v bistvu ni preveč spremenila, le razmerje moči se je v glavnem kot posledica socioekonomskega razvoja in sprememb v volilni zakonodaji premaknilo v korist socialdemokratov. Tudi plebiscitna odločitev je bistveno temeljila na tej politični razslojitvi slovenskega prebivalstva.

Čeprav plebiscitna cona A ni obsegala celotnega slovenskega narodnostnega ozemlja, je 10. 10. 1920 glasovalo za priključitev tega dela Koroške k Jugoslaviji 15.279 volilnih upravičencev, mnogo več kot kdajkoli pozneje za slovensko stranko pri državnih ali deželnozborskih volitvah, ko je na celotnem Koroškem dobivala med devet in deset tisoč glasov. To pomeni, da je koroška slovenska stranka predstavljala okrog 23.000 Slovencev ali pa pičlo tretjino tedanjega slovensko govorečega prebivalstva.¹¹

Socialna baza koroške slovenske stranke so v glavnem bili kmečki posestniki in njihovi družinski člani.¹² Po prvi svetovni vojni je bila slovenska stranka v deželnem zboru redno zastopana z dvema poslancema, ki pa na deželni ravni nista imela političnega vpliva. Njun obrobni položaj je simboliziral mesto, ki ga je imel narodno zavedni del slovenskega prebivalstva v koroški družbi. »Resnica je bila ta, da slovenskih poslancev v deželnem zboru sploh niso smatrali za enakovredna politična predstavnika. Sploh naju niso nikdar pustili k delu. Sedela sva tam s Poljancem in pozneje s Starcem kot dve beli vrani, čisto sama gori na desni strani,« se je spominjal svoje vloge Franc Petek.¹³

⁹ Janko Pleterški, *Narodna in politična zavest na Koroškem, Narodna zavest in politična orientacija prebivalstva slovenske Koroške v letih 1848–1914* (v Ljubljani 1965), str. 165–204.

¹⁰ Haas-Stuhlpfarrer, *Österreich und seine Slowenen*, str. 39, navajata, da je jugoslovanska spomenica iz leta 1921 govorila o 58 učiteljih, ki so po plebiscitu izgubili službo. Število 32 učiteljev navajata koroška avtorja Wutte in Lobmayer.

¹¹ Fran Zwitter, *Koroško vprašanje* (v Ljubljani), str. 12 sl.

¹² Fran Zwitter, *Koroško vprašanje*, str. 28.

¹³ Franc Petek, *Iz mojih spominov* (Ljubljana, Borovlje 1979), str. 94.

Prvo desetletje po plebiscitu niti nista sodelovala s svetovnonazorskim partnerjem med avstrijskimi strankami, s krščanskimi socialci. Šele leta 1930, potem ko se je znotraj slovenskega narodnega gibanja uveljavila poudarjeno klerikalna smer, je za državnozborske volitve slovensko vodstvo predlagalo glasovanje v prid krščankosocialne stranke. Tedaj se jasno najavlja politično sodelovanje z avstrijskim katoliškim konservativnim taborom. V volilnem proglasu so krščankosocialno stranko označili kot skupino, »ki je nam po našem verskem prepričanju najbližja in se skuša napram nam Slovencec po svojem volilnem oklicu povzpeti do neke narodne pravičnosti.«¹⁴

Leta 1933 so slovenske organizacije postale sopotnice avstrijske stanovske države. »Da stojimo tudi mi koroški Slovenci za kanclerjem Dollfussom in njegovo vlado, nam narekuje isti svetovni nazor in naš krščansko-socialni program,« je razložil »Koroški Slovenec« prevladujoče politično stališče narodno zavednega dela Slovencev na Koroškem. Izrazil pa je upanje, da bo novi režim »končno dospel tudi do vprašanja narodnih manjšin v Avstriji in do ureditve pravičnih odnošajev države in večinskega naroda do njih.«¹⁵

Ob konfrontaciji Dollfussa z nacionalnimi socialisti najdemo Slovence trdno v taboru avstrijskega kanclerja. »Hitlerjevemu carstvu v Nemčiji stoji danes v Avstriji nasproti lepa misel neodvisne, na temeljih oživljenega in pre-rojenega krščanskega socializma zgrajene države,« je navdušeno zapisal »Koroški Slovenec«, ko je sredi leta 1933 objavil lojalnostno izjavo pod geslom »Državi, kar je njenega! Narodu, kar je njegovega«. »Prav posebno pa se veselimo novega življenja v državi koroški Slovenci... Slovenska manjšina na Koroškem ostane tudi zanaprej dosledna svoji lojalnosti napram državi in hoče sodelovati na obnovi katoliške in neodvisne Avstrije. A zato zahteva z vso odločnostjo in s polno upravičenostjo, da izpolni država njene iz taistega katoliškega duha narekovane in od vsega krščanskega sveta odobrene pravice do neoviranega narodnega razvoja,« je opozoril v programatičnem članku.¹⁶

Sredi leta 1933 je »Koroški Slovenec« v uvodniku zapisal, da »obstojata dva velika dokaza, da je med fašizmom na papirju in fašizmom v praksi bistvena razlika«. Poleg odnosa do cerkve je navajal tudi ravnanje z narodnimi manjšinami. Pri tem se je mogel sklicevati celo na izjave koroškega nacističnega deželnozborskega poslanca, ki je zagrozil, da bi nacionalsocialisti na Koroškem po morebitnem prevzemu oblasti »priznavali le ‚domoljubno ljudstvo‘, narodnim Slovencec pa bi odvzeli vsako pravico samostojnega udejstvovanja«. S pogledom na usodo primorskih Slovencev, Hrvatov v Julijski krajini in južnotirolskih Nemcev v Mussolinijevi Italiji ter žalostni položaj Lužiških Srbov pod Hitlerjem je risal podobo prihodnosti koroških Slovencev v pogojih nacističnega režima: »Narodni socialisti bi razpustili naše prosvetne, gospodarske in združne organizacije, ustavili manjšinsko glasilo in razpustili manjšinsko politično zastopstvo, pristaši bi postali brezpravni in ovirani celo v osebni svobodi. Zato bi pa zacvetelo delo raznarodovanja in narodnega odpadništva v doslej še nepoznanem načinu. Tak bi bil fašistični manjšinski program v svoji praksi pri nas na Koroškem.« Dodal je še: »Zato je dobro, da si tudi mi koroški Slovenci ne delamo nikakih iluzij glede postopanja narodnih socialistov napram naši manjšini.«¹⁷

Ko so 5. julija 1933 v koroškem deželnem zboru razpravljali o izključitvi nacističnih mandatarjev, je bilo stališče obeh slovenskih zastopnikov že vnaprej jasno. Nista se sicer javila k razpravi, njuna glasova pa sta bila vendarle zaradi potrebne dvotretjinske večine odločilna. »Naša poslanca sta imela usodo lužiške manjšine pred očmi in sta se temu primerno tudi opredelila... Vodilo

¹⁴ Koroški Slovenec 22. 10. 1930.

¹⁵ Koroški Slovenec 24. 5. 1933.

¹⁶ Koroški Slovenec 21. 6. 1933.

¹⁷ Koroški Slovenec 28. 6. 1933.

je naša poslanca tudi dejstvo, da so narodni socialisti v Nemčiji poteptali vsako demokracijo,« je poročal »Koroški Slovenec« o zadržanju in motivih Petka in Starca, ki ju je zavezoval tudi sklep Političnega in gospodarskega društva.¹⁸ Manj dosledni so bili koroški Slovenci do tistih sil, ki so poteptale demokracijo znotraj Avstrije. Ukinitev parlamentarne demokracije in uvedbo stanovske države je slovensko vodstvo v glavnem celo pozdravljalo. Le posamezniki so se umaknili iz prednjih vrst narodnega življenja, med njimi je bil najvažnejši deželnozborski poslanec Franc Petek.

Propad parlamentarne demokracije je večina predstavnikov slovenske manjšine povezovala z iluzijo, da bo z njo zatoni tudi politični vpliv protimanjšinskih krogov. Prvo, kar so si pričakovali, je bila zajezitev vpliva nemško-nacionalističnih organizacij. Slovensko vodstvo pa je zanemarilo dejstvo, da je bilo posebej na Koroškem zaledje avstrijske stanovske države zelo slabo, saj ga je tvorila v glavnem le krščanskosocialna stranka in del Landbunda, skupno mogoče tretjina koroških volilcev, nekaj več, če prištejemo kot političnega partnerja tudi slovensko stranko. Razmere za stanovsko državo so bile otežkočene, ker je bila soočena z eno najmočnejših deželnih skupin ilegalne NSDAP. Kancler Schuschnigg je o Koroški sodil, da so tukaj »nasprotja največkrat za nekaj stopenj ostrejša kot v drugih deželah.«¹⁹ Da je bila njegova sodba povsem upravičena, je pokazal obseg nacističnega julijskega puča leta 1934.

Tudi ko je vladal v deželi in državi režim, ki je bil po svetovnonazorski usmerjenosti blizu vodilnim osebnostim organiziranega slovenskega narodnega življenja, slovenska politika ni mogla zabeležiti oprijemljivih pozitivnih premikov. Monsignor Valentin Podgorc je nekaj mesecev pred dokončnim propadom prve avstrijske republike v orisu položaja koroških Slovencev formuliral kritično oceno in razočaranje: »Položaj Slovencev v stanovski državi morda lahko na kratko povzamemo takole: začetki v februarju 1935 so bili za Slovence obetavni, kajti vodilne osebnosti našega javnega življenja so Slovencem veliko obljubljale. Danes pa lahko ugotovimo, da do sedaj praktično ni prišlo do najmanjšega napredka. Slovenci vse od razpustitve izvoljenega deželnega zbora v tem telesu nimajo nobenega predstavnika svojih kulturnih interesov. Na področju šolstva se je položaj prej poslabšal... Gotovo so Slovenci zaradi svojega svetovnega nazora vse svoje upe stavili na krščansko stanovsko državo Avstrijo. Ampak zadnja leta so doživljali nemajhna razočaranja.«²⁰

Ostali dve tretjini slovenskega prebivalstva sta se vezali na nemške stranke. Podeželski proletariat se je pridružil večinoma socialni demokraciji, ki se je pa na Koroškem imela za nemško stranko²¹ in se je tudi v svoji politični praksi opredeljevala za postopno ponemčenje Slovencev.²² Volilni rezultati pa tudi kažejo, da so bili deli slovenskega delavstva naklonjeni komunističnemu gibanju.²³ Nekaj narodno zavednih posameznikov iz vrst delavcev in majhnih kmetov, ki so se politično opredeljevali za socialno demokracijo ali komuniste, je na krajevni ravni delovalo tudi v slovenskih kulturnih organizacijah. Vendar so imeli dokaj težak položaj.

Približno ena tretjina slovenskega prebivalstva je svojo usodo vezala na nemške meščanske stranke. Zadrževati se pri krščanskosocialni stranki ni potrebno, ker med Slovenci ni imela pristašev. Meščanstvo, malomeščanstvo in

¹⁸ Koroški Slovenec 12. 7. 1933.

¹⁹ Kurt Schuschnigg, Dreimal Österreich (Wien 1937), str. 288.

²⁰ (Valentin Podgorc), Die Kärntner Slowenen in Vergangenheit und Gegenwart. Grundsätzliches zur Minderheitenfrage (Klagenfurt 1937), str. 144 sl.

²¹ Anton Falle, Die politischen und wirtschaftlichen Voraussetzungen für die Abwehrkämpfe und die Volksabstimmung in Kärnten. V: Abwehrkampf und Volksabstimmung in Kärnten 1918—1920 (Klagenfurt 1930), str. 14.

²² Hanns Haas, Koroški Slovenci in socialni demokrati v obdobju od 1918—1934. V: Slovenski vestnik, 28. 1. 1983, str. 7; 4. 2. 1983, str. 7.

²³ Karl Dinklage, Geschichte der Kärntner Arbeiterschaft (Klagenfurt 1982), str. 330 sl.

veliki kmetje so bili volilci raznih strank z liberalno usmeritvijo,²⁴ kar pa je na Koroškem v zadnji tretjini 19. stoletja pomenilo zagovarjanje nemškonacionalnega in protimanjšinskega narodnopolitičnega koncepta.²⁵

Po letu 1920 je postal za tiste dele slovenskega prebivalstva, ki jih je asimilacijski pritisk posebej močno zajel, najvažnejša stranka Landbund. Povezovala je kmečke in nemškonacionalne interese in v demokratičnem obdobju prve avstrijske republike najbolj uspešno preprečevala razvoj enotnega slovenskega narodnega gibanja.²⁶ Predsednik koroških socialnih demokratov Anton Falle, po rodu Slovenec, je zapisal, da so voditelji te stranke po svoji socialni pripadnosti večji trgovci, večji zemljiški posestniki, trgovci z lesom in živino, lastniki žag itd. »Ti ljudje so v glavnem Slovenci, označujejo pa se kot Nemci.« Vsi so torej nasledniki tistega vaškega kapitalističnega sloja, ki je nastal v drugi polovici 19. stoletja in so ga nemška asimilacijska politika, gospodarska moč, šola in uprava potiskale v nemškonacionalni liberalni tabor.²⁷ Drugi agenturi za nemškonacionalno miselnost sta bili velikonemška in nacionalsocialistična stranka, ki sta združevali izobražence, uradnike in učitelje. Nemškonacionalno usmerjeni blok koroških meščanskih strank je prišel v eksistenčno krizo po letu 1930, ko je tudi na Koroškem začel vse bolj prodirati nacionalni socializem. Pod vplivom svetovne gospodarske krize so veliki deli velikonemške stranke in Landbunda začeli drseti v nacistično smer. Ta trend se je pričel kazati ob deželnozborskih volitvah leta 1930. Njun razkroj se je nadaljeval tudi pri občinskih volitvah leta 1932, pa tudi pri kmečkozborskih volitvah istega leta.

V času avtoritarnega režima je šel razvoj naprej v smer nacionalsocialistične stranke. Pristaši velikonemške stranke so se skoraj brez izjeme priključili nacistom, Landbund pa se je razcepil tako, da se je en del opredelil za sodelovanje z režimom stanovske države, drugi pa se pridružil nacističnemu gibanju.

Vzporedno s tem razvojem je torej tudi del prebivalstva s slovensko materinščino zašel v nacistične politične tokove. Vendar je za obdobje po letu 1920 značilno, da nacionalsocialistična stranka v slovenskem delu dežele ni pognala tako močnih korenin kot v nekaterih drugih delih. Pri volitvah v parlamentarnem obdobju prve avstrijske republike je zbrala ravno tu najmanj glasov. Omejen uspeh je nacistična stranka dosegla pri občinskih volitvah leta 1932, ko je dobila odborniška mesta v Pliberku, Velikovcu, Beli, Borovljah, Kotmari vasi, Šentjakobu v Rožu in na Bistrici v Rožu.²⁸ V drugih občinah pa očitno še ni imela izgrajene krajevne organizacijske strukture, ki bi omogočala samostojen nastop pri volitvah. Vzpon NSDAP na Koroškem se kaže v rasti števila njenih članov. V prvi polovici leta 1933 je poskočilo od 6592 na 10.461 članov.²⁹

Avstrijsko notranjepolitično vzdušje se je v tem obdobju zaradi svetovne gospodarske krize zaostri, dodatno pa je Avstrijo ogrožala tudi Nemčija, kjer je ob začetku leta 1933 Hitler prevzel oblast. Avstrijske oblasti so odgovorile s prepovedjo komunistične stranke (26. 5. 1933) in nacionalsocialističnega gibanja (19. 6. 1933). Vendar ukrep ni rodil zaželenih sadov. V letu 1934 sta pretresla avstrijsko politično prizorišče dva poskusa državnega udara proti avtoritarnemu režimu. 12. februarja je spodletela oborožena delavska vstaja pod vodstvom socialne demokracije, 25. julija pa je sledil nacistični puč. Po februarški vstaji je bila razpuščena socialdemokratska stranka, večjega pomena za nadaljnji razplet političnih dogodkov pa je bila konfrontacija med nacisti in stanovsko državo. V narodno zavednih vrstah je vplival konec socialdemokratske stranke, ker so se po neuspeli februarški delavski vstaji najbolj razredno

²⁴ Anton Falle, Die politischen und wirtschaftlichen Voraussetzungen, str. 13.

²⁵ Janko Pleterski, Narodna in politična zavest, str. 164–204.

²⁶ Haas Stuhlpfarrer, Österreich und seine Slowenen, str. 39 s.

²⁷ Janko Pleterski, Narodna in politična zavest, str. 130, 242.

²⁸ Koroški Slovenec 4. 5. 1932.

²⁹ Gerhard Seifried, Illegale Publizistik der verbotenen Parteien in Kärnten von 1933 bis 1938. (Disertacija, Wien 1985), str. 6.

zavedni posamezniki pridružili komunističnemu gibanju. Začeli so ustvarjati osnove za politično delovanje v slovenskem delu dežele. Avstrijski varnostni organi so leta 1935 to skupino razbili,³⁰ na temeljih tega političnega dela pa je po letu 1941 nastal zarodek oboroženega narodnoosvobodilnega gibanja med koroškimi Slovenci.

V letih avstrijskega avtoritarnega režima je politično prizorišče obvladoval boj proti nacističnemu gibanju, ki je skušalo prevzeti oblast. Razplet pa je kazal vedno bolj v smer nacifikacije Avstrije. Vzporedno s tem razvojem je tudi del prebivalstva s slovensko materinščino, ki je prišel pod močan vpliv raznarodovanja, zašel v nacistične tokove. Ta proces se je zlasti okrepil, ker se je vodstvo Kärntner Heimatbunda (KHB) opredelilo za nacizem. Tako je raznarodovalna politika mnogo prispevala k nacifikaciji delov južnokoroškega prebivalstva.³¹

Na prvi pogled je od junija 1933 naprej ilegalna NSDAP koroškemu manjšinskemu vprašanju prisojala le podrejeno mesto. V publicistični dejavnosti stranke po letu 1933 najdemo razmeroma malo mest, ki se nanašajo na koroške Slovence oziroma na odnose med obema narodoma na Koroškem.³² Vendar to nikakor ni popolna slika. NSDAP je uspešno infiltrirala vodstvene strukture nemškonacionalnih organizacij, posebej pa je lahko računala z osrednjo agencijo protislovenskega delovanja, s Koroškim Heimatbundom. Na slovenskem in narodnostno mešanem ozemlju Koroške se je KHB na ta način razvil v neke vrste legalno vejo ilegalne nacistične stranke. Da bi bilo njegovo delo bolj učinkovito, je od začetka leta 1936 pletel gosto krajevno mrežo. Konec decembra 1935 je bilo v Celovcu »zborovanje o koroškem obmejnem delu«, ki je dalo protislovenskemu delovanju nove organizacijske temelje. Odtlej so na južnem Koroškem nastajali »domovinski krožki, ... delovne skupnosti, ki delujejo v neposrednem dogovoru s Koroškim Heimatbundom.«³³ Domovinski krožki formalno niso bila društva, temveč združenja krajevnih društev, ki so delovala na podlagi nemškonacionalne usmeritve. »Vsi domovini zvesti, brez razlike starosti in stanu,« naj bi se združili v »strumni organizaciji.«³⁴ Vodilni koroški nacisti so predlagali dejavnost nemškonacionalnih organizacij »vpreči v ilegalno strankarsko delo.«³⁵ Heimatbund, »organizacija za oskrbo koroških ‚Windische‘«, kot so ga definirali, je postal »prvi poskusni objekt. V njegovih domovinskih krožkih ... so se organizirali ilegalni člani stranke, prireditve so na zunaj bila zborovanja Heimatbunda, v resnici pa zborovanja stranke.«³⁶ Masovni značaj so dosegle prireditve Heimatbunda leta 1937. Tega leta so v Dobrli vasi odprli »Hišo domovine«, v Šentjakobu v Rožu pa odkrili spomenik na nemški strani padlim v mejnih bojih v letih 1918—1920. Alois Maier-Kaibitsch, najvidnejši predstavnik KHB, je leta 1939 sam poudaril, da je v letih, ko je bila NSDAP v ilegali, dal prepovedani stranki na razpolago organizacijo, ki jo je vodil.³⁷ V deželnem vodstvu ilegalne nacistične stranke je bil referent za jezikovno mešano področje in njegova nacionalnopolitična vprašanja.³⁸

Preko Heimatbunda so dobili člani ilegalne nacistične stranke tudi neposreden vpliv na uradno deželno manjšinsko politiko. Aloisa Maierja-Kaibitscha,

³⁰ Karel Prušnik-Gašper, Gamsi na plazu (Ljubljana 1974), str. 18—19.

³¹ Tone Ferenc, Kärntner Heimatbund in njegov voditelj v službi nacizma. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XIV, 1—2 (1974), str. 260—269.

³² Tone Zorn, Kärntner Heimatbund v letih 1935—1942. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XIV, 1—2 (1974), str. 241—246.

³³ Primerjaj Gerhard Seifried, Illegale Publizistik der verbotenen Parteien in Kärnten von 1933 bis 1938 (Wien 1985), str. 102 sl.

³⁴ Max Rumpold, Kulturarbeit im Kärntner Grenzland. V: Kärntner Jahrbuch 1937 (Klagenfurt 1937), str. 100—104.

³⁵ N. o. m.

³⁶ Kärnten im Großdeutschen Raum! Denkschrift über die politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Verhältnisse Kärntens (s. l. et a.), str. 16.

³⁷ N. o. m., str. 16 sl.

³⁸ Tone Ferenc, Kärntner Heimatbund in njegov voditelj v službi nacizma, str. 264.

³⁹ N. o. m.

tajnika in glavno gonilno silo Heimatbunda, so deželne oblasti pritegovale k razgovoru s predstavniki Slovenske prosvetne zveze.

Razplet v korist nacističnega gibanja se je v jasnih obrisih napovedoval vse od leta 1936. Čeprav je avstrijsko-nemška pogodba z dne 11. julija 1936 razočarala najbolj radikalne avstrijske naciste,³⁹ je spodkopala temelje avstrijske samostojnosti. Ojačila je kontakte med nemškimi in avstrijskimi nacisti in olajšala njihovo subverzivno delo.⁴⁰ Konec Avstrije je bil pred vrati po 12. februarju 1938, ko sta se v Berchtesgadnu srečala voditelja Avstrije in Nemčije. Ostrino je dobila agresija Hitlerjeve Nemčije proti Avstriji, ko je Nemčija dosegla meje gospodarskega razvoja. Gospodarski argumenti so postali za nemško vodstvo najbolj konkretna gonilna sila v smeri priključitve Avstrije. Nemško gospodarstvo se je namreč leta 1937 znašlo na mejah možnosti razmaha. Zlasti vojni industriji je primanjkovalo deviz, surovin in kvalificirane delovne sile. Dosti teh rezerv je nudila Avstrija.⁴¹ V primerjavi z gospodarskimi vzroki je zbledelo tudi stremenje po narodni združitvi vseh Nemcev v eni državi, ostalo pa je še naprej glavno propagandistično geslo za množice.

Zadnji poskus, da bi se izognil usodnim udarcem proti avstrijski samostojnosti, je podvzel avstrijski kancler Kurt von Schuschnigg 9. marca 1938, ko je presenetljivo napovedal za nedeljo 13. marca splošno ljudsko povpraševanje o ohranitvi neodvisne Avstrije.

Slovinci na Koroškem so v času poslednje agonije prve avstrijske republike sodelovali pri ukrepih proti nacističnemu navalu. 11. 3. 1938 je celo še izšla posebna številka »Koroškega Slovenca«, ki jih je pozivala, da glasujejo za avstrijsko neodvisnost. Slovenska prosvetna zveza (SPZ) kot tedanja srednja slovenska organizacija je izdala tudi lepak in letake, ki so nagovarjali narodno zavedne koroške Slovence. Slovenci aktivisti so delali za samostojnost Avstrije še v času, ko so nacisti že prevzeli oblast v deželi in državi. V teh zadnjih urah so se torej opredelili proti nacizmu, čeprav jih je tudi Schuschniggov avtoritarni režim razočaral, ker ni upošteval predstav koroških slovenskih organizacij o manjšinskih pravicah.

Po 11. marcu je domača garnitura nacističnih funkcionarjev jamčila za kontinuiteto protislovenskega delovanja. Na zunaj to kontinuiteto najbolj posebej lja Alois Maier-Kaibitsch, ki je že v prvi nacistični deželni vladi, oblikovani 12. in 13. marca, dobil poverjen delokrog, ki je obsegal tudi vprašanja v zvezi s slovensko manjšino. Zato se je v prvih urah in dnevih nacistične oblasti velikega dela koroških Slovencev polotil globok preplah. Že prvi dan je bil aretiran škocijanski župnik, bivši deželnozborski poslanec in tedanji podpredsednik Slovenske prosvetne zveze Vinko Poljanec, v naslednjih dneh pa so prišli v zapor nadaljnji koroški Slovenci.

14. marca je iz Beograda prišla pomembna novica, ki je posebej prizadela koroške Slovence. Radijske postaje Nemškega rajha so namreč oddajale tudi uradno stališče Jugoslavije k dogodkom v Avstriji: »1. Jugoslavija smatra združitev Avstrije z Nemčijo kot notranjo zadevo, v katero se ne vmešava. 2. Jugoslavija se je stalno borila za načelno združitev vseh Nemcev in ostane temu načelu zvesta. 3. Jugoslavija se nahaja z Nemčijo v prijateljskih odnosih. To prijateljstvo ostane tudi sedaj, ko je Nemčija postala njen neposredni sosed.«⁴² Jugoslovanska zunanjepolitična doktrina v zvezi s samostojnostjo Avstrije je dala pričakovati, da ob nacističnem prevzemu oblasti ne bo prišlo do kakšnih večjih zapletov ob meji med novima sosedoma. Medtem ko je velik del javnosti na Slovenskem s strahom in zaskrbljenostjo gledal na imperialistično eks-

³⁹ Bruce F. Pauley, *Der Weg in den Nationalsozialismus. Ursprünge und Entwicklung in Österreich* (Wien 1988), str. 163.

⁴⁰ N. o. m., str. 168.

⁴¹ Temeljno delo za ekonomsko plat »anšlusa« je: Norbert Schausberger, *Der Griff nach Österreich. Der Anschluß* (Wien, München 1978).

⁴² Koroški Slovenec 16. 3. 1938.

panzijo nacionalsocialistične Nemčije proti jugovzhodu, je slovenska narodna skupnost na Koroškem iskala možnosti za preživetje organiziranih oblik narodnega življenja in reševanje prvih žrtev nacističnega nasilja. Sami od sebe pa, kolikor do danes vemo, predstavniki organizacij koroških Slovencev med 11. in 15. marcem niso iskali stikov z novimi oblastniki. Tako je do prvega resnega razgovora prišlo po svojevrstni pobudi nacistov. 15. marca so v Beljaku aretirali predsednika Slovenske prosvetne zveze Joška Tischlerja, ga pa že po nekaj urah izpustili in mu ukazali, da se zglati v uradu koroške deželne vlade v Celovcu. Tam je moral podpisati izjavo, da ni bil zaprt, in se z njo napotiti v jugoslovanski konzulat.⁴³ Zunanji povod za tako postopanje je bilo sicer pisanje slovenskega časopisja o dogodkih na Koroškem, glavni rezultat Tischlerjeve poti v urad deželne vlade pa razberemo iz prve okrožnice SPZ po nacističnem prevzemu oblasti, ki nosi datum 16. marca 1938: »Zastopnikom naših slovenskih organizacij daje osrednja kulturna organizacija sledeče na znanje: 1. Zastopnik deželne vlade jo je pooblastil za izjavo, da bo nova deželna vlada spoštovala slovensko narodno zvestobo in bo koroškim Slovincem pustila polno kulturno in gospodarsko svobodo. 2. Prosvetna društva, posojilnice in ostale gospodarske organizacije koroških Slovencev delujejo kot doslej — neovirano tudi v bodoče. 3. »Koroški Slovenec« izhaja kot doslej. 4. Eventualne ovire pri narodnem udejstvovanju oseb ali organizacij naj se nemudoma javijo, da bo mogoče na pristojnem mestu poskrbeti za odpomoč. Naše rojake pozivamo k železni disciplini in brezpogojni pokorščini napram novi državi in njenim oblastem. Kakršnakoli bojazen ali strah sta neosnovana. Oblast jamči za popoln red in mir tudi pri nas. — Naše vodilne može in fante izrecno prosimo, da vplivajo pomirjujoče na vse ljudstvo. Še enkrat poudarjamo: železno disciplino.«⁴⁴ Dokument odraža, da so se vodilni koroški nacisti v tem obdobju v besedah načelno še strinjali z ohranitvijo najosnovnejših slovenskih struktur narodnega življenja. Posebno pozornost, ki so ga novi oblastniki te prve dni posvečali slovenskemu podeželju, kaže uradna pot oseb, ki so bile odgovorne za ohranitev varnosti in miru. 16. marca je deželni svetnik Maier-Kaibitsch spremljal v ta del dežele koroškega varnostnega direktorja in poveljnika oddelka nemške varnostne policije, ki se je utaboril v Celovcu. Časopisno poročilo je prikazalo za naciste nadvse ugodno sliko. Zlasti je izpostavilo ugoden odmev, ki da ga je imela priključitev Avstrije k Nemčiji pri tako imenovanem domovini zvestem prebivalstvu južne Koroške. »Kärntner Tagblatt« je pisal o »nadvse prisrčnem sprejemu, kot ga lahko pripravi samo nemško misleče obmejno prebivalstvo jezikovno mešanega področja, ker so njihovo srce in občutki močnejši kot razum.«⁴⁵

Tudi prva številka »Koroškega Slovenca« po nacističnem prevzemu oblasti nosi datum 16. marca. Kaže, da so v uredništvu, kjer ni prišlo do kadrovskih sprememb kot skoraj povsod drugod, skušali tudi v prelomnih dnevih nadaljevati delo.

K zahtevanim standardom tedanje manjšinske politike je štela lojalnost do države, v kateri je manjšina živela.⁴⁶ Zato je bil po svoje logičen korak slovenskega vodstva na Koroškem, da uradno izreče lojalnost slovenske manjšine do novih oblasti. Na predlog Franca Petka, ki so ga potrdili na razgovoru najvid-

⁴³ To verzijo zastopa August Walz, sklicujoč se na spomenico J. Tischlerja za višje deželno tožilstvo v Gradcu z dne 30. maja 1946 (primerjaj strani 150 in 339 sl. knjige August Walz, Die Juden in Kärnten und das Dritte Reich, Klagenfurt 1988). Po pričevanju Mirta Zwittera sta prišla 14. marca 1938 na Tischlerjevo stanovanje dva policista v civilu in ga peljala v prostore državne policije. »Spráševali so ga bolj po osebnih personalnih podatkih ter po njegovih funkcijah v Domovinski fronti in v slovenskih organizacijah. Za razgovor o teh vprašanjih pa da ga vabijo za naslednji dan k novi deželni vladi v Celovec.« Tako Mirt Zwitter v svojih pričevanjih. Če Tischler 15. ali 16. marca ni bil v uradu deželne vlade, se je tam mudil pač Vinko Zwitter, tajnik SPZ. 22. marca 1938 je dnevnik Freie Stimmen zapisal, da »prof. Tischler in tajnik Zwitter neovirano hodita na deželno vlado« (str. 1).

⁴⁴ Ponedeljski Slovenec 21. 3. 1938.

⁴⁵ Kärntner Tagblatt 19. 3. 1938.

⁴⁶ Theodor Veiter, Nationalitätenkonflikt und Volksgruppenrecht im 20. Jahrhundert (München 1977), str. 90.

njejši predstavniki koroških Slovencev Joško Tischler, Franc Petek, Vinko Zwitter in Janez Stare,⁴⁷ sta se 17. marca zglasila v uradu koroške deželne vlade Tischler in Petek ter, kot so poročali koroški nemški časopisi, »prosila deželnega glavarja za zaščito in varstvo za nacionalnoslovensko manjšino«. »Freie Stimmen« so objavile izjavo deželnega glavarja Pawlowskega: »Izrazil je prepričanje, da nacionalsocialistični rajh nima nobenega namena, da bi s silo ukrepal proti katerikoli manjšini, dokler bo ta manjšina do rajha lojalna. Nasprotno, inters rajha je, da so tudi pripadniki manjšine deležni pospeševanja, ki je potrebno za blaginjo in gospodarski napredek narodne skupine. Vsak Slovenec v deželi je ravno zaradi nove ureditve lahko srečen in vesel, da pripada najmočnejši državi in uživa njene gospodarske prednosti. Poskusi, da bi navezali kakšne vezi preko državne meje, bodo preprečeni z železno pestjo. Posebej lahko pozdravimo, da je razum vodil Slovensko prosvetno zvezo, da je javno in prostovoljno nastopila proti lažnim vestem inozemskega tiska o koroškem obmejnem ozemlju. Na taki poštini in lojalni podlagi se bo vedno dalo govoriti o željah nacionalnih Slovencev.«⁴⁸

Predstavnika koroških Slovencev sta torej čula mešanico obljub in groženj. Že kmalu se je pokazalo, da bodo grožnje najbrž prej uresničene kot obljube. Sicer pa je deželni glavar v sočasnem pismu na Dunaj dvomil v »notranjo zasedranost« lojalnostne izjave Slovencev.⁴⁹

Že v tistih dneh so se nacisti dogovarjali s cerkvenimi voditelji o obliki pri-tiska na Slovence. »Kärntner Tagblatt« je poročal, da sta se »deželni glavar in varnostni direktor Isselhorst osebno povezala s knezoškofom dr. Adamom Hefterjem, pri čemer je knezoškof izrecno zatrdil, da nikakor ne bo ščitil nobenega duhovnika, proti kateremu so oblasti uvedle postopek zaradi kaznivega dejanja.«⁵⁰ Isselhorst je 21. marca konkretiziral svoje predstave, vendar v ultimativni obliki. Iz varnostno policijskih razlogov je zahteval premestitev šestih slovenskih duhovnikov v najkrajšem času. Izredno zanimiva je utemeljitev, ker je koroški varnostni direktor navajal, da ima »zanesljiva poročila, da je do v zadnjih dnevih zapažene spremembe zadržanja nacionalnoslovenskega prebivalstva prišlo pod vplivom teh duhovnikov.«⁵¹ To je prvo potrdilo iz uradnih ust, ki govori o za nacistično neugodnem razpoloženju med slovenskim prebivalstvom. Slovensko prebivalstvo s svojimi predstavniki vred pa je ob teh dogodkih moralo čutiti, da vsaj začasno tudi v katoliški cerkvi ne bo imelo zanesljivega zaveznika. Moralo je videti, kako je škof brez obotavljanja izpeljal ukaz gesiapa.

Deset dni po razglasitvi zakona o »ponovni združitvi Avstrije z Nemškim rajhom« (sprejetim 13. marca) je Hitlerjev propagandni minister Goebbels uradno začel »glasovalni boj«. Osnovna značilnost propagandne akcije, kakršne Avstrija dotlej še ni videla, je bila, da so nacistični oblastniki obljubljali vsem vse. V ospredje so postavljali uspehe nacistične gospodarske in socialne politike. Posebno pozornost so v okviru glasovalnega boja posvečali številčno najmočnejšim slojem, delavcem in kmetom. Napovedani in uvedeni ukrepi gospodarske politike so po dolgih letih gospodarske krize risali obdobje socialne varnosti. Prebivalstvo pa so uspešno nagovorili tudi z uvedbo posojil za mlade zakonce in z uvedbo otroških doklad.

Vsaka zgodovinska pokrajina je poleg gospodarskih tem izbrala posebno regionalno vsebinsko težišče, z namenom, dati nacizmu potrebno zgodovinsko kontinuiteto, ga približati ali prikazati prebivalstvu kot uspešen zaključek njegovih večdesetletnih nacionalnih in socialnih teženj. Na Koroškem ni bilo težko

⁴⁷ Pričevanje Mirta Zwittera.

⁴⁸ Freie Stimmen 22. 3. 1938.

⁴⁹ AVA (Allgemeines Verwaltungsarchiv) Bürckel-Akten, 1360, fol. 1.

⁵⁰ Kärntner Tagblatt 18. 3. 1938.

⁵¹ OA (Ordinariatsarchiv der Diözese Gurk), APA Globasnitz III/1.

regionalno nemškonacionalno tradicijo prikazovati kot predhodnico nacional-socialističnega nacionalnega programa. Pri tem je dobil koroški plebiscit iz leta 1920 častno mesto v političnozgodovinskem rodovniku koroških nacistov. Kot avtoritete, ki so zagovarjale tako tolmačenje obdobja v letih 1918—1920, so nastopali tudi tedaj najbolj znani koroški zgodovinarji. Njihov glavni predstavnik Martin Wutte je v nacionalnem socializmu videl gibanje, ki je uspešno pove-zalo ideji svobode in velikonemškega rajha. Glasovanje 10. aprila naj bi bil zaključni kamen, kot je dejal, »zahvala Führerju, ki je uresničil njihove in njih-ovih staršev sanje.«⁵²

V takem tolmačenju novejše koroške zgodovine je v okviru glasovalnega boja dobila svoje mesto tudi koroška narodnostna problematika. Pri tem je bilo glavno vodilo nacistov, tudi na slovenskem in narodnostno mešanem ozemlju doseči pri glasovanju čim boljši rezultat. Temu je bilo treba podrediti vse. 27. marca je imel Maier-Kaibitsch v Borovljah govor, kjer se je obširno bavil z manjšinskim vprašanjem. Dejaj je med drugim: »Nacionalsocialistična Nem-čija bo manjšini dala pravice, ki ji gredo glede na število njenih pripadnikov in ki jih je prejšnja šibka vlada le obljubljala, ni jih pa izpolnila. Manjšina naj se v velikem nemškem rajhu razvija. Predpogoj za to je pošten odnos do nove države. Od nacionalnih Slovencev samih je odvisno, kakšen bo njihov nadaljnji obstoj.«⁵³ Tudi deželni glavar Pawlowsky se je dotaknil koroškega manjšinskega vprašanja, ko je 8. aprila govoril v Šentjakobu v Rožu: »Pred očmi vse javnosti hočem nasloviti nekaj besed tudi na naše slovenske rojake. Zagotavljam vam: Nemčija, ki je zgradila vso svojo veličino in svojo silo na narodnosti, bo razumela tudi tujo narodnost in jo branila. Vaša kultura, vaše kulturnopolitične želje in vaša kulturna posebnost bodo prav pod zaščito Tretjega rajha bolj varovane kakor pod bivšo avstrijsko vlado. Da v naši obmejni deželi ne bo več tal za državnopolitična stremeljenja, za to jamči politična uvidevnost in zrelost vaših lastnih voditeljev. Bili so pri meni, rad sem jih sprejel in z veseljem sem vzel njihovo ustno izjavo lojalnosti na znanje. Zaupam tem možem. Slovenci! Naj vas torej ne skrbi, kako si boste ohranili svojo narodno kulturo. Del naše koroške dežele je in Korošci bi je ne mogli pogrešati.«⁵⁴

Dovolj izjav tedanjih oblastnikov, kolikor so bile posebej namenjene Slo-vecem na Koroškem. Splošen vtis ostaja, da volilna kampanja na južnem Ko-roškem nosi poseben pečat. V njej najdemo številne vsebinske paralele k ple-biscitni propagandi iz leta 1920, zlasti kar se tiče obljub slovenski manjšini. V podobnem okviru so se gibale tudi izjave vladnih in strankarskih predstavn-ikov drugim manjšinam v Avstriji. Koliko so bila vredna ta zagotovila, je že sočasno dobro ocenil visok nacistični uradnik na Dunaju; po izvršenem glasovanju je zapisal: »Zgodilo se je vse, da bi za glasovanje dobili z manjšinami dobre odnose, ne da bi se sami kakorkoli opredelili glede bodoče manjšinske politike.«⁵⁵

Prebivalstva slovenskega in narodnostno mešanega dela Koroške pa niso vabili le z gospodarskimi in nacionalnimi argumenti. Sestavni del takratnega vzdušja so izjave nenacističnih ali celo protinacističnih krogov, ki so odobravale združitev Avstrije in Nemčije. Za Slovence sta imeli posebno težo stališče visokega funkcionarja revolucionarnih socialistov Ferdinanda Wedeniga⁵⁶ in slo-vesna izjava avstrijskih škofov, ki ji je krški škof Adam Hefter dodal še po-sebno pastirsko pismo.⁵⁷

Že 17. marca je na zborovanju delavcev iz velikovške okolice »bivši stran-karski sekretar socialnih demokratov in Volksgenosse Wedenig, ki je sam šele

⁵² Kärntner Tagblatt 3. 4. 1938.

⁵³ Kärntner Tagblatt 29. 3. 1938.

⁵⁴ Kärntner Tagblatt 5., 9. 4. 1938.

⁵⁵ AVA, Bürckel, 1360, fol. 38.

⁵⁶ Kärntner Tagblatt 24. 3. 1938.

⁵⁷ Kirchliches Verordnungsblatt für die Diözese Gurk 22. 3. 1938, str. 21—22.

bil izpuščen iz zapora ob zadnji amnestiji Schuschniggove vlade, dejal ob glasnem odobravanju navzočih, da se delavstvo veseli, ker je končno združeno z veliko sestrsko državo, kar je bilo predvideno že v ustavi republike Nemške Avstrije leta 1918.⁵⁸ Iz njegovih besed veje pripravljenost, spoprijazniti se z novim položajem: »Čeprav delavstvo še ni v celoti v vrstah nacionalsocializma, pa je novemu gibanju naklonjeno, kajti po izjavah Führerja in državnega kanclerja lahko računa s pozitivno tržišča dela na močno prizadetem spodnjem Koroškem.«⁵⁹

Ferdinand Wedenig, po vojni dolga leta koroški deželni glavar, je bil na Koroškem najvidnejši socialni demokrat, ki se je tiste dni javil k besedi. Posebej čudna je ta izjava, ker je prišla iz ust človeka, ki je bil v letih po prepovedi socialdemokratske stranke viden predstavnik ilegalnih revolucionarnih socialistov,⁶⁰ ki so bili odločni nasprotniki nacionalnega socializma.

Glede na njen vpliv na koroške Slovence vsekakor najbolj pomembna pa je bila izjava avstrijskih škofov z dne 18. marca 1938.⁶¹ Ključni odlomki te izjave, ki je dobila v nacistični propagandi za glasovanje eno od osrednjih mest, so se glasili:

»Z veseljem priznavamo, da je nacionalsocialistično gibanje izjemno veliko opravilo in še opravlja na področju narodne in gospodarske obnove in socialne politike za nemški rajh in narod, predvsem pa za najrevnejše sloje naroda. Prepričani smo, da je delovanje nacionalsocialističnega gibanja odvrnilo nevarnost vseuničujočega brezbožnega boljšeizma. Škofje spremljajo to delovanje za bodočnost s svojimi najboljšimi željami blagoslova in bodo tudi vernike opominjali v tem smislu. Na dan ljudskega glasovanja pa je za nas škofe samoumevna narodna dolžnost, da se kot Nemci priznamo k Nemškemu rajhu in pričakujemo tudi od vseh vernih kristjanov, da vedo, kaj so svojemu narodu dolžni.« Nadškofi in škofi avstrijskih cerkvenih provinc so to izjavili ob »veliki zgodovinski uri, ki jo doživlja avstrijski narod . . ., ko se je izpolnilo tisočletno hrepenenje našega naroda po zedinjenju v eni veliki državi Nemcev.« Duhovnikom je bilo naročeno, da to izjavo preberejo v nedeljo 27. marca med mašo za farane.

Krški škof je kot edini avstrijski škof dodal sporni slovesni izjavi posebno pastirsko pismo. Hefter je navdušeno pozdravil, da je »Avstrija postala del velike nemške domovine«. Ker pa je vedel, da vsi niso delili teh občutkov, je za katoliško cerkev videl nalogo, da sodeluje pri opravitlu, da »na zunaj poenotena domovina postane čimbolj enotna tudi na znotraj«. Sklicujoč se na »večna načela krščanskega nramnega nauka« je vernikom naročil, naj kot državljani izpolnjujejo svoje dolžnosti. Posebej je izpostavljaj »dolžnost spoštovanja do nosilcev javne oblasti . . . zvestobo do nosilca najvišje državne oblasti in do države same« ter »dolžnost pokorščine do odredb državnega vodstva, ki kot osnovna dolžnost državljanov izhaja iz bistva državne skupnosti.«⁶²

V dnevih mešanih občutkov, v strahu, kaj bo prinesel novi režim, ob prvih aretacijah uglednih slovenskih predstavnikov, ob premestitvah duhovnikov, pa tudi ob prvih, kljub njihovi ostrini le do neke mere pomirjujočih izjavah vodilnih koroških nacistov so se morale tudi slovenske organizacije na širši podlagi opredeliti do nove državne in politične ureditve in do glasovanja 10. aprila. 24. marca 1938, pičlih štirinajst dni po nacističnem prevzemu oblasti v Avstriji, so se v poslopju celovške Mohorjeve zbrali zaupniki slovenskih organizacij in razpravljali o nadaljnjih političnih korakih. »Ta zbor je po vestnem razgovoru o novem položaju soglasno sklenil, da glasujejo koroški Slovenci 10. aprila za

⁵⁸ Kärntner Tagblatt 24. 3. 1938.

⁵⁹ N. o. m.

⁶⁰ Joseph Buttinger, Am Beispiel Österreichs. Ein geschichtlicher Beitrag zur Krise der sozialistischen Bewegung (Köln 1953), str. 609.

⁶¹ O zadržanju katoliške cerkve v Avstriji do nacizma glej: Maximilian Liebmann, Kardinal Innitzer und der Anschluß. Kirche und Nationalsozialismus in Österreich 1938 (Graz 1982).

⁶² Glej op. 57.

Veliko Nemčijo in za vodjo Adolfa Hitlerja,« je poročal Joško Tischler v kalendarju Mohorjeve družbe za leto 1939 o rezultatu prvega večjega srečanja slovenskih političnih in kulturnih delavcev v novih političnih razmerah.⁶³

Proglas slovenskih organizacij⁶⁴ je skupaj z ustno podano lojalnostno izjavo osnovni dokument, ki prinaša stališča do bistvenih problemskih področij, ki so se tikala manjšine. V njem so opredelile svoj odnos do nove državno-politične ureditve, do nacistične ideologije, definirale so svoj odnos do večinskega naroda in vključevanja manjšine v družbeno življenje. Obenem so odgovorile tudi na nekaj temeljnih izjav nacističnih oblastnikov k manjšinskemu vprašanju na Koroškem. Prav tako so tolmačile odnos do svojega matičnega naroda in do mesta, ki ga ima manjšina v odnosih med obema sosednjima državama. Posredno so nakazale tudi pogoje, ki naj bi jih država spoštovala, če hoče imeti znotraj svojih mej lojalno manjšino. Izpovedale so tudi, da hočejo s svojim sodelovanjem pri glasovanju in pristankom na novo ureditev s svoje strani ustvariti pogoje za sožitje v narodni enakopravnosti. Proglas, ki sta ga za slovenske organizacije podpisala Joško Tischler in Franc Petek, je večplasten. Mnogo ga vsebinsko povezuje s slovenskim tradicionalnim pojmovanjem narodnosti, ki postane neke vrste vezni člen k nacistični ideologiji »Blut und Boden« (kri in zemlja). Iz njega razberemo, da je tedanje slovensko vodstvo popolnoma nemočno gledalo na nacistično ideologijo. Skušalo je celo graditi most med svojim konservativnim katoliškim in narodnim mišljenjem ter nacionalnim socializmom. Namen tega mostu je očitno bil, prilagoditi nekaj prvih nacistične ideologije sebi v prid, ker so na videz krepile slovenski narodno-obrambni položaj na Koroškem. Slovenski voditelji so očitno stavili — vsaj na podlagi objavljenih stališč bi lahko tako sodili — na domnevna načela nacistične nacionalne politike, ne da bi upoštevali popolno podobo rasistične ideologije.

⁶³ Kalendar Družbe sv. Mohorja 1939 (Celje 1939), str. 35.

⁶⁴ Koroški Slovenec 30. 3. 1938:

KOROSKI SLOVENCİ, 10. APRILA VOLIMO: JA

Vodja in kancler Adolf Hitler je za 10. april t. l. razpisal ljudsko glasovanje.

Tudi mi naj glasujemo,
ali se priznavamo k vodji Adolfu Hitlerju
in s tem k 13. marca izvršeni zopetni združitvi Avstrije z Nemčijo.
Glasovali bomo sklenjeno: Ja!

Zakaj? — Narodni socializem Adolfa Hitlerja proglašča narodnost za božjo stvar in smatra nezvestobo ali protivnost narodu, v katerega je kdo rojen, za protinaravno in zato sramotno. Narodni socializem poziva vsakogar k dejavni službi v narodni družini in v narodnem občestvu.

Kakor veljajo ta načela za Nemce in nemški narod, veljajo po izjavah voditeljev Velike Nemčije v isti meri tudi za narodne manjšine. Koroški Slovenci jih bomo potrdili 10. aprila t. l. s svojim glasovanjem za Adolfa Hitlerja.

V državno-političnem pogledu je
volja večinskega naroda za narodno manjšino postava.

13. marec 1938 je ustvaril za nemški narod in s tem tudi za nas koroške Slovence nespremenljivo dejstvo.

Kakor so bile Karavanke do 13. marca 1938 državna meja nemške Avstrije, tako so in ostanejo zanaprej meja Velike Nemčije. Gospodarsko in državno-politično smo postali del nemške države. 10. april naj formalno potrdi priključitev Avstrije k Nemčiji.

Mi koroški Slovenci želimo v deželi političnega pomirjenja, kulturnega in gospodarskega napredka, ki se nam obeta v novi, veliki državi. Zato bomo 10. aprila vsi brez izjeme šli na volišče in z glasovnico dali izraza našemu zadržanju napram državi z »Ja«.

»Ja« 10. aprila 1938 v smislu narodnega socializma ne spreminja ničesar na naši pripadnosti k slovenski narodnosti in na razmerju do materinskega našega naroda.

Nacionalna nemška država s pojmovanjem narodnosti, kakor ga je začrtal sam vodja nemškega naroda in rajha Adolf Hitler, mora nujno spoštovati tudi drugo narodnost.

To medsebojno spoštovanje tirjajo tudi obojestranski državni interesi Nemčije in Jugoslavije in zato bodi naš »Ja« dne 10. aprila 1938
končno izraz naše želje prijateljstva obeh držav-sosed.

Za slovenske organizacije na Koroškem:

Dr. Franc Petek l. r.

Dr. Joško Tischler l. r.

Proglas nas pouči tudi o tem, da so voditelji koroških Slovencev leta 1938, kot tudi že prej, v glavnem zagovarjali tak model manjšinske politike, ki je med manjšino in državni narod postavljala določene pregrade. Kot povezovalni člen so sprejemali le družbeno ureditev, o kateri pa so sodili, da manjšina o njej nima pravice soodločati, temveč jo vzeti le lojalno na znanje.

V proglasu so se slovenske organizacije posebej opredelile tudi do točk, ki so bile vsaj na koroškem političnem prizorišču posebej občutljive tudi še po 13. marcu. Ena takih tem je bila državna meja, druga pa odnos manjšine do matičnega naroda. Priznale so se k meji na Karavankah, zraven pa so posebej poudarile svojo pravico do stikov z matico. S tem so dokaj odločno odgovorile na grožnjo deželnega glavarja Pawlowskega, ki je dejal, da bodo »z železno pestjo preprečeni poskusi, da bi navezali kakšne vezi preko državne meje«. Tako se je namreč glasila njegova izjava ob uradni lojalnostni izjavi koroških Slovencev.⁶⁵

V vseh delih proglasa in v člankih,⁶⁶ ki so ga komentirali, bi zaman iskali besedico navdušenja nad združitvijo Avstrije z Nemčijo. Že to ga bistveno razlikuje od sočasnih izjav drugih merodajnih nenacističnih organizacij in osebnosti, zlasti katoliške in evangeličanske cerkve ter vidnih predstavnikov socialnih demokratov. Opazno je tudi, da v uvodu v proglas, ki sicer ponavlja uradno besedilo na glasovnici za 10. april, manjka svojilni zaimek, ker Hitlerja ne imenujejo »svojega« vodjo, ampak preprosto »vodjo«. Majhna, a vendarle značilna podrobnost.

V zadnjih dnevih pred glasovanjem se je zgodila tudi epizoda, ko je slovensko vodstvo skušalo priti v stik z državnim voditeljem Hitlerjem. Domnevati moremo, da so si skušali predstavniki slovenskih organizacij zavarovati hrbet pred koroškimi nacisti na krajevni ravni, ki so bili v prvih dnevih in tednih polni groženj do zavednih koroških Slovencev. Pobudo za srečanje je dal Franc Petek. Izkoristiti je hotel Hitlerjevo propagandno vožnjo skozi Koroško. Interveniral je na neimenovanih »merodajnih mestih« na Dunaju. 30. marca je telefonično prosil za pomoč tudi Josipa Vilfana,⁶⁷ ki je vodil pisarno Kongresov evropskih narodnosti, tedanje mednarodne manjšinske organizacije. Kot tajnik tega telesa je imel Vilfan tesne stike s predstavniki nemških manjšin izven Nemškega rajha. S pomočjo svojih tesnih nemških sodelavcev, med njimi zlasti baltskega Nemca Hasselblatta, ki je deloval v Berlinu, je hotel dobiti termin za srečanje Petka in njegovih sodelavcev s Hitlerjem. Pobuda ni uspela, vzroki za to pa doslej niso znani. Vsekakor pa tudi ta korak slovenskega vodstva kaže, da se je v tem kolebanju med strahom in upom zaradi nadaljnje usode nekaj slovenskih zastopnikov predajalo neutemeljenim iluzijam.

Nacisti so že prve dni s propagando in nasiljem popolnoma ohromili svoje nasprotnike. V malem se je ponovila taktika ustrahovanja tudi v slovenskem delu Koroške. Bistven del aktivnosti v prvem obdobju so slovenski zastopniki posvetili intervencijam v korist zaprtih in pregnanih Slovencev, zlasti iz vrst duhovništva. V marčnih in aprilskih dnevih so se oglašale slovenske delegacije pri škofu, pri koroškem varnostnem direktorju, pri gestapu, na uradu deželne vlade. Ne le slovenski politični vrh je postavil v ospredje lajšanje usode prizadetih, tudi s krajevne ravni so prihajale na naslov novih oblastnikov pismene in ustne prošnje. Njihov učinek pa je bil skromen. Delegacije, ki so intervenirale za pregnane slovenske duhovnike, so od svojih nacističnih sogovornikov čule, da bodo rezultati glasovanja odločali o njihovi vrnitvi v domači kraj. Tako so torej nacisti očitno izrabili pregnance in zapornike kot talce in z njihovo pomočjo skušali izsiliti ugoden izid glasovanja.⁶⁸

⁶⁵ Glej op. 48.

⁶⁶ Koroški Slovenec 31. 3. 1938 in 6. 4. 1938.

⁶⁷ Mestni arhiv Ljubljane, zapuščina Josipa Vilfana, fasc. 8, fol. 696.

⁶⁸ Mestni arhiv Ljubljane, zapuščina Josipa Vilfana, fasc. 10, fol. 703.

Tako je prišel 10. april. Glasovanje pa je bilo vsaj za nekatere mučna dolžnost, zlasti v primeru, če so imeli v družini, sorodstvu, med znanci in prijatelji žrtve prvih nacističnih ukrepov. Ne glede na to je bil rezultat glasovanja predvidljiv. Misliti na kaj drugega kot na ogromno večino za »ponovno združitev« nemškega naroda je bilo popolnoma nerealistično. Zato je bil tudi pritisk na narodne in politične manjšine toliko večji. Opazen odmik bi zlasti narodne manjšine hitro ožigosal kot iredentistične in jih tako še bolj izpostavil pritiskom in zasledovanju.

V slovenskem in narodnostno mešanem delu Koroške rezultat ni bil dosti drugačen kot v ostali Avstriji. Tudi tam je več kot 99 % glasovalo z »Ja«. Protestni glasovi so bili osamljene izjeme. Med slovenskimi občinami najdemo dvajset takih, ki so dosegle odličje za stoodstotni »Ja«. Le nekaj je bilo občin, ki so imele relativno opazno število protestnih glasov. Med njimi prednjači občina Bistrica pri Pliberku, nekoliko zaostajata Bela in Borovlje. Vsaj pri prvih dveh je bila verjetno slovenska narodna zavednost odločilni motiv. Na splošno pa je bila večina odklonilnih glasov na južnem Koroškem iz vrst komunistov in verske sekte adventistov.

Maier-Kaibitsch, ki je stremel za tem, da na zunaj ostane ohranjena podoba o koroški enotnosti, starem mitu nemškega nacionalizma, je mogel biti zadovoljen, oddahnili pa so si tudi slovenski voditelji, ker med južnokoroškim prebivalstvom ni prišlo do politične diferenciacije, ki bi lahko bila povod za takojšnjo likvidacijo vsega organiziranega slovenskega delovanja.

Po ljudskem glasovanju so pričeli nacisti načrtno izgrajevati koordinirano in institucionalizirano mrežo protislovenskih organov. Koroška rešitev, da je bil z Maier-Kaibitschem en človek na čelu vseh organov, ki so imeli opravka z manjšino, je bila postavljena vsem drugim v Avstriji za zgled.⁶⁹

Koroško nacistično vodstvo je navezalo na tradicionalna načela domače raznarodovalne politike. »Problem slovenske manjšine na Koroškem je ena od največjih kulturnopolitičnih nalog, ki jih bomo v naslednjih desetletjih morali rešiti,« je maja 1938 poudaril koroški gauleiter Kutschera v pismu komisarju rajha Bürcklu na Dunaj,⁷⁰ ker se je bal, da bi berlinski uradi dali slovenskim predstavnikom kake večje koncesije. »Bojimo se, da bo nam neznani berlinski urad na podlagi volilnih rezultatov Slovincem dal take obljube, ki bi že vnaprej izključile ukrepe, ki jih načrtujemo na tem področju. Gotovo ni potrebno, da vam zagotovim, da pri tem ne mislimo na silo, ampak da vidimo ključ k temu vprašanju v tem, da bo slovenska manjšina v kar največji meri deležna blagoslova nemške kulture,« je razvil svoj ponemčevalni načrt. Koroški nacisti niso hoteli imeti zvezanih rok in so zase zahtevali pravico samostojnega postopanja z manjšino. »Prosim vas, da informirate vse berlinske urade, ki bi prišli v poštev, naj ne sklepajo z nacionalnimi Slovenci nobenih dogovorov, ne da bi se posvetovali z edino merodajnimi mesti, to je v tem primeru z vodstvom koroške nacistične stranke. Kajti rešitev tega vprašanja bo dobra, to je nemška, samo tedaj, če bodo vsi uradi delali po enotnih vidikih,« je Kutschera rotil Dunaj, posredno pa tudi Berlin. Skrbi koroških nacistov pa niso bile utemeljene.

Slovenci so koordinirani pritisk spočetka čutili zlasti v otroških vrtcih in osnovnih šolah, na tistem področju torej, kjer se je na Koroškem od nekdanj najbolj odražal raznarodovalni pritisk.

Koroški Heimatbund je v začetku leta 1938 izpostavil narodno politično vlogo utrakvistične šole, ko je zapisal, da »je razvila velik del tistih sil, ki so v odločilni uri po propadu Avstrije preprečile raztrganje Koroške.«⁷¹ Po naci-

⁶⁹ Haas Stuhlpfarrer, Österreich und seine Slowenen, str. 78.

⁷⁰ AVA, Bürckel, 2770, fol. 142.

⁷¹ Abwehr und Verständigung (Klagenfurt 1938), str. 6.

stičnem prevzemu oblasti je koroški deželni šolski referent Ernst Dlaska izpostavil zasluge koroških učiteljev za ilegalno nacionalsocialistično stranko in tako posredno pohvalil utrakvistično šolo po letu 1920. »Vsakega šestega učitelja so poklicali separatisti (tako je imenoval režim stanovske Avstrije, op. T. D.) na odgovornost kot nacionalsocialista, vsakega dvanajstega pa so zaradi nacionalsocialističnega delovanja odpustili,« je poudaril v orisu položaja šolstva na Koroškem.⁷² Posebej je izpostavil vlogo učiteljstva in šole v narodnostnem boju med leti 1920 in 1938. »Učitelji so se uspešno borili za duše Nemcem prijaznih ‚Windische‘ . . . To pomlad je koroško učiteljstvo velikemu rajhu moglo dati vzorno skupno šolo in duhovne pogoje za jezikovno enotnost Koroške,« je ugotovil.⁷³

Ob začetku nacistične dobe je postalo jasno, da so šteti dnevi utrakvistične šole. Dlaska jo je imel za v glavnem duhovno že premagano etapo šolske ureditve v slovenskem delu dežele, ki bi jo lahko z uresničitvijo nemške vzgoje v otroških vrtcih tudi dejansko zaključili. Že 5. maja 1938 je predložil načrt goste krajevne mreže otroških vrtcev. »V otroke je treba dovolj zgodaj in močno vsaditi kal nemškega narodnega blaga, da bi jih mešana kultura ne od-tujila njihovi narodnosti,« je pojasnjeval svoje miselno izhodišče.⁷⁴ Nekaj mesecev pozneje pa je še bolj jasno izpovedal, kaj je koroške naciste vodilo pri pospešenem ponemčevalnem delovanju. Šlo jim je »za končno rešitev velike naloge: za odstranitev edinega ranljivega mesta Koroške.«⁷⁵

Tako so torej koroški nacisti zgodaj prišli do prepričanja, da Velika Nemčija ne potrebuje več šolskega tipa, ki bi upošteval slovenščino. In res so ob začetku šolskega leta 1938/39 de facto ukiniли utrakvistično šolo. De iure je sicer obstojala še naprej, tudi nekaj slovenščine se je ponekod še ohranilo pri začetnem pouku, povsod pa, kjer je bilo le količkaj mogoče, je bila slovenščina izrinjena iz šol že z začetkom prvega šolskega leta pod nacizmom.⁷⁶

Ko je zadnje dni leta 1938 Slovenska prosvetna zveza imela svoj občni zbor, je Tischler ostro obračunal s prvimi meseci nacistične raznarodovalne politike. Dejal je: »Pravice, ki smo jih imeli samo na papirju, so tudi danes na papirju, samo da je izginilo še marsikaj, kar smo doslej imeli: izginilo je 67 dvojezičnih šol, v katere je po uradni statistiki pohajalo v šolskem letu 1936/37 10.253 slovenskih otrok, izginil je slovenski abecednik, prepovedana je celo latinica, cela vrsta slovenščine zmožnih učiteljev je prestavljenih v nemške kraje. Da bi se germanizacija še pospešila, naj pomagajo otroški vrtci, katerih ponemčevalna naloga se po listih javno priznava.«⁷⁷ Nacistična oblast je na odločno držo odgovorila z novim bolečim ukrepom, Tischlerja je poklicno premestila v Vorarlberg.

Po pomenu za narodno življenje takoj za otroškimi vrtci in šolstvom ranžirajo slovenske organizacije. Najpomembnejša med njimi je bila Slovenska prosvetna zveza z gosto mrežo krajevnih kulturnih društev. Zato je načelna izjava novih oblastnikov, da lahko slovenske organizacije še naprej delujejo, pomirjujoče vplivala na vse narodno zavedne Slovence. Na dnevnem redu pa je bila formalnopravna ureditev položaja slovenskih društev. Vrhovni uradnik, ki je bil odgovoren za nacifikacijo vsega društvenega življenja na avstrijskem ozemlju, tako imenovani komisar za mirovanje, je reševal vprašanja slovenskih društev v tesnem sodelovanju s koroškimi oblastmi. O nadaljnji usodi vsega slovenskega organiziranega delovanja je imel zadnjo besedo Maier-Kaibitsch. Vse do avgusta leta 1939 je trajalo, da je padla formalna odločitev. Formalno so dobila slovenska kulturna društva poseben pravni položaj. Medtem ko je za vse

⁷² AVA, Bürckel, 2474, fol. 131 v.

⁷³ AVA, Bürckel, 2474, fol. 131 sl.

⁷⁴ AVA, Bürckel, 2474, fol. 151 sl.

⁷⁵ Haas Stuhlpfarrer, Österreich und seine Slowenen, str. 80.

⁷⁶ N. o. m.

⁷⁷ Koroški Slovenec 4. 1. 1939.

nemanjšinske organizacije in društva veljal predpis, da mora dati ob imenovanju njihovih predsednikov in odbornikov svoj pristanek pooblaščenim predstavnikom nacionalsocialistične stranke, slovenskim društvom tega pogoja ni bilo treba izpolnjevati.

Na slovenskem in narodno mešanem ozemlju so kot edine organizacije, ki niso bile pod popolno direktivo nacistične stranke, začasno ostala slovenska kulturna društva, ki sta jih povezovala strešna organizacija Slovenska prosvetna zveza in tednik »Koroški Slovenec«. Slovensko delovanje pa se je odvijalo pod dvojnimi drobnogledom: svojo mrežo je imela tajna državna policija, paralelno k njej pa je vzdrževala svojo zaupniško mrežo tudi tradicionalna osrednja protislovenska organizacija Kärntner Heimatbund. Obe strukturi sta nadzirali in omejevali zlasti dejanske in potencialne voditelje koroških Slovencev. Slovenska društva so morala vključiti v svoja pravila arijski paragraf in načelo vodje (Führerprinzip). Krajevna društva so morala poenotiti tudi imena v »Slovensko kulturno društvo«. ⁷⁸ Vsa slovenska kulturna društva, ki so pred marcem 1938 obstajala, pa tega trenutka niso več doživela. Najprej so bile iz koroškega društvenega katastra izločene vse tiste slovenske organizacije, ki že dolga leta niso več delovale. Vendar so leta 1938 izrekle nacistične oblasti tudi že prve prepovedi delujočih slovenskih društev. ⁷⁹

Edina gospodarska organizacija koroških Slovencev je bila Zveza koroških zadrug s svojimi članicami. Ob koncu prve avstrijske republike je bilo več krajevnih denarnih zavodov in zadrug v hudih finančnih težavah. Marčne politične spremembe jih niso odpravile, pravzaprav so starim dodale le še nove. Konec avstrijske samostojnosti je postavil na dnevni red gospodarske politike tudi vprašanje reorganizacije združništva, s tem pa tudi vprašanje nadaljnjega obstoja in samostojnosti osrednje slovenske gospodarske ustanove. Njena samostojnost je bila že pred letom 1938 trn v peti protislovenskih krogov. Zato ni čudno, da so bile nekatere hranilnice in posojilnice ter zadruge že prve dni pod nacizmom tarča napadov domačih nacistov. ⁸⁰ Hujše posledice je zaenkrat preprečila edinole izjava novih oblastnikov, da je delovanje slovenskih organizacij tudi v prihodnje zajamčeno. 22. julija so se zastopniki združne zveze pogajali z odposlancem vrhovne zveze, ki je »poročal, da se pripravlja vključitev avstrijskega združništva v nemško, ki razločuje revizijske, denarne in blagovne zveze zadrug«. Monsignor Valentin Podgorc, starosta slovenskega združništva na Koroškem, in Franc Petek sta odločno zagovarjala nadaljnjo samostojnost osrednje slovenske združne ustanove. ⁸¹ Vprašanje samostojnosti je ostalo do nadaljnjega odprto, ⁸² zveza pa je delovala v oteženih pogojih do napada Hitlerjeve Nemčije na Jugoslavijo. Vsekakor pa je gospodarski razmah leta 1938 in 1939 šel mimo slovenskih denarnih in blagovnih ustanov.

Slovinci so bili v gospodarskih načrtih novih oblastnikov objekt, upoštevali so jih, kolikor so gospodarsko razvojno politiko postavili v službo raznarodovanja. Jezikovno mešanost dežele so poleg obmejne lege imeli za »svinčeno utež za koroško gospodarstvo«. ⁸³ Da govori del koroškega prebivalstva »win-

⁷⁸ KLA (Kärntner Landesarchiv), fasc. 1040 F-1/10, fol. 9–10.

⁷⁹ V poročilu, ki ga je 5. avgusta 1938 poslala boroveljska žandarmerijska postaja okrajnemu glavarstvu v Celovec, se kaže, kakšen vpliv so ponekod imeli krajevni funkcionarji nacistične stranke, ko je šlo za prepoved slovenskih društev: »Slovenska čitalnica je bila skupaj s slovenskim amaterskim odrom Borovlje prireditelj slovenskih gledaliških predstav 'iger' na Traiti, občina Spodnje Borovlje; te prireditve so pri domovini zvestem prebivalstvu občin Borovlje in Spodnje Borovlje vedno zbujaše jezo. Politični vodja NSDAP v Spodnjih Borovljah . . . je izjavil, da se je v primeru nadaljnjega obstoja tega društva in njegovih prireditev treba bati iredentističnih dejanj znotraj društva, zato dejavnost v skladu s pravili ni zagotovljena. Po (njegovih) izjavi je okrožno vodstvo NSDAP na pristojnem mestu že vložilo prošnjo za razpustitev slovenske čitalnice v Glinjah.« (AVA, Bürckel, Stillhaltekommissar für Vereine, Organisationen und Verbände, 35 E 2).

⁸⁰ Mirt Zwitter, 30-letnica samostojnega združnega središča za Slovensko Koroško. V: Koledar Slovenske Koroške 1952 (V Celovcu 1952), str. 126.

⁸¹ Arhiv Zveze slovenskih zadrug, Zapisnik sej načelstva in nadzorstva od leta 1921 do 1938, str. 186 sl.

⁸² Mirt Zwitter, 30-letnica samostojnega združnega središča za Slovensko Koroško, str. 126.

⁸³ AVA, Bürckel, 4510/6, fol. 108–122.

disch«, so imeli za negativno okoliščino »zaradi slabega znanja nemščine in zato, ker s svojo materinščino ne pripadajo nobenemu kulturnemu narodu«. Deželni gospodarski svetovalec Winkler se je ogrel za tak razvojni načrt, ki bi »kulturno zaostalost, ki se posebno močno kaže v gospodarskem življenju«, premagal. Slovenska mladina naj bi bila »deležna intenzivne kmetijske šolske izobrazbe«, kar bi »ljudstvo po eni strani približalo nemškemu kulturnemu krogu, po drugi strani pa kmetijstvo polagoma dvignilo na neobhodno potrebno raven.« Razvoja industrijskega sektorja ni zagovarjal. »Kljub surovinam in energetskim virom pa Koroška ne bo postala izrazito industrijska dežela, ker leži ob meji. Zato in iz narodnopolitičnih preudarkov je zelo potrebno okrečiti obrt in trgovino,« je poudaril. V tem sklopu je največji pomen dajal pospešenemu razvoju turizma, sektorju, ki »na Koroškem zbuja največ skrbi, pa tudi upanja«. Tudi v tem primeru je upošteval narodnopolitični položaj dežele: »Okrepljen turizem nam mora tudi pomagati, da jezikovno mešano območje vedno bolj prepredemo z nemško obrtjo, trgovino in turistično obrtjo in s tem okrepimo nemštvo, kajti iz izkušenj vemo, da kmet — in slovensko področje je skoraj izključno kmetijsko — največ prispeva k ohranitvi jezika in bistva tujega naroda.« Zagovarjal je torej tak razvojni koncept za Koroško, ki bi s pospešenim preslojevanjem prispeval k ponemčenju slovenskega dela dežele.⁸⁴

Med družbenimi organizacijami je za koroške Slovence bila posebej važna katoliška cerkev. Njen politični vpliv pa na Koroškem pred in po letu 1938 zdaleč ni bil tako močan kot v nekaterih drugih predelih Avstrije. Na zunaj to kažejo že volilni rezultati. Krščanskosocialna stranka je dobivala na Koroškem samo četrtno vseh glasov. Cerkevna hierarhija se je tega razmeroma šibkega družbenega položaja zavedala in je v strahu pred množično apostezijo nemškonacionalističnim in liberalnim skupinam popuščala. S to šibkostjo je opravičevala tudi koncesije v korist nacističnemu gibanju.⁸⁵

Druga šibka točka koroške katoliške cerkve je bil škof Adam Hefter, ki je bil pristaša vsenemškega narodnega programa. Oboje je že razvijajoča se nacistična stranka na Koroškem spretno izrabljala s tem, da se je sklicevala na avtoriteto najvišjega predstavnika katoliške cerkve na Koroškem, ki ga je imenovala »nemškega duhovnika«⁸⁶ ali celo »škofa gibanja«.⁸⁷ Tako so nacisti do neke mere nevtralizirali svojega ideološkega in potencialnega političnega nasprotnika. Avtorji nacistične spomenice o Koroški so leta 1938 sami ugotovili, da »nasplošno Korošec o verskih zadevah misli zelo svobodno in velikodušno«.⁸⁸

V tem okviru moramo ocenjevati tudi odnos celovškega škofijstva do Slovencev. Ni pa mogoče neizpodbitno trditi, da bi bil odnos najvišjega vodstva katoliške cerkve na Koroškem do Slovencev pristranski. Gibal se je v splošnih okvirih, le da so nacistične oblasti med slovensko duhovščino našle več odkritih nasprotnikov. Na preganjanje slovenske duhovščine pa je imela odločilen vpliv tudi protislovenska usmerjenost domačih nacistov — bodisi na deželni bodisi na občinski ravni. Že v prvih tednih so nemškonacionalni krogi sprožili val zahtev po večjem upoštevanju nemškega jezika v cerkvi. Ker se cerkev v prvih tednih ni upirala, je med Slovenci izgubila nekaj ugleda. To je moralo priznati celo celovško škofijstvo.⁸⁹

Sredi julija, ko je potekal zadnji krog pogajanj med avstrijskimi škofi in nacističnimi oblastniki, je bilo stališče krškega ordinariata do zahtev, ki jih je izrekel gestapo, že dosti bolj dosledno kot pred desetoaprilskim glasovanjem.⁹⁰

⁸⁴ N. o. m.

⁸⁵ Jakob Obersteiner, Die Bischöfe von Gurk 1824—1979 (Klagenfurt 1980), str. 190.

⁸⁶ Monika Burz, Die katholische Kirche in Kärnten und ihr Verhältnis zum Nationalsozialismus (Klagenfurt 1985, dipl. delo), str. 39.

⁸⁷ N. o. m., str. 42.

⁸⁸ Kärnten im Großdeutschen Raum, str. 11.

⁸⁹ OA, Einreichungs- und Expeditionsprotokoll, Jahr 1938, Zl. 1688.

⁹⁰ N. o. m.

V tem času imamo na škofijstvu očitno opravka z dvema različnima pri-stopoma. Medtem ko se je škof še naprej trudil za ugoden zaključek pogajanj med katoliško cerkvijo in nacističnimi oblastmi,⁹¹ je njegov generalni vikar Rohrachar očitno zastopal manj popustljivo stališče.

Tekom leta 1938 so se razbohotile najrazličnejše oblike pritiska na koroške Slovence. Glavni udarci protimanjšinske politike so zadeli področje vzgoje in izobraževanja, spremljale so jih pa najrazličnejše represalije v vseh področjih družbenega življenja. Če so imeli slovenski funkcionarji kdaj iluzije, so se jim že prve tedne po glasovanju razblinile tekom poletja, predvsem pa jeseni istega leta, ko je slovenska manjšina doživljala udarec za udarcem. Konec avgusta je v Škocijanu umrl tudi prvi slovenski mučenik nacističnega režima, župnik Vinko Poljanec, ki ga je telesno in duševno mučenje v preiskovalnem zaporu popolnoma zlomilo. Septembra je gestapo prepovedal bivšemu slovenskemu deželnozborskemu odborniku Janezu Starcu bivanje na Koroškem.⁹² Krajevni nacistični veljaki so storili vse, da bi otežkočali slovenske kulturne prireditve. Tudi s silo so preprečevali izobraževalne prireditve slovenskih društev. Iz krajev južne Koroške so prihajala poročila o odstranjevanju dvojezičnih napisov z javnih poslopij. Tudi od številnih obrtnikov so krajevni nacistični veljaki zahtevali, da snamejo slovenske napise. Joško Tischler je naštel konec leta tudi druge oblike očitne diskriminacije koroških Slovencev: »Tudi v tem kritičnem času so koroški Slovenci v polni meri izpolnjevali svoje obveznosti do države . . . To izpolnjevanje vseh dolžnosti bi pač zaslužilo, da se prijavljena zborovanja ne bi razpuščala po vaških mogočnejših, da se dovoljeni gospodinjski tečaji ne bi preprečevali, da se pri slovenskih prireditvah ne bi zahtevala uporaba državnega jezika, da se ne bi ovirale naše kulturne prireditve, da se ne bi razpuščala naša kulturna društva, da se slovenskemu zdravniku ne bi onemogočala nase-litev v slovenskem ozemlju, da se ne bi grozilo slovenskemu nastavljenecu z od-pustom iz javne službe ali celo od dela na cesti, če še nadalje sodeluje v slo-venskem kulturnem društvu, in da se ne bi slovenskim gospodarjem odtegovala državna pomoč za njihove otroke. To so dejstva, ki jih ne moremo in tudi ne smemo prezreti . . .«⁹³ Vzdušje med slovenskim prebivalstvom je kolebalo med popuščanjem ponemčevalnemu vplivu, kar lahko razberemo iz številnih bodril-nih pozivov k narodni zvestobi, ki jih je objavljaj »Koroški Slovenec«, ter no-vimi znaki prebujanja slovenske narodne zavesti, ki so bili povezani tudi z večjo pripravljenostjo kljubovati raznarodovalni politiki. »Kljub velikemu razbur-jenju v naših vrstah držijo ljudje železno disciplino in zdi se mi, da so današnje razmere za nas koroške Slovence prav dobra šola,« je pisal Joško Tischler jeseni leta 1938 Josipu Vilfanu. Naštel mu je pa tudi značaj in posledice zaostrenega položaja: »Razni pritiski v vojašnicah, pri delu na cesti in drugod, da ljudje ne smejo govoriti slovensko, vidno utrjujejo nacionalni ponos in sedaj šele ne-zavedni elementi začenjajo zavestno slovensko govoriti. Kjer se ljudstvo ni ustrašilo osebnega pritiska, tam tudi kulturne organizacije dobro stojijo; v par vaseh se je res posrečilo, da so društveno vodstvo prestrašili. Na okrožnih se-stankih smo zadnje tedne pregledali situacijo po vsej deželi, vtisi so povoljni, čeprav se vrše seve vsak najmanjši sestanek ob ‚asistenci‘.«⁹⁴

Posebno pozornost zasluži odnos slovenskega vodstva do nacionalsocialističnega gibanja. Kot vir moremo uporabiti pisanje »Koroškega Slovenca«, ven-dar s primernim pridržkom, ker je list izhajal v pogojih stroge cenzure. Bistvena značilnost obdobja po 11. marcu 1938 je, da je slovensko vodstvo skušalo adap-tirati nekatere sestavne dele nacistične ideologije, predvsem tiste, ki so se na-našali na nacionalsocialistični narodni program, kot argumente v prizadevanju

⁹¹ Jakob Obersteiner, *Die Bischöfe von Gurk*, str. 188.

⁹² Mestni arhiv Ljubljane, zapuščina Josipa Vilfana, fasc. 10, fol. 704.

⁹³ *Koroški Slovenec* 11. 1. 1939.

⁹⁴ Mestni arhiv Ljubljane, zapuščina Josipa Vilfana, fasc. 10, fol. 701.

za ohranjanje lastne narodne identitete in proti tradicionalnemu koroškemu raznarodovalnemu programu. Hitlerjeve izjave k narodnemu vprašanju so marsikdaj stopile na mesto določil senžermenske pogodbe o manjšinski zaščiti, ki so s koncem Avstrije zgubila svojo veljavo. »Nimamo sicer v rokah nobenega zakona, ki bi nam v novi državi zagotavljal pravico narodne samobitnosti... Na drugi strani imamo več od papirnatih zakonov. Führer sam v svoji knjigi govori o narodnostnem vprašanju in ugotavlja, da narodna pripadnost ni posledica posameznikove volje, marveč posledica rojstva, krvi in miselnosti. Če človek svoj občevalni jezik tudi spremeni, po krvi in mišljenju ostane Nемеc — pri nas Slovenec. To stališče moža, ki odloča o vsem v državi, je za nas močnejše nego vsaka postava,« je izjavil Joško Tischler na slovenski manifestaciji sredi leta 1938.⁹⁵ Iz teh besed moremo razbrati željo, da bi načelo rasistične politike, ki je odklanjalo raznarodovalno politiko, zaživel tudi na Koroškem.

Podobno je zapisal uvodničar »Koroškega Slovence«: »Naša državljanska dolžnost je, da se učimo v šoli državnega nemškega naroda. Biti moramo dobri učenci visoke šole nemškega narodnega socializma... Bodimo narodno-zavedni Slovenci! Še mi moramo doprinesiti svoje, da se med nami oživetvori novo narodnostno naziranje, ki zavrača vsako raznarodovanje. Vedeti moramo, kako globoko korenini narodnost v nas. Saj življenje pri nas v polni meri dokazuje resničnost narodnosocialističnega narodnostnega naziranja.«⁹⁶ Na drugem mestu pa je skušal napeljati vodo na mlin slovenskega narodnega gibanja, ko je poudaril, da »narodni socializem s svojimi novimi načeli o narodu in narodnosti odločno in brezpogojno odklanja subjektivni narodnostni kriterij priznanj in izjav. Po novem nazoru narodnost ni obleka, ki se poljubno menjava. Kri in govorica sta z novo državo našli veličastno potrdilo najizrazitejših narodnostnih znakov pri nemškem narodu. Dvojna tozadevna morala pa bi nikakor ne bila združljiva s častjo in ugledom nemškega naroda v državi in izven države.«⁹⁷

Nasploh so izbrale slovenske organizacije poseben način analize slovenskega narodnega položaja pod nacističnim režimom. Njihovi voditelji so razločevali med realnim nacionalsocializmom, kakršen se je izražal v vsakodnevni politični praksi v deželi, in njegovimi domnevnimi načeli. S tem pristopom so dokazovale, da realni nacionalsocializem na Koroškem krši resnične nacistične ideje. »Na Koroškem dejstva ne odgovarjajo narodno-socialističnim načelom! To dokazujejo naše šole in dokazujejo otroški vrtci... Na to nedoslednost opozarjamo čuvarje narodno-socialistične ideologije! Neiskreni državljani bi bili, če bi molče dovoljevali, da se v našem delu dežele krši narodnostno načelo narodnega socializma in javno krši precizna narodno-politična smernica Führerja in kanclerja. Ni naš interes, da bi iz nevrščnosti našega položaja kovali kapital drugi, morda izvendržavni krogi. Naša lojalnost Führerju, državi in narodno-socialistični stranki nam ukazuje, da tudi tem potom nujno terjamo odpomoč,« je zapisal »Koroški Slovenec« ob prvem krutem posegu v jezikovno podobo dežele, ko so poleti leta 1938 po slovenskih vaseh nacisti odpirali otroške vrtce, kjer je bila slovenščina prepovedana.⁹⁸

Ne glede na to, da bi strogo upoštevanje rasističnih blodenj nacistične ideologije mogoče koroške Slovence izpostavilo še hujši nevarnosti — celo njihovu fizičnemu uničenju, — je slovensko vodstvo prišlo s tako interpretacijo nacistične miselnosti in konflikt z domačo protislovensko tradicijo, katere prvi varuh je tudi pod nacizmom bil Maier-Kaibitsch. Razen tega so koroški nacisti

⁹⁵ Koroški Slovenec 6. 7. 1938.

⁹⁶ Koroški Slovenec 8. 6. 1938.

⁹⁷ Koroški Slovenec 20. 7. 1938. — Slovensko vodstvo je tudi pravice do stikov z matičnim narodom skušalo ohraniti s sklicevanjem na nacistični narodni program: »Nemški narodni socializem postaja nazor vseh Nemcev v Nemčiji in izven nje... Zakaj bi mi ne naglašali in doživljali osrečujočega občutka ene, kulturne družine Slovencev, Hrvatov in Srbov? Lojalni državljani Velike Nemčije... se hočemo dobro zavedati, da smo duhovno in kulturno člen velike družine južnoslovenskih ljudstev in vejica na deblu materne naroda.« (Koroški Slovenec 16. 11. 1938).

⁹⁸ Koroški Slovenec 7. 9. 1938.

tudi za svojo raznarodovalno politiko našli dovolj argumentov v rasnem biologizmu. »Po krvi sta oba naroda danes pač že nerazdružljivo enotna. Tako so se Slovenci včasih in še danes biološko z mešanjem krvi, duhovno s prevzemom nemških navad in običajev ter končno jezika sčasoma prostovoljno in neopazno izenačili z Nemci,« je zapisano v spomenici, ki je nastala na Koroškem kmalu po nacističnem prevzemu oblasti.⁹⁹ Tako se je izteklo v pesek tudi dvomljivo prizadevanje slovenskega vodstva za avtentično interpretacijo rasističnih prvin nacizma.

Še beseda o odnosu koroških Slovencev do antisemitizma. Čeprav je slovenska klerikalno-konservativna usmerjenost že pred nacističnim obdobjem vsebovala tudi dobršno mero antisemitizma, v političnem življenju koroških Slovencev nikoli ni dosegel one stopnje, ki jo je imel pri nemškonacionalnih organizacijah na Koroškem. Te so že od časa monarhije in dosledno tudi v obdobju prve republike imele v svojih društvenih pravilih določilo, da Židje ne morejo biti njihovi člani. Pri slovenskih organizacijah »arijskega paragrafa« ne najdemo, vse dokler jim ga ne predpiše nacistična oblast.¹⁰⁰ Nacizem pri Slovencih na Koroškem ni sprožil novega vala sovraštva do Židov, prej bi lahko rekli, da se je po marcu 1938 ublažilo. Kljub temu bi zaman iskali mest, ki izražajo solidarnost z zasledovanimi Židi.

Čeprav so slovenski predstavniki kazali svojo naklonjenost do nekaterih prvin nacistične ideologije, so na več mestih jasno izpovedali svojo distanco do nacističnega gibanja.

Svoje načelno stališče je osrednja slovenska organizacija tolmačila v prvih mesecih pod novim političnim režimom v vseh včlanjenih društvi, na večjih manifestacijah in seveda v slovenskem tedniku. »Poudarjeno narodni pokret nove države spremljamo koroški Slovenci s simpatijami in ga bomo po svojih močeh podprli, a s pridržkom, da bosta med našim slovenskim ljudstvom varovani slovenska narodna čast in gospodarska blaginja,« je dejal tajnik SPZ Vinko Zwitter na Brnci.¹⁰¹ Še bolj jasno se je izrazil na občnem zboru globaškega kulturnega društva. »Lojalno hočemo vršiti našo državljansko dolžnost in hočemo sodelovati v vseh organizacijah narodnega socializma — izvzemši militantnih skupin SA in SS, ki so zbog svojega posebnega značaja pridržane nemškemu rojakom — a samo pod pogojem, da včlenitev v le-te organizacije nikakor ne pomeni izčlenitve iz slovenske narodne družine in da v ničemer ne ovira našega sodelovanja v slovenskih narodnih organizacijah.«¹⁰² »Koroški Slovenec« je izpovedal do nacizma osnovno rezervo, ko je objavil apel, tiskan z debelimi črkami: »Priatelj! Rojak! Narodni socializem je nemško gibanje. Korenine narodne-socialističnega pokreta so v večstoletni nemški zgodovini. Narodni socializem kakor fašizem nista nikako izvozno blago za druge narode. Kot Slovenci in državljani Velike Nemčije pa bodimo dobri učenci v šoli nemškega narodnega socializma in se učimo: Narodne zavednosti! Narodne discipline! Narodne vzajemnosti!«¹⁰³ Pozneje je še dodal neki Tone W.: »Ni narodni socializem utrip slovenskega srca, marveč je po vsem svojem bistvu, postanku in razvoju nemško gibanje.«¹⁰⁴

Tak odnos do vladujoče ideologije srečamo večkrat v sožitju s staro komponento takorekoč uradnega slovenskega mita lastne narodne identitete: kot naroda, ki je pripravljen na trpljenje, in trpečega naroda. »Močna je naša vera v rast mladega naroda, nepremagljiva v več kot tisočletnem trpljenju. Močna je tudi naša vera v sad trpljenja. Iz skupnega trpljenja raste skupnost,« je za-

⁹⁹ Kärnten im Großdeutschen Raum, str. 4 sl.

¹⁰⁰ Werner Drobesch, Die »politischen« Vereine und Verbände in Kärnten 1914–1938 (disertacija, Klagenfurt 1987), str. 113 sl.

¹⁰¹ Koroški Slovenec 11. 5. 1938.

¹⁰² Koroški Slovenec 29. 6. 1938.

¹⁰³ Koroški Slovenec 22. 6. 1938.

¹⁰⁴ Koroški Slovenec 11. 1. 1939.

pisal Tone W.¹⁰⁵ Iz povedanega sledi, da je bil po 11. marcu 1938 tisti del slovenskega prebivalstva, ki je sledil slovenskim narodnim organizacijam, zelo zadržan do nacističnega gibanja, čeprav mu lastna ideološka usmerjenost večinoma ni dajala veliko opore v boju proti nacističnemu svetovnemu nazoru. Glavno energijo so črpali iz slovenske narodne zavesti, ne toliko iz levega ali konservativno demokratičnega antifašizma.

Tudi vloge Slovenske prosvetne zveze, naslovljene na oblasti, so začele kazati izredno kritično držo do nacistične manjšinske politike, slični so postali številni članki v »Koroškem Slovencu«. Prav tako je katoliška cerkev sredi leta spremenila svoj odnos do nacistične države, kar je posredno krepilo tudi slovensko narodno skupnost. Tako se je med zavednimi Slovenci že leta 1938, zlasti odkar so čutili vsestransko poslabšanje na področju narodnih pravic, budila uporniška zavest.

Ob koncu prvega leta pod kljukastim križem se je že v jasnih obrisih napovedovala nadaljnja zaostritev pritiska na organizirano življenje manjšine in na zunanje znake njene prisotnosti. Spremljale so ga oblike gospodarskega pritiska, sledove pa je tudi že zapustil policijski aparat Velike Nemčije. V enem letu je popolnoma prodrla domača šola nemškega nacionalizma, ki je izkoriščala možnosti, ki jih je že v mirnem času nudil diktatorski sistem z rasistično ideologijo. Pritisk so omiljevali le še zunanjepolitični pomisleki.

Zusammenfassung

DIE KÄRNTNER SLOWENEN IM ERSTEN JAHR DER NATIONALSOZIALISTISCHEN HERRSCHAFT IN ÖSTERREICH

Teodor Domej

Die ethnischen und rassischen Minderheiten in Österreich wurden nach der nationalsozialistischen Machtergreifung das erste Opfer des ersten Opfers Hitlerscher Aggressionspolitik — wenn es erlaubt ist, die bekannte Formel über den Untergang des selbstständigen Österreich abzuwandeln.

Die Kärntner NSDAP und die Organisationen der slowenischen Volksgruppe waren seit jeher politische Gegner. Als am 5. Juli 1933 im Kärntner Landtag über das Erlöschen der Mandate der NSDAP abgestimmt wurde, stimmten beide slowenische Abgeordnete dem Antrag zu. Von der Zusammenarbeit mit dem Regime des österreichischen Ständestaates erhoffte sich die slowenische Führung, daß in Kärnten der Einfluß deutschnationaler Organisationen, die in zunehmendem Maße unter den Einfluß der illegalen NSDAP gerieten, zurückgedrängt werden würde. Obwohl diese Hoffnung nicht aufging, engagierten sich die slowenischen Organisationen in der Endphase des unabhängigen Österreich für die von Bundeskanzler Schuschnigg angekündigte Volksbefragung. Wegen dieser Umstände waren die slowenischen Organisationen und einige ihrer Repräsentanten von den ersten Stunden des nationalsozialistischen Regimes an großen Gefahren ausgesetzt, die nur aus außenpolitischen Erwägungen Hitlerdeutschlands gegenüber Jugoslawien gemildert wurden. Nach dem 11. März 1938 betrachteten es die slowenischen Organisationen als ihre primäre Aufgabe, den Weiterbestand der slowenischen Infrastruktur zu erwirken sowie das Los der persönlich Verfolgten zu lindern. Sie gaben den neuen Machthabern eine Loyalitätserklärung ab und verabschiedeten eine positive Stellungnahme zur Volksabstimmung des 10. April 1938. Weder in der Loyalitätserklärung noch in der Stellungnahme zur Volksabstimmung kann man jedoch eine Begeisterung über die neuen politischen Zustände feststellen.

Nach der Volksabstimmung, die im slowenischen und ethnisch gemischten Landesteil eine ähnliche Zustimmungsrate erbrachte wie im übrigen Kärnten, setzte in allen Bereichen des gesellschaftlichen Lebens allmählich die nazistische Entnationalisierungspolitik voll ein. Den neuen Machthabern ging es »um die endgültige Lösung einer großen Aufgabe: um die Beseitigung der einzig verwundbaren Stelle Kärntens«. Im Laufe des Jahres 1938 übernahm Landesrat Alois Maier — Kaibitsch, seit 1924

¹⁰⁵ N. o. m.

Hauptgeschäftsführer des Kärntner Heimatbundes, der zentralen minderheitenfeindlichen Organisation, die Leitung sämtlicher Stellen, die sich mit der slowenischen Minderheit zu befassen hatten.

Charakteristisch für die Anfangsphase der nazistischen Minderheitenpolitik in Kärnten war das Vorherrschen von Maßnahmen aus dem Bereich der strukturellen Gewalt. Über den slowenischen Landesteil wurde ein dichtes Netz von Kindergärten gelegt, deren erklärtes Ziel es war, die Eindeutschung der Kinder in die Wege zu leiten. Mit Beginn des Schuljahres 1938/39 erfolgte die de facto-Liquidierung des ultrakristischen Schulwesens. Darüber hinaus wurde den slowenischen kulturellen Organisationen die Tätigkeit erschwert. Auch die Wirtschaftspolitik wurde in den Dienst der Eindeutschung gestellt.

Den Druck auf die slowenische Volksgruppe vervollständigte der Terrorapparat des neuen Regimes. Bereits in den Tagen der Machtergreifung wurden mehrere Slowenen eingekerkert oder anderen Repressionen ausgesetzt. Während der Anfangsphase war davon vor allem der slowenische Klerus betroffen.

Bereits im Laufe der ersten Monate nach der nationalsozialistischen Machtergreifung wurde unter den Kärntner Slowenen Kritik an der offenen Entnationalisierungspolitik laut, die allmählich zum antinazistischen Widerstand führte.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel. (061) 332 611, int. 210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovino pisje. Ljubljana 1980, 44 strani. — 800 din

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Gradivo je izšlo kot separaten odtis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 4/1979.

2. Franc Šebjanič: Solnik in domoljub Adam Farkaš (1730—1786). Ljubljana 1982, 24 strani. — 600 din

Razprava o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja je izšla kot separaten publikacija — ponatis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 1-2/1981.

3. Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem. Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije, Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984. Ljubljana 1987, 134 strani. — 3600 din

Zbornik objavlja 15 razprav o denarstvu, bančništvu, zaslužkih, cenah in življenjskih stroških na Slovenskem od antike do obdobja po drugi svetovni vojni. Večina razprav je bila objavljenih v »Zgodovinskem časopisu« od številke 3/1984 do 4/1986; novo je v zborniku med drugim tudi slikovno gradivo.

4. Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku. Ljubljana 1987, 76 strani. — 4000 din

Razprava o srednjeveški zgodovini Bele krajine (politične, upravne, cerkvene razmere, plemstvo, gospostva, mesta, agrarna kolonizacija). Separaten publikacija — ponatis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 2 in 3/1987.

Na navedene cene veljajo običajni popusti za člane slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ter za študente.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332 611, int. 210

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejemajo osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Za leto 1988 znaša društvena članarina 1000 din, članarina z naročnino na »Zgodovinski časopis« pa 8000 din. Za študente je društvena članarina z naročnino polovična — 4000 din. Popust imajo tudi upokojenci, dolgoletni člani društva, za katere naročnina s članarino znaša 6000 din. Člani pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društev upravi »Zgodovinskega časopisa« poravnajo le naročnino v višini 7000 (upokojenci 5250 din), če so članarino za tekoče leto že vplačali pri matičnem društvu.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

- Zgodovinsko društvo Ljubljana, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12
- Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5
- Zgodovinsko društvo v Ptuju, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1
- Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)
- Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43
- Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III
- Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7
- Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot
- Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika
- Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 63210 Slovenske Konjice Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postf. 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija
- Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 69000 Murska Sobotna, Trubarjev drevored 4

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

ZAPISI

Marinka Dražumerič

GOSPODARSKO ŽIVLJENJE V BELI KRAJINI MED 1. SVETOVNO VOJNO

Rada bi predstavila gospodarsko življenje ljudi, ki so za časa 1. svetovne vojne živeli v zaledju, daleč od front in niso bili neposredno vpleteni v vojno viхро. Posredno pa so še kako občutili vso težo, ki jo je v življenje prineslo štiriletno vojskovanje. Poleg vojaških naborov so se vrstila zbiranja za potrebe Rdečega križa, ranjenec, beguncev; temu so sledile obvezne oddaje konj, živine, žita. V članku sem se omejila na čas od jeseni leta 1914 do začetka leta 1919; krajevno na župnijo Adlešiči in za primerjavo na mesto Črnomelj. Glavni vir sta mi bili kroniki župnije Adlešiči in župnije Črnomelj, za preverjanje nekaterih podatkov so služile Dolenjske novice.

Kroniko župnije Adlešiči je vsa leta svojega službovanja vestno pisal Ivan Šašel (1859—1944), zgodovinski pisec in zbiralec ljudskega blaga. Osnovno šolanje je končal v Mokronogu in Ljubljani, gimnazijo v Novem mestu, teologijo v Ljubljani. Kot kaplan je dve leti služboval na Otočcu, nato pa večino življenja župnikoval v Adlešičih. Kot upokojenec je pomagal na župniji v Šentlovrencu ob Temenici, kjer je tudi umrl. Bil je vnet zbiralec narodnih pesmi, pregovorov in rekov, vraž, pravljic, običajev, slovarskega gradiva in opazovalec živalskega in rastlinskega sveta. Predmete je zbiral za deželni muzej Rudolfinum v Ljubljani, največ dele belokranjske noše (avbe, peče, pasove, čutare, svatovske robce in otirače, pisanice); članke je objavljaj v Domoljubu, Slovencu, Bogoljubu, Mladini, Ameriškem Slovencu, Kočevskem Slovencu, Kmečki ženi, Etnologu, Carnioli in Lovcu. Gradivo iz duhovnega zaklada Belokranjcev je izdal v Bisernicah iz belokranjskega narodnega zaklada (I, 1906; II, 1909). Izdal je še Zgodovino Šempeterske fare pri Novem mestu (1886) in Zgodovino Adlešičke fare na Belokranjskem (1887). Pri pisanju in objavljanju je Šašel ostal izrazit opazovalec in ne raziskovalec. Vestno je zapisoval vse, kar je videl in slišal, a pri tem se ni dosti poglobljaj v gradivo. Tako je tudi v Kroniko župnije Adlešiči zapisoval pomembne dogodke iz cerkvenega in posvetnega življenja faranov, pa tudi gospodarsko življenje in opažanja o živalih, rastlinah in vremenu. Gradiva se je nabralo kar za šest zajetnih rokopisnih zvezkov, ki jih hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani.

Kronika župnije Črnomelj je po obsegu dosti bolj skromna, pogosto omejena na nasprotovanja med cerkvijo in meščani. Za razliko od adlešičke, ki je pisana v lepi tekoči slovenščini, je črnomaljska na začetku pisana v nemščini, kasneje sicer v slovenščini, a ta je marsikje okorna in slovnično nepravilna. Tako izdaja, da njeni pisci niso bili Slovenci, saj je bila župnija inkorporirana nemškemu viteškemu redu, duhovniki so prihajali, sodeč po priimkih, največ iz Češke. V letih 1911—1923, torej tudi med 1. svetovno vojno, je župnijo upravljaj p. Kazimir Kosobud.

Šašel je ob zapisovanju vojnih dogodkov ostal nepristranski, ni komentiral, še manj kritiziral odločitev vlade. V črnomaljski kroniki pa zasledimo marsikatero bodigo in ironično misel na račun vlade in vojske ter njihovih odlokov.

Zbiranje za potrebe vojske

Avstroogrška je stopila v vojno julija 1914. Po napovedih je bilo pričakovati, da se bo vojna kmalu končala, a se je vlekla in vlekla. Bitke so sicer potekale na frontah daleč od Bele krajine, toda ljudje so bili zaradi vojne kljub temu močno prizadeti. Propagandni stroj je napihoval premoč avstrijske vojske in poveličeval uspehe na bojiščih. Toda že v jeseni se je pričelo zbiranje raznih dobrin kot pomoč vojakom in ranjencem. Pri tem moramo ločiti prostovoljne prispevke in obvezno oddajo.

Prostovoljni prispevki

Prostovoljne prispevke so množično zbirali predvsem v prvem letu vojne. Na pobudo duhovnikov, društev in posameznikov so ljudje darovali presno in suho sadje za ranjence, zbirali denar za Rdeči križ in begunce, šolska mladina je zbirala robidovje za čaj, šivala podplate ipd.

Marsikdaj je bilo zagnano zbiranje deležno pikrih pripomb. Tako tudi zbiranje robidovja: »V novembru so se šele spomnili, da bi bilo dobro, če bi vojaki kakšen čaj dobili in naenkrat je bilo ukazano, naj šolski otroci brž nabirajo robidovje. Nabrali

so ga nekaj, pa če so vojaki za to hvaležni bili, da so jim staro listje poslali, se dvomi.¹

Ko se je bližala zima, so bile razmere na bojiščih, zlasti v Galiciji, vedno težje in »ker je slovenska intendantca menda mislila, da bo vojska samo kakih 14 dni za to so pozabili na zimsko spodnjo obleko še le, ko je začel mraz pritiskati, so začeli prositi volno in volneno obleko. Izobraževalno društvo, dekleta, so napelele precej stvari, pa je vendarle od vlade prišel opomin, da se premalo stori.«² V Adlešičih je bilo v nedeljo 24. januarja 1915 »vsled ukaza prečast. Knezoškofijstva darovanje ali ofer v ta namen, da se preskrbijo v vojni se nahajajoča krdela z gorkim zimskim perilom in z sredstvi proti mrazu.«³

»Ker so vojaki prezebali in so čevlje raztrgali, so se zmislili na neko dansko iznajdbo, da se lahko s papirjem pomagajo in za to je na šolska vodstva prišel ukaz naj otroci brž šivajo papirnate podplate, kateri se lahko uložijo v čevlje. Naredili so jih okoli 8000 (6 ali 8 časopisnih listov se sešije skupaj in se podplat izreže). Hoteli so imeti tudi papirnate deke (močno zmečkani časniki se položijo eden vrh drugega, da se vežejo 8 leg in vse skupaj sešije).«⁴

Prava euforija zbiranja hrane za vojaštvo je izbruhnila maja 1915, ko je Avstrija stopila v vojno z Italijo. Takrat so z južnega (srbskega) bojišča vozili skozi Belo krajino vlaki vojake proti Italiji. Ob tej priliki je »belokranjsko ljudstvo na več postajah, kakor v Gradacu in posebno v Črnomlju pogostovalo vojaštvo s kruhom, mesom, juho, jajci, rakijo in vinom. Pri tej priliki so se posebno odlikovale črnomaljske gospe in gospodične. Nabirali pa so za te vojake tudi po drugih župnijah in jim potem delili nabrane darove. Bili so tudi v Adlešičih in sosednjih vaseh trije fantje iz Gradaca, ki so nabirali darove za naše vojake med drugim tudi fižol, ki so jim ga potem kuhali, in suhe slive, pa tudi moko za kruh. Tudi iz Dragatuša, Vinice idr. so nosili na črnomaljski kolodvor darove potujočim vojakom. Neko dekletje je iz Podzemlja vozila na vozičku na kolodvor v Gradacu kruh, ki ga je nabrala za vojake po hišah. Na Krasincu pa sta neki dve dekletji nabrali in skuhalo krompirja in ga odnesli dva jerbasa v Gradac vojakom.«⁵

Sredi novembra 1915 je vlada zaukazala, »da mora vsak otrok v šoli enemu vojaku na fronti poslati božično darilo, en žepni robec, škatljico žveplenk in 3 šivanke, 3 knofeljce, par mebur nitij in 3 knofe, kje to hočejo dobiti nihče ne vpraša.«⁶

Oktobra 1916 se je znova »začelo nabiranje za razne fonde. Šola je nabrala s prodajanjem znakov 400 K, v cerkvi se je nabralo 50 K. Nabiranje brez konca in kraja.«⁷

Vsa leta vojne so Belokranjci zbirali prostovoljne prispevke za Rdeči križ. Na Vinici so v jeseni leta 1914 »ustanovili pomožni odbor za Rdeči križ, in za rodbine vpoklicanih rezervnikov. Nabrali smo okoli 450 kron denarja in dva zaboja domačega platna. Plaht je bilo darovanih okoli 160. Sadja se je od tu poslalo tri težke vozove.«⁸ V Adlešičih pa so od začetka vojne do 31. decembra 1914 nabrali za Rdeči križ 38,88 K.⁹

Vas	Šenica v mer- nikih	Soržica v mer- nikih	Suho sadje v mer- nikih	Platno v metrih	Otirače	Bune	K, h
Adlešiči	1 1/4	—	1/4	2 1/2	5	—	5,40
Gorenjci	—	1	—	2	—	—	2,64
Vrhovci	1/2	1/4	1	5 1/2	6	2	5,00
Sela	1 1/2	—	1/2	3 1/2	3	—	1,40
Purga	1	—	malo sliv	2	—	1	4,60
Dolenjci	2	—	—	—	3	—	5,30
Fučkovci	2	1/2	—	—	—	—	2,20
Skupaj	8 1/4	2 3/4	2	15 1/2	17	3	26,54

¹ Kronika župnije Črnomelj, dalje KČ, 1915. Kronika za leta med 1. svetovno vojno nima oštevilčenih strani, zapise enega leta označuje letnica, tej sledijo ponekod posamezni datumi.

² ibidem.

³ Kronika župnije Adlešiči, dalje KA, zv. IV, str. 233.

⁴ KČ 1915.

⁵ KA IV, 264—265.

⁶ KČ 18. 11. 1915.

⁷ KČ 8. 10. 1916.

⁸ Belokranjski vestnik. Vinica. Dolenjske novice, dalje DN, 2. 10. 1914.

⁹ KA IV, 213.

Septembra 1915 so po vaseh adlešičke občine nabirala dekleta darove za okrepčevalno postajo na kolodvoru v Postojni »za ranjene in bolne vojake, ki se vozijo iz južnega t. j. italijanskega bojišča.«¹⁰ Razpredelnica kaže, koliko so nabrale po posameznih vaseh.

V Črnomlju so za okrepčevalno postajo v Postojni nabrali »čez 300 K denarja, 530 kil pšenice, 200 kil sušja, 3 flaše žganja in 3 vina.«¹¹

Za Rdeči križ je bil namenjen tudi ves dohodek od igre, ki jo je 1915 uprizorilo Izobraževalno društvo v Črnomlju in sicer 96 K.¹² Za potrebe Rdečega križa je bil namenjen tudi izkupiček od prodaje »črnorumenih kokard, knofov s podobo cesarjevo in vljak s podobami obeh cesarjev.«¹³

Leta 1916 je bil organiziran teden Rdečega križa. V Črnomlju so ob tej priložnosti pripravili »cvetlični dan, prodajo domačih in umetnih cvetk in patriotičnih znakov po šolski mladini pod nadzorstvom učiteljstva. Nabirali so se tudi člani za Rdeči križ, raznašale nabiralne pole in prijave z dotičnimi vpisanimi doneski ter nabirali prosti prispevki v puščice.«¹⁴ V hotelu Lackner je bil koncert, ki ga je zaključil srečolov. Čisti dohodek 502,46 K je bil namenjen za potrebe Rdečega križa. Julija je »Marijina družba nabrala za Rudeči križ 23 K.«¹⁵ V občini Vinica so v tem tednu nabrali 900 K. »Odlikovala se je posebno preloška fara, kjer se je med dobrimi 600 dušami nabralo 214,12 K.«¹⁶ V občini Lokvica nad Metliko pa so v tednu Rdečega križa nabrali 800,92 K.¹⁷

Denarne prispevke za potrebe Rdečega križa so po »ukazu preč. kn. škof.«¹⁸ pobirali tudi v cerkvah. V Adlešičih so jih od 1914, tako kot v vsej semiški dekaniji, pobirali vsako zadnjo nedeljo v mesecu. Do 14. aprila 1916 se je v puščico nabralo 95 K; do konca leta pa je župnija darovala 153,20 K in posebej za »Rudeči križ bolgarski« še 20 K.¹⁹

Prispevke za Rdeči križ je daroval ob različnih priložnostih, predvsem patriotičnih, tudi Šašelj sam. Tako je 9. decembra 1916 poslal okrajnemu glavarstvu »zopet 50 K od veselja, da je naš novi cesar tako častno odlikoval naš slavni 17. polk s tem, da mu je dal za imejitelja svojega prvorojenca, torej cesarjeviča, in ker naša armada tako zmagoslavno prodira proti verolomni Romuniji. — 4. oktobra pa je bil poslal tudi 50 K v čast godu pok. svitl. cesarja. — Lani 2. decembra pa je poslal 68 K v proslavo 68. letnega nastopa vlade pok. svitl. cesarja. — 26. avgusta leta 1915 pa je poslal za Spominski list Rdečega križa tudi 50 K. Razun teh večjih zneskov pa je pošiljal večkrat še manjše zneske po 10—20 K, vsega skupaj čez 100 K.«²⁰

Bela krajina je za potrebe ranjencev in beguncev zbrala veliko. Že do srede decembra 1914 se je »skazala v vseh ozirih: v manifestacijah in v darovih... Iz Bele krajine je šlo v dobre (vojne) namene 2 vagona sadja (sliv, hrušk, breskev, jabolk) in da je ta politični okraj dal sadja menda toliko, kot vsi drugi na Kranjskem! Pa tudi v denarju je Bela krajina precej vrgla... No in posojila (vojnega) je podpisala po moji cenitvi blizu 1/2 milijona. Ali ni to lepo za naše siromašne razmere! Brez industrije, brez več. obrti in trgovine, sami kmetje! Ko bi na ta način proporcionalno dajali vsi kmetjski kraji (sloji) Avstrije, bi sami oni spravili milijardo skupaj.«²¹

Prostovoljni darovi so bili veliki tudi v kasnejših letih. V župniji Adlešiči so do 31. decembra 1916 zbrali 606,98 K:

	K, v
za ustanovo za vdove in sirote	25
za Rdeči križ	153,60
za bolgarski Rdeči križ	20
za božične darove	30
za Poljake	94,86
za goriške begunce	56,32
za invalide	59,66
za družine rezervistov	37
za zimsko obleko armadi	40
za 32 spominskih listov	64
za Rdeči križ v Postojni v gotovini	26,24

¹⁰ KA IV, 295.

¹¹ KČ 10. 10. 1915.

¹² ibidem.

¹³ ibidem.

¹⁴ Dopisi. Iz Črnomlja. DN 18. 5. 1916.

¹⁵ KČ 16. 7. 1916.

¹⁶ Belokranjski vestnik. Vinica. DN 1. 6. 1916.

¹⁷ Belokranjski vestnik. Na Suhoru. DN 1. 6. 1916.

¹⁸ KA V, 5.

¹⁹ KA V, 40.

²⁰ KA V, 17.

²¹ KA IV, 208—209. Citat je odlomek iz osebnega pisma, ki ga je 18. 12. 1914 pisal Šašlju Silvester Domicelj, okrajni glavar v Črnomlju.

V robi so darovali še »11 mernikov šenice in rži, 2 mernika suhega sadja, oktobra 1914 še 2 velika voza svežega sadja za vojne namene in potrebe. Toliko pod župnikovim vodstvom. Nabirala sta še oba župana in še nekatere privatne osebe, posebno platno in otirače.«²²

Poleg prispevkov, ki so jih nabrali farani, je Šašelj sam daroval še 1324 K:

	K
za Rdeči križ skupaj	320
za gališke begunce	50
za goriške begunce	30
za Poljake	50
za družine vpoklicanih	40
za vojaški list Pozdravi iz domovine	10
vojakom odhajajočim z doma	40
vojnoscrbn. zavodu za razglednice	44
za pozidanje porušene cerkve na Sv. gori	100
mesečna podpora družinam sorodnikov, katerih očetje so v vojski	560
več vojakom o raznih prilikah v hrani, kruhu, vinu itd.	80

»To pa še niso vsi izdatki vsled vojske. Sem bi se prištelo lahko tudi 50 K, katere je podaril župnik leta 1915. Dol. Novicam, da ne bi ta za Dolenjce toliko potreben list morda prenehal. Podpiral je tudi begunce, nastanjene pri nas, in jim daroval moke, kruha, vina idr. Sploh ga stane vojska prav veliko. Že prvi mesec vojske je izdal 100 K.«²³

Leta 1917 je župnija Adlešiči darovala:

	K
za vojni spomenik na Hrvaškem	25
za vojne darove	10
za poškod. v Koroški Beli	32
za vojne grobove	36
za invalide	53
za Rdeči križ	140

Župnija je darovala 296, župnik sam pa še 1012 K:

	K
za dijaško ustanovo v Novem mestu	20
za vojni spomenik	10
za vojaško berivo	20
za vojaški list Pozdravi iz domovine	10
za vojne domove	12
za invalidni dom v Beli krajini	50
društvu Dobrodelnost	20
različna podpora beguncem	96
sorodnikom	484
vojakom ob različnih prilikah v denarju, hrani, vinu in komisijam	290

Leta 1917 je ena izmed postavk, za katero je Šašelj daroval denar, tudi invalidni dom v Beli krajini. Pobudo za njegovo ustanovitev je dal feldmaršal vojvoda Evgen, namenjen pa naj bi bil bivanju invalidnih vojakov po končani vojni. Odbor se je sestel julija in poslal župnim uradom po Kranjskem in »različnim privatnim osebam«²⁴ prošnje za zbiranje denarne pomoči. Januarja leta 1918 je »dovolilo preč. Knezoškofijstvo, da se zadnjo nedeljo v mesecu po župnijah semiške dekanije ne pobira za invalide sploh, ampak samo za invalidni dom.«²⁵ Šašelj je prostovoljne prispevke za dom pobiral tudi pri razdeljevanju vojaških podpor. Januarja 1918 je tako nabral 235 K, ki so jih darovali: 25 K Peter Rauch, lastnik gradu Pobrežje, v cerkvi se je nabralo 85, pri delitvi vojaških podpor 25 in v puščico 25 K, Šašelj sam pa je prispeval še 100 K.²⁶

²² KA IV, 318.

²³ KA V, 42.

²⁴ KA V, 145—146.

²⁵ ibidem.

²⁶ KA VI, 18—19.

Leta 1918 so farani župnije Adlešiči darovali za potrebe vojske 581 K:

	K
nekdo za Rdeči križ	20
za obnavljanje Goriške	84
za slepce in invalide	64
za vojne sirote	30
za belokr. invalidni dom	383

Poleg teh prispevkov je Šašelj sam daroval še 844 K:

za belokranjski invalidni dom	100
za begunce	50
za dolenske slepce	20
za obnavljanje Goriške	100
za slovenske slepce	10
za vojne sirote	30
za razglednice	4
za podporo sorodnikom	540

»V tem pa niso vštetí stroški, katere je imel z različnimi vojaki, bodisi z domačimi ali tujimi, ki so ga obiskovali, s katerimi je imel tudi obilo stroškov, ko je vse tako drago in posebno še vino. Odkar pa imamo svojo državo in vlado, daroval je 19. novembra Narodn. Svetu 500 K.«²⁷

Poleg nabiralnih akcij za potrebe vojaštva, Rdečega križa, beguncev ipd., je vlada razpisala tudi vpisovanje vojnih posojil. Točnih podatkov o tem, koliko so jih vpisali Belokranjci, nisem dobila. Zaenkrat so znani le podatki, da so za 1. vojno posojilo leta 1914 vpisali v občini Vinica 64.500 K,²⁸ celotnega posojila pa je bilo v Beli krajini vpisanega za okoli pol milijona kron.²⁹ Ob 3. vojnem posojilu oktobra 1915 so Belokranjci vpisali 578.450 K.³⁰ Za 4. vojno posojilo spomladi leta 1916 je Hranilnica in posojilnica na Suhorju pri Metliki vpisala 7.500 K, druge stranke pri njej pa 10.900 K.³¹ Pri 5. posojilu v jeseni istega leta je župnik iz Črnomlja vpisal denar, ki ga je dobila župnija za oddane zvonove.³² V tem letu je Šašelj vpisal 800 K vojnega posojila, a ni točno navedeno kdaj.³³ Za 6. in 7. vojno posojilo leta 1917 so vpisali v Adlešičih 496 K, od tega Šašelj 200 K in ostali farani 296 K.³⁴ Za 7. vojno posojilo so znani podatki iz Črnomlja, kjer je mestna občina vpisala 18.000 K; »Andrej Lackner, Črnomelj, 3000 K; Peter Bukovec, Čeplje 15, 2000 K; Anton Butala, Vranoviči 3, 1000 K; Jožef Malerič, Vidoši 47, 1000 K; Janez Jerman, Mihela vas 3, 1000 K; Peter Svetič, 1000 K; Antonija Grahek, Otavec 7, 1000 K; Janez Svetec, Tanča gora 5, 1000 K; Kump-Šikonja, Stražni vrh, 2000 K.«³⁵

Obvezne oddaje

Poleg prostovoljnih prispevkov, nabiranja denarja in živil za Rdeči križ in vpisovanja vojnih posojil so bile od leta 1915 za potrebe države organizirane tudi obvezne oddaje žita, sena, živine in krompirja. Te oddaje so bile v bistvu odkupi, saj so kmetje vse, kar so oddali, dobili plačano. Ker pa so bile oddaje dokaj pogoste, so zlasti takrat, ko je bila letina slaba, predstavljale za kmečko prebivalstvo veliko breme. Zato so ljudje sčasoma »postali za vse apatični, zahteva se od njih vse mogoče, jemlje pa se njim vse, zahteva se intenzivno obdelovanje, vzamejo jim pa vile in delovne moči... Žandarji stikajo za vsakim zrnem...«³⁶

Najprvo, že 27. oktobra 1914 je bila »konjska mobilizacija, vsled katere so morali ta dan prignati svoje konje v Črnomelj vsi posestniki, katerih konji so bili pri konjskem naboru spoznani sposobne za vojsko. Od nas so jih odgnali in oddali: iz adleške občine 4 gospodarji, od teh 2 iz Bojancev, iz tribuške občine pa 2.«³⁷

Napoved obveznih oddaj živil je bil »splošen popis žita, krompirja in moke«,³⁸ ki ga je »glede na ukaz c. kr. ministerstva za notranje zadeve«³⁹ in objavo okrajnega glavarstva opravilo 2. decembra 1914 županstvo v Adlešičih. »Vsakdo je dolžan najaviti koliko žita, omlačenega in neomlačenega in koliko moke ima, naj bo na svojem domu, ali drugod n. pr. v malenci i. t. d. Tudi naročeno blago, ki je na poti (železnici itd.) se

²⁷ ibidem.

²⁸ Iz Vinice. Belokranjski vestnik. DN 11. 12. 1914.

²⁹ gl. op. 21.

³⁰ KA IV, 318.

³¹ gl. op. 17.

³² KČ 9. 12. 1916.

³³ KA V, 135.

³⁴ KA V, 136.

³⁵ Iz Črnomlja. Dopisi, DN 17. 1. 1918.

³⁶ KČ 22. 11. 1916.

³⁷ KA IV, 193—194.

³⁸ KA IV, 204.

³⁹ ibidem.

mora najaviti . . . Pripomni se: prazna je sumnja, da se bodo zaloge žita, krompirja itd. pobrale. Vse zaloge se puste vsakemu, kjer so, popišejo se le zaradi kakšne lakote.⁴⁰

Popis zalog so ponovili 1. marca 1915. Takrat so popisovali pšenico, rž, ječmen, oves, staro in novo turščico in moko iz tega žita. Svoje zaloge je moral naznaniti vsakdo, čigar zaloge so bile večje od 20 kilogramov. Za morebitno izogibanje obema popisoma so bile zagrožene visoke denarne kazni.

29. aprila je Zadrúzna zveza iz Ljubljane poslala župniku v Adlešiče obvestilo o rekviziciji koruze v Beli krajini in sicer po »odredbi tukajšnje deželne vlade in okr. glavarstva Črnomelj.«⁴¹ Odkupne cene žita »so se določile kolikor mogoče visoko, da se kmetje — producentje ne morejo glede cen pritoževati,«⁴² saj je bila odkupna cena »dosti višja nad maksimalno ceno.«⁴³ Tako je bila cena za 100 kg pšenice in ajde 60 K, za isto količino rži 50, za ječmen, proso in turščico 45, za oves 40, za krompir 13 in za fižol 78 K.

15. maja je bilo v Črnomlju znova »pobiranje konj za vojsko.«⁴⁴ 25. maja so »dobile občine od glavarstva ukaz, da bodo morale dati za vojsko nekaj glav živine, volov ali krav, ali pa tudi ovac, in sicer teh 10 glav za eno goved.«⁴⁵ Pri tej oddaji je morala adlešička občina prispevati 40 in tribuška 60 glav govedi.

Junija so morali »posestniki žganjarskih kotlov oddati svoje kotle županstvu. Baker od njih bo porabila vojaška oblast v vojne namene, ker vsled vojske država ne more dobiti bakra iz inozemstva.«⁴⁶ 28. avgusta so iz župnije Adlešiči odposlali kar 37 žganjarskih kotlov, tako da je v vsaki vasi ostal le en kotel.

6. septembra je prišel »od okr. glav. v Črnomlju na županstvo v Adlešičih ukaz, da mora preskrbeti in odposlati na kolodvor v Gradacu do novega leta skupno 236 met. stotov krme ali sena. Plačali so met. stoť po 8 K.«⁴⁷ Kmetje so dobili plačan tudi prevoz krme na kolodvor in sicer 1 K za met. stoť.

Nekaj dni kasneje, 13. septembra, se je za »občino Adlešiči izvršilo prvo oddajanje zrnja za državo.«⁴⁸ Cena pšenice za kvintal (100 kg) je bila 34 in za oves 27 K. Pri tem pa vlada ni plačala »stroške za vožnjo zrnja do kolodvora.«⁴⁹

V začetku oktobra je »ministerstvo nabiralo vse mogoče reči, star mesing, kupfer, nikel, aluminium, sedaj pa volnene cunje in kavčuk.«⁵⁰ Tega meseca sta morali »oddati naši 2 občini drugič žito idr. državi. Posestniki občine adleške so jo morali odpeljati na kolodvor v Gradacu, posestniki tribuške občine pa na kolodvor v Črnomelj.«⁵¹

Konec novembra so morali posestniki v župniji Adlešiči znova »oddati konje, ki so bili pred nekim časom prebrani, državi v vojaške namene. Konja je moral dati tudi Miha Požek iz Dolenjec, četudi je bil na desno oko popolnoma slep. Ostalo ni skoraj nič konj pri nas.«⁵²

Leta 1916 se je nadaljevala obvezna oddaja živine. Sodni okraj Črnomelj je moral oddati »vsakih 14 dni 250 glav.«⁵³ Da ne bi primanjkovalo živine za obdelavo zemlje, so časniki opozarjali kmete, naj oddajo le tisto živino, ki jo lahko pogrešajo in živino, ki so jo kupili in jo redijo za prodajo. »Varujejo pa naj tisto živino, ki so je zredili doma in jo uporabljajo za delo.«⁵⁴

V začetku februarja je bilo v Adlešičih »pred cerkvijo razglašeno, da je vojna oblast zaplenila v vojne svrhe tudi trtno rezino ali rezje, ki jo rabi vojna oblast za krmo. Vinogradniki morajo vse rezje primerno spraviti in proti primerni odškodnini oddati. Trtno rezje vsebuje namreč precej redilnih snovi in ima zmleto enako vrednost, kakor slabo seno.«⁵⁵

Prav tako se je nadaljevalo zbiranje kovin. V Črnomlju so februarja »pobrali ves mesing in kufer, možnarje, svečnike in drugo ropotijo iz kuhinj.«⁵⁶ Marca so za vojake pobirali »celo rožne vence in svetinjice. Kdor ima odvišno zlatnino jo odda in dobi železen prstan.«⁵⁷ Za okrepitev »državnega zlatega fonda« je župnik v Črnomlju poslal »par starih prstanov, naušnic in verižic za uro.«⁵⁸

Junija so v Adlešiče »prišli vojaki po ječmenovo slamo in steljo, kar so morali dati naši ljudje v vojne namene.«⁵⁹ Ta oddaja je bila kmetom odveč, saj so komaj poželi ječmen, »pa so morali precej oddati slamo, ko bi jo sami jako potrebovali, ker je letos tako malo prve krme.«⁶⁰ Junija je vojna uprava tudi sporočila, da bo za vojne potrebe pobrala bronaste zvonove in da bodo plačali za kg bronca 4 K.⁶¹

Oktobra se je pričela v Črnomlju prostovoljna rekvizicija prašičev. Za tiste, ki so bili težji od 100 kg, so plačali za kilogram žive vage 8 K.⁶²

⁴⁰ ibidem.

⁴¹ KA IV, 253—254.

⁴² ibidem.

⁴³ ibidem.

⁴⁴ KA IV, 256.

⁴⁵ KA IV, 265.

⁴⁶ KA IV, 286.

⁴⁷ KA IV, 292.

⁴⁸ gl. op. 46.

⁴⁹ ibidem.

⁵⁰ KČ 3. 10. 1915.

⁵¹ KA IV, 302.

⁵² KA IV, 309.

⁵³ KČ 6. 2. 1916.

⁵⁴ DN, gl. op. 17.

⁵⁵ KA IV, 330.

⁵⁶ KČ 6. 2. 1916.

⁵⁷ KČ 12. 3. 1916.

⁵⁸ KČ 14. 4. 1916.

⁵⁹ KA IV, 361.

⁶⁰ ibidem.

⁶¹ KA IV, 354.

⁶² KA V, 10.

Februarja 1917 so bile v župniji Adlešiči kar tri zaporedne rekvizicije. Prvi teden je vojaška oblast rekvizirala krompir, drugi teden krmo in slamo, tretji teden oves in otrobe. »V komisiji, ki je pregledovala po hišah, je bil vojaški zastopnik, zastopnik vlade, župan in orožnik.«⁶³ Kmetje so živeli težko, zato ni komisija »dobila skoraj ničesar, ker bi vse te stvari naši župljani sami potrebovali, pa tudi radi kupili, da je moč kje, ker jim primanjkuje hrane in krme za živino vsled lanske strašne suše.«⁶⁴ Šašelj je k delu komisije pripisal še to, da »oblasti iščejo tam, kjer ni nič dobiti, vkljub temu, da se je sporočilo o velikem pomanjkanju pri nas.«⁶⁵

Komisija je bila v Adlešičih znova 7. marca, ko »je pregledovala po hišah in rekvirirala vse zrnje t. j. šenico, rž, ječmen, turščico, proso in ajdo in pa fižol. Dobili zopet niso skoraj nič v naši občini.«⁶⁶ Tega meseca je moralo »županstvo popisati vse ovce v občini in naznaniti glavarstvu. Gotovo jih bo pobrala zopet vojaška oblast, ker govedi nima skoraj več kje vzeti.«⁶⁷

Novembra je morala »dati adleška občina za vojsko 90 glav goveje živine.«⁶⁸ Ob tej oddaji je Šašelj skoraj resignirano zapisal, da ker »je tudi preje že veliko dala, morala bo dati zdaj skoraj samo telice in krave, da ljudje za naprej ne bodo imeli ne mleka ne telet. Potem bodo morali dati pa še zadnje vole od hiše, tako da bo ostal kmetu samo po en vol in da bosta morala soseda spariti, da bodo mogli voziti ali orati. In kaj bo potem, če ne bo živine ne za vožnjo, ne za oranje, in ne bo torej gnoja, sam Bog ve.«⁶⁹ 8. novembra je, tako kot v februarju in marcu obiskala Adlešiče komisija »3 oseb, ki je pregledovala po hišah krompir, če bi ga mogli ljudje kaj oddati vladi za aprovizacijo. Toda letos ga naši ljudje vsled strašne suše še sami nimajo dosti za prehrano in seme v prihodnji pomladi.«⁷⁰

Dohodek od prodaje

V letih med prvo svetovno vojno se je za kmečko prebivalstvo Bele krajine odprlo veliko tržišče, ki je sprejemalo neverjetne količine hrane in drugih kmečkih proizvodov. Vse do leta 1914, ko je stekla železnica Novo mesto—Karlovac, je bila Bela krajina namreč slabo povezana z ostalim svetom, odmaknjena od velikih mest. Zato je bila prodaja izdelkov skoraj nemogoča oziroma povezana z velikimi stroški. Že v prvih mesecih vojne pa se je povečalo povpraševanje po živilih. Po vaseh so hodili trgovci in odkupovali velike količine suhega sadja. V začetku jeseni so plačali za 100 kg suhih sliv 30 K,⁷¹ v drugi polovici novembra 40 K⁷² in konec meseca že 46 K.⁷³ V začetku decembra so kmetje dobili za 100 kg suhih sliv 62 K. Ker je bila letina dobra, povpraševanje pa veliko, je »Miko Horvat, posestnik iz Dolenjec, dobil za suhe slive 198 K.«⁷⁴ Pri tem pa je zanimivo, da jih kmetje prej »že veliko let niso prodajali.«⁷⁵ saj zanje ni bilo kupcev.

Kmetje so v jeseni 1914 prodajali tudi orehe. Trgovci so plačevali za mernik 5 K in 40 vinarjev za kilogram.⁷⁶ Leta 1915 je stal kilogram orehov 1 K—1,20 K.⁷⁷ Septembra 1916 so trgovci plačali za mernik orehov 12—14 K,⁷⁸ v začetku oktobra istega leta 15 K in konec oktobra že 20 K.⁷⁹ V začetku novembra je stal mernik orehov 24 K,⁸⁰ ob koncu meseca pa 32 K.⁸¹

Cenjeni niso bili samo orehi, ampak tudi orehovina. Tako je kmalu po novem letu 1916 »prodalo več naših posestnikov vojaški oblasti svoje orehe t. j. orehova debla, katera rabijo za puškina kopita in jih plačujejo kg po 6 K. Vozijo jih na kolozdvor v Črnomelj, kjer jih tehtajo in plačujejo.«⁸²

Jeseni 1914 so bila zelo iskan artikel jajca. Konec oktobra so trgovci plačevali za eno jajce 12 vinarjev.⁸³ Prodaja in prekupčevanje sta cvetela vse do maja leta 1915, ko je »Avstrija prepovedala izvoz jajc v inozemstvo.«⁸⁴ Zaradi tega »so jajca v ceni pri nas naenkrat padla od 10 h na 5 h eno, kar je velika škoda za kmete, ki so dobili letos, ko je bila cena visoka, prav lepe novce za nje.«⁸⁵ Padec cene je močno prizadel tudi trgovce, ki so s špekuliranjem dobro zaslužili. Tako je izgubil »g. Andrej Lužar, trgovec v Podzemlju in Gribljah, kakor se pripoveduje, naenkrat 1600 K, ako ne še več, ker je imel na kolodvoru v Gradacu isti dan, kakor je izšla prepoved izvoza v inozemstvo, jajec za izvoz v inozemstvo za 3200 K, katera je bil plačal komad po 10 h, odposlati pa jih ni smel.«⁸⁶ Toda cena jajc je kmalu zrasla. Novembra 1916 je stalo eno jajce 20 vinarjev.⁸⁷ Decembra je bila določena maksimalna odkupna cena in

⁶³ KA V, 45.

⁶⁴ ibidem.

⁶⁵ ibidem.

⁶⁶ KA V, 51.

⁶⁷ KA V, 50.

⁶⁸ KA V, 114.

⁶⁹ ibidem.

⁷⁰ KA V, 119.

⁷¹ KA IV, 198.

⁷² KA IV, 199.

⁷³ KA IV, 201.

⁷⁴ KA IV, 209.

⁷⁵ ibidem.

⁷⁶ gl. op. 71.

⁷⁷ KA IV, 315.

⁷⁸ KA V, 3.

⁷⁹ KA V, 8.

⁸⁰ KA V, 11.

⁸¹ KA V, 14.

⁸² KA IV, 324.

⁸³ KA IV, 194.

⁸⁴ KA IV, 257.

⁸⁵ ibidem.

⁸⁶ ibidem.

⁸⁷ KA V, 15.

sicer 28 vinarjev za jajce, »a trgovci jih smejo prodajati po 32 h.«⁸⁸ Oktobra 1918 je stalo jajce 1 K.⁸⁹

Zelo iskano blago je bil fižol. Novembra 1914 so trgovci plačevali »mernik po 8 K, boljše vrste pa še dražje.«⁹⁰ Januarja 1915 je dal »g. Jure Šterk, trgovec iz Vinice, pred cerkvijo oznaniti, da plačuje mernik fižola že 11 K.«⁹¹ Tako drag je bil zato, ker so ga mleli v moko in mešali z drugo žitno moko. Aprila je bil mernik fižola že 16 K—18 K.⁹² Marca 1917 so prodajali fižol na litre in je stal en liter 2 K.⁹³ Decembra so kmetje prodajali liter nizkega fižola po 4 K, kolenca pa po 5 K.⁹⁴ Marca 1918 so »vojaki iz Pribincev in Tribuč plačevali mernik fižola, če so ga le mogli dobiti, po 140 K.«⁹⁵ Z novo letino je cena strahovito padla, tako da je bil septembra liter fižola samo 6 K.⁹⁶

Odlično je šla v prodajo pšenica. Jeseni 1914 so kmetje dobili za mernik 8,40 K.⁹⁷ Februarja 1915 je bil mernik 12 K.⁹⁸ in »1. aprila prodal je nekdo v naši župniji mernik šenice že po 14 K.«⁹⁹ V Črnomlju so konec maja plačevali za mernik 16 K;¹⁰⁰ junija pa jo je v Podzemlju »plačal nekdo celo po 22 K.«¹⁰¹ Novembra 1917 je stal v Metliki mernik pšenice 120 K.¹⁰² Gribeljčani pa so prodajali Hrvatom mernik po 160 K.¹⁰³ Cene pšenice so še rasle. Tako so avgusta 1918 Podzemeljčani prodajali mernik Hrvatom že po 300 K;¹⁰⁴ oktobra pa je »veletrgovec g. Jure Šterk na Vinici«¹⁰⁵ plačeval za mernik pšenice 240 K. Novembra je cena padla in za mernik so kmetje dobili le 120 K.¹⁰⁶

Bela krajina je že pred prvo svetovno vojno slovela po dobrem vinu. Denar od prodaje vina je bil marsikateremu gospodarju edini, gotovo pa vsem najpomembnejši dohodek, saj je bil v glavnem namenjen za plačevanje davkov in odplačevanje dolgov in obresti. Belokranjska vina tudi med svetovno vojno niso izgubila odjemalcev. Povpraševanje je bilo vsa leta veliko, temu primerne so bile cene. Vino, ki je stalo jeseni 1914 36—40 vinarjev liter, se je junija 1915 prodajalo po 58—60 vinarjev,¹⁰⁷ avgusta pa na debelo po 1 K.¹⁰⁸ Novo vino so kmetje prodajali novembra na debelo po 80, pa tudi že po 94 vinarjev liter.¹⁰⁹ Februarja 1916 so prodajali vino na debelo liter po 1,10 K, krčmarji pa so ga točili po 1,20 K—1,68 K.¹¹⁰ Avgusta je bil liter vina že 1,60 K.¹¹¹ Septembra je Šašelj prodal »nekaj starega t. j. lanskega vina Radetu Vrličniču, krčmarju na Bojancih po 2 K.«¹¹² Konec novembra so v črnomaljski župniji prodajali vino na debelo po 2,40 K,¹¹³ julija 1917 pa po 4—4,40 K.¹¹⁴ Junija 1918 so prodajali vino že po 5,50 K liter, konec istega meseca pa nekateri vinogradniki že po 8 K.¹¹⁵ Avgusta so kmetje prodajali vino na debelo po 10 K, v krčmah pa so ga točili po 12 K liter.¹¹⁶ Z novim pridelkom je cena vina v jeseni padla. Tako so novembra v Črnomlju krčmarji odkupovali vino na debelo liter po 3 K—5 K.¹¹⁷

Iskano blago, ki so ga Adlešičani dobro prodajali vsa leta vojne, je bilo zganje. Leta 1914 je stal bokal (1 1/2 litra) slivovke 2 K do največ 2,20 K.¹¹⁸ Novembra 1915 pa je »v Črnomlju plačal neki krčmar nekemu našemu župljanu bokal prav dobre slivovke in tropinovca 4 K, septembra pa liter slivovke že 10 K.«¹¹⁹ Bokal brinjevca je bil 12 K, mesec dni kasneje pa 16 K.¹²⁰ Oktobra 1917 so prodajali kmetje bokal brinjevca po 28 K,¹²¹ novembra pa po 40 K.¹²² Decembra je bil liter brinjevca 28 K, liter slivovke in tropinovca pa 24 K.¹²³ Marca 1918 je bil liter brinjevca 60 K,¹²⁴ avgusta so nekateri prodajali bokal slivovke že po 100 K.¹²⁵

Ker je Šašelj vsako leto zredil za prodajo vsaj enega prašiča in to vestno za-beležil v Kroniko, lahko sledimo odkupnim cenam prašičev vsa leta vojne. Konec decembra 1914 je bil kilogram žive vage pri mesarjih v Črnomlju 1,30 K, pri zaklanih pa 1,48 K.¹²⁶ V začetku februarja 1915 so plačevali »črnomaljski mesarji in krčmarji prašiče na čisto vago že po 1 K 60 h.«¹²⁷ V jeseni so bili »prašiči po maksimalni ceni celo jesen: pršutniki 2 K 50 h, debeli 2 K 70 h na živo vago.«¹²⁸ V začetku januarja 1916 »prodal je župnik 1 prasca mesarju in krčmarju gos. Skubcu v Črnomlju kg po mak.

⁸⁸ KA V, 20.⁸⁹ KA VI, 2.⁹⁰ gl. op. 72.⁹¹ KA IV, 223.⁹² KA IV, 251.⁹³ KA V, 52.⁹⁴ KA V, 129.⁹⁵ KA V, 159.⁹⁶ KA V, 187.⁹⁷ KA IV, 191.⁹⁸ KA IV, 232.⁹⁹ KA IV, 246.¹⁰⁰ KA IV, 268.¹⁰¹ KA IV, 272.¹⁰² KA V, 119.¹⁰³ KA V, 125.¹⁰⁴ KA V, 185.¹⁰⁵ KA VI, 2.¹⁰⁶ KA VI, 11.¹⁰⁷ KA IV, 271.¹⁰⁸ KA IV, 284.¹⁰⁹ KA IV, 309.¹¹⁰ KA IV, 331.¹¹¹ KA IV, 377.¹¹² KA V, 2.¹¹³ KA V, 13.¹¹⁴ KA V, 86.¹¹⁵ KA V, 176—177.¹¹⁶ KA V, 183.¹¹⁷ gl. op. 106.¹¹⁸ KA IV, 335.¹¹⁹ KA IV, 312.¹²⁰ KA V, 1, 5.¹²¹ KA VI, 112.¹²² KA V, 121.¹²³ KA V, 128.¹²⁴ KA V, 167.¹²⁵ KA V, 183.¹²⁶ KA IV, 213.¹²⁷ KA IV, 229.¹²⁸ KA IV, 317.

ceni 3 K 70 h na živo vago.«¹²⁹ Novembra je »prodal župnik v Črnomelj za državo enega prasca za 600 K. Tehtal je 120 kg ± 5 K.«¹³⁰ Marca 1918 so v Adlešičih prodajali prašiče, stare štiri tedne, po 200 K;¹³¹ aprila so bili prašiči, stari približno šest tednov, po 400 K;¹³² septembra pa je dal Šašelj za dva prašiča, stara okoli štiri mesece, kar 1740 K.¹³³

Poleg prašičev so kmetje prodajali tudi govejo živino. Ta je bila spomladi 1915 »silno draga, kakor še ni bila nikdar, ker hodijo zmirom trgovci in kupci po vaseh povpraševati za njo.«¹³⁴ Voli, ki so stali aprila 1914 1600 K, so bili leto dni kasneje prodani za 1800 K.¹³⁵ Junija so v Črnomlju mesarji plačevali »teleta na živo vago po 1 K 50 h do 1 K 60 h kg.«¹³⁶ V začetku 1916 so vojaške oblasti kupile »enega vola, ki je tehtal 598 kg, za 1282 K.«¹³⁷

Kmetje v Adlešičih in okolici so prodajali tudi jance, saj je bila ovčereja v tem predelu Bele krajine dobro razvita. Aprila 1915 so bili mladi janci po 16 K, »a pred malo leti so bili po 6 K—10 K.«¹³⁸ Sredi junija so bili že dražji, saj so jih prodajali po 18 K—19 K ali še več.¹³⁹ Spomladi 1916 so za Veliko noč »prodali nekateri Pribinčani mlade jance, stare okoli dveh mesecev, po 30 K enega.«¹⁴⁰ Junija so bili mladi janci že po 40 K.¹⁴¹ Maja 1918 so bili »mladi janci silno dragi. Po dobrih par mesecev stare so prodajali že čez 100 K.«¹⁴² Šašelj pojasnjuje, da so se »ljudje začeli zopet močno pečati z ovčerejo,«¹⁴³ zato je bilo povpraševanje po jancih veliko. Avgusta so stali janci 140 K—160 K, stare ovce pa okoli 200 K.¹⁴⁴

V Kroniki župnije Adlešiči najdemo tudi zanimivo postavko o ceni drv za kurjavo. Jeseni 1915 je kupil Šašelj v Marindolu 2 seznja drv za 56 K, v Črnomlju pa so kmetje prodajali seženj po 42 K.¹⁴⁵ Januarja 1916 so v Metliki prodajali drva po 50 K seženj, v Karlovcu pa po 90 K.¹⁴⁶ Oktobra so Marindolčani prodajali seženj po 60 K—70 K,¹⁴⁷ konec novembra pa že po 80 K.¹⁴⁸ V začetku 1917 so v Črnomlju cenili kmetje seženj drv do 120 K.¹⁴⁹ Decembra 1918 so bila »drva silno draga,«¹⁵⁰ saj je dosegla cena enega seznja 200 K in več.

Eden izmed artiklov, ki so jih prodajali kmetje v Adlešičih in okolici, so bili od jeseni 1918 tudi posušeni jurčki. Tega leta je bilo v tem koncu Bele krajine veliko jurčkov, »nekateri v Tribučah so jih pridno brali in sušili, kar so se naučili od vojakov, naših in ruskih ujetnikov, ki so jih tudi brali in kuhali.«¹⁵¹ Katarina Šegina iz Tribuč je nasušila 12 kilogramov jurčkov, »potem pa jih je še dokupila v Tribučah toliko, da jih je prodala v Ljubljano 50 kg. Ker se plačujejo suhe gobe neki po 80 K kg, dobili so Tribučani za nje letos lepe novce. A do letos jih ni nikdo bral in sušil. Vojaki in vojska pa je seznanila naše ljudi tudi s tem lepim in lahkim virom dohodkov.«¹⁵²

Vojaške podpore

Zelo pomemben vir dohodka na kmetih med prvo svetovno vojno so bile vojaške podpore. Do njih so bili »upravičeni vsi tisti svojci, kojih vzdrževanje (hrana, obleka, stanovanje, zdravljenje, strežni stroški, vzgoja) je bilo doslej v bistvenem dokazano, odvisno od dohodka doseženega iz dela tistega, ki je pritegnjen na aktivno službovanje. Tej kategoriji se prištejejo tudi samostojni mali kmetje, ki oskrbujejo gospodarstvo samo s člani svoje rodbine in brez tuje pomoči in samostojni obrtniki, ki nimajo pomočnikov... Poprečno bo znašal dnevni prispevek za vsako osebo v Avstriji okrog 70 h, v bogatih krajih več, v revnih manj. Otroci do 8 let dobé le polovico tega zneska. Skupni znesek vseh svojcem dovoljenih prispevkov za preživljanje ne sme presegati povprečnega dnevnega zaslužka vpoklicanega. Za prispevek merodajna doba se prične z dnem, ko zapusti vpoklicani svoje bivališče, da odrine na službovanje.«¹⁵³

Kljub odločitvi vlade o višini podpore so »naši sklenili, da ne dajo nobeni družini več kakor 2 K na dan, kar popolnoma zadostuje, vsaj že te ne znajo rabiti.«¹⁵⁴ Da so podpore močno vplivale na ekonomsko bilanco posameznih družin, kaže tudi pripomba, da se »nekaterim pri tem dobro godi, toliko denarja niso imeli v rokah, če je bil gospodar doma.«¹⁵⁵

Vojaške podpore so sprva razdeljevali na davčnem uradu v Črnomlju, kamor so stranke hodile ponje vsak mesec iz celotnega okraja. Od jeseni 1915 pa so podpore

¹²⁹ KA IV, 324.

¹³⁰ gl. op. 81.

¹³¹ KA V, 157.

¹³² KA V, 167.

¹³³ KA V, 186.

¹³⁴ KA IV, 233.

¹³⁵ KA IV, 252—253.

¹³⁶ KA IV, 271.

¹³⁷ KA IV, 327.

¹³⁸ gl. op. 92.

¹³⁹ KA IV, 272.

¹⁴⁰ KA IV, 343.

¹⁴¹ KA IV, 360.

¹⁴² KA V, 170.

¹⁴³ ibidem.

¹⁴⁴ KA V, 185.

¹⁴⁵ KA IV, 308.

¹⁴⁶ KA IV, 328.

¹⁴⁷ KA V, 8—9.

¹⁴⁸ gl. op. 81.

¹⁴⁹ gl. op. 102.

¹⁵⁰ KA VI, 16.

¹⁵¹ KA V, 180.

¹⁵² ibidem.

¹⁵³ Državni prispevek za preskrbo družin vpoklicancev. DN 7. 8. 1914.

¹⁵⁴ KC 1915.

¹⁵⁵ ibidem.

razdeljevali v posameznih občinah. Tako je tudi v Adlešičih 3. oktobra 1915 prvič vojaške podpore »razdelil župnik v imenu davčnega urada Črnomelj 45 strankam adlešičke občine, razun Bojančanov, da jim ni bilo treba iti v Črnomelj. Za tribuško občino pa je razdelil tribuški župan.«¹⁵⁶ Od tega dne je Šašelj delil vojaške podpore vse do januarja 1919.

Ker je vsote, ki jih je razdeljeval, sproti zapisoval v Kroniko župnije Adlešiči, lahko sestavimo pregled po posameznih mesecih in letih. Zapisoval pa je le količino razdeljenega denarja, ne pa tudi števila ljudi oziroma družin, ki so podporo dobivale, in višine posameznih zneskov. O tem imamo na razpolago le skromne podatke. Ko so bile razdeljene 1. septembra 1914 prve podpore sploh, jih je dobilo 11 žena »in sicer razun par vse po 102 K, t. j. za 5 dni julija, 31 avgusta in za prvo polovico septembra naprej.«¹⁵⁷ Ob delitvi oktobra 1915 je Šašelj razdelil vojaške podpore 45 strankam, ob zadnji delitvi januarja 1919 pa je podporo »prejelo samo še 7 strank.«^{157a}

Količino podpor v posameznih mesecih in letih ponazarja spodnja tabela.

Leto	1915	1916	1917	1918	1919
Mesec	K, h	K, h	K, h	K, h	K, h
I		2.328,10	3.365,45	14.603,90	616,75
II		2.328,10	3.518,29	10.570	
III		2.826,45		11.412,25	
IV		3.469,60	3.955,17	10.910	
V		2.671,50	4.636,65	11.969,74	
VI		3.450,55	3.927,97	12.058,80	
VII		3.069,40	3.492,20	12.138,80	
VIII		3.265,05	4.199,37	13.395,20	
IX		3.146,19	6.203,41 ^b	14.587,60	
X	2236,95 ^a	2.892,80	14.306,17 ^c	11.738,40	
XI	1884,80	3.012,34	21.407,50 ^d	7.501,50	
XII	4315	2.983,20	14.173	2.795,10	
Skupaj	7436,75	35.443,28	83.484,18	133.681,19	

^a nekateri so dobili podpore za poldrug mesec;

^b samo za prvo polovico septembra;

^c že polovica strank dobila zvišano podporo;

^d vojaki, ki so prišli domov pred 16. 11., so dobili podporo samo še za pol meseca.

Denarno gospodarstvo

Ob začetku prve svetovne vojne so Belokranjci množično dvigovali prihranke iz Hranilnice in posojilnice v Črnomlju, saj je »kakor vselej pri kakem polomu, tako tudi ob vojski bilo precej ljudi, ki so mislili, da bo sovražnik prišel in pobral ves denar iz hranilnic, za to velik naval. Ljudje so jemali denar in ga doma hranili.«¹⁵⁸ Ker razglas, ki je miril ljudi, ni naletel na odmev, »je prišla odločba, da nobenemu ne smejo na mesec več izplačati kakor 100 K.«¹⁵⁹ Kljub razglasu in odločbi se je dvigovanje denarja nadaljevalo. Kmalu je sledilo »že zopet novo razburjenje: Nekdo si je zmisllil, da bankovci nič ne veljajo, za to brž hrani denar, in kmalu se je čutilo pomanjkanje srebra.«¹⁶⁰ Veliko pomanjkanje »drobiža, posebno še srebra, kron, dve in petkronk«¹⁶¹ je sledilo padcu »naše trdnjave Pšemysl v ruske roke. Ker mislijo nekateri ljudje, da bo Avstrija vojsko kmalu izgubila in propadla, zatorej so začeli srebrn denar skrivati, češ, srebro nebo izgubilo svoje vrednosti. Pripoveduje se, da je nekdo v Črnomaljski župniji zakopal v zemljo 2 lonca srebrnega denarja, drugi pa ga hranijo doma.«¹⁶²

Pomanjkanje drobiža je pripeljalo do tega, »da se v Črnomlju ne more nikjer menjati npr. 10 K v papirju in Črnomaljski trgovci in krčmarji odjemalce in goste preje vprašajo po drobižu, če bodo imeli s čim plačati, predno jim postržejo. Po deželi gospodarji tudi ne morejo plačevati težakov in si morajo njih zaslužek le zapisovati.«¹⁶³ Da bi premostila zadrego zaradi pomanjkanja kovancev, je »novomeška mestna občina izdala, s privoljenjem okr. glavarstva, za čas pomanjkanja drobiža in do preklica, denarne znamke po 10, 20 in 50 h.«¹⁶⁴ Toda pomanjkanje kovancev se je nadaljevalo vse do jeseni 1916, ko so začeli trgati ali rezati dvokronske bankovce na 2 oziroma 4 dele, »da imamo drobiž po 1 K oziroma 50 h, kakor smo to delali okoli

¹⁵⁶ KA IV, 297.

¹⁵⁷ KA VI, 26.

¹⁵⁸ gl. op. 154.

¹⁵⁹ ibidem.

¹⁶⁰ ibidem.

¹⁶¹ KA IV, 250—251.

¹⁶² ibidem.

¹⁶³ ibidem.

¹⁶⁴ gl. op. 161.

leta 1860 s papirnatimi deseticami, da smo dobivali groše.¹⁶⁵ Novembra so se v ob-
toku pojavile »železne dvajsetice in objubljujejo še železne krajcarje.«¹⁶⁶

Vse od začetka vojne so imeli kmetje veliko denarja. »Mnogo denarja so dobili
ljudje od vojaških oblasti za živino, ki so jo morali oddajati, za krmo, slamo in zrnje.
Drugi so dobili zopet veliko za vino, ki je bilo v tem času izredno drago, potem za
rakijo, ki je imela tudi nenavadno visoko ceno, nekateri za živila, največ pa so dobili
denarja kot vojne podpore za svoje v vojski.«¹⁶⁷

Obtok denarja med kmečkim prebivalstvom je bil tako velik, da so se »v tej sve-
tovni vojski, četudi je tudi za kmeta v nekaterih obzirih, zlasti glede krvnega davka
in vsled silne draginje, strašna, vendarle vsaj v nekaterih ozirih, kakor navadno pra-
vimo, nebesa odprla tudi enkrat kmetu. Prej ga je vse zaničevalo, a sedaj spoznavajo,
da on vse živi. In med tem, ko v tej vojski skoraj vsi stanovi trpijo pomanjkanje in
deloma tudi stradajo, on še najbolje živi, vsaj v primeri z drugimi. Tudi glede denarja
je večinoma na boljsem. Med tem ko se gospoda, posebno uradniki, vedno bolj zadol-
žujejo, so si kmetje po večini dobro opomogli. V naši župniji jih je veliko plačalo
svoje dolgove, ki bi jih sicer ne bili najbrž nikdar plačali. Drugi se dejali zopet že
lepe denarje na stran, v hranilnico, ali pa jih imajo doma... Sploh je zdaj vsled voj-
ske toliko denarja med ljudmi, kakor ga ni bilo še nikdar.«¹⁶⁸ Ob koncu leta 1914 adle-
šički »farani niso dobili še nikdar toliko denarja, kakor letos in sicer za suhe slive,
orehe, fižol in šiške (ježice), žene pa tudi še lepo podporo za svoje može — rezerviste
v vojski, večinoma po 2 K na dan.«¹⁶⁹

Da so ljudje imeli denar, dokazuje tudi to, da so ga velikodušno darovali za po-
trebe cerkve. Tako se je 1917 ob velikonočni spovedi nabralo v župnijski cerkvi v
Adlešičih »na oltarju sv. Antona 12 K 70 h, kolikor še nikdar.«¹⁷⁰ Na binkoštno nedeljo
»je bilo na velikem oltarju 20 K v papirju. Toliko še ni bilo nikdar na naših oltar-
jih.«¹⁷¹ V mesecu juniju, »na Antonovo smo dobili na altar v gotovini 61 K 80 h in malo
volne. Toliko se še ni dobilo v juniju.«¹⁷² V celem letu pa se je v puščico nabralo kar
549,94 K. »Toliko pač še nikdar. Ljudje imajo zdaj veliko denarja, zato toliko daru-
jejo.«¹⁷³

Nekateri so denar vlagali v Hranilnico, drugi so ga hranili doma, tretji so ga iz
strahu pred »ognjem ali tatvino«¹⁷⁴ prinašali v hrambo k župniku. Tako je imel Šašel
v začetku junija 1916 »7720 K, med temi iz Marindola od Vlahov 4270 K.«¹⁷⁵

Da je krožilo vsa leta vojne veliko denarja, se je pokazalo ob žigosanju leta 1919.
Ko so 16., 17. in 18. januarja v Adlešičih »vsled ukaza naše narodne vlade, žigosali
avstrijske bankovce«,¹⁷⁶ je bilo prijavljenih in žigosanih 767.345 K. Največ denarja je
bilo »iz Bojancev in sicer 139.795 K, ki ga je prijavilo 35 strank. Iz tega se razvidi,
koliko imajo naši ljudje po vojski denarja in to samo doma, koliko pa ga imajo ne-
kateri tudi po posojilnicah. Vsaj je zatrdil župniku še predlansko jesen Jure Požek,
posestnik iz Gorenjcev, da ima čez 80.000 K denarja.«¹⁷⁷

Rast cen in padanje vrednosti denarja

Zaradi vojne so kmalu poskočile cene osnovnim življenjskim potrebščinam, še
zlasti živilom. Vlada je sicer večkrat skušala z določitvijo maksimalnih cen za posa-
mezna živila obrzdati divjanje cen. Z visokimi denarnimi kaznimi je grozila tistim, ki
se njenih določil ne bodo držali. Toda zaman. Vedno bolj je prevladovalo mnenje, da
»kaj nam mar uradni cenik za živila, to nas malo briga, če hočeš imeti, plačuj, da
boš črn — drugače pa stisni želodec.«¹⁷⁸

V začetku oktobra 1914 so prodajali »trgovci v Črnomlju moko iz domače šenice
kg po 60 h, ko so prodajali pred vojno najfinejšo moko iz banaške šenice, ki so jo do-
bivali od drugod, kg po 44 h. Zdaj pa ne morejo dobivati od drugod ne moke ne šenice,
ker gre vse za vojsko, in kupujejo trgovci le domačo šenico, katero dajejo mleti
doma.«¹⁷⁹ V začetku 1916 je stal v trgovini na Vinici kilogram moke 84 vinarjev. »Moka
pa je bolj črna in se neki pozna, da je v njej tudi fižolova moka. Sploh toži vse in
povsodi že o veliki dragini in to tudi že po deželi.«¹⁸⁰

Tako kot moki je rasla cena tudi mesu. V začetku marca 1915 je stal v Črnomlju
kilogram govedine 1,76 K. »Poskočila je v ceni naenkrat za 16 h pri kg. Bati se pa je,
da je morda kmalu sploh ne bo dobiti, ker je živina silno draga, ker so trgovci na
semnju v Črnomlju 2. marca vse pokupili, kar je bilo živine na prodaj in prav drago
plačevali.«¹⁸¹ Sredi marca je stal kilogram govedine že 2 K,¹⁸² v drugi polovici aprila

165 KA V, 12.
166 KC 4. 11. 1916.
167 KA V, 52.
168 KA V, 32.
169 KA IV, 199.
170 KA V, 52.
171 KA V, 67.
172 KA V, 70—71.
173 KA V, 132.

174 KA IV, 356.
175 ibidem.
176 KA VI, 26—27.
177 ibidem.
178 Iz Vinice. Belokranjski vestnik. DN 16. 10. 1914.
179 KA IV, 190—191.
180 KA IV, 233.
181 KA IV, 237.
182 KA IV, 239.

2,40 K¹⁸³ in mesec dni kasneje 2,80 K.¹⁸⁴ V prvi polovici junija je stal kilogram govedine v Metliki 4 K in v Črnomlju 3,20 K.¹⁸⁵ Junija 1916 je stal kilogram 4,60 K,¹⁸⁶ ob koncu meseca pa je bil za 20 vinarjev dražji.¹⁸⁷ Aprila 1917 je stal kilogram govedine 5,60 K,¹⁸⁸ avgusta že 7 K.¹⁸⁹ V začetku marca 1918 je stal kilogram v Črnomlju 12 K.¹⁹⁰ Za Veliko noč »je sekal črnomaljski mesar govedino za okoličane kg 14 K.«¹⁹¹ Avgusta je bil kilogram 9 K, na Hrvaškem pa 14 K—16 K. Septembra je stal kilogram v Črnomlju 18 K,¹⁹² ob koncu leta pa je cena padla, tako da je bil kilogram govedine samo 6 K.¹⁹³

Cena se je dvigala tudi bravnini in jagnjetini. V začetku jeseni 1916 so v Adlešičih prodajali kilogram po 3 K, »kmalu potem po 3 K 20 h—3 K 60 h, koncem oktobra pa že po 4 K.«¹⁹⁴ Junija 1917 je stal kilogram janjčje pečenke v krčmi 8 K;¹⁹⁵ 22. julija, ko sta bila v Prilishču na Hrvaškem prošenje in birna, pa 18 K.¹⁹⁶ Konec oktobra je mesar v Adlešičih sekal »bravino kg po 6 K, doslej pa je bila po 5 K 20 h.«¹⁹⁷ Za Martinovo 1918 je stal kilogram bravine 20 K.¹⁹⁸

Na ceni je pridobivala tudi sol, ki jo je že sredi maja 1915 začelo primanjkovati. Takrat je stal v Črnomlju kilogram 36 vinarjev.¹⁹⁹ Januarja 1919 je neki Adlešičan plačal v Metliki za 3 kilograme soli 15 K, torej je stal kilogram kar 5 K.²⁰⁰

Zelo se je dražilo tudi jedilno olje. Konec oktobra 1914 je stal »v Črnomlju bokal (1 1/2 litra) finega namiznega olja že 3 K, ko je bil še pred nekaj dnevi po 2 K 40 h.«²⁰¹ Sredi maja 1915 je stal bokal 3,58 K,²⁰² v začetku julija 5,24 K²⁰³ in konec avgusta že 6,63 K.²⁰⁴ V začetku oktobra je stal bokal namiznega olja 6 K in sredi meseca 6,63 K.²⁰⁵ Aprila 1916 je stal bokal na Vinici 11,40 K,²⁰⁶ v Črnomlju celo 14 K.²⁰⁷ Konec junija je stal liter namiznega olja 12 K²⁰⁸ in novembra kar 36 K.²⁰⁹ Marca 1918 »se v Metliki dobi v neki prodajalni namizno olje« liter po 100 K; v Črnomlju maja je stal liter 54 K, in malo kasneje 58 K.²¹⁰

Podražila se je tudi hrana v gostilnah, kjer se je leta 1916 dobilo »že težko kaj za jesti.«²¹¹ Ko je Šašelj 27. septembra obedoval v Črnomlju v hotelu Lackner je za obed (okisana juha z gobami in krompirjem, kisló zelje in krompir v kosih) plačal skupaj s pol litra vina in brez kruha 2,16 K.²¹² Sredi oktobra je plačal za krožnik juhe 40 vinarjev in za kos svinjske pečenke 3 K.²¹³ V Karlovcu pa je plačal neki vojak, ki se je vračal z bojišča, za kosilo (juha, pečenka s prikuho, pol litra kislega vina) 9 K.²¹⁴

Cene so se vrtoglavo dvigale tudi petroleju. Jeseni 1914 je stal bokal petroleja 60 vinarjev, toda pred pričetkom vojne je bil 10 vinarjev cenejši.²¹⁵ Oktobra je stal bokal 70 in novembra 80 vinarjev.²¹⁶ V začetku januarja 1915 je bil v Adlešičih bokal petroleja 90 vinarjev,²¹⁷ v Kuničih na Hrvaškem pa 1,20 K.²¹⁸ Aprila je stal bokal v Gribljah 1,60 K. »Vsled te draginje ga žgo ljudje, kolikor mogoče malo, in ležijo skoraj do dne, z mrakom pa gredo v postelj.«²¹⁹ V začetku leta 1916 je cena petroleja padla. Tako je stal januarja v Črnomlju liter samo 80 oziroma 52 vinarjev.²²⁰ Cena je sicer padla, a v trgovinah petroleja ni bilo mogoče kupiti. Decembra je bilo petroleja zelo malo, povpraševanje pa ogromno. »Nekateri pa ga vendarle dobijo po tajno kje v Črnomlju ali Metliki po kaki liter, toda le za robo npr. za jajca, po 25 ali še več za bokal petroleja, drugi za mast, moko, zrnje idr. Neki naš Gorenjčan je odpeljal v Črnomelj voz drv, da je dobil bokal petroleja. In za ta voz drv mu je ponujal neki Črnomaljec 40 K.«²²¹ Pri plačilu na ta način je prihajalo tudi do špekulacij. Tako je decembra neka žena, ki je dala za 1 bokal petroleja 3 metre platna, petrolej krepko preplačala, saj je na ta način plačala za liter in pol 60 K—70 K, »a država ga pa prodaja po 60 h liter.«²²²

Tako kot po petroleju je bilo veliko povpraševanje tudi po svečah, zato je njihova cena neprestano rasla. Zavitek sveč apollo, ki je stal pred vojno v Črnomlju 96 vinarjev, je bil marca 1915 kar 1,40 K.²²³ Januarja 1917 je stal zavitek mili — sveč 4 K,

183 KA IV, 248.

184 KA IV, 256.

185 KA IV, 270.

186 KA IV, 356.

187 gl. op. 141.

188 KA V, 60.

189 KA V, 98.

190 KA V, 157.

191 KA V, 166.

192 KA V, 186.

193 KA VI, 11.

194 KA V, 9.

195 KA V, 71.

196 KA V, 82.

197 KA V, 112.

198 gl. op. 193.

199 gl. op. 193.

199 gl. op. 184.

200 gl. op. 176.

201 KA IV, 194.

202 KA IV, 255.

203 KA IV, 277.

204 KA IV, 289—290.

205 KA IV, 300.

206 KA IV, 340.

207 KA IV, 344.

208 KA IV, 361.

209 KA V, 14.

210 KA V, 169.

211 KA V, 3.

212 ibidem.

213 KA V, 7.

214 KA V, 11.

215 KA IV, 191.

216 KA IV, 197.

217 KA IV, 219.

218 KA IV, 229.

219 KA IV, 230.

220 KA IV, 327.

221 KA VI, 15.

222 KA V, 130.

223 KA IV, 243.

»a v Karlovcu neki 6 K.«²²⁴ Avgusta je stala ena mili sveča 80, pred vojno pa 10—12 vinarjev.²²⁵ Voščene sveče, »ki so stale pred vojsko v Ljubljani kg 5 K, stanejo zdaj (avgust 1916) 10 K.«²²⁶ Sveče so bile tako drage, da je »prečastito škofijstvo dovolilo, da sme goreti pred izpostavljenim presv. R. T., namesto 12, le 6 voščenih sveč, kar se je zgodilo pri nas prvič v nedeljo 12. novembra.«²²⁷ Marca 1918 je stal kilogram voščenih sveč 20 K.²²⁸

Cena je rasla tudi oblačilom in blagovom. Blago za dekleško obleko je stalo pred vojno 1 K, leta 1916 pa 8 K.²²⁹ Obleka za 14-letnega dečka, ki je stala pred vojno 10 K—12 K, je bila januarja 1917 kar 106 K.²³⁰ Ženski predpasniki, ki so jih trgovci pred vojno prodajali po 80 vinarjev do 1 K, so stali decembra 1916 že 10 K²³¹ in aprila 1917 12 K.²³² Novembra 1918 je stalo slabo blago za otroški predpasnik 90 K.²³³ Rute, ki so bile pred vojno po 40—50 vinarjev, so stale avgusta 1917 že 10 K,²³⁴ novembra pa v Črnomlju 12 K in v Karlovcu 17 K.²³⁵

Decembra 1917 je župnik Šašelj »plačal krojaču od enih hlač: za delo 8 K, za žepe in postavo 6 K, za svilo in sukanec 5 K, skupaj 19 K. Pred vojsko niso stale vse hlače s snovjo vred toliko.«²³⁶ Moški klobuki, ki so stali pred vojno 6—8 K, so januarja 1918 stali 60 K in več.²³⁷

Od vseh trgovskih artiklov »se vsled vojske pri nas ni menda nobena stvar tako podražila kakor usnje. Črnomaljski trgovci pripovedujejo, da morajo plačati za kožo usnja, za katero so plačevali pred vojsko 24 K, zdaj 48 K, torej še enkrat več.«²³⁸ Leta 1915 je viniški trgovec prodajal usnje po 11 K za kilogram.²³⁹ Pozimi 1915 »nekaterim gospodarjem, ki imajo kaj večje družine, ne bo dosti 200 K, da bi obuli svojo družino, tako je drago usnje in čevljarstvo delo, ker je usnje sploh že težko dobiti, čevljarji pa so v vojski.«²⁴⁰ Marca 1918 je Šašelj plačal v Mokronogu za kilogram usnja za obutev 100 K.²⁴¹

Tako kot usnju so rasle cene čevljev in škornjem. Ženski čevlji, ki so stali pred vojno pri čevljarjih v Črnomlju 8 K—10 K, so bili marca 1915 že 20 K,²⁴² avgusta pa kar 30 K.²⁴³ Novembra je na semanji dan »stal par ženskih čizem 32 K, moških škorenj pa 70 K—76 K.«²⁴⁴ Aprila 1916 so stali ženski čevlji 40 K,²⁴⁵ novembra 84 K in decembra okoli 100 K.²⁴⁶ Marca 1918 je stal »par ženskih čizem do 200 K in čez.« Maja je »neki naš gospodar dal za ženske čizme v Metliki 240 K.«²⁴⁷ Poleti pa ni črnomaljski čevljar Alojz Fabjan delal »ženskih čizem izpod 300 K in moških izpod 400 K.«²⁴⁸ Oktobra je Šašelj »plačal čevljarju iz domače vasi za potempljanje zimskih škorenj in sicer edino le za delo 30 K. Malo pred vojsko bi bil dobil za ta znesek v Črnomlju 3 pare stiftlet.«²⁴⁹ Po končani vojni je tako kot ostalim artiklom padla cena tudi čevljev. Januarja 1919 so ženski čevlji stali 40 K—60 K in moški 100 K.²⁵⁰

Leta 1916 je Adlešiče in okoliške vasi prizadela močna suša. Pridelek je bil uničen, tudi krme in stelje za živino je bilo malo. Zato so jo morali kmetje kupovati drugod. Voz stelje, ki je stal pred vojno 4 K—6 K, je bil junija 1916 kar 16 K—18 K.²⁵¹ Marca 1917 je »kmet iz Dragoš prodal nekemu našemu župljanu 2 stara stota ali centa krme po 40 K, torej za 80 K, za kar je bil naznanjen orožnikom zaradi navijanja cen.«²⁵² Julija je stal voz stelje 20 K »ali še več.«²⁵³

Zelo visoko ceno so imela tudi semena. Tako je liter čebulčka stal pred vojno 40—60 vinarjev, aprila 1917 pa 6 K; 20 gramov solatnega semena, ki je stalo pred vojno 20—40 vinarjev, 1,50 K; 20 gramov semena endivije, ki je bilo pred vojno 40 vinarjev, 3,20 K in 1 kg semena pese, ki je stal pred vojno okoli 1 K, kar 3,40 K.²⁵⁴ Drago je bilo predvsem »repno seme, katero je sploh težko dobiti zaradi hude suše. Prodavajo ga v Metliki kg po 100 K, v Gribljah liter 48 K in na Vinici liter po 56 K, na žlice pa po 2 K.«²⁵⁵

Cene so nebrzdano rasle tudi galici. Aprila 1914 je stal kilogram galice za škropljenje trt 70 vinarjev, leto dni kasneje pa 3,20 K.²⁵⁶ »Kmetijska družba ponudila je lani okoli Božiča, da bo preskrbela vinogradnikom modro galico po 80 h kg, a letos pa je priobčila koncem septembra po časopisih, da je more preskrbeti kg le po 3 K 50 h, kar

224 KA V, 33.

225 KA V, 107.

226 KA IV, 376.

227 KA V, 13.

228 KA V, 161.

229 gl. op. 81.

230 gl. op. 224.

231 KA V, 21.

232 KA V, 125.

233 KC nov. 1918.

234 KA V, 107.

235 KA V, 125.

236 KA V, 129.

237 KA V, 148.

238 KA IV, 220.

239 KA IV, 221.

240 KA IV, 311.

241 KA V, 159.

242 KA IV, 243.

243 KA IV, 288.

244 KA IV, 305.

245 KA V, 342.

246 gl. op. 227.

247 KA V, 173.

248 KA V, 183—184.

249 KA VI, 2.

250 KA VI, 26.

251 KA IV, 356.

252 KA V, 53.

253 KA V, 86.

254 KA V, 59.

255 KA V, 78.

256 gl. op. 92.

je pa treba plačati naprej.«²⁵⁷ Maja 1916 je stal kilogram galice v Črnomlju 12 K, »imel je jo pa samo en trgovec, ki jo je hitro razprodal.«²⁵⁸

Vsa leta vojne je bilo težko najeti posle in težake, saj so bili moški večinoma na fronti, doma so ostale le ženske, otroci, za vojsko in tudi za težko delo nezmožni moški. Ti so z velikim trudom obdelovali lastno zemljo, od katere je bilo odvisno njihovo preživetje. Ker je bilo malo ljudi, še to so bile večinoma ženske, ki bi opravljali težka sezonska dela, je cena njihovemu delu neprestano rasla. Junija 1915 je »za delavce od zgoraj prišel tudi maksimalni tarif 1.60 K—2 K in žuga se s kaznimi tistim, ki bi več zahtevali ali plačali, pa ima eno napako, da se kakor pri vseh vladnih razglasih, nihče po njem ne ravna, za to plačo ne dobiš nobenega delavca.«²⁵⁹

Maja 1915 je Ivan Kozan, posestnik iz Tribuč, plačal svoji dekli Katarini Šegina, prav tako iz Tribuč, ki je bila stara 18 let, na leto 240 K.²⁶⁰ Januarja 1917 so plačevali ponekod deklarirano celo po 400 K na leto.²⁶¹

Težake so 1915 plačevali v Adlešičih po 1 K—1,20 K, kosce pa po 3 K—4 K²⁶² na dan. Marca 1916 so na Preloki plačevali moškim za delo v vinogradih 3 K, v Adlešičih pa 2 K na dan.²⁶³ Junija so na Preloki plačevali težakinjam 2,40 K na dan, »v Marindolu pa tudi po 2 K 50 h in vso hrano.«²⁶⁴ Koscem so v Adlešičih plačevali 4 K »in vso hrano deloma z vinom,«²⁶⁵ v črnomaljski župniji pa »celo po 8 K na dan, brez hrane, le nekaj vina in kruha jim dajejo.«²⁶⁶ V jeseni so v Tribučah plačevali težakinjam po 3 K na dan.²⁶⁷ Aprila 1917 so v Adlešičih plačevali »moške težake po vinogradih, katere je pa prav težko dobiti, po 3 K na dan in vso hrano z vinom vred, ženske pa po 2 K na dan in seveda vso hrano z vinom.«²⁶⁸ Junija so v Adlešičih plačevali težakinjam 3 K,²⁶⁹ avgusta pa na Pribincih, Bednju in Tribučah 4 K na dan.²⁷⁰ Julija 1918 so kosci v Adlešičih »zahtevali že 12 K—14 K in vso hrano,«²⁷¹ škropilcem v vinogradih pa so v Črnomlju plačevali 20 K na dan.²⁷²

Naj naštejemo še nekaj cen artiklov, ki so jih prodajali v trgovinah, a niso bili nujno potrebni za vsakodnevno življenje. Škatičica vžigalic je stala pred vojno 2 vinarja, januarja 1918 pa je Šašelj odštel zanjo v Karlovcu 20 vinarjev.²⁷³ Škafi, ki so stali pred vojno 1 K, so bili leta 1916 že po 3,60 K,²⁷⁴ januarja 1918 po 10 K, julija po 16 K.²⁷⁵ Cebri, ki so stali pred vojno 4 K, so bili konec julija 1918 po 50 K.²⁷⁶ Rešeta, ki so bila pred vojno po 60—80 vinarjev, so stala v začetku julija 1918 kar 8 K, ob koncu meseca pa navadna 10 K in žična 12 K.²⁷⁷

Kljub temu, da so cene neprenehoma rasle in so ljudje tožili, »da je draginja, vendarle štacunarji še nobenkoli niso toliko prodajali kakor sedaj.«²⁷⁸ Ker je bila leta 1916 na adlešičkem koncu velika suša, so spomladi naslednjega leta »ljudje kupovali živila in krmo skoraj za vsako ceno, ker jim vsega manjka, raje, kakor da bi trpeli lakoto, ali da bi jim živina poginila.«²⁷⁹

Cene so neprestano rasle in denar je izgubljal svojo vrednost. Tako je v začetku januarja 1916 župnik Šašelj za prašiča dobil 910,20 K. »Za ta znesek se je pred nekaj leti kupilo pri nas na dražbi lahko malo posestvo s hišo vred, ali pa tudi 2 para lepih volov.«²⁸⁰ V začetku novembra je »kupil župnik 2 prasca, stara po 5 mesecev za 4 K manj, kakor 300 K. Pred kakimi 20—25 leti bi bil dobil tak par za kakih 24 K.«²⁸¹ Konec decembra 1917 je plačal Šašelj za dva prašička, ki bi stala »pred vojsko kakih 70 K—80 K zaradi inflacije 550 K.«²⁸²

Vedno bolj se je uveljavljalo naravno gospodarstvo. Ko so aprila 1916 Adlešičani »kupovali v podzemeljski župniji različno zrnje, krompir in fižol, ga ne dobijo navadno za denar, ampak le robo za robo, in sicer za vino, kolje in drva. Tako je dal neki naš župljan za mernik turščice drv v hosti za kakih 12 voz.«²⁸³ Jeseni je denar še vedno izgubljal vrednost. Ljudje so ga imeli »večinoma veliko, nekateri pa celo prav veliko,« a se je zanj dobilo »prav malo, ker dajejo ljudje večinoma le robo za robo.«²⁸⁴ Ko je dal Šašelj pred trgatvijo popravljati vinogradniško posodje, »sodar tega dela ni hotel izvršiti za denar, ampak le za zrnje. Ko pa je kupil nekaj gnoja za vinograd, moral je dati zanj zopet zrnje. Ravno tako ni mogel dobiti za denar kolja. Moral je dati za 300 kostanjevih kolov 2 mernika šenice. Tudi ječmen za jed in oves za setev je mogel dobiti edino v zameno, da je dal šenico, in sicer mero za mero. Pa

²⁵⁷ KA IV, 295.

²⁵⁸ KA IV, 349.

²⁵⁹ KC 28. 6. 1915.

²⁶⁰ KA IV, 254—255.

²⁶¹ KA V, 35.

²⁶² gl. op. 107.

²⁶³ KA IV, 338.

²⁶⁴ KA IV, 355.

²⁶⁵ gl. op. 141.

²⁶⁶ gl. op. 208.

²⁶⁷ gl. op. 7.

²⁶⁸ gl. op. 254.

²⁶⁹ gl. op. 195.

²⁷⁰ gl. op. 225.

²⁷¹ KA V, 179.

²⁷² KA V, 181.

²⁷³ KA V, 138.

²⁷⁴ gl. op. 81.

²⁷⁵ KA V, 148.

²⁷⁶ KA V, 181.

²⁷⁷ KA V, 179—181.

²⁷⁸ KC 1917.

²⁷⁹ gl. op. 252.

²⁸⁰ KA IV, 3.

²⁸¹ KA V, 111.

²⁸² gl. op. 222.

²⁸³ KA V, 65.

²⁸⁴ gl. op. 68.

tudi usnja in podplatov za obutev nikakor ni mogel dobiti za denar, ampak samo v zameno za rakijo.«²⁸⁵

Tudi v trgovinah se je vedno bolj uveljavljalo plačevanje v naturalijah. »Tako je dal v nedeljo 20. januarja g. Jure Šterk, trgovec na Vinici, ki je z novim letom (1917) zopet otvoril svojo trgovino, pri nas razglasiti, da daje robo, kolikor jo ima le zopet za robo in sicer za platno, špeh, jajca, orehe idr.«²⁸⁶ Bokal petroleja je zamenjal npr. za 5 jajc. Omenili smo že, da je za božič dala neka žena iz Adlešič v Črnomlju za bokal petroleja 3 metre platna. Avgusta 1918 pa je »neki črnomaljski trgovec ponujal 2 litra petroleja za 1 mernik šenice.«²⁸⁷

Pomanjkanje

Zaradi vojne, ki se kljub najbolj pesimističnim napovedim ni končala že po nekaj mesecih, je bila ovirana preskrba prebivalstva z osnovnimi življenjskimi artikli (sol, sladkor, moka, meso, petrolej ipd.). Deželna vlada v Ljubljani je že 11. marca 1915 izdala poziv, ki je opozarjal ljudi, naj varčujejo z živili, posebno z moko in kruhom.²⁸⁸ Nenehne nabiralne akcije v naturi in denarju za potrebe invalidov, beguncev in Rdeči križ ter obvezne oddaje živine, sena in žita pa so kljub temu, da so bile določene enotne odkupne cene, močno prizadele gospodarsko trdnost posameznih kmečkih družin. Potrebe vojaštva so bile velike, uvoza ni bilo, za obdelovanje zemlje pa je primanjkovalo delovne sile in živine.

Civilno prebivalstvo je najprej in najbolj boleče prizadelo pomanjkanje kruha. »Ko je bil 17. novembra (1914) semenj v Metliki, ni bilo na vsem trgu nikjer kruha na prodaj, kakor drugekrat. Tudi po drugod se ne dobi kruha po krčmah, kakor npr. v Gradacu, v nobeni krčmi. V Črnomlju se dobi kruh samo po krčmah, samo če kdo pije. Pri nas se dozdaј se dobi v krčmi pri Mih. Grabrijanu, pa je hlebec za 40 h pol manjši kakor je bil pred vojsko. 19. novembra prišla je neka Hrvatica h Grabrijanu po kruh, kupila ga je naenkrat za 40 K, ker ga tudi na Hrvaškem ni dobiti.«²⁸⁹

Pomanjkanje kruha so najbolj občutili meščani, saj so bili kmetje »še najbolj preskrbljeni s hrano in kruhom, katerega imajo, vsaj v naši župniji, menda še po vseh hišah, med tem, ko ga nimajo po mestih skoraj nikjer in marsikje hudo stradajo, prav posebno še kruha.«²⁹⁰ Ko je imel 22. junija 1915 v Črnomlju sejo okrajni šolski svet, katerega član je bil tudi Šašelj, je ta vzel s seboj »kruha v žepu«, saj ga v gostilnah ni bilo več mogoče dobiti. Tudi leta 1916 »neka oseba ni mogla dobiti v vsem Črnomlju nobenega kruha, niti ne za 10 h. Ljudje ga morajo seboj jemati, če kam gredo npr. v Črnomelj ali Metliko.«²⁹¹ Spomladi 1917 je zmanjkalo kruha tudi na kmetih, saj ga v nekaterih hišah adlešičke župnije niso imeli »že od jeseni sem.«²⁹²

Slaba preskrba s kruhom je bila tesno povezana s pomanjkanjem moke oziroma njenih nadomestkov. Tako je v Črnomlju v začetku januarja 1916 zmanjkalo čiste pšenične moke, bila je celo prepovedana.²⁹³ Namesto nje so trgovci prodajali vojaško moko, ki je bila mešanica pšenične moke, ječmena, rži, koruze in zmletega krompirja. Maja ni bilo več niti te moke, zato so morali prenehati z obrtjo celo eden izmed dveh mestnih pekov. Oktobra so bile ustreljene »močne karte, samo žalibog premalo kart so dali in še manj moke. Naš aprovišalni aparat čisto odpovedal.«²⁹⁴

Leta 1915 je zaškripalo v preskrbi z mesom. Da bi se pomanjkanje vsaj malo ublažilo, niso smeli mesarji v Črnomlju ob torkih in petkih »mesa prodajati in tudi krčmarji ne kuhati. V torek, 1. junija, ko je bil semenj v Črnomlju, nismo mogli dobiti v Črnomlju govedine in smo morali poslati ponjo v sredo.«²⁹⁵ Konec meseca ni bilo v Črnomlju moč kupiti teletine in svinjine. V soboto, 10. julija, »tudi ni več ubil nobeden mesar govedi, in ni bilo dobiti govedine, četudi so 3 mesarji v Črnomlju.«²⁹⁶

Preskrba z mesom je bila slaba tudi leta 1916, zato ni bilo marca večkrat govedine kar po ves teden. Andrej Lackner, »posestnik hotela v Gradu, jo dobiva iz Viniče. Pred nekaj dnevi se je pa peljala krčmarica Kambičeva iz Črnomlja z železnico nalašča v Semič po govedino.«²⁹⁷

Junija 1917 je Šašelj »prosil glavarstvo, da bi smel dobiti za Telovo v Črnomlju 1 1/2 kg govedine in 2 kg teletine. Glavarstvo pa mu je dovolilo od vsakega mesa po 1 1/2 kg, a dobil je od mesarja samo 1 kg govedine, a teletine pa nič, ker telet niso klali.«²⁹⁸ Avgusta 1918 so v Črnomlju dobili meso »samo enkrat na teden po 9 K kilo.«²⁹⁹ Kljub visoki ceni, je bila kvaliteta mesa slaba, »če bi nam kdo v miru tako meso ponujal, kakor ga sedaj jemo, bi ga zaprli, pa sedaj je vse dobro.«³⁰⁰

²⁸⁵ KA IV, 14.

²⁸⁶ KA V, 144—145; trgovino je zaprl 1. 10. 1917 zato, ker je zmanjkalo prodajnih artiklov.

²⁸⁷ KA V, 185.

²⁸⁸ KA V, 240—242.

²⁸⁹ KA IV, 200.

²⁹⁰ gl. op. 203.

²⁹¹ KA IV, 325.

²⁹² KA V, 35.

²⁹³ KC 6. 1. 1915.

²⁹⁴ KC 10. 10. 1915.

²⁹⁵ KA IV, 268.

²⁹⁶ KA IV, 278.

²⁹⁷ KA IV, 337.

²⁹⁸ KA V, 70.

²⁹⁹ KC 11. 8. 1918.

³⁰⁰ ibidem.

V trgovinah je začelo primanjkovati tudi soli. Sredi maja 1915 je bilo v Črnomlju »že prav tesko dobiti soli. Trgovci jo dajejo samo po 1/2—1 kg.«³⁰¹ Leta 1917 so 25. novembra prodajali sol samo »v eni sami prodajalni, pa samo po 1/2 kg za eno družino.«³⁰² Nekaj dni kasneje je soli v Črnomlju zmanjkalo, imeli pa so jo še v trgovini na Vinici.³⁰³ Tudi po končani vojni preskrba s soljo ni bila zadovoljiva. Januarja 1919 je bilo »ljudem prav hudo za sol, katere ni nikjer dobiti, posebno še zdaj ko koljejo in meso nasoljajo, in je vrhu tega še prav toplo vreme.«³⁰⁴

Sredi leta 1915 je v Črnomlju zmanjkalo sladkorja. Tako »6. julija, ko je bil semenj (petrovsko senje), ni bilo dobiti v vsem Črnomlju, v nobeni prodajalni, ne 1 kg sladkorja.«³⁰⁵ V septembru so pošle zaloge tudi na Vinici.

Pomanjkanje osnovnih prehrabnenih artiklov so skušale oblasti ublažiti tako, da so poleg kart za moko novembra uvedli še karte za kavo, mast, olje. »Pa kaj pomagajo, ko na nje nič ne dobimo.«³⁰⁶ 1. septembra 1917 so bile uvedene tudi karte za meso; takrat so bile »za vse že karte, samo malo se na nje dobi.«³⁰⁷

Skozi celo vojno je trajalo pomanjkanje petroleja. Njegova cena je neprestano rasla, a kljub temu je bila oskrba neredna. V začetku leta 1915 so Adlešičani štedili petrolej zato, ker je bil drag, septembra pa ga »ves mesec ni bilo dobiti ne v Črnomlju, ne na Vinici, pa tudi drugodi ne, v nobeni prodajalni. Na Vinici ga je dobil en trgovec in dva v Črnomlju po enkrat, pa le po en sodček, ki so ga pa razprodali že čez par ur, četudi ga niso dajali več, kakor samo po pol litra odjemalcem.«³⁰⁸ Oktobra je bila stiska za petrolej v Črnomlju tako velika, da so ga hodili nekateri krast celo v cerkev.³⁰⁹

V začetku novembra 1916 ni bilo petroleja v nobeni prodajalni v Črnomlju. Širile so se celo govornice, da ga sploh ne bo več moč dobiti, »ker bo vojaška oblast vsega vzela in rabila.«³¹⁰ Končno so 18. decembra »dobil trije črnomaljski trgovci čez dalj časa zopet nekaj sodčkov petroleja. Prodavati pa so ga začeli šele 20., ker je bil 19. kvaterni semenj v Črnomlju. Ta dan je bilo zaradi petroleja toliko ljudi v Črnomlju, kakor skoraj ob semnju. Nekateri so bili že ob 5. zjutraj pred prodajalnami, drugi so celo prenočili v Črnomlju v torek zvečer, samo da bi bili preje prišli na vrsto. Naval ljudi je bil tak, da so enemu trgovcu ubili šipe na vratih, drugemu škodo naredili v prodajalni, ubili in strli so tudi več steklenic. Nazadnje niso hoteli pa več dajati petroleja in veliko ljudi je šlo domu, da ga niso dobili ne kaplje. Davali pa so ga ljudem samo po 1/2 litra.«³¹¹

Oktobra 1917 so ljudje dobivali petrolej »le na izkaznice ali karte in sicer samo po 1/2 kg na mesec.«³¹² Čeprav je bil petrolej na karte in njegova količina pri nakupu točno določena, ga ljudje niso mogli kupiti, ker ga v trgovinah niso imeli. Adlešičani so ga dobili šele 9. januarja 1918 »čez kake dobre 3 mesece zopet enkrat in sicer samo po 1 liter vsaki gospodar in to v prodajalni v Gribljah.«³¹³ Septembra je bilo pomanjkanje petroleja tako veliko, da v adlešički župni cerkvi ni več gorela večna luč. Nekaj dni pred božičem je šel župnik »sam na glavarstvo v Črnomlju, da bi ga dobil kaj več vsaj za praznike. Pa ga je dobil samo 1 litr za cerkev, župni urad in zase.«³¹⁴

Pomanjkanje petroleja je ljudi zelo pri delo, saj so bili »cele noči v temi in ne morejo po noči prav nič delati posebno ženske ne presti.«³¹⁵ Ker konec leta 1918 ni bilo petroleja, zmanjkalo pa je tudi sveč, je bilo ljudem »prav hudo za svečavo, posebno po hišah, kjer imajo bolnike ali mrliče.«³¹⁶ V Adlešičih so pomanjkanje petroleja premostili tako, da so si znova svetili z lučmi »t. j. s trskami, kakor so si svetili nekaj t. j. pred kakimi 50. leti, ko še ni bilo petroleja.«³¹⁷ Nekateri so za svečavo uporabljali tudi mast ali maslo, drugi pa še brinjev cvet.

Omenila sem že, da je poleti 1916 prizadela Belo krajino strašna suša, ki je povzročila veliko pomanjkanje hrane. Že junija niso imeli v Adlešičih in okolici »razun strni, skoraj kaj kuhati, posebno tisti, katerim so pošle stare zaloge, ni bilo ne krompirja, ne fižola, ne zelja. Tako beraško kakor letos še niso živeli po belokranjskih župniščih.«³¹⁸ Težko je bilo tudi s prehrano živine in prašičev. Tisti, ki so imeli vino-graduate »so obirali vsaj trtno listje, trčevino in to kuhali. Drugi pa so morali obirati leskovino, bezgovino, listje od črešenj in lip in brati osat, plevel in koprive, da so imeli kaj.«³¹⁹ Še težje je bilo za krmo pozimi. Živini so polagali osoljene »klasunce«, koruzne storže. Vdova iz Gorenjcev je, ker ji je zmanjkalo krme, »razstrgala najprvo streho na svinjaku in slamo izpolagala kravi, in ko je te zmanjkalo, pa še štalo in tudi to slamo izpolagala, da ji ni krava poginila, ker krme ni mogla nikjer dobiti.«³²⁰

³⁰¹ gl. op. 184.

³⁰² KA V, 123.

³⁰³ KA V, 16.

³⁰⁴ gl. op. 150.

³⁰⁵ gl. op. 176.

³⁰⁶ KA IV, 277.

³⁰⁷ KC 1. 9. 1917.

³⁰⁸ KA IV, 294.

³⁰⁹ KC 18. 10. 1915.

³¹⁰ gl. op. 165.

³¹¹ KA V, 19.

³¹² gl. op. 92.

³¹³ KA V, 138.

³¹⁴ gl. op. 150.

³¹⁵ gl. op. 302.

³¹⁶ gl. op. 221.

³¹⁷ gl. op. 224.

³¹⁸ KA IV, 371.

³¹⁹ ibidem.

³²⁰ KA V, 55.

Še bolj kot kmete je slaba letina prizadela meščane, saj je pomanjkanje hrane zadelo celo prebivalce podeželskih mest. Črnomaljski uradniki so hodili »po bližnjih vaseh kupovat živila, kakor krompir, slanino, maslo, jajca, ječmen, moko idr. Vse jim pride prav, in so veseli, če morejo sploh kaj dobiti. Kako radi jedo tudi črni kruh, če ga dobijo kje pri kmetih, vsaj nimajo po gosposkih družinah včasih po več tednov kruha. . . Tako se pokori sedaj mestna gospoda, o kateri vedo povedati naši kmetje marsikaj, kako so se preje norčevali iz kmečke hrane. Ko so prodavale kmetice pred vojsko na tržne dni v Črnomlju fižol in ga ponujale črnomaljskim gospem, tedaj je morala večkrat slišati ena ali druga: ‚Saj nisem prasica, da bi fižol jela.‘ Kolko bi ga pa dan danes rade jedle, pa ga nimajo! V Karlovcu pa so rekli Karlovčani našim ljudem, ki so ob petkih jedli po krčmah fižol in kislo zelje: ‚Tako hrano imajo pri nas prasci, mi pa jemo juho in meso.‘ Neka uradnikova gospa iz Črnomlja je rekla naši kmečki ženi, ki je videla črni kruh v hiši: ‚Ubogí kmetje, ki morate jesti črni kruh! Jaz bi pa raje umrla, kakor pa jedla črni kruh!‘ Kako rada bi ga pa jela danes, da ga ima! Neki naš župljan, ki je brivski mojster na Dunaju, in je bil pred par leti doma, je rekel svoji sestri, ki je zamesila kruh z vodo: ‚Moja žena pa ne zna kruha zamesiti z vodo, ampak samo z mlekom.‘ Letošnjo jesen pa je njegov sin, ker je oče v vojski, že parkrat pisal sorodnikom v naši župniji, da naj jim pošljejo kaj živil, naj bo, kar hoče, ker trpijo veliko pomanjkanje.«³²¹

Slaba letina in neprestane obvezne oddaje, mrzla in dolga zima, vse to je bilo vzrok, da je bilo spomladi 1917 izredno težko za hrano. Zaradi pomanjkanja ni prineslo na velikonočni blagoslov jedi v adlešički župniji »kakih 12 hiš, samo v Tribučah kakih 7 ne. Vzrok je deloma ta, ker nekateri zaradi velike vode niso mogli smleti za kruh in pogače, nekateri pa sploh niso imeli iz česa peči kruha, vsaj že v marsikaterih hišah trpijo pomanjkanje, nekateri že od jeseni sem, drugi od Božiča, ker kruha nimajo. Pa tudi druge hrane imajo po malo, ker je marsikaterim po zimi krompir zmrznil, da nimajo kaj kuhati, drugi so ga pa dobili tako malo, da ga bodo imeli komaj za seme, in ga tudi ne kuhajo. Še slabše pa je s fižolom. Po nekaterih hišah imajo skoraj edino zelje in repo za hrano.«³²²

Z velikim upanjem pričakovana letina v letu 1917 je propadla, saj sta poleti znova vladali huda vročina in suša, julija pa je toča potolkla vinograde. Ljudje v adlešički župniji skoraj niso imeli poleti »kaj kuhati in jesti, ker vsled strašne vročine in suše skoraj nič ne raste. Imajo samo krompir, seveda letošnji, katerega pa bodo že precej izkopal in pojedli, predno bo zrel, in pa fižol, pa le nizki, ker nakolenca ni skoraj nič vsled suše, da večinoma še semena ne bomo imeli.«³²³ Za hrano je bilo tako težko, da je Šašelj zaprosil »slavno ckr. okr. glavarstvo, da bi mu blagovolilo dovoliti, da sme meseca avgusta in septembra dobivati pri mesarju v Črnomlju ob sobotah po 1—2 kg govedine, ker vsled strašne suše tu nič ne raste in nima kaj jesti, razun krompirja.«³²⁴ Zaradi slabe letine so nekateri kmetje že v prvih zimskih mesecih »trpeli pomanjkanje, posebno ker imajo malokje kruha, sreča pa je, da so imeli večinoma dosti sadja, katerega so veliko nasušili, kakor morda še nikdar preje, ki jim bo veliko zaleglo, bodisi kuhano, ali surovo.«³²⁵

Dve slabi letini je občutil tudi Šašelj. V župnišču so 1917 živeli »skromno, kakor še nikdar. Župnik ni jedel govedine od Božiča do velike nedelje, toraj 3 mesece in pol. Jedel je toraj včasih kokošjo juho, par tednov, ko je kragulj zaklal kokoši, pa smo jih potem otehi. . . Druge dni pa večkrat ječmen ali ričet s kožami, ali suho meso z zeljem, ali tudi zelje z žganci ali krompirjem, včasih pa tudi samo kašo s krompirjem in oblicah. Zvečer pa fižol s kisom, mlince, kašo, ali pa tudi samo orehe s kruhom in vinom.«³²⁶ Tudi 1918 ni bilo dosti boljše, saj »mesa skoraj nismo poznali razun včasih svinjskega suhega. Jeli smo večkrat ječmen, ki smo ga zamenjali za šenico, s kožami. Včasih široke rezance s par jajci. Včasih tudi samo kašo s krompirjem. Rešilo pa nas je zelje, katerega smo imeli k sreči celo kad zatrpanega še od leta 1916., in pa gobe. Te smo jeli potem sveže, posebno so jih jele skoraj vsaki dan težakinje, včasih celo večkrat na dan, ali pa smo jih sušili, katere smo potem jeli na juhi, posebno s žganci, kadar smo imeli kake goste.«³²⁷

Veliko pomanjkanje v letih 1916 in 1917 je v adlešičko župnijo prignalo »vsakovrstne berače in prosjake,«³²⁸ ki so prihajali »iz različnih krajev prosit živil in hrane.« Najprvo so se oglasili vojaki. Tako je 19. in 20. marca 1917 prišlo iz Črnomlja, »kjer je več sto vojakov, kakih 20 vojakov v naše vasi Tribuče in Pribince prosit ljudi kruha in drugih jedi. Hodili so od hiše do hiše.«³²⁹ 24. julija so prišle v Adlešiče »3 prosilke iz hrv. Primorja od Reke, 30. julija 3 goriške begunke, ki bivajo v Črnomlju, in 31. julija zopet 4 iz hrv. Primorja, toraj v 8 dneih 10.«³³⁰ Prosilke so prihajale tudi avgusta. Tako jih je bilo 3. avgusta v Adlešičih 6 in 8. avgusta »v Adlešičih 4, a na

321 KA V, 30—31.

322 KA V, 57.

323 KA V, 92.

324 KA V, 82—83.

325 KA V, 137.

326 KA V, 58.

327 KA VI, 25.

328 gl. op. 323.

329 gl. op. 93.

330 KA V, 83.

Bednju pa 9 en dan.«³³¹ Večje je bilo pomanjkanje, večjo nadlogo so predstavljali be-rači in prosilke, saj »ni miru pred njimi. Imeti hočejo od nas česar sami nimamo.«³³²

Veliko pomanjkanje so trpeli vojni ujetniki, ki so živeli v Velikem Bukovju.³³³ Vojni ujetniki so kar naprej prosili in nadlegovali ljudi, »posebno še opoldan in zve-čer pri jedi, da skoraj ne morejo pojesti pred njimi in to največ v Tribučah in na Bednju. Ženske tudi pripovedujejo, kako so jih prosili repe in korenja, ko so posprav-ljale ž njiv in da so oboje kar surovo jedli, včasih tudi nelupljeno. Po hišah pa jih prosijo tudi krompirja, ki ga kuhajo v loncih ali kotlih svinjam.«³³⁴ Zaradi velikega pomanjkanja, ki je vladalo v taborišču, so vojni ujetniki neusmiljeno kradli pridelke z njiv, vdirali v zidanice, hleve in shrambe. Vse to pa je že itak težak položaj civil-nega prebivalstva samo še slabšalo.

Summary

THE ECONOMIC LIFE OF BELA KRAJINA DURING WORLD WAR I

Marinka Dražumerič

The purpose of the article is to present the economic life of the people who, during the First World War, lived far behind the front line and were hence not di-rectly involved with the »winds of war«. In their life and work, however, they suf-fered the indirect consequences of the four-year warfare.

The research covers the period between the autumn 1914 and the beginnings of 1919, and focuses on the area of the Adlešiči Parish in Bela krajina and, for the sake of comparison, on Črnomelj. The information has been principally obtained from two sources: the Chronicle of the Adlešiči Parish and the Chronicle of the Črnomelj Pa-rish. Certain data have been checked over in the newspaper Dolenjske novice.

Soon after Austria—Hungary had gone to war civilians began to collect various resources for soldiers' benefit. People would volunteer to provide food, clothes and money for the Red Cross, refugees, widows and orphans, invalids, and others. In addi-tion to such whip-rounds, government war loans were floated. Apart from voluntary donations a compulsory delivery of cereals, hay, cattle, and potatoes was imposed to cover government expenses. Although farmers were in a way reimbursed for the goods they had to give away, such deliveries were, especially when accompanied by poor harvest, a heavy burden to bear.

During the First World War the peasantry in Bela krajina was attracted by a newly opened market for large quantities of food and other farm produces. On account of the loose traffic connections between Bela krajina and the rest of the world until 1914 the trading turned out to be fairly expensive. As early as in the first months of the war there was an increasing demand for food which lasted throughout the war. Farmers were thus offered an opportunity to sell at a profit everything they could spare. Consequently they started to sell dried fruit, nuts, eggs, beans, wheat, wine, brandy, cattle, pigs, and firewood. In addition to the money obtained by selling food there was also the money that soldiers' families received as a kind of support. So these were the times when large sums of money were passing daily through farmers' hands. Some of them would put their money in a bank, some would take it to their parish priest to keep it for them, others again would invest their money in war loans. Quite a few of the farmers donated their money to the church.

Owing to the war situation the prices of the basic necessities of life, especially of food, were drastically raised. The government frequently attempted to normalize the economic situation by fixing the maximum prices of individual provisions. Those who would dare not to observe the law were threatened with heavy fines. But in vain. The prices kept going higher and higher. People had to pay dearly for the basic necessities which were in addition difficult to obtain. Soon there was a shortage of flour, salt, sugar, meat, petroleum, etc. Although the government introduced ration cards which actually restricted mass consumption, the measure as such appeared essentially pointless in view of the shortage of certain goods. In trade business the principle of payment in kind was persistently gaining ground, while exorbitant prices were paid for indispensable articles.

The shortage of food was most acute in towns and in extremely depressed areas in the neighbouring Croatia. The harvest of 1916 and 1917 being poor, numbers of beg-gars and all kinds of penniless people began to arrive at Adlešiči, followed later on by the Russian prisoners of war who came from the adjacent camp to beg or at times even steal food from the farmers.

³³¹ gl. op. 323.

³³² ibidem.

³³³ V Vel. Bukovje, obsežen gozdnat predel v vzhodni Beli krajini, so julija 1919 prišli v glavnem ruski vojni ujetniki. Takrat je bil gozd last lesnega trgovca Benedika iz Zagreba. Ujetniki so krčili gozd in gradili gozdno železnico proti Črnomlju, po kateri bi transportirali les do kolodvora.

³³⁴ KA V, 120.

Đuro Vidmarović

ŠKOLSTVO HRVATSKE NARODNE MANJINE U MAĐARSKOJ OD 1945. DO 1987. GODINE

U Mađarskoj živi najbrojnija hrvatska narodna manjina. Broj njenih pripadnika nije moguće odrediti s potrebnom preciznošću,¹ zbog toga što vlasti ne iznose rezultate najnovije brojidbe pučanstva. Postoje procjene s kojima se barata u javnosti. Mi ćemo se složiti s procjenom mađarskog povjesničara Danila Uroševića. U knjizi »Povijest Južnih Slavena u Mađarskoj« on je ustvrdio da u Mađarskoj živi 85.294 pripadnika hrvatske narodne manjine, 6.400 pripadnika srpske narodne manjine i 4.487 pripadnika slovenske narodne manjine.²

Hrvatska narodna manjina živi u rubnim krajevima Mađarske, s izuzetkom nekoliko sela uz Blatno jezero i u blizini Budimpešte, a koja su, većim dijelom, pomadžarena. U prijestolnici živi jaka intelektualna grupacija Hrvata i njena je uloga u duhovnom životu manjine velika.

Jedna od bitnih osobnosti hrvatske narodne manjine je razućenost naselja, odnosno njihov arhipelaški smještaj u nekoliko skupina. To je posljedica selidbe iz stare domovine u različito vrijeme i iz različitih dijelova hrvatskog etničkog prostora. Zbog toga ove skupine govore zasebnim narječjima, imaju vlastitu etnografsku i folklorističku baštinu, lokalno se etnonimski određuju uz nedostatak unutrašnjih snaga koje su potrebne za homogenost cijele manjine. Po tome ova manjina zauzima posebno mjesto među svim manjinskim etničkim kolektivitetima našeg kontinenta.

Najstariji etnički segment mađarskih Hrvata potječe iz vremena selidbe hrvatskog naroda u današnji životni prostor.³ Rijeka Drava kao milenijska granica između Hrvata i Mađara nije u cjelini i etnička granica. Oba etnosa imaju svoje enklave u susjednom narodu.

Drugi selidbeni val Hrvata u Mađarsku zbio se nakon stvaranja mađarsko-hrvatske personalne unije, u razdoblju od početka 12. do kraj 16. stoljeća, a naročito za vladavine kralja Matije Korvina (1458—1490).

Treći selidbeni val desio se u vrijeme turskih osvajanja balkanskih i srednjoevropskih zemalja od 15. do 16. stoljeća. U ovo vrijeme hrvatski narod je doživio rasap koji je trajno odredio njegov daljnji povijesni život. Prema još nedovršenim istraživanjima migracioni proces obuhvatio je do 1/2 populacije, a druga polovina našla se, zbog gubitka državne moći u položaju permanentnog odnarođivanja od strane mađarskih, turskih, germanskih i talijanskih državotvornih krugova.

Četvrti selidbeni val uzrokovali su austrijsko-turski ratovi u 17. i 18. stoljeću.

Raspalom Austro-Ugarske monarhije 1918. godine i stvaranjem nacionalnih država unutar njenog teritorija, došlo je do daljnjeg usitnjavanja etničkih arhipelaga hrvatske narodne manjine. Zapadnougarski Hrvati, poznati danas kao gradišćanski Hrvati, razbijeni su na mađarski, austrijski i čehoslovački ogranak, a bunjevačko-šokački Hrvati koji su nastavali istočne krajeve nekadašnje Ugarske, razbijeni su na mađarski, jugoslavenski i rumunjski ogranak.

Predmet našeg razmatranja je školstvo hrvatske narodne manjine u suvremenoj Mađarskoj, a poglavito nakon drugog svjetskog rata.

Osnovu povijesnog življenja Hrvata u Ugarskoj i Mađarskoj čini neprestana borba protiv odnarođivanja. Vladajući slojevi u mađarskoj državi uspješno su provodili asimilaciju nemađarskih zajednica unutar prostora svoje jurisdikcije. Mora se naglasiti i naličje ove politike: gubitak znatnog dijela etničkog prostora nakon prvog svjetskog rata.

Školstvo je uvjet opstanka i razvoja svake narodne zajednice. Na primjeru hrvatske manjine u Mađarskoj možemo evidentirati neposrednu zavisnost etničkog opstanka i postojanja mreže škola na jeziku manjine.

¹ Mirko Valentić: Bitne tendencije u politici mađarske vlade prema narodnim manjinama. Zbornik Hrvatska narodna manjina u Mađarskoj, Zavod za migracije i narodnosti, Zagreb, 1977, str. 6—7.

Edit Kerecsényi: Povijest i materijalna kultura pomurskih Hrvata, Izdanje Demokratskog saveza Južnih Slavena u Mađarskoj, Budimpešta, 1982, str. 26.

² Urošević Dánilo: A magyarországi délszlávok története, Budapest, 1969.

³ U hrvatskoj historiografiji još su u toku istraživanja seobe Hrvata iz zakarpatске postojbine u današnju domovinu. Zbog toga ne postoje radovi koji bi temeljitije osvijetlili naseljavanje Hrvata preko Drave i Dunava u razdoblju od V. do VIII. stoljeća.

⁴ Marin Frančević, zbornik Iseljenišтво naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom, prilog diskusiji na istoimenom simpoziju održanom u Zagrebu od 2. do 4. prosinca 1976, Zavod za migracije i narodnosti, Zagreb, 1978, str. 657—661.

* * *

Materinji jezik je oblik samobitnosti svake etničke zajednice. To je sudbonosno pitanje za etničke manjine. Prihvatanjem jezika većinskog naroda pripadnik manjine prelazi u etnički korpus većine. Potiskivanje materinjeg jezika siguran je pokazatelj asimilacionih procesa.

Bez škola u kojima se nastava odvija na materinjem jeziku nije moguć razvoj toga jezika, njegovo čuvanje i njegovanje. Kroz jezik razvija se narodna svijest ili svijest o vlastitoj samobitnosti. Time se ujedno ulazi u sve pore vlastite kulture i duhovnog nasljeđa, što znači da manjina razvija svoju duhovnu nadgradnju, dakle živi kao aktivni društveni subjekt, kao kulturni entitet sposoban za uspostavljanje ravnopravne etničke, kulturne, društvene i civilizacijske suradnje na relaciji: manjina — većinski narod; manjina — matični narod, a to je ono što u suvremenoj političkoj i sociološkoj terminologiji nazivamo ULOGA MOSTA.

Država koja isključuje asimilaciju iz svoje unutrašnje politike, potvrđuje to podsticanjem razvoja mreže škola za sve svoje manjinske kolektivitete.

Cilj manjinskog školstva je simetrična dvojezičnost. Ova dvojezičnost pretpostavlja mogućnost da se ravnopravnost jezika ostvaruje u svim sferama javnog života, a poglavito u strukturama državnih organa. Ukoliko nije tako, pripadnik manjine je prinuđen pretpostaviti jezik većinskog naroda svome materinjem jeziku. U tom slučaju i motivacija za savladavanje obrazovne piramide na materinjem jeziku biva ugrožena. Dapače, asimetrična dvojezičnost u korist materinjeg jezika tada postaje smetnja mogućem napredovanju na radnom mjestu. Materinji jezik se polagano pretvara u oblik obiteljske komunikacije, petrificira se i gasi. Asimilacija ostvaruje svoj cilj.

Kada govorimo o školstvu narodnih manjina, mislimo na slijedeće:

1. Postojanje predškolskih ustanova u kojima će jezik komunikacije biti materinji jezik manjine. Jezik većinskog naroda bit će zastupljen u mjeri koja je potrebna da djeca postepeno dođu do simetrične dvojezičnosti kao krajnjeg cilja. Taj cilj nije ostvariv bez realizacije ovog uvjeta. Manjina koja nema mogućnosti da organizira vlastite jaslice i dječje vrtiće nalazi se izložena asimilacionom pritisku.

2. Postojanje mreže osnovnih škola. U tim školama materinji jezik manjine je nastavni, a jezik većinskog naroda je predmetni. Škole koje imaju obratan odnos između jezika većine i jezika manjine ne bi se smjele tretirati kao manjinske.

3. Postojanje općeobrazovnih srednjih škola za pripadnike manjine. Odnos između jezika većinskog naroda i materinjeg jezika isti je kao kod osnovnih škola. Ukoliko je manjina brojčano snažnija može imati potrebu i za drugim tipom srednjih škola. Manjina bez srednje škole nema mogućnosti za stvaranje vlastite etničke inteligencije. Osnovno školsko obrazovanje nije dovoljno za daljnje stručno usavršavanje, jer se ono mora tada vršiti na jeziku većine. To je vrlo osjetljivo pitanje kada se radi o reprodukciji pripadnika tzv. etničke elite, a poglavito prosvjetnih radnika.

4. Postojanje visokoškolskih institucija. Ukoliko je manjina malobrojna matični narod je dužan preuzeti na sebe obrazovanje visokoškolskih kadrova za njene potrebe.

5. Postojanje obrazovnih institucija za školovanje odraslih.

Školstvo narodnih manjina može se uspješno razvijati jedino ako manjina održava normalne veze s matičnim narodom (izostavljamo slučajeve manjina bez matične države). Ovo je vrlo delikatna zadaća, jer pretpostavlja adekvatnu međudržavnu suradnju. Praksa u svijetu pokazuje da se mnoge države strahuju od ove suradnje kako im manjina ne bi postala širitelj neželjenih ideja. Strah je to veći što su ideološki sistemi udaljeniji.

Velika je odgovornost i matičnog naroda. Svaka manipulacija s manjinom redovito ide na štetu dotične manjine. Matični narod ima moralnu dužnost pomagati svoje etničke ogranke u drugim državama u nastojanjima koja imaju za cilj čuvanje etničke samobitnosti i historijske svijesti manjine. Većinski narod ima moralnu dužnost omogućavati takovu aktivnost svojih manjina.

Manjine imaju dužnost poštivati društveno uređenje u svojoj stvarnoj domovini i boriti se za njen prosperitet.

* * *

Školstvo hrvatske narodne manjine u Mađarskoj razvija se nakon drugog svjetskog rata. U vremenu između dva rata ovoga školstva nije bilo, jer ograničeni broj škola s hrvatskim kao predmetnim jezikom, nije vršio svoju osnovnu zadaću. To znači da je odnarođivanje hrvatskog manjinskog pučanstva provedeno planski prema politici mađarske vlade iz toga razdoblja. Uspjeh u tome bio je velik. To najbolje dokazuje činjenica da hrvatska narodna manjina u vrijeme defašizacije Mađarske nije

imala niti jednog učitelja koji bi mogao obavljati nastavu na hrvatskom jeziku. Manjina je ostala bez vlastite etničke elite, njen jezik zadržan je na nivou dijalekata i subdijalekata, a kultura stavljena u etnorezervate.

Poslijeratni razvoj hrvatskog manjinskog školstva u Mađarskoj prolazio je kroz nekoliko razdoblja, ili bolje rečeno slijedio je sinusoidu mađarsko-jugoslavenskih odnosa. Grubo gledajući u ovom povijesnom tijeku uočavamo slijedeća razdoblja: 1. 1944/45—1948; 2. 1948—1955/56; 3. 1956/57—1962; 4. 1962—1978; 5. od 1978 dalje.

1. Razdoblje od defašizacije Mađarske do Rezolucija Informbiroa (1944/45—1948)

Crvena armija ušla je na teritorij Mađarske u selu Batanja naseljenom pripadnicima srpske nacionalne manjine.⁵ Od tada počinje i novo razdoblje u povijesti južnoslavenskih i svih ostalih etničkih manjina u ovoj državi. Treba odati priznanje Mađarskoj komunističkoj partiji (MKP) što se odrekla politike nacionalne supremacije i prihvatila politiku toleriranja multietničkog sastava mađarskog društva. Već 2. listopada 1944. godine CK MKP izlazi s Nacrtom svoga programa u kojem inaugurira i svoj odnos prema manjinskom pitanju. U točki 9. ovog Nacrta stoji: »U narodnosnim školama nastava teče na jeziku date narodnosti, ali uvijek u skladu sa demokratskim principima Mađarske Narodne Republike. — Narodne škole, obrazovanje pedagoga, društvene i kulturne narodnosne institucije dobivaju isto takvu državnu pomoć kao i mađarske.«⁶

Od ove proklamacije, pa do realizacije u stvarnosti proći će dosta vremena, jer su otpori ovoj politici bili vrlo snažni.

Najveću prepreku revitalizaciji osnovnih škola za pripadnike hrvatske narodne manjine predstavljala je asimilacija cjelokupnog prosvjetnog kadra izvršena u predratnom razdoblju. Privremena vlada otvara prostore za uspostavljanje mreže narodnosnih škola. Na to je podstiče MKP i veoma dobri odnosi s novom jugoslavenskom državom. Jugoslavija pruža Mađarskoj najveću moguću podršku u tim prvim poslijeratnim godinama, važnim za njenu unutarnju konsolidaciju. Dvije činjenice u prvom su planu:

1. Privremena mađarska vlada dopušta obnavljanje narodnosnog školstva, ali oslonom na vlastite snage. To znači da ne traži pomoć od matičnih naroda za svoju hrvatsku i slovensku manjinu koje su bez učiteljskog kadra. Ovdje mislimo na pomoć u učiteljima dok se ne obrazuju domaći ljudi i na pomoć u profesorima koji će predavati u učiteljskim školama za narodnosne učitelje. Umjesto toga odlučuje se na improvizirane kurseve koje su vodili nekvalificirani profesori. To je bio pogrešan početak. U razdoblju između dva svjetska rata Kraljevine Jugoslavija i Rumunjska uspjele su uspostaviti suradnju u učiteljima za narodne manjine. Rezultati su bili vrlo dobri i mogli su poslužiti kao primjer za rješenje problema o kojem govorimo.

2. Vlada DF, odnosno FNR Jugoslavije prihvaća situaciju koju smo opisali. Vjerojatno se pouzdavala da će mađarski komunisti i ostale lijeve snage u cijelosti ostvariti politiku narodne ravnopravnosti i dobrosusjedskih odnosa. Osim toga, za oštavanje ovog pitanja nije u to vrijeme moglo koristiti Jugoslaviji koja je imala daleko teže probleme u odnosima s Italijom, Albanijom, Grčkom i Bugarskom. Mislim da je ova bila svjesna i mađarska Privremena vlada i da zbog toga pitanju revitalizacije manjinskog školstva prilazi na način koji ovu revitalizaciju zapravo onemogućava.

Privremena vlada Mađarske donosi 30. listopada 1945. godine Naredbu o organiziranju škola za jugoslavenske narodne manjine. Na temelju ove Naredbe Ministarstvo vjere i prosvjete izdaje Naredenje 15. studenoga 1945. godine.⁷ U ovom dokumentu stajalo je, između ostaloga, da se kao izborni predmet može uzeti jedan živi strani jezik (engleski, francuski, njemački, ruski) i bilo koji jezik **susjednih naroda**. To znači da su učenici mogli izabrati i hrvatski ili srpski jezik kao jezik susjednog naroda, ali pošto se on u Naredbi ne spominje kao jezik narodne manjine, u praktičnom pogledu ovaj zakon nije imao značaja za manjine. Naredba je zapravo sabotirala revitalizaciju narodnosnog školstva. To potvrđuju i slijedeći momenti. Za pokretanje nastave na jeziku manjine bilo je potrebno najmanje 10 učenika. Da li će materinji jezik postati nastavni, ili će se učiti kao predmet trebali su odlučiti roditelji tajnim glasanjem. Ovo glasanje trebalo se održati nedjeljom ili blagdanom u pogodno vrijeme, a pred odborom kojemu predsjedava županijski, odnosno oblasni nadzornik.

⁵ Crvena armija je ušla na teritorij Mađarske 23. rujna 1944. i osvojila selo Battonya (Batanja).

⁶ A Magyar Kommunista Párt és Szociáldemokrata Párt határozatai 1944—1948. Kossuth Könyvtáradó 1967, str. 23, u: Marin Mandić: Neke svojstvenosti našega školstva od oslobođenja do godine preokreta, zbornik Iz naše prošlosti, izdanje Demokratskog saveza Južnih Slavena u Mađarskoj, vol. 1, Budimpešta, 1979, str. 91.

⁷ Naredba Privremene vlade izdana je pod br. 10.030/1945 ME. Naredenje Ministra vjere i prosvjete izdano je pod br. VKM 68.000/1945. Vidi: Sloboda br. 20, Budimpešta, 1945.

Članovi odbora su jedan od roditelja mađarske djece i jedan roditelj — pripadnik manjine.

U istom tekstu data je mogućnost otvaranja gimnazije za pripadnike manjina. Uvjet je bio da se prijavi 20 učenika za svaki razred.

U ovo vrijeme narodne manjine pokazuju vrlo živu aktivnost. Stvoren je »Antifašistički front Slavena« koji zastupa slovačku, hrvatsku, srpsku i slovensku manjinu.⁸ Vodstvo Fronta je politički aktivno i tijesno surađuje s komunistima kao snagom koja je podržavala njihov program.

Antifašistički front Slavena (AFS) izdavao je svoje glasilo »Sloboda«. Prilozi u ovom glasilu bili su vrlo borbeni i oštro su se suprotstavljali svim nastojanjima da se onemoguću ostvarivanje ravnopravnosti manjina s Mađarima.

»Sloboda« već 3. studenoga 1945. godine oštro napada pomenutu Naredbu. Članak nosi naslov »Još jednom o srpskim i hrvatskim školama u Mađarskoj« s podnaslovom »Povodom jedne reakcionarne i antidemokratske uredbe o manjinskim školama. Nacionalno pitanje u Mađarskoj u svjetlu školske politike«. Uredništvo je ispravno konstatiralo da ova Naredba nema namjeru podržati manjinsko školstvo, jer njen verbalni dio ostavlja dovoljno prostora lokalnim organima i pojedincima da ga u cijelosti neutraliziraju. Vrlo je indikativan završni dio ovog članka: »Zahtevamo da manjinske škole država podigne ili već postojeće veroispovedne i državne škole da preda narodnim manjinama sa svim potrebnim učilima. Što se opet tiče učiteljskih snaga, da se odmah otvori tečaj, gde bi naši mladići mogli steći za kratko vreme potrebnu učiteljsku naobrazbu, a dotle dok država ne bude u mogućnosti da se pobrine za učiteljske snage na drugi način, najbolje da dođe izvestan broj učitelja iz Jugoslavije.«⁹

Iz ovoga je vidljivo slijedeće: 1. Vlada naređuje otvaranje škola za manjine, a da ne postoje učitelji koji bi na materinjem jeziku bili kadri održavati nastavu. — 2. Vlada ništa ne poduzima kako bi osigurala neophodne učitelje. — 3. Vodstvo manjina ispravno predlaže da matični narodi pošalju učitelje dok se u Mađarskoj ne osposobi domaći kadar prosvjetnih radnika. Ono je vrlo skromno i kompromisno jer se zadovoljava da taj period bude kratak, odnosno da se organizira običan kurs za narodnosne učitelje.

U Mohaču se 3. prosinca 1945. godine održava Zemaljska konferencija Južnih Slavena, kao početak samostalnog organiziranja jugoslavenskih manjina u Mađarskoj. Na ovoj Konferenciji među prvima se ističe školsko pitanje. Traži se da Vlada izvrši izmjene u školskom zakonu. Zahtjev je konkretiziran vrlo konstruktivno. Predlaže se slijedeće: 1. Da se u mjestima gdje u nadpolovičnoj većini žive pripadnici hrvatske manjine otvore škole s »južnoslavenskim« nastavnim jezikom. — 2. U mjestima gdje je ovaj postotak manji, jezik manjine neka se uči kao predmet. Ukoliko roditelji izraze želju i ovdje treba otvoriti školu s jezikom manjine kao nastavim. — 3. Shvaćajući da je problem hitan, moli se dozvola za pokretanje i organiziranje učiteljskog tečaja kako bi se u što kraćem roku osposobio neophodan kadar prosvjetnih radnika. — 4. Da se otvori učiteljska škola i gimnazija s hrvatskim ili srpskim nastavnim jezikom u Baji i u Mohaču.¹⁰

Dne 15. siječnja 1946. godine Vlada je stavila van snage spornu Naredbu i donijela novu koja bitno mijenja raniji stav. Sada se određuje da za učenike pripadnike narodnih manjina treba osigurati nastavu na njihovom materinjem jeziku i to osnivanjem i održavanjem državnih škola i pružanjem državne pomoći.«

Nakon nove vladine Naredbe predstavnici hrvatske i srpske manjine, kao članovi rukovodstva AFS-a posjećuju 2. veljače 1946. godine predsjedništvo Vlade, a 8. veljače ministra prosvjete Dezső Keresztúria. Tom prilikom delegacija je zahtijevala slijedeće: 1. Da narodnosne škole budu sve bez razlike državne. — 2. Da u narodnosnim školama nastavni bude jezik manjine, a mađarski da se uči kao predmet. — Ministar je prvi prijedlog odbio, a drugi prihvatio.

Sutradan je delegaciju primio i predsjednik Vlade Ferenc Nagy. Predan mu je Memorandum od sedam točaka. U prvoj točki se traži da južnoslavensko stanovništvo dobije osnovne, srednje, stručne i učiteljske škole bez »ikakvog glasanja, komisija i drugih procedura i da sve one budu državne.« U drugoj točki se traži što skorije pokretanje učiteljskog kursa, a AFS da dobije pravo predložiti sudionike tečaja, kao i nastavnike. Indikativan je slijedeći zahtjev postavljen u ovoj točki. Kako bi se mogla organizirati nastava na materinjem jeziku u selima s hrvatskim i srpskim življem dok se na tečaju ne osposobe prvi učitelji, traži se »da mađarska vlada zvanično zamoli Jugoslaviju da se upute nastavnici koji bi privremeno — dok se na tečajevima

⁸ O poslijeratnom političkom životu jugoslavenskih narodnih manjina u Mađarskoj objavio je poznat rad Ljubomir Lastić, pod naslovom: »Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj u periodu od oslobođenja do godine preokreta (1945—1948)«. Rad je izišao kao drugi volumen edicije Iz naše prošlosti, što je izdaje D.S.J.S., Budimpešta, 1980.

⁹ Marin Mandić, ibidem, str. 94.

¹⁰ Marin Mandić, ibidem, str. 95.

ne obrazuje dovoljan broj učitelja — obavljali nastavu u južnoslavenskim školama u Mađarskoj.¹¹

Naravno ovim željama nije udovoljeno, ali je Ministarstvo prosvjete izdalo Naredbu o sprovođenju u život već spominjane Naredbe od 15. siječnja 1946. godine. Naredba je stupila na snagu 20. veljače 1946. godine. Imala je 17 odjeljaka i pet priloga. Navodimo neke od njih, jer su odredili početak školstva za južnoslavenske manjine:¹² — djeci narodnosti treba osigurati osnovno obrazovanje na materinjem jeziku; — narodnosne škole se organiziraju na osnovu podataka o popisu stanovništva; — gdje, prema statistici, živi najmanje 15 djece za školu u redovima manjine, nadzornik je dužan odrediti upisivanje u narodnosnu školu; — nastava na materinjem jeziku manjine — po mogućnosti — treba osigurati već u okviru postojeće škole. Ako za to postoje uvjeti treba osnovati novu školu; — na osnovu podataka o popisu stanovništva, mogu se osnovati srednje i stručne škole s jezikom manjine kao nastavnim; — odluku o osnivanju srednje škole za pripadnike manjine donosi ministar vjere i prosvjete, nakon osobnog uvida u situaciju.

O nepouzdanosti statističkih podataka već je bilo riječi, tako da je oslanjanje na njih bilo problematično.

Ova Naredba nije dala željene rezultate. Lokalni organi sabotirali su njeno sprovođenje, a roditelje su obeshrabrivali u koliko su namjeravali dati dijete u narodnosni razred, ili podržati ideju o organiziranju narodnosne škole u vlastitom mjestu.

Vlada se oglašila o molbu vodstva manjina da dopusti matičnom narodu da pomogne u revitalizaciji školstva. Umjesto toga odlučila se na lukav potez. Osniva nekoliko škola s hrvatskim ili srpskim kao nastavnim jezikom s učiteljima Mađarima;¹³ osniva licej s učiteljskom školom u Pečuhu, ali bez potrebnog informiranja roditelja o tome, tako da je odaziv bio porazan.

Na osnovu Naredbe od 20. II. 1946. raspisuje se Konkurs za tromjesečni učiteljski tečaj. Dne 20. lipnja 1946. otvoren je tečaj za buduće južnoslavenske učitelje u Mađarskoj. Prijavila su se 43 kandidata. Nastava je vršena uz pomoć profesora učiteljske škole u Pečuhu koja, zapravo, nije imala učenika. Tečaj je završen 15. rujna 1946. kada su Hrvati i Srbi u Mađarskoj dobili 40 dragocjenih prosvjetnih radnika. Ma koliko bilo skromno njihovo stručno znanje dobijeno kroz minimalno vrijeme školovanja, ovi mladi ljudi u cijelosti su ispunili svoju pionirsku misiju. Postali su stožeri narodnosnog preporoda i zasluge su im velike za etničku revitalizaciju svojih kolektivita. Mnogi od njih su kasnije završili uz rad učiteljsku školu, a potom i fakultete. Oni su primjer entuzijazma i poleta koji je tada zahvatio ove manjine. Njihov romantizam, samozatajnost i samoprijegor nikada nisu više dostignuti. Bili su pravi narodni učitelji — prosvjetitelji.

Zahvaljujući odlučnoj akciji AFS-a mladi učitelji su upućeni u 33 hrvatska i srpska naselja. Predavali su sve predmete od 1. do 8. razreda. Od udžbenika su imali samo »Hrvatski bukvar i čitanku« objavljen krajem iste godine. I ovaj primjer pokazuje želju vlasti da ne dođe do tjesnog povezivanja manjina s matičnim narodima u Jugoslaviji, bez obzira što je time usporen razvoj njihovog školstva.

Treba istaći da iz publiciranih radova nije jasna situacija sa školama za hrvatsku narodnu manjinu. Autori se razilaze u njihovom broju.

Dr. Marin Mandić piše: »Naprotiv svih poteškoća 1946/47. školska godina je ipak pokrenuta i u novoosnovanim južnoslavenskim školama i to sa sudjelovanjem naših pomoćnih učitelja. Svoju prvu školsku godinu tko gdje je otvorio, odnosno gdje je otpočeo svoju učiteljsku karijeru, do sada još nismo mogli točno provjeriti, ali imamo povjerljiv podatak o tome gdje su se oni nalazili na kraju te školske godine.«¹⁴ Radi se o »Platnom spisku pomoćnih učitelja za prvu polovinu kolovoza 1947.« koji se čuva u Arhivi Hrvatskosrpske gimnazije u Budimpešti. U 33 naselja djeluje prema tom popisu 37 učitelja.

Ljubomir Lastić je izvršio analizu novina iz ovog vremena i dokazao da su podaci o broju škola s hrvatskim ili srpskim nastavnim jezikom »veoma protivrečni.«¹⁵

Jedan od kasnijih reformatora narodnosnog školstva dr. Bariša Fekete, iznio je podatak da su 1945/46. osnovane 22 škole, a 1946/47. 28 škola s hrvatskim ili srpskim nastavnim jezikom.¹⁶ Za sada ne postoje izvori koji bi opravdali ove brojke. Isto tako uzimamo s oprezom i podatke dr. Mandića, jer se u njima ne odvajaju škole s jezikom manjine kao nastavnim, a to su prave narodnosne škole, od onih u kojima se jezik manjine predaje kao predmet.

¹¹ Marin Mandić, ibidem, str. 96–97.

¹² Naredba nosi br. 330/1946 ME.

¹³ Cinizam tadašnje vlade uočen je od strane vodstva manjina. »... Protivrečan stav organa Ministarstva prosvete ogledao se i u nastojanju da izbeglice iz Jugoslavije postave za nastavnike u južnoslavenske škole i posle pojave učitelja-kursista.« (Naše novine br. 2, Budimpešta, 26. X. 1946.)

¹⁴ Marin Mandić, ibidem, str. 104.

¹⁵ Ljubomir Lastić, ibidem, str. 72.

¹⁶ Dr. Bariša Fekete: Pregled južnoslavenskog školstva od 1945. do 1975. godine, Narodni kalendar 1976, izdanje DSJS, Budimpešta, 1976, str. 41–47.

Priklanjamo se rezultatima istraživanja Lj. Lastića koji je došao do zaključka da je nastava na materinjem jeziku hrvatske, srpske i slovenske narodne manjine osnovana u 21 naselju.¹⁷ Tome treba dodati i deset srpskih konfesionalnih škola koje će 1947. godine biti nacionalizirane.

Jaslice i dječji vrtići

Jaslice i dječji vrtići čine početnu kariku u narodnosnom školstvu. Bez njih nije moguće ostvariti simetričnu dvojezičnost kao krajnji cilj ovoga školstva. U narodnosnim jaslicama i dječjim vrtićima odgojiteljice s djecom komuniciraju na materinjem jeziku, dok se jezik većinskog naroda uvodi u razgovor na način sukladan uzrastu djece. Ukoliko je situacija obratna, tada se ne može govoriti o narodnosnoj predškolskoj ustanovi.

Dijete koje je u vrtiću živjelo sa svojim materinjem jezikom može normalno preći u narodnosnu školu. Dijete koje je u jaslicama i vrtiću živjelo s jezikom većinskog naroda, a materinji jezik učilo u vrijeme boravka s roditeljima, neće biti kadro pratiti nastavu na materinjem jeziku. Njegova je jezičnost asimetrična na štetu materinjeg jezika i logično je da se uključi u školu gdje se materinji jezik uči samo kao predmet. Ovdje se javlja situacija kada je djeci jezik većinskog naroda ujedno i jezik na kojem stječu obrazovanje, dakle ujedno i njihov obrazovni jezik, dok im materinji jezik to nije. On je sveden na obiteljsku intimu, a njegove izražajne mogućnosti daleko zaostaju za obrazovnim jezikom. Tek će uporni i ambiciozni pojedinci tijekom kasnijeg školovanja, dodatnim naporom nadoknaditi znanje materinjeg jezika na višem nivou.

Moramo biti svjesni činjenice da asimilacija počinje u jaslicama. Zbog toga čuvanje etničke samobitnosti u neposrednoj je vezi i s postojanjem vlastitih narodnosnih predškolskih ustanova. Ovoga je bilo svjesno i vodstvo hrvatske, srpske i slovenske narodne manjine u Mađarskoj, u vremenu koje je predmet našeg razmatranja. Podaci o nastojanjima da se otvore dječji vrtići za ove manjine su malobrojni. Rekonstrukciju ove akcije možemo zahvaliti dr. Marinu Mandiću, povjesničaru i sadašnjem generalnom sekretaru DSJS-a.

»To važno — mogli bismo reći osnovno — pitanje — piše dr. Mandić — na području školstva jedva se spominje i u malobrojnim napisima koji tretiraju i historijat te ključne problematike u životu naše narodnosti poslije oslobođenja. (...) Kao zahtjev, međutim, to pitanje se prvi puta formuliralo u rezoluciji I. zemaljske konferencije južnoslavenskih žena, održanoj u Budimpešti 20. svibnja (maja) 1948. godine. Pozivajući se na tu rezoluciju, te na pisma organizacija DSJS-a, u kojima roditelji traže da se otvore južnoslavenski dječji vrtići i obdaništa, generalni sekretar Saveza Antun Rob uputio je 30. svibnja (maja) 1948. godine pismo u kojemu moli ministra vjere i prosvjete da to pitanje riješi, odnosno da u Pečuhu — slično učiteljskom tečaju — pokrene dvomjesečni pripremljeni tečaj za odgojiteljice. Nakon ministrovog pozitivnog odgovora u kojem je izrazio da se načelno slaže sa postavljenim pitanjem, Demokratski savez Južnih Slavena 16. lipnja (juna) 1948. pismeno je podnio svoje konkretne prijedloge, između ostalog i točan imenik onih djevojaka koje su se javile na taj tečaj. Prijedlozi Saveza su prihvaćeni, te su 3. srpnja (jula) 1948. godine održani prijemni ispiti, a sutradan je otpočeo radom prvi pripremljeni tečaj za južnoslavenske odgojiteljice sa 21 djevojkom. (...) Tečaj je završen 19. kolovoza (avgusta) 1948. kada su učenice polagale ispite... Ispite je uspješno položilo 15 učenica.« Od njih 15 posao je dobilo 8. »Ostale — zaključuje dr. Mandić — nisu dobile odmah namještenje, te su i prekinule svoje dalje usavršavanje.«¹⁸

Situacija se upravo u ovo vrijeme naglo promijenila zbog sukoba SSSR-a i Jugoslavije, pri čemu je Mađarska komunistička partija, sada kao apsolutna politička snaga u državi, zauzela krajnje oštar antijugoslavenski kurs. Pri tome jugoslavenske narodne manjine izgubile su dotadašnju podršku i njihov razvoj krenuo je u drugom pravcu.

Učiteljska škola

Paralelno s nastojanjem da se osnuje mreža osnovnih škola u kojima će nastavni jezik biti »južnoslavenski«, odnosno slovenski, vodstvo Antifašističkog fronta Slavena u Mađarskoj pokreće i pitanje osnivanja učiteljske škole. Pitanje je bilo tim više aktualno što vlada ne prihvaća prijedlog da se od Jugoslavije, kao države u kojoj žive matični narodi, zamoli pomoć u učiteljskom i profesorskom kadru kako bi se što hitnije započeo proces revitalizacije školstva za ove narodnosti.

¹⁷ Ljubomir Lastić, *ibidem*, str. 73. — Nacionalizacija crkvenih škola izvršena je odlukom Narodne skupštine 16. lipnja 1948, kada je donešen Nacrt zakona o nacionalizaciji vjeroispovjednih škola. Nastava vjeronauka prisutna je u mađarskim školama do danas kao fakultativan predmet. Tako je odlučeno Zakonskom uredbom br. 5/1949.

¹⁸ Marin Mandić: Još jedna 30-godišnjica, Narodni kalendar 1978, izdanje DSJS, Budimpešta, 1978, str. 182–183.

Na inzistiranje AFS-a Ministar vjere i prosvjete dopušta da se 1. ožujka 1946. godine osnuje u Pečuhu licej i pedagoška gimnazija.¹⁹ Pri tome nije izvršeno potrebno informiranje, tako da je odaziv roditelja bio minimalan. Prijavilo se 8 učenika, od kojih dvojica nisu zadovoljavala uvjetima, a 3 su primljena uvjetno. Jedan je uspio položiti prijemni ispit, a ostala dvojica su uskoro odustala. Dr. Mandić ispravno zaključuje da ova škola nije imala narodnosno obilježje i nije mogla zainteresirati manjine.

Školska godina 1945/46 završena je za šest mjeseci.

Propagiranje među roditeljima za upis djece u iduću školsku godinu bilo je ponovno nedostatno, tako da se nije prijavio ni jedan učenik. Situacija je bila ista i nakon ponovljenog upisnog roka.

Nije do danas izvršeno istraživanje uzroka ove situacije. Ona je neobična ukoliko znademo da se radi o vremenu snažnog buđenja među manjinama, kada vodstvo manjina uživa podršku Komunističke partije, a također i matičnih naroda. U selima s manjinskim stanovništvom održavaju se česti zborovi i mitinzi. Očito, radi se o politici koja je išla za tim da ova škola postoji samo na papiru. Na to upućuje i činjenica da nije zatvorena i pored sto postotnog neuspjeha u upisu đaka.²⁰ U međuvremenu 1947. godine dešavaju se važne promjene. Na parlamentarnim izborima pobjeđuje Komunistička partija za čiju listu je glasalo narodnosno stanovništvo u visokom postotku, država ukida škole koje su djelovale pod pokroviteljstvom crkve, što je bilo od velike važnosti za srpsku narodnu manjinu, Mađarska podpisuje državni ugovor o miru u kojem određuje i svoj odnos prema manjinama i konačno, u službeni posjet dolazi Josip Broz Tito koji pri tome osobno kontaktira s vodstvom jugoslavenskih narodnosti u Mađarskoj.

Promjene su vidljive u učiteljskoj školi. Školsku godinu 1947/48 završilo je: I. razred: 16 učenika (prijavilo se 20); II. razred: 1 učenik; III. razred: 4 učenika.

U isto vrijeme učesnici kursa za pomoćne učitelje polažu razrede, kako bi stekli redovnu učiteljsku spremu. Prvi razred položilo je 36 pomoćnih učitelja, a drugi razred 30 pomoćnih učitelja.

Kao ilustraciju i novih odnosa prema manjinama treba istaći da 6. ožujka 1948. iz Jugoslavije stižu 2 profesora Srbina, kako bi se unaprijedila nastava materinjeg jezika u učiteljskoj školi.

Školovanjem prvih odgojiteljica i pomoćnih učitelja, te osnivanjem dječjih vrtića i osnovnih škola s jezikom narodnosti kao materinjim, školstvo je stavljeno na temelje koji su omogućavali njegovo širenje u obimu i kvaliteti potrebnih manjinama. Osnivanjem učiteljske škole riješeno je i pitanje obrazovanja vlastitog prosvetnog kadra. Suradnja s matičnim narodom bila je sve plodnija.

»Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj« izdvojio se iz Antifašističkog fronta Slavena kao zasebna organizacija koja okuplja srpsku, hrvatsku i slovensku manjinu. Manjine su uživale kolektivnu zaštitu. Njihovi Savezi su imali potrebnu autonomiju. Svi ovi elementi govore da je tadašnja Mađarska bila na putu cjelovitog rješenja pitanja svojih narodnih manjina.

S 1948. godinom prestati će ovaj kurs, poglavito u odnosu na hrvatsku, srpsku i slovensku narodnu manjinu. Uslijediti će regresija s posljedicama koje su i danas prisutne u životu ovih manjina.

2. Razdoblje od 1948/49. do 1955/56.

Školska godina 1948/49. predstavlja prekretnicu u školstvu hrvatske, srpske i slovenske manjine u Mađarskoj. Dr. Marin Mandić piše o tome slijedeće: »Naredna, 1948/49. školska godina također je bila presudna i za naše školstvo, ali na žalost u negativnom smislu značenja te riječi. Nastupajuća politička situacija vršila je nepravilan pritisak na pripadnike naših narodnosti, a u prvom redu na učitelje, kao najsvjesnije i najaktivnije sprovoditelje lenjinističke narodnosne politike u ono doba. Mnoge od njih su bez ikakvih dokaza oklevetali, nevino osudili i hapsili. Ta hapšenja su često prouzrokovala i pasivnost onih koji su ostali na slobodi. Naravno, to je utjecalo i na brojčano stanje našeg školstva — zaključuje dr. Mandić.«²¹

¹⁹ Pečuh je izabran kao mjesto koje je u to vrijeme bilo prirodno središte najbrojnije skupine Hrvata i Srba. Odluka o osnivanju škole nosi br. 2815/1945-46 od 21. II. 1946. Izdao ju je Prosvjetni okrug Pečuha. Nastavničko vijeće sastalo se 28. II. 1946. Nastava je počela 1. ožujka s 7 učenika.

²⁰ Dr. Marin Mandić o tome piše slijedeće: Bila su to vremena kada se i naša škola, kao jedan od mnogih tekovina narodne demokracije našla u žarištu borbe između naprednih snaga i ostataka reakcije, kada su još mnogi htjeli dokazati da južnoslavenska škola nije za opstanak, da za to ne postoji realno tlo.« (Osnivanje i prve godine rada naše gimnazije, zbornik: Iz naše prošlosti, Budimpešta, 1981, str. 11-12.)

²¹ Marin Mandić: Osnivanje i prve godine rada naše gimnazije, u: Iz naše prošlosti sv. 3., Budimpešta, 1981, p. 18-19.

Osnovne škole

Do sada nisu publicirani materijali koji bi omogućili uvid u situaciju s manjinskim školstvom. Svakako, da na mjesto uhapšenog učitelja nije nitko došao, odnosno njegovim udaljavanjem s radnog mjesta gasila se i nastava na materinjem jeziku. Zbog toga statističke podatke koji su kasnije prezentirani u javnosti treba uzimati s rezervom. Škola je mogla imati status narodnosne, ali bez učitelja to je bila čista formalnost.

Treba istaći da mađarski komunisti ne idu za ukidanjem školstva za hrvatsku, srpsku i slovensku narodnost, ali se vrlo strogo obračunavaju sa svakim članom etničke elite koji se pokazao kao pristaša suradnje manjina s matičnim narodom. Vlasti ovu suradnju prekidaju u cijelosti. To znači da nije moglo doći ni do razmjene potrebne lektire, ni stručnih knjiga, a kamoli udžbenika ili ljudstva. Od manjinskih intelektualaca tražilo se da dosljedno sprovedu antijugoslavenski kurs i da u tom duhu vrše odgoj i obrazovanje učenika.

Moralni i psihološki učinci navedene politike bili su porazni za jugoslavenske manjine. Bez suradnje s matičnim narodima ove manjine nisu mogle razvijati ni jedan od uvjeta neophodnih za etničku revitalizaciju. Zatvaranja učitelja i ostalih aktivista izazvala su plimu straha i pasivizacije. Ono što smo mogli nazvati preporodom narodnosti naglo je prekinuto. Ljudi se boje iskazivanja vlastitog etničkog pripadanja, jer se lagano zarađivala etiketa titoist, a ona je povlačila veliko nepovjerenje vlasti.

Velik broj naselja nalazi se blizu granice s Jugoslavijom, zbog čega je u njima sproveden poseban režim, a prakticirala su se i preseljavanja pučanstva.

Etničkoj eliti manjina preostalo je da učini što je moguće u postojećim uvjetima, a to je: sačuvati postojeću mrežu škola. Na sreću većina pripadnika hrvatske narodnosti živjela je u ovom razdoblju još na selu. Seoske zajednice čuvale su materinji jezik, jer je njihova zatvorenost omogućavala da on ostane jezik svakodnevnog komuniciranja. Broj narodnosnih škola postepeno se smanjivao, a vlasti ništa ne poduzimaju da se to zaustavi. Umjesto takovih škola prednost se počinje davati onim školama u kojima se materinji jezik manjina predavao kao predmet. Ovakove škole se retiriraju kao narodnosne i s njima se barata kao s dokazom o normalnom razvoju narodnosnog školstva, premda ovaj tip škola nema ništa zajedničko s narodnosnim školama.

Jedan od aktera u uništavanju narodnosnog školstva, ovako je opisao situaciju u ovo vrijeme: »Mreža narodnosnih škola se razmjerno brzo izgradila i poslije 1948. godine — izuzev okružnih škola — nisu se osnovala nove škole sa hrvatskosrpskim nastavnim jezikom. Sve škole su bile sa djelomično podijeljenim i nepodijeljenim razredima, a imale su jednog do dva učitelja. S obzirom da većina škola, upravo zbog djelomične podijeljenosti ili nepodijeljenosti nije se mogla natjecati u pogledu nivoa, efikasnosti nastave i odgoja s podijeljenom mađarskom školom u istom selu, koja je osiguravala bolje rezultate, nakon 4—5. godina ove su škole uslijed smanjenja broja učenika prestale raditi. Nastavu materinskog jezika u fakultativnoj formi su preuzele škole s mađarskim nastavnim jezikom.

U stvari ne radi se o ukidanju narodnosnog školstva, nego je riječ o tome da su narodnosti ispoljile zanimanje za nastavne forme koje više odgovaraju njihovim okolnostima i potrebama.²²

Jasno je da se radilo upravo o ukidanju narodnosnog školstva, jer mađarska škola u kojoj je ruski jezik obavezan, a materinji jezik i vjeronauk djeca uče u fakultativnoj formi, ni malo se ne razlikuje od bilo koje druge mađarske škole.

Jaslice i dječji vrtići

U dostupnoj literaturi nismo pronašli podatke o situaciji s predškolskim ustanovama u ovo vrijeme. Budući da nije otvorena škola za odgojiteljice, moramo zaključiti da je akcija za osiguravanje mogućnosti da djeca hrvatske, srpske i slovenske narodnosti uče svoj materinji jezik i u predškolskoj dobi, naglo stavljena ad akta. Ovo je također pokazatelj da se pristupilo pretvaranju pripadnika spomenutih manjina u Mađare koji poznaju jedan strani jezik. S tim u vezi logično je i zamjenjivanje narodnosnih škola s mađarskim školama u kojima se materinji jezik uči fakultativno.

Srednja škola

Pedagoška gimnazija doživjeti će u ovom razdoblju značajne potrese, ali će se održati, što je imalo veliku važnost, jer se time nastavilo obrazovanje prosvjetnog kadra.

²² Narodni kalendar '76, Budimpešta, 1976, p. 42.

Školsku godinu 1948/49 završilo je ukupno 27 učenika: prvi razred 14, drugi razred 13 učenika, dok su na molbu nastavnika treći i četvrti razred ukinuti zbog malog broja polaznika. Oni malobrojni su prebačeni u mađarsku gimnaziju.

Školske godine 1949/50: Naredbom Ministarstva vjere i kulture južnoslavenski licej, tj. pedagoška gimnazija pretvorena je u opću gimnaziju, a u njenom okviru, kao posebno odjeljenje radi i koedukaciona učiteljska škola. U prvi razred upisano je 37 učenika, a završilo razred je 30. Drugi razred završilo je 9 učenika. Treći razred završilo je 8 učenika. Ove školske godine počele su praktične vježbe učiteljskog odjeljenja.²³

Ova školska godina je posljednja za ove učenike u Pečuhu. Iduće godine škola se premješta u Budimpeštu. Prijelaz je bio nagao, teren nepripremljen za smještaj učenika. Isto tako trebalo je pronaći i novi nastavni kadar. Ova odluka nije bila korisna, obzirom da je Pečuh središte najbrojnije grupacije manjinskog stanovništva. Tek u najnovije vrijeme ispravljena je ova nepravda, otvaranjem druge srpskohrvatske gimnazije u Pečuhu.

Gimnazija je u Budimpešti nastavila s radom kao dvojezična srednja škola. Na materinjem jeziku vrši se nastava humanističkih predmeta, a ostalih predmeta na mađarskom jeziku. Zbog toga je ne možemo smatrati potpunom narodnosnom školom. No, pored toga ona je do sada dala mnogobrojan kadar, od kojega se dio uključio u redove etničke elite narodnosti.

U školskoj godini 1949/50. otvorena je Katedra za srpskohrvatski jezik i južnoslavensku književnost na Visokoj nastavničkoj akademiji u Pečuhu. Katedra se selila u Budimpeštu, pa u Segedin i opet u Pečuh.²⁴ Premda se ne radi o narodnosnoj školskoj ustanovi, na ovoj Katedri je obrazovan najveći dio nastavnika iz redova naših manjina. Isti je slučaj i s Univerzitetom „Ö. Loránd“ u Budimpešti, na kojem djeluje jaka slavistička katedra, a unutar nje i studij srpskohrvatskog jezika i jugoslavenskih književnosti.²⁵

Visoka nastavnička škola u Pečuhu je danas Univerzitet »J. Panonius«.

Premještanje gimnazije u Budimpeštu i osnivanje Katedre za srpskohrvatski jezik u Pečuhu, uz totalno prekidanje svih veza jugoslavenskih manjina s matičnim narodima, dokaz je perfidno provedene asimilacije. Manjina bez kontakata s matičnim narodom gubi svoju historijsku svijest, kolektivnu memoriju o zajedničkom porijeklu i ponos zbog vlastitog etnosa. Pripadnik manjine koji permanentno prima informacije o svome matičnom narodu i njegovoj državi kao carstvu zla, teško može sačuvati etnički identitet, tim više što odricanje od vlastite narodnosti nije smatrano prezira dostojnim sluganstvom. Dapače, mnogi ljudi mijenjaju prezimena u mađarska i na taj se način oslobađaju statusa sumnjive osobe.

U službenim tekstovima pojam materinji narod zamjenjuje se pojmom jezična nacija. Dakle: zajednički jezik da, identifikiranje s prošlošću i kulturom ne! Ovim cilju odlično su služile škole s materinjim jezikom kao predmetom. Trebamo, kada govorimo o svemu ovome, uzeti u obzir opću klimu, ono što nazivamo politički vjetar ili moralni pritisak. Unutar svega toga pokušajmo staviti dijete o 7—15. godina, pa ćemo razumijeti njegovu potrebu da se poistovjeti s većinskim narodom. Stariji, tj. državni službenici, činili su to iz karijerističkih i oportunističkih pobuda. Za čuvanje etničkog identiteta imali su najviše mogućnosti samo individualni poljoprivrednici. Ali uskoro će kolektivizacija zemlje ukinuti njihovu autonomiju.

3. Razdoblje 1956/57.—1962.

Godine 1955. dolazi do uspostavljanja prijateljskih odnosa između Sovjetskog Saveza i Jugoslavije. Razumljivo je da sovjetski primjer slijedi i Mađarska.

Početne godine ovog razdoblja tragične su za mađarski narod zbog unutrašnjih nemira i intervencije sovjetske vojske.

Novo mađarsko vodstvo, zahvaljujući, poglavito, mudrom real-političaru Janošu Kadaru, oslobađa se kulta ličnosti i ideološkog šovinizma. Počinje postupna, strpljiva i promišljena politika unutrašnje gospodarske i političke stabilizacije, praćena homogenizacijom cijeloga društva, u korist nacionalnih interesa.

²³ M. Mandić, *ibid.*, p. 18.

²⁴ Dušan Pavlov: Značajan jubilej, Narodni kalendar '76, Budimpešta, 1976, p. 83—85.

²⁵ Godine 1894. osnovana je na Budimpeštanskom sveučilištu samostalna Katedra za hrvatski jezik i hrvatsku književnost. Prvi profesor na ovoj Katedri bio je Eduard Margalić (1849—1940). Godine 1915. prof. Margalić je umro, a na njegovo mjesto izabran je Rezső Szegedy (1873—1922). Nakon smrti prof. Szegedy Katedru vodi Bajza József (1885—1938). Smrću ovog kroatiste prestala je s radom Katedra za hrvatski jezik i hrvatsku književnost. Kroatistika njeguje se otada u okviru jugoslavistike na Katedri za slavistiku na Filozofskom fakultetu Budimpeštanskog sveučilišta. Od oslobođenja tu se osposobljavaju srednjoškolski profesori sa hrvatskosrpskom strukom. Vidi: Dr. István Póth, Katedra za hrvatski jezik i hrvatsku književnost na Budimpeštanskom sveučilištu, Narodni kalendar '80, Budimpešta, 1980, p. 191—195.

Poboljšanje dobrosusjedskih odnosa Mađarske i Jugoslavije pozitivno se odrazilo na status hrvatske, srpske i slovenske narodne manjine. Uhićeni narodnosni aktivisti i prosvjetni radnici su oslobođeni i rehabilitirani. U pograničnim selima je ublažen, a potom i uklonjen strog režim. Prestaje antijugoslavenska kampanja preko mas-medija. Međutim, teror iz razdoblja kulta ličnosti ostavio je duboke tragove u svijesti manjine i svih njenih pripadnika. Sloboda u iskazivanju narodnog identiteta vršiti će se oprezno i nikada više s onolikim ponosom kao u prvim poslijeratnim godinama.

Pri kraju ovog razdoblja dolazi do napada na školstvo narodnosti. Takozvanom reformom broj dvojezičnih škola za jugoslavenske narodnosti sveden je na osam, dok je u ostalim naseljima dopušteno učenje materinjeg jezika kao nastavnog predmeta u fakultativnoj formi. Ovaj tip škola počinje se tretirati kao potreba narodnosti i kao nešto što se treba smatrati vrlo pozitivnim u životu manjina. Premda se radilo o udaru na škole za manjinsku djecu u »Narodnim novinama«, glasilo Demokratskog saveza Južnih Slavena u Mađarskoj, ne nalazimo tekstove koji bi upozoravali na potrebu čuvanja dvojezičnih škola, kao onih u kojima se jedino može ostvarivati simetrična dvojezičnost.

Budući da je u Mađarskoj problem manjina trajno prisutan na političkoj sceni, logično je da i ovakvo rješenje sa školama nije provedeno mimo znanja i instrukcija Mađarske socijalističke radničke partije.

Pored reforme školstva, jugoslavenske manjine sudbonosno je pogodilo i dovršenje procesa kolektivizacije seoskih gazdinstava. Sela su prinudeno na otvaranje i prestaju živjeti na tradicionalan samodostatan način. Time materinji jezik narodnosti prestaje vršiti ulogu osnovnog komunikacijskog medija, a zamjenjuje ga jezik većinskog naroda. Budući da su Hrvati obitavali uglavnom u selima, razbijanje ruralnih zajednica imalo je za njih sudbonosno značenje. Hrvatski je jezik prešao u defanzivu, jer nisu postojale škole koje bi ga zaštitile. Snažan prodor mas-medija, migracije selo—grad, školovanje omladine, socijalna pokretljivost i prestanak nepovjerenja u odnosu na većinski narod, učinili su da omladina efikasno prihvati mađarski jezik kao komunikacijski. Obrazovanje na tom jeziku pomoglo je cjelovitom uklapanju u kulturni korpus većinskog naroda, a to je već posljednja stepenica na putu etničke transformacije.

U postojećim dvojezičnim školama koje pohađaju djeca hrvatskog podrijetla i dalje se predaje tzv. »južnoslovenski« jezik, a ne hrvatska varijanta hrvatskog ili srpskog jezika. Uz to se zabranjuje korištenje dijalekata, a hrvatska manjina upravo svoj identitet bazira na dijalektima. Neuvažavanje ove važne činjenice moglo je jedino ubrzati prihvaćanje mađarskog jezika i asimilaciju narodnosti.

4. Razdoblje 1962—1978.

Kao što je rečeno, novo razdoblje u školstvu hrvatske narodne manjine, a dakako i srpske i slovenske, počinje s osam dvojezičnih osnovnih škola. O broju predškolskih ustanova nemamo potrebne podatke, tako da se sa sigurnošću ne može odrediti njihov broj. Činjenica je da im nije posvećena potrebna pažnja, a da je seoba selo—grad, te odlazak seoskog stanovništva na rad izvan mjesta življenja, zahtijevala, upravo u tim prijelaznim godinama, maksimalan udio dječjih vrtića kao ustanova koje su mogle, što se tiče materinjeg jezika, jedine djelomično zamijeniti ranije stanje u kojem je obitelj bila njegovim čuvarom. Tamo gdje nije bilo dječjih vrtića s materinjim jezikom kao komunikacijskim, roditelji su bili prinuđeni povjeravati djecu u vrtiće s mađarskim jezikom. Dakako da su posljedice bile za materinji jezik vrlo negativne, jer je za djecu mađarski postao jezikom njihovog obrazovanja, a materinji tek sposoban za razgovor, uglavnom s bakom i djedom. Zaposleni roditelji na radnom mjestu također su morali komunicirati na jeziku većinskog naroda, a to je veći dio dana. Postepeno im je postajalo laganije da kod kuće i s djecom razgovaraju tim jezikom, posebno kod tema koje su tražile određen nivo stručnosti.

Do godine 1972. broj onih mađarskih škola u kojima su manjinska djeca, u ovom slučaju je riječ o tri južnoslovenske manjine, mogla učiti jezik svoga etnosa samo kao predmet postepeno je rastao, da bi se zaustavio na brojci 60. Od ove godine ovaj se broj počeo smanjivati, što je ukazivalo na proces asimilacije kao društvenu pojavu koja prijete manjinama.

Društveno-politički zastupnik spomenutih manjina, Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj i dalje se odnosi oportunistički prema školskom problemu, a država razvija tezu o tzv. »spontanjoj asimilaciji«, tumačeći je kao demokratsko pravo svakog pojedinca da se odrekne pripadanja svojoj etničkoj zajednici i prijeđe

u drugi etnički korpus.²⁶ DSJS ne reagira na ovu teoriju, premda se nametalo pitanje, koji su to motivi, situacije i razlozi doveli do potrebe da se pripadnici manjine odriču svoga etničkog identiteta i asimiliraju u većinsku naciju. Tim više što obratni proces »spontane asimilacije« nije uočen.

Treba istaći još jednu indikativnu pojavu: odnose s Jugoslavijom. Ti odnosi postaju dobrosusjedski. U Hrvatskoj se organiziraju tečajevi za učitelje, pripadnike hrvatskih etničkih ogranka; u Zagreb, Novi Sad, Osijek i Beograd dolaze na studij svršeni daci Srpskohrvatske gimnazije u Budimpešti. Protok informacija i suradnja u pograničnim područjima postaju bogatiji.

U rujnu 1963. godine János Kadar posjećuje Jugoslaviju, a u rujnu 1964. godine Josip Broz Tito uzvraća posjet i dolazi u Budimpeštu. Razumljivo je da su ovi posjeti imali pozitivno psihološko djelovanje na jugoslavenske manjine u Mađarskoj.

Dne 17. rujna 1968. godine Politbiro CK MSRP donosi rezoluciju posvećenu problemu manjina, pod naslovom: »O položaju narodnosti u Mađarskoj«. U ovom dokumentu težište je stavljeno na kulturnu djelatnost manjina i demokratizaciju u radu njihovih Saveza. DSJS dobiva pravo da postane »samostalna društvena organizacija Hrvata, Srba i Slovenaca u Mađarskoj.«²⁷

Isticanje kulture kao primarne u životu manjina, a prešućivanje škola kao sudbonosnog problema obzirom na njihov materinji jezik, imalo je dosta sličnosti s politikom Austrije prema hrvatskoj i slovenskoj manjini. To je guranje manjine u etno-rezervat gdje će predstavnici manjina pjevati, plesati i uspješno njegovati svoj folklor, a znanstvenici će proučavati njihov jezik, običaje, kulturnu baštinu itd. Etno-rezervat je oblik asimilacije, jer onemogućava čuvanje materinjeg jezika, a on je konstituens etničke samobitnosti. Manjina u etno-rezervatu nema mogućnosti stvaranja svoje duhovne nadgradnje. Osim toga, ostaje bez omladine koju ne mogu zadovoljiti folklorne manifestacije.

Iduće godine održan je VI. kongres DSJS-a, dakako s naglaskom o potrebi njegovanja kulturne baštine, jer ona predstavlja »važan element celokupne socijalističke kulture u Mađarskoj.«²⁸

Kraj ovog razdoblja obilježavaju dvije činjenice: prvo, u Hrvatskoj i Jugoslaviji počinje pojačani interes za manjine u Mađarskoj,²⁹ a drugo, MSRP uviđa da uništavanjem dvojezičnih škola i guranjem manjina u etno-rezervate, one brzim tempom nestaju, te da će uskoro Mađarska izgubiti i neznatan postotak manjinskog pučanstva. Obzirom da ima u susjednoj Rumunskoj veliku dijasporu izloženu također teškim iskušenjima, negativno rješenje u vlastitoj državi onemogućilo bi postavljanje pitanja o položaju svoje dijaspore. Zbog toga Politbiro CK MSRP odlučuje se na zakon za 180 stupnjeva: obnovu narodnog školstva!

5. Razdoblje 1978—1987.

Forsiranje asimetrične dvojezičnosti na štetu materinjeg jezika, kao i naglašavanje kulturne misije, doveli su do »spontane asimilacije«, a to znači do denacionalizacije manjinskih etničkih zajednica. Popisi izbora otkrivali su ovu činjenicu i zbog toga se s njima nije moglo izaći u javnost. Procjene, od kojih smo na početku ovog rada iznijeli jednu, ne temelje se na činjeničnom stanju. Autor ovog rada poznaje mnogo obitelji među Hrvatima u Mađarskoj u kojima se dio članova, prilikom popisa pučanstva, izjasnio za Mađare, a ostali za Hrvate. Pri tome znade i za slučajeve da su braća postala pripadnici dviju nacija, ili roditelji i djeca, što je zanimljivo za socijalnu psihologiju, ali je i pokazatelj teške korozije historijske svijesti manjina uzrokovane poznatim »rješenjima«. Ovom stanju pridonio je oportunitizam u redovima vodstva manjina, kao i ostalih pripadnika njihove etničke elite. Većina je nastojala izvršavati naređenja vlasti i Partije, ne izazivati podozrenje i rezerve, što je značilo i prešućivanje osnovnih problema narodnosti. Država i Partija kao rukovodeća snaga

²⁶ »Drukčija je stvar sa tzv. spontanom ili prirodnom asimilacijom koja je prirodni društveni proces uslijed »proširivanja svijeta« — urbanizacije, industrijalizacije, raspadanja zatvorenih narodnosnih seoskih zajednica, iščezavanja društvenih antagonizama i likvidacije predrasuda (mješoviti brakovi), širenja masovnih telekomunikacionih sredstava, poglavito televizije, i mnogih drugih faktora. — Ovaj se društveni proces javlja objektivno, nezavisno od vještačkih faktora i moramo ga primiti k znanju. U stvari, u praksi mi djelujemo i protiv spontane asimilacije time što podržavamo narodnosna kulturna stremjenja, otvaramo narodnosne dječje vrtiće i škole, pomažemo rad narodnosnih saveza. Ali potpuno je spriječiti ne možemo, niti se to uopšte može. Pravo na asimilaciju takođe spada u demokratska prava.« Na raznim jezicima s istim stremljenjima. Narodnosti u Narodnoj Republici Mađarskoj, Budimpešta, 1976, p. 13—14.

²⁷ Narodni kalendar '80, Budimpešta, 1980. p. 59.

²⁸ Ibid., p. 59.

²⁹ Godine 1977. Zavod za migracije i narodnosti u Zagrebu izdao je zbornik radova o hrvatskoj narodnoj manjini u Mađarskoj. Prilozi su pisani analitički i problematski. Ukazivano je na brzu asimilaciju manjine. Premda je knjiga tiskana za upotrebu užeg kruga stručnjaka, našlo se nekoliko primjeraka i u Mađarskoj.

u njoj nisu dobivale istinite informacije o položaju narodnosti, jer su u referatima pojedinih manjinskih uglednika čitali o situaciji koja je krasna i zadovoljavajuća, kako manjine uživaju sva prava i tsl.

Ilustrirat ćemo ovo slijedećim primjerom. U »Narodnom kalendaru«, godišnjaku što ga izdaje na početku kalendarske godine DSJS, čitateljima se obraća generalni sekretar Saveza, na određeni način i lider triju narodnosti. U kalendaru za 1978. godinu, tadašnji generalni sekretar Mišo Mandić napisao je članak: »Uoči VIII kongresa«. U članku, između ostalog stoji i ova konstatacija: »Sumirajući stvari možemo ustanoviti da se i naša djelatnost na kulturno-prosvjetnom polju odvijala prema partijskoj rezoluciji. Pored provođenja zahtjeva opće kulturno-prosvjetne politike, u sve većoj se mjeri razvijaju naše specifične crte. Naš kulturni obraz daju tradicije narodne umjetnosti i nove tradicije socijalističke poljoprivrede i industrije. (...) Nadamo se da će sakupljanje naših mnogobrojnih tradicija postati još intenzivnije. (...) Onaj put koji je Savez do sada prošao, one uspjehe koje smo do sada postigli mogu biti zahvala i kulturnoj politici naše partije. O tome glasno i sa ponosom treba govoriti.«³⁰

Dne 10. siječnja 1978. godine Politbiro CK MSRP donosi rezoluciju o daljnjoj politici prema narodnim manjinama. Osnovno i najvažnije u tom dokumentu je zahtjev za obnovom dvojezičnog školstva u svim mjestima gdje živi potreban broj manjinskog pučanstva. Mi smo do sada ukazali na značaj škola u kojima je materinji jezik manjine ujedno i nastavni, jer jedino u njima se može ostvarivati simetrična dvojezičnost. Uz škole neophodni su dječji vrtići s istovjetnim statusom materinjeg jezika. Pisac ovog rada ukazivao je i prije ove rezolucije na uzroke asimilacionih procesa i dokazivao štetnost i pogubnost teorije o »spontanoj asimilaciji«.³¹ Tim više ne mora iznenaditi činjenica što vodstvo DSJS-a biva zatečeno novim kursom Politbira CK MSRP.

Ova odluka predstavlja novu etapu u povijesti hrvatske, srpske i slovenske manjine u Mađarskoj. Isto tako, to je dokument koji zauzima posebno mjesto i u povijesti Mađarske prema njenim nemađarskim etničkim zajednicama. Naglašava se da je interes Mađarske, a time i mađarskog naroda zaustavljanje asimilacije, odnosno egzistiranje manjinskih zajednica. Tim više što su te zajednice i malene i arhipelaški locirane i nikako nisu mogle ničim ugroziti većinski narod.

Na žalost, moramo konstatirati da je odluka o revitalizaciji narodnog školstva došla s velikim zakašnjenjem i da će trebati posebni napori da se ona realizira u praksi. Narodnosti više nemaju podmladka koji vlada materinjim jezikom u istoj mjeri kao mađarskim. Proces prijelaza u većinski etnos teško je zaustaviti.

Rečenu tvrdnju ilustrirati ćemo evidentiranjem slijeda događaja u kojima će biti vidljivo da angažiranje vrhovnih državnih i partijskih organa i institucija na revitalizaciji narodnog školstva neće donijeti rezultate kroz proteklo desetljeće.

— Dne 10. veljače 1978. sastaje se Zemaljsko vijeće DSJS-a, na kome načelnik Pododjela za narodnosti u CK MSRP, dr. Ferenc Herceg podnosi izvještaj o spomenutoj Rezoluciji Politbira od 10. I. t. g. Tom prilikom F. Herceg je kazao: »... Odluka Politbira izriče da ubuduće treba insistirati na unapređivanju dvojezičnih škola. Za dvadeset godina broj škola ovog tipa nije porastao. Odluka Politbira izriče da Ministarstvo za nastavu razradi plan radi izvršenja toga zadatka. Ostvarenje toga iziskuje više vremena. *Ovdje je bitno da su u Partiji donesene takve praktične mjere.* Sa stvaranjem škola, u kojima bi nastava svih predmeta u potpunosti bila na materinskom jeziku ne slažu se ni sami pripadnici narodnosti, jer bismo u ovom slučaju doduše osigurali potpunu demokratsku ravnopravnost, ali zatim bi nastala potpuna nejednakost jer u višim (sveučilišnim, visokoškolskim) nastavnim institucijama naši učenici ne bi izdržali. Dakle, racionalno je rješenje da se nastava humanitarnih predmeta vrši na materinskom jeziku a ostalih na mađarskom jeziku da bismo osigurali daljnje školovanje. — Znatno je porastao broj dječjih vrtića. Tu se broj polaznika utrostručio. (...) Veći broj dječjih vrtića znači veću mogućnost da se tamo gdje žive pripadnici narodnosti nastava narodnog jezika počne u dječjem vrtiću. Ima gdje — poslije dječjeg vrtića — ne slijedi nastava materinskog jezika u općoj školi. Taj zadatak se također mora riješiti. — U nekim mjestima otklanjaju prijavljivanje za narodnosnu nastavu. Kažu da ne postoji zahtjev za nju. Stanovište Partije jeste da nije dovoljno da nekoliko rukovodećih ljudi ustanovi: ne postoji zahtjev za nju. Potrebno je utvrditi realne zahtjeve i tamo gdje se to pojavljuje, treba osigurati zadovoljavanje zahtjeva. Protivljenje načelnog karaktera ne može postojati, ali se u praksi može desiti da izvjesni uvjeti ne mogu odmah biti ispunjeni...«³²

³⁰ Mišo Mandić: Uoči VIII kongresa, Narodni kalendar '78, Budimpešta, 1978, p. 31—42.

³¹ Đuro Vidmarović: Pitanje asimilacije i integracije..., Razprave in gradivo br. 13—14, Ljubljana, 1981, p. 123—129.

³² Narodne novine br. 9, Budimpešta, 2. III. 1978, p. 3.

— U akciju se uključuju Ministarstvo prosvjete, Mađarska akademija znanosti, Mađarsko pedagoško društvo, Državni pedagoški institut.

— 6. veljače 1978. osnovana je Komisija za narodnosne teme pri Mađarskoj akademiji znanosti.

— 2. i 3. svibnja 1978. održano je zasjedanje I. »Zemaljske konferencije narodnosnih pedagoga.« Na ovom skupu referate su podnijeli Dr. János Gosztonyi, državni sekretar za nastavu; Dr. Ferenc Stark, sekretar Odbora za narodnosnu nastavu Ministarstva za nastavu; Dr. Ferenc Boros, načelnik Odjeljenja za narodnosti Ministarstva kulture; József Hlavács, načelnik Odjeljenja za narodnosti Državnog pedagoškog instituta, te generalni sekretar DSJS-a. Donosimo središnje misli u izlaganjima Gosztonyia, Starka i Hlavácsa: J. Gosztonyi: »Treba povećati broj dvojezičnih škola i broj učenika u njima.« F. Stark: »Osobitu ulogu imaju vrtići. Funkcija odgoja jest da jezičnu bazu, donešenu iz roditeljskog doma, potvrdi, sistematizira i pokrene proces usvajanja književnog jezika, koji će zatim dobiti veći mah u općim školama.« J. Hlavács: »U buduće posebnu pažnju treba posvetiti da narodnosni učenici što više saznadu o svojoj narodnosti, matičnoj naciji i zemlji.«³³

— 18. prosinca 1978. Komisija za narodnosne teme MAZ podnijela je izvještaj Ministarstvu kulture. Pri tome konstatirano je i ovo: »U pojedine dječje vrtiće, te u osnovne škole stupaju djeca s vrlo neujednačenim predznanjem jezika svoje narodnosti. Nivo jezične predpreme znatno se razlikuje po krajevima, a gdjekad i po naseljima. Štoviše, ima mjesta gdje većina djece tek u školi počinje učiti jezik svoje narodnosti, pa se uslijed toga nastava mora vršiti metodom učenja stranog jezika.«³⁴

1979. — U Narodnom kalendaru '79, hrvatskoj, srpskoj i slovenskoj narodnoj majini obratio se István Sarlós, član Politbira CK MSRP i generalni sekretar Patriotskog narodnog fronta Mađarske. U članku: »Složnim radom za ljepšu budućnost«, on je, između ostaloga istakao: »Sačuvanje materinskog jezika je garancija opstanka narodnosne kulture i ugrađivanja stoljetnih tradicija u suvremene životne forme. To je potrebno ne samo narodnostima u Mađarskoj, nego i mađarskom narodu, jer se njihove tradicije u mnogome podudaraju.«³⁵

U istom Kalendaru dat je osvrt na prvu sjednicu »Zemaljske konferencije narodnosnih pedagoga. Citirat ćemo ključna mjesta u ovom tekstu: »Dakle, školstvo je jedno od ključnih pitanja sprovođenja lenjinističke narodnosne politike. (...) Glavna institucionalna forma nastave narodnosnih jezika je dvojezična škola, kojih je, na žalost, veoma malo i učenici u dvojezičnoj nastavi danas sačinjavaju svega 7 posto ukupnog broja narodnosnih učenika. Mi momentalno imamo šest dvojezičnih škola. (...) Slovenci pak nemaju dvojezičnu školu. Ovaj omjer ubuduće svakako treba poboljšati, jer škole u kojima se jezik predaje kao predmet ne mogu u potpunosti odgovoriti ciljevima narodnosnog školstva. (...) U tom procesu — kako je s pravom naglasio i Ferenc Stark — osobitu ulogu imaju vrtići. U zadnjim godinama se povećao broj narodnosnih vrtića. Međutim treba nastojati da se oni i sadržajno »ustroje« u sistem narodnosnog školstva. (...) Nastava materinskog jezika možda je najosjetljivije mjerilo narodnosne politike u datoj zemlji.«³⁶

— 27. rujna 1979. urednik Narodnih novina objavljuje članak: »Dvojezične škole«, s kojim člankom počinje stvarno sagledavanje ove problematike. Autor je istakao jednu poraznu istinu: »Međutim — a to je dosta žalosno — u nekim mjestima za ovu stvar (dvojezičnu nastavu) treba pridobiti i same pedagoge! Pedagoge, pripadnike naših narodnosti!«³⁷

1980. — U Narodnom kalendaru '80, javlja se sekretar za nastavu Dr. János Gosztonyi. Svome članku: »Narodnosna nastava u Mađarskoj« daje podnaslov: »Materinski jezik je prirodan uvjet opstanka narodnosti«. Iznosimo bitne misli kojima ministar hrabri narodnosti da podrže odluku Partije o revitalizaciji narodnosnog školstva: »Dvojezična nastava je kraljevska naše mreže narodnosnog školstva. (...) Privrženost narodnosti svome materinskome jeziku ne može se smatrati nacionalizmom niti kod nas, niti u drugim zemljama, jer je materinski jezik prirodan uvjet njihovog opstanka.«³⁸

— 3. siječnja 1980. U prvom broju Narodnih novina za t.g. objavljen je članak učiteljice Marije Pavlov kojim se daje pogled na problem sa strane samih prosvjetnih radnika. Autorica se žali na loše predznanje učenika, loše udžbenike i nedostatak potrebnih nastavnih pomagala i sredstava.

³³ Narodne novine br. 19, Budimpešta, 11. V. 1978, p. 1.

³⁴ Narodne novine br. 8, Budimpešta, 22. II. 1979, p. 2.

³⁵ Narodni kalendar '79, Budimpešta, 1979, p. 39.

³⁶ Mijo Karagić: Prva Zemaljska konferencija narodnosnih pedagoga, Narodni kalendar '79, Zagreb, 1979, p. 58—60.

³⁷ Narodne novine br. 39, Budimpešta, 27. IX. 1979, p. 1.

³⁸ Narodni kalendar '80, Budimpešta, 1980, p. 50—52.

1981. — U Narodnom kalendaru '81 objavljena je informacija o tome da je DSJS dostavio Ministarstvu za nastavu prijedlog za uvođenje dvojezične nastave u 12 naših škola, te u nekim srednjim i stručnim školama. Uz to predlaže da se veća pažnja posveti dječjim vrtićima u kojima »je najveća briga — nedostatak stručno (jezički) obrazovanih odgojiteljica.«³⁹

Realizacija narodnog školstva dana je u zadatak županijama. U njima su osnovani posebni Odbori za narodnosti. Krajem ove godine održan je na inicijativu Ministarstva prosvjete, Patriotskog narodnog fronta, Ureda za Savjete, Ministarstva prosvjete i saveza narodnosti, sastanak rukovodilaca županijskih Odbora za narodnosti. Tom prilikom naglašena je njihova zadaća. »Državni je zadatak — rečeno im je — unapređenje njegovanja i učenja materinskog jezika, proširenje mreže dvojezičnih škola, te da funkcioneri na terenu budu načisto sa narodnosnom politikom Partije. Kada se radi o sprovođenju narodnosne politike još i danas se susrećemo sa strane nekih organa ali funkcionera na terenu s onim pomalo već klasičnim izgovorom »nema potrebe«. Potrebe treba pobuditi.«⁴⁰

22. siječnja 1982. održana je sjednica Zemaljskog vijeća DSJS-a, na kojem je zaključeno slijedeće: 1. »Ključno je pitanje proširenje mreže dvojezičnih škola u kojima se odgajaju ljudi koji podjednako vladaju materinskim i mađarskim jezikom i koji su istodobno i nosioci dviju kultura.« — 2. »Školovanje — pa i dvojezično — danas počinje u dječjim vrtićima.« — 3. »Međutim, učitelji i nastavnici u općim školama se — čini se — s pravom tuže da prvoškolci u većini slučajeva slabo poznaju materinski jezik.«⁴¹

19. travnja 1982. sastaje se Predsjedništvo DSJS-a. U vezi nastojanja da se proširi mreža dvojezičnih škola zaključeno je: »U tom pogledu — nakon višegodišnjeg strpljivog pripremnog rada — stvar se konačno pomakla s mrtve točke. U nekim školama se već postepeno uvodi dvojezičnost, no u nekim selima za koje je predviđena dvojezična škola — prvenstveno zbog objektivnih uzroka — ostvarenje plana ide sporije.«⁴²

U akciju se ponovo uključuju državni forumi. 17. listopada 1982. održana je u organizaciji Ministarstva prosvjete i Instituta za narodnosno prosvjećivanje, konferencija o prosvjećivanju među narodnostima. Zamjenik ministra prosvjete Dr. Maria Hanga, tom je prilikom istakla: »Smatramo da kultura narodnosti predstavlja neprocjenjive ljudske vrednosti koje ne smiju izbljediti i pasti u zaborav. Štoviše! Naša je obaveza i zadaća da ih u njihovoj punoj ljepoti otkrijemo, da se pripadnici narodnosti uvijek slobodno koriste specifičnim oblicima i sredstvima svoje kulture.«⁴³ Dr. Ferenc Stark je tada upozorio na jedan momenat koji se nije isticao, a to je veza manjine s matičnim narodom. »Jedan od osnovnih uvjeta očuvanja jezika, — izjavio je F. Stark — kao glavnog nosioca kulture jest živa i plodna veza između narodnosti i matične zemlje, ali mnogo toga u tom pogledu može učiniti širenje znanja na materinskom jeziku, amaterski kazališni pokret i prije svega biblioteka.«⁴⁴

Narodne novine 31. ožujka 1983. donose važnu obavijest, da se već za 4—5 učenika može organizirati nastava na materinskom jeziku, ukoliko roditelji upute zahtjev mjesnom Savjetu.

— 5. svibnja u Narodnim novinama, istaknuti znanstvenik i prosvjetni radnik Živko Mandić neposredno ulazi u srž problema govoreći o »naravnoj« asimilaciji. »Naravna je asimilacija i ovdje (tj. u Mohaču, op. moja) uzela takav mah da danas, takoreći nemamo djece i mladeži koji vladaju jezikom svojih djedova, pa se nije čuditi što većina drži da je pokušaj uvođenja dvojezične nastave u Mohaču neostvarljiv, prije svega zato jer je nepravodoban, da kasni dvadesetak ili više godina i da se ondašnji propusti danas ne mogu nadoknaditi. (...) Nakratko, stigli smo do tog stupnja naravne asimilacije da od obitelji, glede jezika, malo možemo očekivati. (...) Nastava našega jezika danas ni izbliza ne ide u korak s potrebama i zahtjevima. Učenju našega jezika se ovdje čak i u tzv. Južnoslavenskom dječjem vrtiću poklanja neznatno vremena i sredstava. Lakoumno je tvrditi da je tjedno pedesetak minuta učenja jezika dovoljno da ga djeca svladaju, premda ga u vrtiću, skoro bez iznimke, počinju učiti kao sasma tuđ. Mislim da je krajnje vrijeme da nadležni organi shvate da ovakva polovična rješenja nemaju nikakve svrhe. Ne mogu dosta naglašavati da je, prije svega, prijeko potrebno osnovati u Mohaču jedan samostalan hrvatski vrtić, gdje bi sve osoblje govorilo naš jezik, a koji bi se vrtić organizacijski i kadrovski trebao osposobiti za što veći prihvat djece našeg podrijetla. (...) Nije dosta samo za-

³⁹ Narodni kalendar '81, Budimpešta, 1981, p. 65—66.

⁴⁰ Narodne novine br. 1, Budimpešta, 6. I. 1982, p. 3.

⁴¹ Narodne novine br. 4, Budimpešta, 28. I. 1982, p. 1.

⁴² Narodne novine br. 16, Budimpešta, 22. IV. 1982, p. 1.

⁴³ Narodne novine br. 42, Budimpešta, 21. X. 1982, p. 1.

⁴⁴ Narodne novine br. 47, Budimpešta, 25. XI. 1982, p. 3.

konski deklarirati narodnosnu ravnopravnost, već je treba konkretnim mjerama provesti u život.«⁴⁵

Prikaz prof. Mandića prvi je koji otvoreno i bez oportunitizma ukazuje na srž problema i otkriva pozadinu teškoća u obnovi dvojezičnih škola. Da li je navedeni članak djelovao poticajno na državne i partijske organe teško je ustanoviti, ali je činjenica da već 25. kolovoza 1983. Patriotski narodni front obraća se narodnosnim roditeljima otvorenim pismom kako bi ih motivirao da svoju djecu upisuju u škole s materinim jezikom kao nastavnim. Ovo Pismo je dokument jedinstven po svome sadržaju i rijetko se koja zemlja može pohvaliti da je na ovakav način pristupila svojim manjinama.⁴⁶

— 29. kolovoza 1983. otvorena je srpskohrvatska gimnazija u Pečuhu. Smatramo to važnim momentom u školstvu naših manjina, jer je Pečuh i dalje središte najgušće hrvatske populacije u Mađarskoj. Međutim sama Gimnazija bez rješenja problema osnovnih škola i ponovnog uspostavljanja simetrične dvojezičnosti, teško može ispuniti svoju zadaću, jer se njeni đaci neće moći zapošljavati na mjestima koja doprinose društvenom razvoju svojih narodnosnih kolektiviteta.

— 27. studenoga 1983. održan je IX. kongres DSJS-a pod parolom »Naš je najvažniji zadatak: očuvati i razvijati materinski jezik.« To je istaknuto i u završnom dokumentu Kongresa.

— 7. kolovoza 1986. generalni sekretar Patriotskog narodnog fronta Mađarske Imre Pozsgay dao je intervju Narodnim novinama. Nakon konstatacije: »Iskreno želimo da Hrvati, Srbi, Slovenci i pripadnici drugih narodnosti u Mađarskoj sačuvaju svoj nacionalni identitet.« Postavljeno mu je pitanje: »Čini mi se da je to dugoročno neostvarivo bez pomoći i suradnje s matičnom zemljom...« Uslijedio je odgovor: »Nacionalni identitet se može očuvati samo uz obrazovanje jake, nacionalno svjesne inteligencije; to je zalag opstanka narodnosti. Svakako je dobro ako u stvaranju takvog intelektualnog jezgra sudjeluje i matična nacija.«⁴⁷

1987. — Tzv. narodnosni tisak ne donosi priloge koji bi govorili o temi koju obrađujemo. To upućuje na činjenicu da se ispituju rezultati predhodnog razdoblja, jer iduće, tj. 1988. godine navršit će se deset godina od početka inicijative Politbiroa CK MSRP da se obnovi dvojezično školstvo narodnosti. Za očekivati je da će tada biti zauzeti određeni stavovi, ali upućuje na to da će se morati korigirati planovi DSJS-a o 12 novih dvojezičnih škola. Za sada ne vidimo mogućnosti ostvarenja ovog plana.

⁴⁵ Narodne novine br. 18, Budimpešta, 5. V. 1983, p. 2.

⁴⁶ Narodne novine br. 34, Budimpešta, 25. VIII. 1983, p. 3. Pismo u cjelini glasi:

Dragi roditelji! Čovjeka za svoju naciju najtješnje vezuje materinski jezik, jer pomoću njega postaje vlasnikom kulture predaka, poznavaoce svoje povijesti. Posredstvom toga stiže do njega prošost bez čijeg poznavanja i poštovanja je nemoguća izgradnja sadašnjice. — Materinski jezik čovjek uči kod kuće, u obiteljskoj sredini, od roditelja, braće i sestara, ali usavršavati ga možemo samo u školi. Usavršavati ga je potrebno, proširivati znanje čitanjem, poznavanjem umjetnosti, naukom razvijati, oblikovati ga ljepšim, izražajnijim, a zatim — poput lijepo brušenog nakita — predati ga narednim pokoljenjima. Nema ljepšeg naslijeđa od toga. Zamislimo, na tom jeziku govorašu naši preci, djedovi i pradijedi, na tom jeziku pisahu pisci koje visoko cijenimo da bi ispričali ljepotu i toplinu srca i polagali vjeru u svoju naciju. — Ne može se zamisliti veća tragedija od one, kada netko zaboravi svoj materinski jezik ili ga govori loše ili pogrešno, nepravilno piše ili mucavo čita. Kao zvono bez glasa, koje nijemo visi u zraku, nema riječi i nitko ga ne čuje! — Svi znamo da se kontinuitet nacionalne biti može obezbijediti samo omladinom. Zbog toga je važno da omladina prihvati udio u prosvjetnom radu. Za to je neophodno poznavanje materinskog jezika, već i zbog toga, što narodnosna svijest ne može postojati bez pripadnosti jezičkoj zajednici. I iza toga proizlazi da se sve mora učiniti radi toga da bi školska omladina mogla razvijati svoju jezičku kulturu. — Bez materinskog jezika se ne proširuje ni specifična narodnosna kultura, a ne može se učvrstiti ni povezanost sa matičnom nacijom.

Dragi roditelji! Vi još razumijete jezik pradjedova, ali se uživite u zapanjujuću situaciju da pred vašim unucima neće poznato zvučiti riječi materinskog jezika. Potrebno je truditi se da do toga ne dođe. Za to su date sve mogućnosti — počev od obitelji do škole — jer svugdje gdje žive narodnosti, ima i narodnosnih škola. — Upišite svoju djecu u dvojezične škole gdje se predaje jezik, jer samo na taj način mogu postati dvojezični građani, nosioci dviju kultura, i tako postati korisniji članovi društva. Poznavanje jezika narodnosti, obrazovanost na materinskom jeziku, osim u pogledu narodnosnog identiteta, može imati značajnu ulogu i u ekonomskim vezama sa susjednim zemljama i u kulturnoj suradnji. — Dužnost roditelja, pripadnika narodnosti jeste da svoju djecu upišu u takvu školu gdje mogu usvajati svoj materinski jezik. Za to postoji mogućnost u vrtićima, u školama gdje se predaje jezik narodnosti, a naročito u takozvanim dvojezičnim školama, jer se u njima vrši dvojezična nastava. Srednje škole i univerziteti isto srdačno očekuju narodnosne omladince. — Škola može mnogo pomoći u usvajanju jezika i kulture, ali je odgovornost roditelja također ozbiljna. I neposredna sredina treba da prihvati tu lijepu misiju. Na koji način? Dati djetetu knjigu u ruke, usmjeravati interesiranje djeteta prema narodnosnom klubu, knjižnici, plesnim grupama da bi oni postali sudionici narodnosnog prosvjetnog života. — Ne zaboravimo da na omladince koji dobro poznaju prošlost svoje narodnosti čeka sakupljanje narodnosnih spomenika po selima: starih narodnih pjesama, narodnih priča, vjerovanja, rad u zavičajnim kružnicama, sakupljanje vrijednosti za zavičajne kuće.

Narodnosni roditelji! Vašu djecu čekaju dvojezične škole i one gdje se predaje jezik. Nemojte propustiti mogućnost da vaši potomci postanu dvojezični građani. Za to će vam vaši unuci biti zahvalni.

⁴⁷ Narodne novine br. 32, Budimpešta, 7. VIII. 1986, p. 1.

Stručni radovi o lošem znanju materinjeg jezika kod učenika su poražavajući.⁴⁸ Očito problem dvojezičnih škola je ujedno i problem etničke revitalizacije, posebno hrvatske manjine. On ukazuje na neposrednu vezu između školstva i održavanja homogenosti manjinskih etničkih kolektiviteta. Isto tako, iskustvo mađarskih Hrvata pokazuje da asimetrična dvojezičnost na štetu materinjeg jezika, kao i teza o »narravnoj« asimilaciji, vode u cjelovito odnarođivanje manjine.

Prilog I.

OSNOVNE ŠKOLE ZA HRVATSKU I SRPSKU NARODNU MANJINU U MAĐARSKOJ

Školska godina	Škole s hrv. ili srp. nastavnim jezikom		Škole u kojima se hrv. ili srp. jezik predaje kao predmet	
	broj škola	broj učenika	broj škola	broj učenika
1945/46	22	483	36	2.576
1946/47	28	860	25	1.749
1947/48	24	778	28	1.500
1948/49	26	695	30	1.200
1949/50	27	734	21	950
1950/51	25	700	24	1.500
1951/52	23	700	28	2.000
1952/53	22	713	30	2.580
1953/54	20	749	36	2.896
1954/55	18	620	40	2.741
1955/56	17	538	44	2.909
1956/57	16	461	46	3.010
1957/58	15	502	45	3.167
1958/59	12	508	50	3.428
1959/60	13	547	50	3.696
1960/61	13	548	51	3.721
1961/62	9	547	54	3.760
1962/63	8	522	54	3.876
1963/64	8	510	50	4.037
1964/65	8	485	48	3.632
1965/66	8	457	47	3.502
1966/67	8	468	51	3.603
1967/68	8	469	54	3.366
1968/69	8	419	60	3.354
1969/70	8	459	60	3.240
1970/71	8	461	60	3.431
1975/76	8	484	56	3.121

Poslije 1976. godine nisu prezentirani statistički podaci o broju djece u narodnim školama, ali smatramo da se njihov broj u školama s materinjim jezikom blago povećao, a u dvojezičnim školama smanjio.

Tabelarni iskaz do godine 1952. moramo uzeti sa stanovitim oprezom, jer se temelji više na procjeni, nego na empirijskim istraživanjima.

⁴⁸ Dr. Ivan Mokuter: Omjer i kvaliteta upotrebe dvaju jezika u središnjim školama narodnosti, Narodni kalendar '86, Budimpešta, 1986, p. 129—137.

Содержание

**ОБРАЗОВАНИЕ ХОРВАТСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО МЕНЬШИНСТВА В ВЕНГРИИ
С 1945 ДО 1985 ГОДА**

Дюро Видмарович

Образование является условием существования любого национального меньшинства. Без собственных школ представители этнических групп меньшинства лишены возможности развития родного языка, культурного творчества, исторического сознания – всех существенных характеристик своего самосознания.

Цель образования народного меньшинства состоит не в отрыве от большинства нации, а в интеграции в мультиэтнический и мультикультурный корпус общества. Эта цель достигается с помощью симметрического двуязычия.

Под образованием народного меньшинства мы подразумеваем дошкольные учреждения, начальные школы, средние школы, а в соответствии с потребностями самого меньшинства и высшие учебные заведения. Подобное образование подразумевает преподавание на родном языке. Возможны и варианты до границы 50 : 50, однако учреждения, в которых родной язык меньшинства преподаётся как предмет, не могут считаться национальными.

Асимметричное двуязычие в ущерб родному языку является свидетельством процессов ассимиляции.

В ВНР живёт самое многочисленное хорватское национальное меньшинство. Оно осуществляет свои национальные права совместно с сербским и словенским национальным меньшинством.

Историю развития образования этих трёх меньшинств с 1945 до 1985 года мы разделили на 5 периодов: 1. 1944/45–1948; 2. 1948–1955/56; 3. 1956/57–1962; 4. 1962–1978; 5. 1978–1985.

В первый период происходит оживление в общественной жизни всего национального меньшинства. Это заметно и в обновлении образования. Преподавание ведётся на родном языке, а венгерский язык вводится как предмет.

Для второго периода характерны плохие международные отношения обеих стран. Национальные школы и далее имеют статус «южнославянских», однако общая атмосфера препятствует развитию связей национального меньшинства и Югославии, что наносит ущерб общему положению меньшинства.

Для третьего периода характерно улучшение отношений между двумя государствами, но процесс деаграризации, урбанизации и общей гомогенизации приводит к разрушению деревенских общин, что ставит родной язык перед новые искушения. Образование не может его защищать.

В 1960 году чистые национальные школы заменяются двуязычными, а родному языку посвящается внимание как предмету.

В четвёртый период власти большее внимание начинают уделять сохранению и исследованию культурного наследия меньшинства, а не его образованию, что приводит к ускорению асимметрического двуязычия.

Для четвёртого периода характерно стремление высших государственных и политических органов обновить сеть двуязычных национальных школ. Анализ показывает, что несмотря на максимальные условия, эти усилия остаются без ожидаемых результатов. Вмешательство в образование национального меньшинства в предыдущие периоды поразило её естественную стабильность. Асимметрическое двуязычие и потеря исторического сознания заметны у представителей молодого поколения со всеми социологическими и социо-психологическими последствиями.

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZČ)

— osrednja slovenska historična revija
— glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, telefon (061) 332 611, int. 210, lahko dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

ZČ 1/1947 (ponatis 1977) — 1800 din	ZČ 27/1973, št. 1-2 — razprodan ZČ 27/1973, št. 3-4 (ponatis 1988) — 4800 din
ZČ 2-3/1948-49 (ponatis 1988) — 6800 din	ZČ 28/1974, št. 1-2 — razprodan ZČ 28/1974, št. 3-4 — 1800 din (kmalu razprodan)
ZČ 4/1950 (ponatis 1987) — 3200 din	ZČ 29/1975, št. 1-2 — 1600 din ZČ 29/1975, št. 3-4 — 1400 din
ZČ 5/1951 (ponatis 1987) — 6000 din	ZČ 30/1976, št. 1-2 — 1400 din ZČ 30/1976, št. 3-4 — 1400 din
ZČ 6-7/1952-53 (ponatis 1986) — 5200 din	ZČ 31/1977, št. 1-2 — 1800 din ZČ 31/1977, št. 3 — 1400 din
ZČ 8/1954 — razprodan	ZČ 31/1977, št. 4 — 1000 din
ZČ 9/1955 — razprodan	ZČ 32/1978, št. 1-2 — 1600 din
ZČ 10-11/1956-57 — razprodan	ZČ 32/1978, št. 3 — 1000 din
ZČ 12-13/1958-59 — razprodan	ZČ 32/1978, št. 4 — 1000 din
ZČ 14/1960 — 4200 din (kmalu razprodan)	ZČ 33/1979, št. 1 — 1400 din
ZČ 15/1961 — razprodan — 1400 din	ZČ 33/1979, št. 2 — 1200 din
ZČ 26/1972, št. 1-2 (ponatis 1980) — 1600 din	ZČ 33/1979, št. 3 — 1200 din ZČ 33/1979, št. 4 — 1000 din
ZČ 16/1962 — razprodan	ZČ 34/1980, št. 1-2 — 1800 din
ZČ 17/1963 (ponatis 1978) — 2400 din	ZČ 34/1980, št. 3 — 800 din ZČ 34/1980, št. 4 — 800 din
ZČ 18/1964 (ponatis 1980) — 2400 din	ZČ 35/1981, št. 1-2 — 1400 din ZČ 35/1981, št. 3 — 800 din
ZČ 19-20/1965-66 (ponatis 1985) — 3000 din	ZČ 35/1981, št. 4 — 800 din ZČ 36/1982, št. 1-2 — 1200 din
ZČ 21/1967 — razprodan	ZČ 36/1982, št. 3 — 800 din
ZČ 22/1968, št. 1-2 (ponatis 1983) — 1400 din	ZČ 36/1982, št. 4 — 800 din ZČ 37/1983, št. 1-2 — 1200 din
ZČ 22/1968, št. 3-4 — 2800 din (kmalu razprodan)	ZČ 37/1983, št. 3 — 800 din ZČ 37/1983, št. 4 — 800 din
ZČ 23/1969, št. 1-2 — razprodan	ZČ 38/1984, št. 1-2 — 1200 din
ZČ 23/1969, št. 3-4 — razprodan	ZČ 38/1984, št. 3 — 800 din
ZČ 24/1970, št. 1-2 (ponatis 1981) — 1400 din	ZČ 38/1984, št. 4 — 800 din ZČ 39/1985, št. 1-2 — 1200 din
ZČ 24/1970, št. 3-4 — pred ponatisom	ZČ 39/1985, št. 3 — 1000 din ZČ 39/1985, št. 4 — 800 din
ZČ 25/1971, št. 1-2 (ponatis 1985) — 1600 din	ZČ 40/1986, št. 1-2 — 1400 din ZČ 40/1986, št. 3 — 1000 din
ZČ 25/1971, št. 3-4 (ponatis 1986) — 1600 din	ZČ 40/1986, št. 4 — 1200 din ZČ 41/1987, št. 1 — 1600 din
ZČ 26/1972, št. 3-4 (ponatis 1984) — 1800 din	ZČ 41/1987, št. 2 — 1600 din ZČ 41/1987, št. 3 — 2000 din ZČ 41/1987, št. 4 — 2800 din

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 4000 dinarjev, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 10.000 din dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 250 dinarjev zaračunamo dejanske poštno stroške.

Ponatis vseh zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu po posebni nižji prednaročniški ceni.

Bibliografsko kazalo za prvih petindvajset letnikov ZČ stane 1000 din. Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

PROBLEMI IN DISKUSIJA

O »(NE)ZNA NSTVENI FANTASTIKI« V ZGODOVINSKEM ČASOPISU
Odprto pismo prvega glavnega in odgovornega urednika Zgodovinskega časopisa
sedanjemu uredniku

Spoštovani tov. glavni in odgovorni urednik, z objavo »Priloga« Nade Klaić »ra-spravi o današnji slovenski medievistici« si me spravil v dosti neroden položaj. Pri-spevek sicer ni namerjen le zoper mene, marveč zoper koncepcijo zgodovine Karanta-nije v vsem dosedanjem slovenskem znanstvenem zgodovinopisju (tudi pri Linhartu, obeh Kosih in Hauptmannu), ki pa ga imam danes čast in dolžnost predstavljati po dobršnem delu svojega znanstvenega dela. Pač zaradi tega usmerja avtorica puščice svojega premalo razsodnega »umskega« loka zoper mene celo v precej večji meri kot se to sklada z mojimi novimi dognanji — pripisuje mi namreč marsikatero delovno zaslugi mojih znanstvenih pradedov, dedov in očetov. Z objavo ustvarjeni nerodni položaj izvira iz dejstva, da je (ne)kakovost prispevka dosegla že tisto stopnjo, ob ka-teri o njem ni več mogoča kakršnakoli resna razprava. Najbolje bi ga bilo prepustiti presoji trezne zgodovinarske pameti bralcev — naj njegove trditve primerjajo z **argu-mentacijo** mojega Ustoličevanja koroških vojvod. Tako si sami lahko ustvarijo podobo o utemeljenosti koncepcije slovenskega zgodovinopisja o zgodovini Karantanije v 7., 8. in 9. stoletju ob tesni povezanosti teh koncepcij s primerjalno zgodnjeresrednjeveško zgodovino Evrope (kakršno si želi Walter Lukan za 19. in 20. stoletje in kakršna je bila prav ob Karantaniji pogosto uporabljena) ter o vprašanju, s čim **utemeljuje** avtorica svoje povsem drugačne poglede na začetke slovenske zgodovine in svoj (ne)kvalifici-rani napad na stališča dosedanjega slovenskega (in ne samo slovenskega!) zgodovino-pisja v tem pogledu. »Povsem drugačne« poglede tudi v tem, da podtika o teh vpra-šanih slovenskim zgodovinarjem različne izmišljene stvari in »trditve«, ki niso nji-hove, marveč last avtoričine domišljije.

Toda odkar se je konec leta 1986 umaknil iz uredništva Zgodovinskega časopisa Ferdo Gestrin, sem v uredniškem odboru naveden po abecednem zaporedju kot prvi (pač ne le kot muzejski objekt kot nekdanji prvi urednik tega časopisa, marveč tudi kot strokovnjak za srednjeveško zgodovino Slovencev). Tako je najbrže naravna misel, s katero so se obračali name različni ljudje, ali kot član uredništva nisem dobil v bra-nje avtoričinega prispevka, in njihova osuplost, ko sem jim moral povedati, kako »se streže tem stvarim« pod današnjim ne le »glavnim in odgovornim«, marveč skorajda tudi **edinim** urednikom Zgodovinskega časopisa. Tako sem se prisiljen oglasiti, ker znanstvena razprava ni mogoča, v obliki nekakega odprtega pisma Tebi in hkrati slo-venskim zgodovinarjem, katerim je Zgodovinski časopis osrednje glasilo in od njega po pravici pričakujemo slovenski zgodovinski znanosti in spoštovanju do bralcev pri-merno znanstveno raven. Pri tem pa se — žal — ne morem izogniti tudi vsaj najkrajši mogoči označbi avtoričinega »Priloga«.

Seveda je mogoče dvomiti o utemeljenosti rešitve vsakega znanstvenega vprašanja in ga vnovič načenjati. Od kartezijskega obrata v metodologiji z njenim načelnim **dvomom** je to gotovo temelj vsake sodobne znanstvene misli. Toda razpravljanje o različnih pogledih na znanstvena vprašanja je mogoče le tedaj, ko so izpolnjeni ne-kateri zanj neizogibni, nujni pogoji. Kot za vsako vedo velja to tudi za zgodovino in zgodovinarje. Predvsem gre za **spoštovanje resničnosti**, ki pa ima dvojno naravo: re-snico **stvari** (pri zgodovini resnico **virov**) in resnico **osebe** (polemiziranje z **nepokvar-jenimi** nasprotnikovimi sodbami, dognanji, trditvami in stališči). Brez tega temeljnega pogoja, ki je obenem pogoj za vsakršno resno zgodovinarsko znanstveno delo, se iz-podmaknejo resnemu razpravljanju vse podlage in v takšnih okoliščinah ni več niti mogoče, niti potrebno, niti razumno.

Kako je z avtorico v tem pogledu vsaj včasih v bližnji preteklosti glede vprašanja **resnice osebe**, je z vrsto natančno navedenih primerov pokazal v Zgodovinskem časo-pisu 41, 1987, št. 3 ob pretresu avtoričine teorije o Karantaniji kot »stari domovini (sic!) Hrvatov« že mladi Peter Štih (zlasti str. 540—547). Pokazal je vrsto primerov, ko avtorica navaja (zlasti) moja stališča na povsem neresničen način in nato polemizira proti tem svojim miselnim utvaram. V njenem zapisu »o današnji slovenski mediev-istici« (prav tam str. 549—556) je vnovič cela vrsta takšnih stvari (za eno med njimi je tudi urednik čutil dolžnost, da opozori v opombi str. 553, da zapisanega »Grafen-auerju . . . nikakor ni mogoče očitati«).

Še hujša od te strani avtoričine (ne)znanstvene fantastike pa je njena druga stran, ko zamenjuje **resničnost stvari** z **(ne)resničnostjo domišljije**. Zgodovinske **vire** je za-

menjala s **trditvami**, ki se kažejo kot izrazi bodisi **samovoljnih** »interpretacij« (pogosto zvezanih z napakami ali premajhnim védenjem o stvarih), bodisi **zunaiznanstvenega** načina mišljenja, **domišljije**, ki ne čuti več potrebe utemeljevanja z resničnostjo stvari (v to vrsto spada tudi avtoričina trditev, ki jo je popravil urednik v omenjeni opombi).

Takšna narava avtoričinega »Priloga« me osvobaja dolžnosti razpravljanja o nje-govi (ne)utemeljenosti. Od nekaj preko 30 različnih velikih napak (na le šestih meni posvečenih straneh) jih bom le **nekaj navedel** za označbo njenega načina dela in ute-meljitev svojih že povedanih sodb in stališča.

V nasprotju z viri sprejema na podlagi Kunstmannovih etimologij (npr. ime Da-lemincev od Dalmacije in pod.) »teorijo o preseljevanju Slavena s juga na sjever« in ne iz Zakarpatja na jug ter tako vnovič uveljavlja legendo Nestorjeve Kronicke — tam zvezano z zmešanjem jezikov v biblijski zgodbi o gradnji babilonskega stolpa. Karan-tanija naj bi bila avarski kaganat, v katerem naj bi živeli podložni Slovani pod ob-lastjo »avarske aristokracije« (ki je deželo še globoko v srednji vek »s pravom smatrala svojo«) in v »avarskem političnem sistemu«. Potemtakem bi Valukov naslov »dux Winedorum« okr. l. 630 in Borutov »dux Quarantanorum« pomenil pravzaprav »dux Avarorum«. Alciok, ki je z begom pred Avari k Bavarcem reševal svojo glavo, naj bi se takoj nato zatekel v varstvo avarskega duxa! Še več, ker naj bi pomenil iz-raz Konverzije »**seditio**« Hunov (= Avarov) zoper Karantance pod Borutom (avarskim duxom!) »pogansku pobunu protiv krščanstva«, naj bi se potemtakem **uprli** avarski **gospodarji** svojim **podložnim** Karantancem zaradi **krščanstva** že vsaj dobrih deset let prej, preden se je krščanstvo začelo med Karantanci učinkovito širiti; vir pa je na avtoričino nesrečo **opisal** »upor« kot »hunsko **vojsko**, ki je prihajala zoper nje (= Karantance)«. In dokazi za to avarsko »teorijo«? Kar trije so — eden »boljši« od dru-gega!

Zdi se, da ji je odločilna »**etimologija**«(?!!) imena **Cacatius** (v prepisu iz 12. stol.; variante približno iz istega časa **Cacatus** in — tudi po Wolframu kot »**echte Traditions-variante**« — **Karastus**) iz naslova **kagan**. Kaj zato, če sicer nikjer ne nastopa podobna varianta mongolskega naslova? Po varianti **Karastus** je slovanska filologija od Miklo-šiča 1860 do Kronsteinerja 1975 ime ustaljeno dešifrirala kot **Gorazd**, pri alpskih in podonavskih Slovanih tudi sicer izkazano ime (morda z germansko etimologijo). »Ka-gan« je pri Mongolih vselej naslov **najvišjega** vladarja, kolikor ni **spremenjen** z dife-rencnim dodatkom. Toda v Karantaniji **naj bi to ne veljalo**: **Cacatius naj bi bil** (in to kot **talec** v bavarskih rokah, preden so ga po očetovi smrti s **tem imenom** poklicali za kneza) »dakle **kagan** koji vlada **uz oca vojvodu**«!

Po slavističnih dognanjih se je naslov »**knez**« razvil pri Slovanih za Karpati iz iz-posojenke »**kuning**« (od Gotov) pred okr. 300, toda »tem slabše za dejstva«, če se to ne sklada z ukazi naše avtorice: kot naslov karantanskega vladarja uporablja (**latinski!**) vir »samo izraz **dux**, a nikdar **knez** (sic!) — **comes** koji pripada franačkoj vladarskoj terminologiji«. Za naslov comes to **do neke mere** velja (izraz pozna že antična latin-ščina in kot državni naslov tudi Ostrogoti v Italiji!), toda za **kneza** dekretira avtorica to le po **mного poznejši** hrvaški politični terminologiji. In nadaljuje, da »stoga Gra-fenauer nema nikakve podloge u izvorima kad tvrdi, da su se vladari karantanskih Slovenaca zvali knezovi«; pa nič zato, da gre sploh za ugotovitve Milka Kosa na pod-lagi različnih virov (pozneje vzporejenih z drugimi slovanskimi plemenskimi knezi in njihovimi naslovi!) v razpravi, stari že 45 let in pred tremi leti ponatisnjeni v knjigi Kosovih razprav o slovenski srednjeveški zgodovini. Dovolj je, da avtoričina domišljija govori drugače, pa se ni treba ozirati na nikakršno dosedanje znanstveno delo. Saj velja le njena beseda in vera.

Pa se nadaljuje še lepše! Temeljni — **predfrankovski** in pozneje »kmečki« — obred ustoličevanja karantanskih knezov naj se ne bi opravljal na knežjem kamnu v območju Krnskega gradu, marveč »na prijestolju koji ima dvije stolice«, to je na **šele v 9. stoletju zgrajenem** vojvodskem stolu. Izvirati naj bi mogel le od Avarov, ker naj bi (okr. 60 centov = nad tri tone težki in **nepremični**) **kamnitni** prestol bil kot sim-bol oblasti **tuj Slovanom kot stalno naseljenim** (»sesilnim«) ljudstvom — mogel in moral ga je imeti »samo — **nomad**« (sic! zaradi neustaljenega blodenja po pašnikih, kar pomeni grško ime?). **Kamnitni** nepremični stol izenačuje avtorica s pozlačenim **le-senim**, ki ga je kagan vozil s seboj in vzel z vsemi simboli svoje oblasti **tudi v grob**, tako da ga nihče ni mogel uporabiti za **prevzem** oblasti, marveč si ga je lahko dal iz-delati še **po njeni pridobitvi**. Pa kaj hočemo, ko menda nisem glede povezanosti ka-rantanskega obreda s slovanskimi ljudstvi »donio za potvrdu svog zaključka . . . nijedan takav primjer«!?! Seveda se le sprašujemo, katerim »nomadom« prištevava Čehe in Bře-tislava, ustoličenega 1037 na Hradčanih (Kozma Praški I, 42, Ustoličevanje 234 in Zgo-dovina slovenskega naroda I², 1964, 376) in kam šteje ruske kneze, katerih nastop opi-suje Nestor v svoji Kroniki (Ustoličevanje 244, op. 119). Ne moti je tudi dejstvo, da so podeljevali pri azijskih nomadih od avarskih Zuan-Zuanov do Džingiskana kaganovo oblast z njegovim dviganjem na klobučevinasti preprogi (simbol šotora) in obračanjem

na vse strani neba, ne pa z »ustoličevanjem« na kak prestol; saj za ta običaj najbrže ne ve. In tudi ne razlikuje **krone** kot simbola **kraljevske** srednjeveške oblasti (pridobljenega od avtoritet središča srednjeveške Evrope!) od simbolov **domače** slovanske **knežje** oblasti.

Pa kaj hočemo — ni mogoče zahtevati znanja nehrvaške zgodovine od človeka, »što jedina od hrvatskih historičara ima svojo vlastitu koncepciju hrvatske povijesti od Avara do urote zrnkofrankapanske!« Kako temeljita je ta »vlastita koncepcija« pa kaže že dejstvo, da je treba po avtoričinem mnenju presojati **vsak fevdalizem le po položaju »Krčkih knezova ... na Krku a i na hrvatskom kopnu«**, kot da ne bi primerjalna analiza postanka fevdalizma pri Južnih Slovanih že pokazala **štiri v bistvenih potezah različne tipe fevdalne družbe** z različnimi oblikami gospodarske organizacije in različno terminologijo. V starih časih — pred četrto stoletje — je to analizo še vneto branila! Pa čemu še naprej? Saj je dovolj primerjati avtoričina izmišljanja o »fantomskem slovenskem narodu«, »monolitu« ki da je prišel že iz pradomovine in v katerem da ni bilo nobenih različnih sestavin (kje da celo Hrvatov?), kar da vse jaz trdim, s tistim kar je v resnici napisano v mojih delih o načinu naselitve Slovanov v Alpe iz različnih smeri in posebej v primerjalni analizi o **oblikovanju etničnih jeder** pri južnih Slovanih v srednjem veku. Vse to je staro že desetletja, in včasih je avtorica vse to tudi navajala. Danes ji je odveč — resnica je tako ali tako le to, kar si izmisli, trdi in zapiše. Pustimo ji njeno **osebno »resnico«**!

Zal mi je spremembe poti nekdanjega bistriga uma — obrnjenega nekdanj vedno najprej in odločno ter hrabro v vire in njihov kritični pretres — najprej že ob obravnavanju kmečkega upora 1572/73 k skrbnemu izmikanju tistim zgodovinskim virom (o tem sva že 1981 pisala J. Šidak v knjigi »Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti« in jaz v Gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev, Zgodovina agrarnih panog II), ki onemogočajo avtoričino vnaprej izbrano **tahovskobranilsko** koncepcijo, in danes do stanja, ki ga **kaže njen »Prilog«**.

Za sklep moram vendar sporočiti vsem, ki se sprašujejo — kot so me različni bralci Zgodovinskega časopisa spraševali osebno — kako je bilo z mojim vedenjem za objavo tega rokopisa, ker sem pač naveden kot član uredništva tega časopisa: »Prilog« je bil objavljen po drugačnem postopku in na drugačen način, kot je bilo to mogoče in v navadi ob delu uredništva v nekdanjem času. Besedila, ki so napadala kakega člana uredništva, je dobil v branje vselej prav ta član in poleg njega še vsaj dva druga člana uredništva; na tej podlagi in ob soglasju prizadetega člana je o objavi sklepalo uredništvo na svoji seji; kadar je bodisi oblika, bodisi vsebina takega besedila zahtevala omejitve uredništva v enem ali drugem pogledu, je uredništvo na svoji seji sprejelo tudi besedilo te omejitve, kar je bilo včasih tudi naravnost razvidno iz njene formulacije. Vsega tega tokrat ni bilo, čeprav »Prilog« po taki širši pripombi naravnost vpije, ne le zaradi mrgolenja grobih stvarnih napak (naštel sem jih le nekaj za vzorec), marveč tudi zaradi napada na slovensko historiografijo v celoti, izraženega v pozivu slovenskim medievistom, da **»ne truju dalje svoj narod ... s otrovnom Linhartovom koncepcijom«**. Vsebinsko se namreč to nanaša na vse slovenske medieviste od Franca Kosa naprej, pa še na koga izmed drugih slovenskih zgodovinarjev, ki so pisali o Linhartu kot zgodovinarju, npr. na Frana Zwitterja. Ako bi bila objavi dodana splošna pripomba te vrste in takega postanka, bi bilo seveda vse to-le moje pisanje nepotrebno. Toda uredništvo pač ne dela več na tak način, kot je delalo včasih.

Bogo Grafenauer

ODGOVOR NADI KLAIČ

Ko sem bil apostrofirani v Zgodovinskem časopisu 41/3 (1987) objavljenem pripjevku N. Klaič, v katerem razpravlja o sedanjem stanju v slovenski medievistiki, se sprva nisem nameraval oglašiti, ker se mi je stvar zdela odiozna. O nujnosti odgovora so me prepričali odmevi prispevka N. Klaič pri nestrokovnjakih in pa tudi Grafenauerjevo odprto pismo uredniku Zgodovinskega časopisa. Odgovor pa bo vendar ostal težini avtoričinih pripomb primerno kratek.

Najprej naj povem, da bi bil na oznako sotvorca »trpečega Slovanca«, ki mi jo daje N. Klaič, kljub njeni peyorativni vsebini, ponosen, če bi bila seveda utemeljena. Za moje sorazmerno kratko znanstveno delovanje in njemu primernim sorazmernim deležem novih dognanj k zakladnici slovenskega zgodovinskega pisarstva, tako sodim, je taka, tudi tako mišljena oznaka, povsem zgrešena.

Težišče mojega proučevanja slovenske zgodovine ni bilo na razvoju agrara oziroma kmeta (N. Klaič bi morda rekla na »ubogemu slovenskemu ljudstvu«), ki pa je

vendar bil še nekaj stoletij po končanem srednjem veku velika večina prebivalstva na slovenskem etničnem ozemlju. Svoje napore sem zavestno usmerjal v proučevanje neagrarne dejavnosti zlasti v času zgodnjega kapitalizma (trgovina, pomorstvo, promet), ker sem sodil, da je bila ta problematika premalo in slabo raziskana v slovenskem zgodovinoписju. Vse to pa sem povezoval, po nujni samih dejavnosti, s širšim prostorom (Italija, druge jugoslovanske dežele) in problematiko (migracijski tokovi v Italijo). Vse torej kaže, da N. Klaić ne pozna moje bibliografije in še manj vsebine tam navedenih del. Zato si ne morem predstavljati, kako in po kakšni »metodi« je prišla do omenjene oznake. Če pa se je vendar seznanila z mojim delom, mi je še manj razumljivo, kje so bili motivi za tak nastop. Zanje ve le avtorica sama.

Upam si dalje trditi, da N. Klaić premalo pozna slovensko zgodovino, ne obvlada pa tudi slovenščine v tolikšni meri, kolikor jo je potrebno imeti za razumevanje vsakovrstnih nians v besedilnih zgodovinskih vsebine. Tod je iskati tudi vzrok za »salto mortale«, ki mi ga pripisuje, ko sem na okrogli mizi označeval tisti del slovenskega zgodovinoписja, ki se tiče gospodarskega razvoja. Moj navidezni salto mortale se je spremenil zgolj v njen lapsus. Pozabila pa je ob tem tudi na temeljno pravilo zgodovinske metode, po katerem naj se iz konteksta ne trgajo zgolj posamezni stavki ali celo le njihovi deli, ki gredo v korist pisčevi tezi. V tem primeru njeni tezi, da slovenski zgodovinarji — seveda sem po mnenju N. Klaić med njimi — izključujemo ali vsaj zanemarjamo vključevanje tuje plemiške družbene strukture na Slovenskem v slovensko zgodovino (verjetno od tod tudi njena oznaka tvorci »trpečeg Slovenca«). V obsesiji za politično zgodovino N. Klaić po eni strani prenaša v slovenske razmere vzorce iz hrvaške politične zgodovine, po drugi strani pa povsem pozablja ali zopet ne pozna rezultatov slovenskega in tujega zgodovinoписja o politični zgodovini in o zgodovini fevdalnega razreda oziroma posameznih fevdalnih rodbin v srednjem veku na slovenskih tleh. Zdi se mi, da sem upravičen trditi, da je ta aspekt slovenske zgodovine že dobro raziskan tako z vidika političnih bojov, ki so pripeljali do dinastičnih teritorijev, zgodovinskih dežel in pokrajinske razbitosti slovenskega ozemlja, kakor tudi glede razvoja posameznih fevdalnih rodbin, širjenja ali razkroja njihove zemljiške posesti, medsebojnih političnih sporov in spopadov, nasprotj do centralne oblasti, njihove politične vloge v slovenskem prostoru itd. Dejstvo, ki ga N. Klaić zopet ne vidi ali je zanj nepomembno v primerjavi s politično zgodovino (v zvezi s plemstvom) pa je, da smo v slovenskem zgodovinoписju res zanemarili pomen in vlogo plemstva v drugih sferah zgodovinskega razvoja, še posebej v neagrarnem gospodarstvu in kulturnem življenju. To stanje prihaja sedaj še toliko bolj do izraza, ker so druge zgodovinske stroke in celo nekatere druge humanistične in družbene vede posegle na to področje raziskav. Prav na to stran pomena in vloge plemiškega razreda kot enega izmed sestavnih delov in akterjev zgodovinskega razvoja v slovenskem prostoru pa sem že pred leti opozoril na okrogli mizi o Celjanih v Celju, kjer je sodelovala tudi N. Klaić.

Ferdo Gestrin

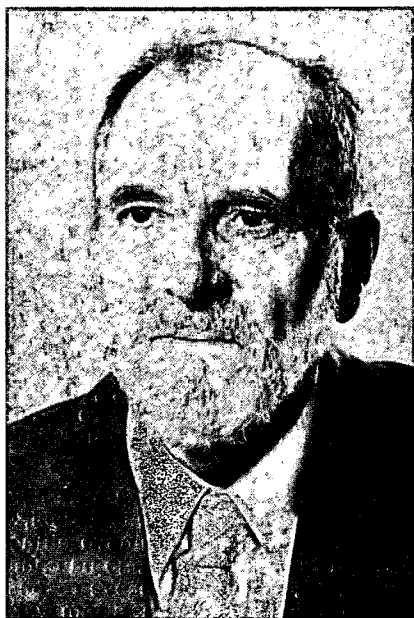
POJASNILO K ODRPTEMU PISMU

Pri obravnavanju polemičnih prispevkov sledim tradiciji prejšnjih uredništev in jih objavljam ne glede na majhno vrednost in/ali neprimerno obliko marsikaterega med njimi, ne sklicujem pa pri tem sej uredništva. Kakor moji predhodniki se zavedam, da je družbi kot v zgodovinski stroki svoboda tiska velika dobrina, vredna težav in neprijetnosti, ki jih prinaša. Od prvega letnika naprej piše na platnicah vsake številke, da so za znanstveno vsebino prispevkov odgovorni avtorji, rubrika »problemi in diskusija« pa z naslovom distanco med mnenji uredništva in piscev še posebej naglašja. V Grafenauerjevem obdobju je uredništvo enkrat izrazilo nezadovoljstvo z ostrino polemike (17, 225), nezadovoljstva z vsebino pa ni izrecno nikdar omenilo, pokazalo ga je le enkrat v uvrstitvijo dopisa na neugledno mesto (18, 329). Prispevku Nade Klaić nisem dodal nobene splošne pripombe, da se uredništvo tako ali drugače omejuje, pač pa sem pod črto kot urednik konkretno zavrnil očitek o prikojevanju virov. Prepričan sem, da si znajo bralci ZČ, ko tehtajo različna stališča, objavljena v časopisu, ko primerjajo način polemiziranja, sami ustvariti sliko o tem, kaj in koliko ima kdo prav, in da jim tudi mnenja o vrednosti slovenskih zgodovinarjev od Linharta naprej en polemičen prispevek ne more podreti.

Vasilij Melik

IN MEMORIAM

JAROSLAV ŠAŠEL
(21. 1. 1924—25. 3. 1988)

Jaroslav Šašel je dopolnil 64 let, ko ga je strla zahrbtna bolezen. Kot otrok kroških staršev je bil rojen 21. januarja 1924 v Smarju pri Jelšah na Stajerskem. Maturiral je na klasični gimnaziji v Ljubljani med vojno (1943) in diplomiral leta 1950 na Filozofski fakulteti v Ljubljani iz arheologije in stare zgodovine. Nato je bil desetletje (1951—1961) asistent v arheološkem seminarju oziroma na oddelku za arheologijo na Filozofski fakulteti, zatem se je zaposlil pri Sekciji za arheologijo oziroma Inštitutu za arheologijo na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, kjer je ostal zaposlen do smrti. Leta 1969 je doktoriral, leta 1975 je bil izvoljen za znanstvenega svetnika. Študijsko se je izpopolnjeval na vrsti znanstvenih ustanov v tujini: na univerzi v Gradcu, na Ecole Française d'Athènes ter dve študijski leti (1969/1970 in 1981/1982) kot gost zelo uglednega »The Institute for Advanced Study« v Princetону v Združenih državah.

Temeljita arheološka, zgodovinska in filološka izobrazba ter izjemna delovna energija in pridnost so bili podlaga za pomembne rezultate na področju znanstvenega raziskovanja. Jaroslav Šašel je začel z znanstvenim delom v začetku petdesetih let kot arheolog na področju terenskega raziskovanja na raznih koncih Slovenije (v Ptuju, Celju, Ljubljani, na slovenjgraškem območju, na Trojanah in Igu),¹ nato pa se je usmeril zlasti na epigrafiko in njej sorodne vede, na onomastiko in propozografijo,

¹ Nekaj objav iz tega časa: Nekaj novih momentov na tleh nekdanje Emone, Arheološki vestnik 1, 1950, 194—203; Pogled v emonske plasti, Arheološki vestnik 2, 1951, 221—226; Prerez severnih utrdb Emone, Arheološki vestnik 4, 1953, 294—307; Spodnja Hajdina, parcela 1076/2, Arheološki vestnik 4, 1953, 308—318; Nov nagrobnik iz Emone, Arheološki vestnik 4, 1953, 290—293; Arheološko-topografske novosti s področja Colatja in Atransa, Arheološki vestnik 5, 1954, 154—166; Upellae — Vitanje?, Zgodovinski časopis 8, 1954, 125—130; Add. CIL III 11675 Atrans, Nor., Živa antika 4, 1954, 200—208; C. Iulius Vepo (CIL III 5232 Celeja, Nor.), Živa antika 4, 1954, 346—363; Nov antični nagrobnik z Iga pri Ljubljani, Živa antika 5, 1955, 373—382; Doneski k zgodovini Prekmurja v starem veku, Kronika 3, 1955, 40—49; C. Vindonius Successus, Živa antika 5, 1955, 127—139; Vodnik po Emoni, Ljubljana 1955; Elagabalov mljnik v celejanskem municipalnem področju, Živa antika 6, 1956, 267—276; Kipi in reliefi iz Emone, Kronika 6, 1958, 1—12; Prišpevki za zgodovino rimskega Iga, Kronika 7, 1959, 117—123; K zgodovini Ptujkega gradu v arheoloških obdobjih in nekaj novih najdb na zahodnem vzhodu, Kronika 9, 1961, 120—123; Ljubljanski grad v starem veku, Kronika 10, 1962, 112—116.

dalje na historično topografijo, politično, vojaško, upravno, gospodarsko, družbeno in kulturno zgodovino antične dobe. Njegove objave virov (zlasti epigrafskih) in razprave z omenjenih področij zajemajo časovni razpon od začetkov antike v naših krajih (kasna republikanska in avgustejska doba) pa do njenega konca in prek tega z nekaj prispevki v zgodnji srednji vek, vse do časa sv. Cirila in Metoda. Prostorsko zajemajo okvirno pet velikih antičnih pokrajin, Benečijo z Istro, Norik, Panonijo, Dalmacijo in Mezijo, to je področje severnojadranskih pokrajin, vzhodnih Alp ter zahodnega in osrednjega Balkana. Iz velikega kompleksa Šašlove znanstvene ustvarjalnosti naj posebej poudarim tista področja, ki so zanj posebej značilna in na katerih je po mojem mnenju dosegel najpomembnejše rezultate.

Kot epigrafik je Jaroslav Šašel napisal vrsto razprav, v katerih je pojasnil več zapletenih in historično zelo pomembnih napisov. Naj navedemo nekatere historično najbolj važne analize napisov: najstarejši napis iz Emone, napis iz La Turbie s katalogom alpskih ljudstev, napis z Magdalenske gore z omembo noriških plemen, gradbeni napis iz Đerdapa iz Trajanove dobe,² poleg objav in analiz posameznih napisov, večjih skupin napisov in bibliografskih pregledov.³ Njegovo veliko delo na tem področju, ki ga je opravil skupaj s soprogo Ano, je zbirka antičnih latinskih napisov, najdenih na ozemlju Jugoslavije, v 3 zvezkih (*Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia repertae et editae sunt*).⁴ Zbirka zajema epigrafsko gradivo, najdeno na ozemlju Jugoslavije nekako od leta 1900 (od izdaje 3. zvezka velikega Korpusa latinskih napisov leta 1902) pa do leta 1970. To monumentalno delo, po svojem pomenu supplement k velikemu Mommsenovemu Korpusu, obsega objavo 3128 napisov, z vsem potrebnim znanstvenim aparatom, kartami najdišč, s kratkimi, vendar zelo prodornimi in precizno napisanimi komentarji. Delo je že samo zase podvig, ki bi ga mogel kot svoje življenjsko delo s ponosom imenovati vsak znanstvenik, podvig, vreden takih mojstrov v epigrafiki, kot so bili Th. Mommsen in nekateri njegovi učenci. Ne da bi se hotel spuščati v napovedi, želim izraziti svoje prepričanje, da bo ta zbirka po svojem pomenu preživela ne le naše stoletje, ki se bo čez dobro desetletje izteklo, temveč tudi prihodnje. S tem delom je postal Jaroslav Šašel vodilni epigrafik v Jugoslaviji in eden vodilnih v svetu.

Onomastične študije Jaroslava Šašla se nanašajo na nekatere jezikovno in imensko posebej zanimive skupine prebivalstva v antični dobi,⁵ na korekcijo akcenta in izgovorjave imen antičnih mest pri nas in na njihovo etimologijo.⁶ Kot raziskave, ki so na meji onomastike, po svojih rezultatih pa segajo na območje gospodarske in družbene zgodovine rimskega sveta, naj omenimo njegove rekonstrukcije razvoja, širjenja in razprostranjenosti posameznih rimskih družin, s tem v zvezi proučevanje njihove

² O najstarejšem napisu iz Emone, Kronika 3, 1955, 110–113; Zur Augusteisch-Tiberischen Inschrift von Emona, Carnuntum Jahrbuch 1963/1965, Graz–Köln 1965, 40–42 (skupaj z I. Weilerjem); Zur Erklärung der Inschrift am Tropaeum Alpium (Plin. n. h. 3, 136–137, CIL V 7817), Ziva antika 22, 1972, 135–144; Huldigung norischer Stämme am Magdalensberg in Kärnten. Ein Klärungsversuch, Historia 16, 1967, 70–74; Trajan's Canal at the Iron Gate, Journal of Roman Studies 63, 1973, 80–85.

³ 1707 let star napis iz Emone, Kronika 9, 1961, 55–58; Calpurnia L. Pisonis auguris filia, Ziva antika 12, 1962, 387–390; Die Epigraphik in Jugoslawien, Das Altertum 6/4, 1960, 234–244; Epigraphica, Arheološki vestnik 11–12, 1960–1961, 187–210; Rimski natpisi u Đerdapu, Limes u Jugoslaviji I, Beograd 1961, 156–164; Napis i publikaciji P. Petru — Th. Ulbert, Vranje pri Sevnici. Starokrščanske cerkve na Ajdovskem gradu, Ljubljana 1975, 133–148; Napis i v mozaičnih tleh emonske krstne kapele in cerkvenega portika, v publikaciji L. Plešničar-Gec in sodelavci, Starokrščanski center v Emoni, Ljubljana 1983, 52–59; Epigraphische Publikationen in Jugoslawien seit CIL III, Arheološki vestnik 31, 1980, 317–321; Štirideset rimskih napisov iz Istre, Arheološki vestnik 35, 1984, 295–322 (skupaj z B. Marušičem); Epigraphie v razpravi B. Marušič - J. Šašel, De la cella trichora au complexe monastique de St. André à Betika entre Pula et Rovinj, Arheološki vestnik 37, 1986, 329–333. Zu T. Varius Clemens aus Celeia, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 51, 1983, 295–300; [I]ar[us] [I]uscus, Celeiensis, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 51, 1983, 175–182; Zur Inschrift eines Zollbediensteten aus dem Stadtgebiet des obermösischen Ulpiana, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 49, 1982, 211–213; Tropaeiophorus (CIL III, 731 — 7395), Epigraphica 44, 1982, 208–212; Flavius Hermodion, Epigraphica 46, 1984, 247–248; Ein zweiter Numerianus in der Familie des Kaisers Carus, Epigraphica 46, 1984, 248–252; Zgodovina z nagrobnikov, Kamnik 1229–1979, Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta, Kamnik 1985, 10–13; K rimskim napisom v Beli Krajini, Arheološki vestnik 36, 1985, 325–336; Nagrobniki iz Velikega Kamna, Veliki Kamen, Posavski muzej Brežice knj. 7, 1985, 33–38; Pro salute Macrini, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 62, 1986, 263–266. K epigrafskim raziskavam lahko prištejemo še naslednje prispevke: Bernardin Forečan ali k poroškim in koprskim antikam, Kronika 21, 1973, 85–87; O Valvasorjevem rimskem napisu iz Skofje Loke, Loški razgledi 30, 1983, 11–14; Zupancičev rokopis celejanskih spomenikov iz leta 1812, Arheološki vestnik 34, 1983, 399–407 (skupaj z Vero Kolšek).

⁴ Situla 5, 1963 (napisi, najdeni v času 1940–1960); Situla 19, 1978 (napisi iz dobe 1960–1970); Situla 25, 1986 (napisi, najdeni v času ca. 1900–1940).

⁵ Contributo alla conoscenza del commercio con gli schiavi norici ed illirici alla fine del periodo repubblicano, Atti del III Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina, Roma 1959, 143–147; Probleme und Möglichkeiten onomastischer Forschung, Akte des IV. Internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphik, Wien 1964, 352–368; Možnosti in problemi onomastičnih raziskav, Situla 8, 1965, 187–193; L'anthroponymie dans la province romaine de Dalmatie, L'onomastique Latine (Colloques internationaux du C. N. R. S., N° 564), Paris 1977, 365–383.

⁶ O naglašanju naših antičnih krajevnih imen, Situla 8, 1965, 7–14; Aquo, Aquonis, m., personifikacija in imensko izhodišče za potok Voglajna, Linguistica 20, 1980, 61–66; H krajevnima imenoma Emona in Ljubljana, Linguistica 24, 1984, 251–253.

gospodarske aktivnosti in družbenega povezovanja.⁷ Te študije so po pomenu pionirske in odkrivajo nove vidike proučevanja antike.

Od historično-topografskih raziskav naj omenim vrsto prispevkov o posameznih antičnih krajih na Slovenskem in v širšem okolju⁸ ter disertacijo o rimskih cestah na Slovenskem, ki je obenem z vrsto drugih prispevkov izšla v kolektivnem delu »Arheološka najdišča Slovenije« (Ljubljana 1975).⁹ Kot vrh tovrstnih raziskav moremo omeniti velik podvig mednarodne znanosti, to je »Tabula imperii Romani«, za katero je Šašel s sodelavci pripravil zvezek K 34 (Naissus — Dyrrhachion — Scupi — Serdica — Thessalonike) (Ljubljana 1976). Delo zajema historično karto ter historično-topografski indeks za ozemlje jugovzhodnega dela Jugoslavije, Albanijo, severno Grčijo in zahodno Bolgarijo.

Sinteza terenskih ter topografskih raziskav in študija rimske vojaške zgodovine so Šašlove študije o rimskih mejah. Kot strokovnjak za vojaško zgodovino je nastopil na vrsti kongresov o rimskih mejah. Posebej velja poudariti pomen njegovih študij o alpskih zaporah (Claustra Alpium Iuliarum), ki so dosegle vrh v prvem zvezku monografije z istim naslovom (1971). V tej študiji je Šašel med drugim zbral in komentiral vsa poročila antičnih in srednjeveških piscev o sistemu utrdb, ki je v pozni antiki potekal čez naše ozemlje in je varoval Italijo. Skupaj s sodelavci je v študiji predstavljal rezultate terenskih proučevanj, ki zajemajo območje od Kvarnerja do Koroške.¹⁰

Kot izvrstnemu poznavalcu antične arheologije in zgodovine našega ozemlja mu je bilo zaupano pisanje prispevkov za temeljno enciklopedijo za antiko, Pauly-Wissowa Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft. Vrsta temeljito napisanih in obsežnih gesel (da navedemo kot najvažnejša gesla Emona, Celeia, Siscia, Castra, Carneola, Alpium Iuliarum Claustra),¹¹ objavljenih v več zvezkih suplementov od konca šestdesetih let dalje, na strnjen način podaja praktično vse dotedanje znanje o predstavljeni temi in je temeljnega pomena.

Končno naj spregovorim o Šašlovih zgodovinskih študijah v ožjem pomenu besede. Te so izhajale iz njegovih epigrafskih in topografskih raziskav ter intenzivnega študija poročil antičnih piscev o naših deželah. V njih je Šašel dal odgovor na mnoga dotlej malo raziskana vprašanja iz zgodovine obravnavanih dežel v antični dobi. Te študije se nanašajo na vojaško, politično, upravno, gospodarsko in kulturno zgodovino naših dežel in njihovega sosedstva v antiki. Naj omenim samo najbolj pomembne teme razprav, pri čemer se bom držal časovnega zaporedja dogodkov in procesov, ki jih obravnavajo: ozemlje osrednje Slovenije pred prihodom Rimljanov, rimsko osvajanje naših krajev ob koncu republike, dogodki v Akvileji v avgustejski dobi, upor panonskih legij in vprašanje nastanka Emone, dogodki v naših krajih v letu štirih cesarjev,¹²

⁷ Caesernii, Ziva antika 10, 1960, 201—221; Barbii, Eirene 5, 1966, 117—137; Probleme und Möglichkeiten (kot v op. 5), 359 ss. (imena Bato, Calpurnius); Amfore iz manufakture Sepulijev pri Pataviju, Arheološki vestnik 23, 1972, 427—432 (skupaj s S. Skaljerjem); Dardania, Furi e Pontii, Scritti sul mondo antico in memoria di Fulvio Grosso, Roma 1981, 587—594; I Dindii. Vicende ed economia di una famiglia di Pre-neste, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 43, 1981, 337—342; Le famiglie romane e la loro economia di base, Antichità Altoadriatiche 29, 1987, 145—152.

⁸ Poleg prispevkov, navedenih v op. 1, gl. tudi: Seretion, Ziva antika 3, 1953, 262—267; Okra, Kronika 22, 1974, 9—17; Koper, Arheološki vestnik 25, 1974, 446—461; Castellum Larignum (Vitr. 2, 9, 15), Historia 36, 1981, 254—256.

⁹ Gl. str. 63—73 (K poselitveni zgodovini in urbanizaciji Slovenije v antiki; Kasnoantično in zgodnje-srednjeveško obdobje v vzhodnih Alpah in arheološke najdbe na Slovenskem); 74—99 (Rimske ceste v Sloveniji; Topografsko-orientacijski leksikon krajevnih imen, ohranjenih v navedenih antičnih virih). O rimskih cestah gl. tudi: Pomen raziskovanja rimskih cest za politično, upravno in kulturno zgodovino, Kronika 20, 1972, 139—144; Via Gemina, Arheološki vestnik 24, 1973, 901—902; Viae militares, Studien zu den Militärgrenzen Roms II, 1977, 235—244.

¹⁰ Claustra Alpium Iuliarum I, Ljubljana 1971; gl. tudi razprave: Severovzhodne italske zapore v antiki, Kronika 4, 1956, 86—93; Clausurae Alpium Iuliarum, V Congressus internationalis limitis Romani studiosorum, Acta et dissertationes archaeologicae III, Zagreb 1963, 155—161; K zgodovini Julijsko-alpskega obrambnega področja, Situla 14/15, 1974, 255—262; vprašanja rimskih meja in obrambe obravnavajo tudi prispevki: Zur Verteidigung der Nordostgrenze in der provincia Cisalpina, Roman Frontier Studies 1969 (Eight International Congress of »Limesforschung«), Cardiff 1974, 174—177; Die Limes-Entwicklung in Illyricum, Actes du IXe Congrès International d'études sur les frontières romaines (Mamaia 1972), Bucaresti—Köln—Wien 1974, 193—199; Sistemi di difesa della »porta illirico-italica« nel Tardo Antico, Il crinale d'Europa. L'area illirico-danubiana nei suoi rapporti con il mondo classico, Istituto della Enciclopedia Italiana, 1984, 113—123. Gl. tudi Cohors I Montanorum, Studien zu den Militärgrenzen Roms III, Stuttgart 1985, 782—786.

¹¹ Emona, RE Suppl. 11, 1968, 540—578; Celeia, RE Suppl. 12, 1970, 139—148; Castra, Suppl. 12, 1970, 138—139; Andautonia, Suppl. 12, 1970, 71—75; Siscia, RE Suppl. 14, 1974, 702—741; Carniola, RE Suppl. 12, 1970, 1569—1575; Alpium Iuliarum Claustra, RE Suppl. 13, 1973, 11—14.

¹² Kelisches Portorium in den Ostalpen (zu Plin. n. h. III 128), Corolla memoriae Erich Swoboda dedicate, Graz—Köln 1966, 198—204; Voccio, Historia 19, 1970, 628—630; Lineamenti dell'espansione romana nelle Alpi orientali e nei Balcani occidentali, Antichità Altoadriatiche 9, 1976, 71—90; Iuliae Alpes, Atti VII — Ce. S. D. I. R., 1975—1976, 601—618; Zur Frühgeschichte der XV. Legion und zur Nordostgrenze der Cisalpina zur Zeit Caesars, Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik (Festschrift A. Betz), Wien 1985, 547—555; Kralj Herod v Ogleju, Mohorjevo koledar 1988, 114—118; Drusus Tl. f. in Emona, Historia 19, 1970, 122—124; Avgst 69: vojaški puč v Poetovionu, Kronika 27, 1979, 1—7. Obče probleme vojaške zgodovine zgodnjega cesarstva obravnava razprava Pro legato, Chiron 4, 1974, 467—477, strateške in politične okoliščine nastanka Ogleja in rimskega posega na zahodni Balkan in v vzhodne Alpe pa razprava I primordi di Aquileia nella politica di Roma, Antichità Altoadriatiche 30, 1987, 27—37. Zanimiv napis iz Emone, važen za poznavanje topografije mesta, še bolj pa za vojaško zgodovino Trajanove dobe, je (skupaj s soprogom Ano) analiziral v razpravi Le préfet de la I^e aile Britannique milliaire sous Trajan à Emona, Arheološki vestnik 28, 1977, 334—345.

urbanizacija zahodnobalkanskih dežel v zgodnji cesarski dobi, rekrutacija pretorijan-
cev v Panoniji in Dalmaciji, upravne spremembe v naših krajih v času tako imeno-
vanih markomanskih vojn cesarja Avrelija, pomembne osebnosti iz 2. in 3. sto-
letja iz naših krajev, posebej o pripadnikih senatorskega stanu,¹³ pohod Maksimina
Tračana v Italijo leta 238 in njegov konec pred Akvilejo, državljanske vojne 3. sto-
letja, okoliščine izbruha državljanske vojne med Konstantinom in Licinijem leta 316,
državljanska vojna med Magnencijem in Konstancijem II. sredi 4. stoletja,¹⁴ upravna
in politična razdelitev naših dežel v pozni antiki, vprašanja iz gospodarske zgodovine
(pašništvo oziroma živinoreja, rudarstvo, promet, rečna plovba, trgovina),¹⁵ religiozno
življenje v kasni klasični dobi v naših krajih (širjenje vzhodnih kultov kot sta bila
Mithras in Juppiter Dolichenus),¹⁶ kulturni in literarni ustvarjalci, katerih delo se na-
vezuje na naš prostor (Galen, Martin iz Brage, Venancij Fortunat).¹⁷ Zatonu antike so
posvečene Šašlove zelo opazne študije o poselitveni podobi srednjega Podonavja v 5.
in 6. stoletju,¹⁸ obravnave datiranja propada antičnih mest na Slovenskem in s tem
datiranja naselitve Slovanov na zahodni Balkan in v vzhodne Alpe. Z nekaj prispevki
je segel globoko v zgodnji srednji vek, tako v karolinško dobo in v čas sv. Cirila in
Metoda.¹⁹

Ce sem Šašlovo delo v zadnjem desetletju prav spremljal, si dovolim izreči sodbo,
da se je prav v zadnjih letih vse bolj usmerjal v zgodovinske raziskave. Prezgodnja
smrt mu je preprečila, da bi ustvaril veliko sintezo zgodovine antične dobe v naših
krajih, potem ko je opravil celo vrsto delnih, tudi sintetično zasnovanih raziskav in
napisal nekaj poskusnih sintetičnih orisov²⁰ in potem ko je sistematično obdelal neka-
tere velike sektorje antične zgodovine (npr. cestno omrežje in promet) oziroma pri-

¹³ Dreigenerationen-Intervall, Studien zur antiken Sozialgeschichte (Festschrift F. Vittinghoff), Köln—
Wien 1980, 357—363; La fondazione delle città Flavie quale espressione di gratitudine politica, La città
antica come fatto di cultura (Atti del convegno di Como—Bellagio 1979), Como 1982, 13 strani (pagin.
separata); Zur Rekrutierung der Prätorianer, Historia 21, 1972, 474—480; Über Umfang und Dauer der Mil-
itärzone Praefectura Italiae et Alpium zur Zeit Mark Aurels, Museum Helveticum 31, 1974, 225—233; Zu T.
Varius Clemens von Decia, Tracia, Mesia, Dalmazien und Apponien, Tituli 5 (Epigrafia e ordine senatorio
dalle province romane di Caecia, Tracia, Mesia, Dalmazia e Pannonia, Tituli 5 (Epigrafia e ordine senatorio II),
Roma 1982, 553—581.

¹⁴ Aquileia fra l'Italia e l'Illirico. Riflessioni nel centenario del Museo nazionale, Antichità Altoadria-
tiche 23, 1983, 17—29; Bellum Sordicense, Situla 4, 1961, 3—30; Senicio auctor insidiarum (Kommentar zu
Anon. Vales. I 13—15), Lebendige Altertumswissenschaft (Festgabe H. Vettors), Wien 1985, 262—264; The
Struggle between Magnentius and Constantius II for Italy and Illyricum, Ziva antika 21, 1971, 205—216.

¹⁵ Alpes Iuliana, Roman Frontier Studies, 1967, 171—175; Alpes Iuliana, Arheološki vestnik 21—22,
1970—1971, 33—44; Aditus ad aquam. K študiju pastirstva in transhumance na tleh Velebita in Julijskih Alp
v antiki, Traditiones 5—6, 1976—1977 (1979), 353—360; Miniera aurifera nelle Alpi orientali, Aquileia nostra
45—46, 1974—1975, 147—152; Rečna plovdba i privreda u antičkom Podunavlju, Plovdba na Dunavu i nje-
govim pritokama kroz vekove, Beograd 1983, 97—108; Pastorizia e transumanza. Contributo alla discussione,
Rivista storica dell'antichità 10, 1980, 179—185; Deserta regna pastorum (Verg. Georg. 3, 476—477), Situla
20—21 (Gabrovčev zbornik), 1980, 421—430 (skupaj z Ano Šašel).

¹⁶ Dolichenus tempelj, zgrajen v Pretoriju Latobiorum leta 196, Kronika 30, 1982, 191—193; Doliche-
nus-Helligtum in Praetorium Latobiorum (Caracalla, Caesar, imperator destinatus), Zeitschrift für Papy-
rologie und Epigraphik 50, 1983, 203—208; Reinhold Merkelbach: Mithras, Arheološki vestnik 37, 1986, 435—
438 (diskusija).

¹⁷ Galenova navzočnost in delo na slovenskem prostoru, Zdravstveni vestnik 53 (10), 1984, 515—518;
Omemba Slovanov v pesmi Martina iz Brage na Portugalskem, Kronika 24, 1976, 151—153; Postila k Mar-
tinu iz Brage, Kronika 25, 1977, 166—167; Divinus nutibus actus. Due Postille per San Martino di Bracara,
Historia 27, 1978, 249—254; Il viaggio di Venanzio Fortunato e la sua attività in ordine alla politica bizan-
tina, Antichità Altoadriatiche 19, 1981, 359—375.

¹⁸ Antiqui Barbari. Zur Besiedlungsgeschichte Ostnoricums und Pannoniens im 5. und 6. Jahrhundert
nach den Schriftquellen. Von der Spätantike zum frühen Mittelalter. Vorträge und Forschungen 25, 1979,
125—139; Zur historischen Ethnographie des mittleren Donauraums, Die Völker an der mittleren und unteren
Donau im fünften und sechsten Jahrhundert, Wien 1980, 13—17; Der Ostalpenbereich zwischen 550 und
650 n. Chr., Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Abhandlung 78 (Studien zur Ethno-
genese, Bd. 2), 1988, 97—106.

¹⁹ Emona, njen razvoj in propad, V. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1969,
6 strani (zv. brez paginacije); I confini del Ducato forogiuliese sotto il duca Erico (referat na zborovanju
»XVIII settimana di studi Aquileiesi«, 2. maja 1987, v tisku v aktih zborovanja v seriji Antichità Altoadria-
tiche; O kraju Metodijevega izgnanstva: nemška raziskovanja, Bogoslovni vestnik 45, 1985, 193—196; Die
Beweggründe für die Übersetzung der griechischen verfassten Disputation des Konstantinos Philosphos über
den wahren Glauben ins Altslavische (Vita Const. 9—11), Byzantinische Zeitschrift 1987, 77—80.

²⁰ Od sintetično zasnovanih prikazov, ki zajemajo ves slovenski prostor, naj omenimo naslednje: Po-
litično-upravni pogled na predlovensko Slovenijo, XIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture,
Ljubljana 1977, 81—85; K tisočletju pred rimsko zasedbo, Kelti. Kelti in njihovi sodobniki na ozemlju Ju-
goslavije, Ljubljana 1983 (Katalog razstave), 10—17, 111—116 (pregled plemen); Slovenski prostor od Kel-
tov do Slovanov, Kronika 26, 1978, 61—68; Problem naseljevanja vzhodno-alpskih Slovanov, Kronika 20,
1972, 3—6; Politični položaj v bizantinskem imperiju v drugi polovici 6. stoletja, »Uvod« v knjigo F. K.
Lukman, Gregorij Veliki in njegova doba, Celje 1980, 5—15.

Sintetično so zasnovani tudi nekateri pregledi zgodovine rimskih mest oziroma njihovih medsebojnih
odnosov: Aquileia, Ravenna e Poetovio: contatti e rapporti, Antichità Altoadriatiche 13, 1978, 135—145; Za-
četki Petovione in nekaj strani njene zgodovine v starem veku, Kronika 28, 1980, 157—161; K zgodovini
Emona v rimskih napisih in literaturi, Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo, Ljubljana 1984, 35—
45; poljudno zasnovano sintezo zgodovine rimske Emona posreduje tudi publikacija Emona (Sprehod po
Ljubljani k ostankom Emona), Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 50, Ljubljana 1975. Sintetično po-
dobo rimskega Podonavja posreduje prispevek Südosteuropa. Dalmatien, Mösien. Dakien. Thrakien. Ost-
mitteleuropa. Pannonien. Noricum, Ploetz. Grosse illustrierte Weltgeschichte, Band 2, 1985, 111—135. Sin-
tetične narave so tudi Pripombe k prvi knjigi Linhartovega poskusa, ki obsegajo razmišljanja in kome-
ntar h knjigi: A. Linhart, Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije 1 in 2,
Ljubljana 1981, 351—374.

pravil za objavo nekatere skupine virov. Pripravljal je korpus vseh antičnih napisov, najdenih na Slovenskem. Kot eden od nosilcev projekta pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, ki naj bi zajel kritično izdajanje in komentiranje vseh antičnih virov za zgodovino slovenskih dežel in njihovega sosedstva, je pripravljaval zvezek, v katerem je nameraval objaviti in komentirati najstarejša poročila iz antike, ki osvetljujejo obdobje prehoda iz prazgodovinskega v zgodovinsko obdobje.²¹

Kot odličen strokovnjak je bil deležen mnogih priznanj doma in še več v tujini. Od domačih priznanj naj omenim nagrado Kidričevega sklada in dopisno članstvo v SAZU, največjega domačega priznanja, Kidričeve nagrade za leto 1988, pa zaradi pretrane smrti ni dočakal. Šašel je bil gost številnih univerz in drugih raziskovalnih središč v raznih zahodnoevropskih državah in v Združenih državah. Kolikor sem imel priložnost spoznati, je v tujini užival nesporen ugled kot eden največjih strokovnjakov za antično dobo v deželah, ki jih je proučeval, ugled, ki je našel potrditev v tem, da je postal član ali častni član več uglednih znanstvenih društev in da so ga redno vabili na mednarodna znanstvena srečanja. Vzdrževal je osebne stike z nekaterimi največjimi zgodovinarji in arheologi za antiko iz polpretekle in sedanje dobe.

Jaroslava Šašla ni več med nami. Pot, ki jo je prehodil kot znanstvenik, je izredno zanimiva, rezultati njegovega dela so izjemno bogati. Za našo vedo je storil kot le malokdo. Vsekakor bi bilo za razvoj zgodovinske stroke prav, da bi njegove študije, napisane večinoma v tujih jezikih in objavljene v tujini, v obširnejšem izboru doživele objavo v slovenščini in s tem zanesljivo mesto v vsaki strokovni knjižnici. Širši izbor iz Šašlovih del, ki pokrivajo vsa obdobja antike in pri katerem bi do velikega sintetičnega prikaza manjkala samo še premostitev nekaterih vrzeli, bi postal tako temeljni priročnik za vsakogar, ki se zanima za antično preteklost naših dežel. Na ta način bi se zasluženo oddolžili njegovemu spominu.

Rajko Bratož

TOUSSAINT HOČEVAR

(25. 6. 1927 — 21. 4. 1987)

Zadnje dni aprila lanskega leta nas je pretresla vest, da smo izgubili enega najvidnejših raziskovalcev naše gospodarske preteklosti, prof. dr. Toussaint Hočevarja. Tako smo po smrti njegovega prijatelja Jožeta Šorna naenkrat ostali brez dveh ključnih oseb, brez vrhov, brez svetilnikov, ki bi mlajšim tako v vsebinskem, zlasti pa metodološkem pogledu kazala smeri in načine nadaljnjega dela.

Pokojni profesor Hočevar se je rodil v Ljubljani, otroštvo in prva šolska leta pa je preživel na Vrhniki, kjer je imel oče, župan in poslanec, lekarno. V letih 1937—1941 je obiskoval dominikansko klasično gimnazijo v Bolu na Braču. Maturiral je aprila 1945 v Ljubljani. Naslednje leto se je vpisal na ekonomsko fakulteto v Ljubljani, že po prvem semestru pa je odšel v Avstrijo, kjer je študije nadaljeval v Innsbrucku. Tam je diplomiral in 1951 tudi doktoriral. Še istega leta se je preselil v Ameriko, kjer se je zaposlil kot uradnik v neki čikaški firmi. 1957 je postal docent na Northern State College v Aberdeenu v Južni Dakoti, 1959 je postal izredni profesor in naslednje leto prešel na Keuka College v Keuka Park v državi New York. Tam je ostal šest let. Nato je dve leti predaval na Florida State University v Tallahassee. Od tod je prešel na univerzo v New Orleansu, kjer je 1970 postal redni profesor. Tu je po kratki, vendar hudi boleznii sklenil svojo življenjsko pot. Svoj prerani mir uživa na pokopališču v Santa Rosa Beachu na Floridi.

Toussaint Hočevar je večino svojega življenja preživel izven Slovenije. Kljub temu je ostal neverjetno zvest deželi in narodu, ki mu je nad vse predano služil. V nasprotju s tistimi, ki čutijo pripadnost manjševilnemu narodu kot breme, je Hočevar to pripadnost izrabil kot korist. Te svoje nazore, izkušnje in znanstvene izsledke je znanstveno dokazal z oblikovanjem teoretskih modelov o ekonomiki jezikov.

Pokojni profesor pri svojih zgodovinskih raziskavah ni nikoli skrival, da je ekonomist. Ravno to mu je dajalo tudi določeno prednost, saj je način njegovega razmišljanja nekoliko drugačen, kot smo ga sicer vajeni. Za ilustracijo naj navedemo le en primer. Kot je znano, je bila Kranjska hranilnica zelo pomemben finančni zavod, ki

²¹ Prim. Letopis Slovenske Akademije znanosti in umetnosti 36, 1985 (Ljubljana 1986), 71. — Bibliografski podatki, navedeni v 20 opombah, še zdaleč ne prinašajo kompletne bibliografije Jaroslava Šašla (to najdemo v tekočih letnikih Letopisa Slovenske akademije znanosti in umetnosti). Podatki so urejeni po obdobjih in glavnih področjih Šašlovega raziskovanja in naj služijo predvsem kot orientacija v njegovih zgodovinskih raziskavah.

pa je po ločitvi Kranjcev na Slovence in Nemce ostala v nemških rokah. To je sicer ni oviralo pri zbiranju denarja, ampak pri plasmaju, saj jo je to motilo pri dajanju hipotekarnih posojil Slovcem in je denar v veliki meri investirala v tuje vrednostne papirje in s tem dražila kredit ter siromašila deželo. Ravno ta ekonomska logika pa je sprožila ustanavljanje slovenskih denarnih zavodov, kar je pripomoglo tudi k splošnemu uveljavljanju in utrjevanju položaja slovenskega jezika. Hočevar je zapisal: »Raziskovanje slovenskega gospodarskega in družbenega razvoja me je pripeljalo h graditvi splošnih modelov o ekonomiki komunikacijskih sistemov.« Nekaj njegovih rezultatov na tem področju je objavljenih tudi v njegovi edini slovenski knjigi (1972). Ker je tovrstne kot tudi druge raziskave, zlasti o našem bančništvu in siceršnjem gospodarskem razvoju, vedno vključeval v širši mednarodni prostor, je začel naglo naraščati njegov mednarodni ugled. Zato je bil v letih 1977—1980 član izvršilnega odbora American Association for Southeast European Studies.

Posebno pozornost je posvečal Hočevar ekonomskemu položaju Slovencev, tako v Jugoslaviji kot v Avstriji in Italiji. Ob tem moramo obžalovati, da ni kot ekonomist in zgodovinar skušal ugotoviti, kakšne so ekonomske posledice razkasanja slovenskega naroda, kaj je to pomenilo za prosperiteto Slovencev v stari Jugoslaviji.

Slovenski zgodovinarji bomo Toussaintu Hočevarju za vselej hvaležni tudi za seznanjanje tujine z našimi monografijami. Starejše je zbral v bibliografijo (1978), nove knjige pa je tekoče recenziral.

Ogromno so s profesorjevo smrtjo izgubili tudi naši izseljenci. V mislih imamo zlasti njegove zasluge pri ustanovitvi mednarodnega združenja Society for Slovene Studies, ki mu je bil v letih 1973—1982 tudi tajnik in blagajnik, in založbo Prometej, s pomočjo katere je želel seznaniti ameriško javnost z našo literaturo, ter sodelovanje v raznih izseljenskih časopisih in društvih.

Toussaint Hočevar je kot gostujoči profesor predaval v Ljubljani, Münchnu, Celovcu in drugod, Francija ga je odlikovala z redom Palmes académiques, kljub mednarodnemu ugledu pa je bil zelo skromen človek. Tistim, ki smo imeli srečo, da smo ga spoznali, bo za vedno ostala v spominu njegova zagretost za slovenstvo in za stroko, za znanstveno resnico. Slovenski zgodovinarji ga nismo znali najbolje vključiti v naše delo, premalo smo upoštevali njegovo znanje in izkušnje. Ker nekaterih napak ni mogoče popraviti, lahko pa se njihov učinek zmanjša, bi bilo prav, da navdušimo kako slovensko založbo, da bi izdala njegove zbrane spise v slovenskem jeziku. Šele takrat nam bo vsem jasno, kaj smo Slovenci s smrtjo Toussainta Hočevarja izgubili.

Glavna dela (knjige in članki)

Slovenia's Role in Yugoslav Economy (Columbus, Ohio: The Slovene Research Center, 1964), 62 str.

Mednarodne finance (Ljubljana: Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani, 1965), 79 str.

The Structure of the Slovenian Economy, 1848—1963 (New York: Studia Slovenica, 1965), 277 str.

Geographical Distribution, Age Structure, and Comparative Language Maintenance of Persons of Slovene Language in the United States (New York: Society for Slovene Studies, Documentation Series), 21 str.

Interregional Economic Integration: The Yugoslav Case: John P. Hardt and Carl H. McMillan, **Planned Economies: Confronting the Challenges of the 1980's** (New York: MacMillan Press, 1977).

Economic History of Slovenia, 1828—1918: A Bibliography with Subject Index (New York: Society for Slovene Studies, 1978. Documentation Series, 4), 49 str.

Slovenski družbeni razvoj: Izbrane razprave (New Orleans. Založba Prometej, 1979), 191 str.

The Slovene and Croat Minorities in Italy and Austria, 1945—1980: Stephan M. Horak, ed., **Eastern European National Minorities: 1919—1980** (Littleton, Colorado: Libraries Unlimited, Inc., 1985), 258—273.

(with the assistance of David Crowe). National Minorities in Yugoslavia: 1919—1980: Linguistic Minorities from an Economic Perspective: Stephan M. Horak, ed., **Eastern European National Minorities: 1919—1980** (Littleton, Colorado: Libraries Unlimited, Inc., 1985), 216—257. Sodelavec David Crowe.

Methoden der Lohnbestimmung in den USA: **Lohnpolitik und Lohntechnik heute** (Berlin: Duncker & Humblot, 1962), 281—298.

Sodobni problemi plačilnobilančne izravnave, **Naše gospodarstvo**, 11/2 (1965), 37—40.

Slovenski protestanti v kolonialni Georgiji, **Časopis za zgodovino in narodopisje**, 4 (1968), 145—152.

The Portoroz Conference of 1921: A Plea for Liberalization of Trade in the Danubian Area: **Florida State University Slavic Papers**, 1 (1969), 19—34.

Yugoslav Regional Development and Income Growth: **Association for Comparative Economics Newsletter** (Spring 1970), 1—15. Soavtor Warren Mazek.

Economics of Preferential Border Zones: The Austro-Italian Case: **The Southern Economic Journal**, 37/2 (October 1970), 151—156.

Plačilnobilančna izravnava, **Ekonomska revija**, 21/1—2 (1970), 79—85.

Mednarodna mobilnost človeškega kapitala v tradicionalnem in razvijajočem se gospodarstvu: Slovenski primer. Mobilità internazionale del capitale umano in economie tradizionali ed economie in sviluppo: Il caso della Slovenia, **Most** (Trst), 31—32 (1971), 2—7.

Reducing Regional Income Differentials with Capital Transfers in the Self-Managed Economy: Yugoslavia, 1947—1965: **Review of Regional Studies**, 3/2 (1973). Soavtor Warren Mazek.

Ekonomskopolitični aspekti diferencirane zaposlitvene strukture Slovencev in Italijanov v Trstu, **Ekonomska revija**, 25/4 (1974), 374—378. Soavtor Aleš Lokar.

Equilibria in Linguistic Minority Markets, **Kyklos**, 28/2 (1975), 337—357.

Monetary Theory in J. F. Kryger's Second Ljubljana Essay (1779), **Economy and History**, 18/1 (1975), 34—40.

Economic Determinants in the Development of the Slovene National System, **Papers in Slovene Studies** 1975, 27—78.

Češki vpliv pri snovanju slovenskih podpornih jedrot v ZDA, **Časopis za zgodovino in narodopisje**, 13/1—2 (1977), 234—240.

Slovene Geographical Names in the United States, **Society for Slovene Studies Newsletter**, no. 9 (1977), 2—3.

La zona industriale interstatale: Aspetti teoretici e applicativi: **Atti del Simposio sui problemi socio-economici e ambientali degli Sloveni in Italia**, 1. Trst: SLORI, 1978, 146—160.

Typologie sur l'emploi des langues dans l'entreprise privée: **Linguistic Minorities and Interventions: Towards a Typology**, Proceedings of the Symposium on Linguistic Minorities held at Laval University, Quebec, from April 15 to April 18, 1977 (Quebec: Les Presses de l'Université Laval, 1978), 282—291.

The Economic History of Slovenia, 1828—1918: A Survey of the Literature, **Journal of European Economic History**, VIII (Spring 1979), 217—232.

Geografska razporeditev, starostna struktura in relativna osveščenost oseb slovenskega jezika v ZDA, **Zgodovinski časopis**, 34/1—2 (1980), 215—225.

Private Sector in the Economy of the Socialist Republic of Slovenia. The Cooperative Movement in Slovenia: Aloysius Balawyder, ed. **Cooperative Movements in Eastern Europe** (London: The Macmillan Press Ltd., 1982), 149—152.

Les variables économiques dans le développement de la terminologie française de la gestion, **Enseignement et Gestion**. July, 1980, 25—28.

Terminske valutne transakcije, **Bančni vestnik**, 30/1—2 (1981), 25—26.

Economic Costs of Linguistically Alternative Communication Systems: The Case of Uzbekistan, **Nationalities Papers**, 10/1 (Spring 1982), 55—64.

Les aspects économiques de la dynamique fonctionnelle des langues, **Language Problems and Language Planning**, 7/2 (Summer 1983), 135—147.

Comment at the Symposium 'The Slovenes of Northeastern Italy', **Nationalities Papers**, 11/2 (Fall 1983), 186—188.

Začetki slovenskega poslovnega bančništva, 1900—1912, **Bančni vestnik**, XXXII (1983), 335—343.

Slovensko poslovno bančništvo, 1913—1941, **Bančni vestnik**, XXXIII (1984), 230—234, 267—272.

Linguistic Minorities of Yugoslavia and Adjacent Areas During the Interwar Period: An Economic Perspective, **Nationalities Papers**, 12/2 (Fall 1984), 209—221.

Slovensko poslovno bančništvo kot inovacijski dejavnik, **Zgodovinski časopis**, 38/3 (1984), 170—192.

Financial Intermediation in a Multilingual States: The Case of Slovene Corporate Banking in Austria, 1900—1912, **Slovene Studies**. 8/1 (1986), 45—56.

Interregional Economic Integration: The Yugoslav Case: J. P. Hardt and C. H. McMillan, eds. **Planned Economies: Confronting the Challenges of the 1980s** (Cambridge University Press, 1987).

Stane Granda

JUBILEJI

BRANKO BOŽIČ — ŠESTDESETLETNIK

Branko Božič se je rodil 5. oktobra 1927 v Ljubljani, kjer je po končani osnovni šoli nadaljeval šolanje na I. gimnaziji. Mladost in leta okupacije je preživel na Viču pri starših, kamor se je tudi kasneje po preselitvi v Kamnik, kjer živi še sedaj, rad vračal. Po osvoboditvi je bil od maja 1945 do marca 1947 v jugoslovanski ljudski armadi, najprej v Levstikovi in Gubčevi brigadi, nato pa v II. brigadi II. divizije KNOJ. Po vrnitvi iz JLA je od leta 1947 do 1950 služboval na Ministrstvu za gozdarstvo in lesno industrijo. V letih 1950 do 1954 je študiral na oddelku za zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani, kjer je diplomiral iz narodne in obče zgodovine. Zgodovino je poučeval najprej na Vojaški akademiji v Ljubljani, nato je bil od leta 1956 do 1965 profesor in ravnatelj na osnovni šoli in gimnaziji Ljubljana-Vič. Vseh naslednjih 23 let je posvetil pedagoškemu delu na ljubljanski Pedagoški akademiji. Leta 1964 se je namreč dotedanja Višja pedagoška šola preuredila v Pedagoško akademijo. To je bil čas, ko so prenehala obstajati učiteljišča, ki so se spremenila v pedagoške gimnazije, Pedagoška akademija pa se je pričela širiti, saj je poleg dotedanjih predmetnih področij pridobila še nova. Potrebe po nastavitvi novih stalnih predavateljev na Pedagoški akademiji so naraščale in tako je bil Branko Božič leta 1965 izvoljen za profesorja višje šole (kasneje višjega predavatelja) za predmet zgodovina jugoslovanskih narodov. Pred njim so na VPS ta predmet predavali Bogdan Binter (starejšo zgodovino jugoslovanskih narodov), Jože Hainz (novejšo zgodovino jugoslovanskih narodov), Ferdo Gestrin (slovensko zgodovino), Vasilij Melik (najprej slovensko, potem tudi južnoslovansko zgodovino), Metod Mikuž (obdobje med vojnama in NOB). Vsi razen J. Hainza so bili honorarni predavatelji. V tem času je pričelo število študentov zgodovine naraščati in je nenehno raslo vse do ukinitve tega študija v študijskem letu 1987/88.

Branko Božič ni bil le predavatelj, ampak vrsto let tudi eden vodilnih delavcev Pedagoške akademije. V študijskem letu 1969/70 je bil izvoljen za direktorja akademije in je to funkcijo opravljal do leta 1973. Kasneje je še dvakrat vodil akademijo kot njen dekan in sicer v letih 1979—1981 in 1985—1987. Veliko let je predaval tudi na Višji upravni šoli in na Politični šoli CK ZKS v Ljubljani. Mnoge generacije ga poznajo kot odličnega predavatelja in strokovnjaka. Večkrat je predaval tudi na seminarjih, ki so bili namenjeni učiteljem zgodovine na osnovnih in srednjih šolah.

Ceprav je bil Branko Božič ves čas polno angažiran s pedagoškim delom, je širrom Slovenije in Jugoslavije znan kot eden vodilnih dolgoletnih delavcev in vzpodbujevalcev gasilstva. Član gasilske organizacije je postal že leta 1938. Od leta 1950 dalje je opravljal v njej razne naloge. Bil je med drugim tajnik in predsednik Okrajne gasilske zveze Ljubljana, član predsedstva Gasilske zveze Slovenije in nato od leta 1963 njen podpredsednik. Leta 1976 je postal predsednik Gasilske zveze Slovenije in to funkcijo opravlja še sedaj. Eno mandatno dobo (1985—1986) je bil predsednik Gasilske zveze Jugoslavije. Pomemben je tudi njegov delež pri osnovanju Slovenskega gasilskega muzeja v Metliki.

Opravljal je še številne druge odgovorne naloge, med drugim je bil podpredsednik odbora sindikata prosvetnih delavcev, predsednik mestnega sindikata družbenih dejavnosti v Ljubljani, tajnik občinskega odbora SZDL Ljubljana Vič-Rudnik, član predsedstva občinske konference SZDL Kamnik, predsednik Temeljne izobraževalne skupnosti Kamnik, član odbora Zgodovinskega društva za Slovenijo itd. Je častni občan občine Metlika, nosilec reda dela s srebrnim vncem in reda zasluga za narod s srebrno zvezdo.

Obsežno je tudi Božičevo znanstveno in strokovno delo na področju zgodovino-pisja. Pri njem opazimo veliko smisla za pregledna in sintetična dela o slovenski zgodovini. Ze leta 1969 je pri Prešernovi družbi objavil Zgodovino slovenskega naroda, kjer je v zgoščeni in dovolj razumljivi obliki tudi za širok krog bralcev prikazal slovensko zgodovino od naselitve do konca zadnje vojne. Leta 1980 je pri Državni založbi Slovenije izdal nekoliko razširjeno delo Oris zgodovine Slovencev, kjer je segel od prazgodovine na naših tleh do šestdesetih let 20. stoletja. Precejšen poudarek je na zgodovini Slovencev od prve svetovne vojne dalje, ki obsega dobro tretjino knjige. Poleg politične zgodovine podaja tudi krajši oris gospodarskega stanja in pregled kulturnega življenja na Slovenskem v preteklih stoletjih. Skupaj z Jankom Pleterskim je napisal Politično in socialno zgodovino Jugoslavije (1975). Delo je nastalo kot učbenik za srednjo politično šolo in skuša zapolniti vrzel pri poznavanju novejšje jugoslovanske zgodovine. Božič je napisal drugi del te knjige, od pristopa Jugoslavije k trojnemu

paktu do povojnega razvoja Jugoslavije. Z vprašanjem delavskega gibanja in razvoja socialistične revolucije v Jugoslaviji se je ukvarjal tudi v več drugih razpravah. Skupaj s Tomažem Webrom je dopolnil in uredil slovensko izdajo Zgodovine v slikah.

Kot dolgoletni vodilni član gasilske organizacije se je Branko Božič že zgodaj pričel ukvarjati tudi z njeno zgodovino. Leta 1968 je izšla knjiga Razvoj gasilstva na Slovenskem. V njej je prikazal požarno brambo, požarne katastrofe na Slovenskem ter zlasti organizirano gasilstvo pri nas. Pravkar je izšlo novo obsežno delo s tega področja. V vrsti člankov in razprav, ki jih je objavljala pretežno v društvenem glasilu, je osvetlil vlogo množične in humanitarne gasilske organizacije na našem ozemlju in posegel tudi nazaj v zgodovino. Pisal je o požarnih redovih, požarni službi, gasilskem tisku, ukvarjal pa se je tudi s problematiko političnih bojev v gasilski organizaciji, zlasti v obdobju med obema vojnama. Objavil je vrsto zanimivih dokumentov iz zgodovine gasilstva, posebej pa naj opozorim na bibliografijo o zgodovini gasilskih društev (1987). To je kratek pregled doslej objavljenih historiatov gasilskih društev, navedena dela pa so urejena po abecednem redu krajev. Nenazadnje je treba omeniti velik Božičev prispevek k pouku zgodovine na naših osnovnih in srednjih šolah. Je namreč soavtor več učbenikov za zgodovino in to za šesti in osmi razred, za tehnične šole, pa tudi za srednje usmerjeno izobraževanje. Doživeli so več izdaj in ponatisov. Prav tako je pisec številnih sestavkov, ki segajo na področje vzgoje in izobraževanja, o vsklajevanju pouka književnosti in zgodovine (1961), o pouku zgodovine na naših šolah (1972), o Pedagoški akademiji (1972, 1973) itd.

Ob tem kratkem pregledu Božičevega mnogovrstnega dela in udejstvovanja in ob dejstvu, da ima še polno načrtov za bodoče delo, mu ob šestdesetletnici želimo predvsem zdravja, da bi vse svoje načrte lahko uresničil.

IZBRANA BIBLIOGRAFIJA BRANKA BOŽIČA

Starejše biografije in bibliografije so bile objavljene v publikacijah Bibliografije rednih učiteljev Pedagoške akademije, Ljubljana 1978, str. 8—13; Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev, znanstvenih delavcev in sodelavcev, tretja knjiga, II. del (1966—1976), str. 1305—1307. V pričujoči bibliografiji so zajeta predvsem pomembnejša zgodovinska dela, ne pa tudi razni aktualni in priložnostni članki in številni uvodniki v Gasilskem vestniku, skripta za potrebe študentov, prispevki v Prosvetnem delavcu ipd.

Splošna dela o slovenski zgodovini

1. Kronološki pregled dogodkov v Ljubljani v prvi polovici 1942. leta. — Letopis Muzeja narodne osvoboditve 2, 1958, str. 265—303. (Skupaj z L. Čarnijem, M. Kacin idr.)
2. **Zgodovina slovenskega naroda.** — Ljubljana 1969, 301 str.
3. **Politična in socialna zgodovina Jugoslavije.** — Maribor 1975, 182 str. (Marksistična knjižnica, 2. Skupaj z J. Pleterskim.)
4. **Delavsko gibanje in socialistična revolucija v Jugoslaviji.** — Ljubljana 1978, 62 str. (Dopisna šola marksizma, Politična šola CK ZKS. Ponatis 1981.)
5. **Oris zgodovine Slovencev.** — Ljubljana 1980, 191 str.
6. **Delavsko gibanje in Zveza komunistov Jugoslavije.** — Maribor 1984, 294 str. (Marksistična knjižnica, 16. Skupaj z J. Pleterskim.)

Zgodovina gasilstva

1. Kratek pregled zgodovine slovenskega gasilstva. — Gasilski vestnik 1956, str. 10—14, 39—44.
2. Ob 100-letnici požara Cukrarne v Ljubljani. — Gasilski vestnik 1958, str. 254—255.
3. Požarna služba v dobi Francozov. — Gasilski vestnik 1958, str. 282.
4. Gasilska služba v starem in srednjem veku. — Gasilski vestnik 1960, str. 57—58.
5. Požarne katastrofe na Slovenskem. — Gasilski vestnik 1960, str. 95—96.
6. Požarni redi na Slovenskem. — Gasilski vestnik 1960, str. 114—117.
7. Ustanovitev prostovoljne gasilske organizacije na Slovenskem. — Gasilski vestnik 1960, str. 186—189.
8. Borba za uveljavljanje slovenskega vpliva v gasilstvu. — Gasilski vestnik 1960, str. 145—147.
9. Prva pravila prostovoljnega gasilstva. — Gasilski vestnik 1960, str. 332—333.
10. Rast slovenskega gasilstva do prve svetovne vojne 1914. leta. — Gasilski vestnik 1960, str. 235—237.

11. Jugoslovanska gasilska zveza v Ljubljani. — *Gasilski vestnik* 1960, str. 367—370.
12. Gospodarski problemi Jugoslovanske gasilske zveze. — *Gasilski vestnik* 1961, str. 105—108.
13. Iz zgodovine gasilstva. — *Gasilski vestnik* 1961, str. 134—146.
14. Vseslovanski kongres v Ljubljani leta 1930. — *Gasilski vestnik* 1961, str. 300—301.
15. Razvoj gasilskega orodja in opreme. — *Gasilski vestnik* 1961, str. 137—139.
16. Ob 100-letnici gasilske organizacije v Jugoslaviji. — *Gasilski vestnik* 1964, str. 220—223.
17. 70 let gasilskega tiska. — *Gasilski vestnik* 1967, str. 6—10.
18. II. jugoslovanski gasilski kongres 1939. leta. — *Gasilski vestnik* 1967, str. 269—270, 329—331.
19. **Razvoj gasilstva na Slovenskem.** — Ljubljana 1968, 260 str.
20. Sto let gasilstva na Slovenskem. — *Gasilski vestnik* 1968, str. 50—55.
21. VI. skupščina Gasilske zajednice leta 1940. — *Gasilski vestnik* 1968, str. 92—94.
22. Iz zgodovine gasilstva. — *Gasilski vestnik* 1967, str. 40—41, 110—111; 1968, str. 30—31; 1969, str. 123—124, 237—240.
23. Kako je bilo pred sto leti. — 100 let gasilske organizacije na Slovenskem 1969, str. 22—27.
24. Dvajset let Gasilske zveze Slovenije. — *Gasilski vestnik* 1969, str. 324—350.
25. Prostovoljno gasilstvo. Sto let. — Delo 5. in 12. julija 1969.
26. Iz kronike požarov. — *Letopis Slovenskega gasilskega muzeja* 1972, str. 68—71.
27. Politični boji v gasilstvu pred 35 leti. — *Letopis Slovenskega gasilskega muzeja* 1972, str. 16—20.
28. »Gasilec« o delovanju društev. — *Letopis Slovenskega gasilskega muzeja* 1972, str. 22—25.
29. Nastanek gasilskega društva Vič. — 100 let gasilskega društva Ljubljana-Vič 1972, str. 5—55.
30. 30 let gasilske organizacije Slovenije. — *Gasilski vestnik* 1976, str. 176—183.
31. 35 let naše založniške dejavnosti. — *Gasilski vestnik* 1981, str. 370—376.
32. Začetki gasilskega tiska. — *Gasilski vestnik* 1981, str. 378—379.
33. O prvi ženski gasilski enoti. — *Gasilski vestnik* 1983, str. 308—310.
34. Zbiranje naprednih sil v obdobju ljudske fronte. — *Gasilski vestnik* 1984, str. 26—28.
35. Karel Perdih-Žar — gasilec in partizan. — *Gasilski vestnik* 1984, str. 55—56.
36. Po Slovenskem gasilskem muzeju v Metliki. — *Gasilski vestnik* 1984, str. 126—127, 158—159, 201—202.
37. Razstavni paviljon v Metliki odprt. — *Gasilski vestnik* 1984, str. 260—261.
38. Intervju z Brankom Božičem. — *Gasilski vestnik* 1986, str. 6—9, 43—45, 75—78.
39. Iz naše preteklosti. — *Gasilski vestnik* 1986, str. 215—216 (o gasilskih društvih pred prvo svetovno vojno).
40. Ob jubileju našega tiska. — *Gasilski vestnik* 1987, str. 147—149.
41. Iščemo kronike gasilskih društev. — *Gasilski vestnik* 1987, str. 384—386 (bibliografija).
42. **Gasilstvo na Slovenskem do leta 1941.** — Ljubljana 1988, 297 str.

Učbeniki in šolska problematika

1. Vsklajevanje pouka književnosti in zgodovine. — Novi pogledi na pouk književnosti in literarne teorije v gimnazijah. Ljubljana 1961, str. 4—20.
2. Pedagoška akademija — njena vloga in vzgojnoizobraževalna praksa. — Vzgoja in izobraževanje 1972, št. 4, str. 30—33.
3. Pouk zgodovine na naših šolah. — *Sodobna pedagogika* 1972, str. 365—368.
4. Zgodovina za tehniške šole. — Ljubljana 1972, 283 str. (Ponatisi: 1974, 1976, 1978, 1980. Skupaj s Š. Trojarjem.)
5. Zgodovina za osmi razred osnovne šole. — Ljubljana 1973, 152 str. (Ponatisi: 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1985, 1986. Skupaj s T. Webrom.)
6. Priročnik za delo pionirjev in mladine v gasilskih organizacijah. — Ljubljana 1974, 104 str. (Več avtorjev.)
7. 25 let Pedagoške akademije v Ljubljani 1947—1972. — Ljubljana 1973, 108 str. (urednik in soavtor).
8. Zgodovina za šesti razred osnovne šole. — Ljubljana 1976, 159 str. (Ponatisi: 1978, 1979, 1980, 1981, 1983, 1984. Skupaj s T. Webrom.)
9. Zgodovina 2-2. Druga svetovna vojna in svet po njej. — Ljubljana 1978, 108 str. (Srednje usmerjeno izobraževanje. Skupaj s T. Webrom in J. Prunkom.)
10. Zgodovina 2. Novejša zgodovina. — Ljubljana 1978, 137 str. (Srednje usmerjeno izobraževanje. Ponatisi: 1980, 1981. Skupaj s T. Webrom in J. Prunkom.)

11. Zgodovina 2. — Ljubljana 1982, 174 str. (Srednje izobraževanje. Skupna vzgojnoizobrazbena osnova. Ponatisi: 1983, 1986, 1987. Skupaj s T. Webrom.)
12. Storia per la sesta classe. — Ljubljana 1981, 246 str. (Skupaj s T. Webrom.)
13. Zgodovina za šesti razred (nova izdaja). — Ljubljana 1985, 162 str. (Ponatisi: 1986, 1987. Skupaj s T. Webrom.)
14. Zgodovina za osmi razred (nova izdaja). — Ljubljana 1987, 175 str. (Skupaj s T. Webrom.)
15. Priročnik za mentorje pionirjev in mladine v gasilskih organizacijah in osnovnih šolah. Ljubljana 1987, 267 str. (Več avtorjev.)

Olga Janša-Zorn

TOMAŽ WEBER — ŠESTDESETLETNIK

Tiho in skromno je lansko leto (24. oktobra 1987) v krogu svojih znancev in prijateljev slavil 60. rojstni dan priznani slovenski zgodovinar, metodik in profesor na Pedagoški akademiji v Ljubljani Tomaž Weber. Rodil se je v Ljubljani. Po končani gimnaziji se je vpisal na študij medicine. Kaj kmalu je spoznal, da študij traja predolgo in da za to nima denarja, saj je po smrti matere ostal brez vsakih sredstev za preživljanje. Nekaj časa se je zaposlil, toda sla po znanju mu ni dala miru in tako se je vpisal na Filozofsko fakulteto, na oddelek za zgodovino, saj je lahko ta študij končal tudi ob delu. Odločitev je bila prav gotovo zelo koristna, saj je slovensko zgodovinopisje tako dobilo izredno marljivega in prizadevnega strokovnjaka. Tudi sedaj je moral trdo delati, saj ni imel štipendije, preživljati pa je moral še družino. Sprejel je vsako občasno delo, prepisoval skripta, premetaval premog na železnici, bil odrski delavec in opravljal vsa druga opravila, samo da bi se preživel. Vendar je vztrajal in ni odnehal. Po koncu II. svetovne vojne je bil med prvimi, ki so se udeležili mladinskih delovnih akcij. Srečamo ga med graditelji mladinske proge Brčko—Banoviči, pozneje pa je bil celo komandant kozjanske mladinske delovne brigade. Na univerzi je bil med vzornimi študenti, kljub temu, da je moral trdo delati za vsakdanji kruh. Vse izpite je opravljal v rednem roku in prav rad vsakomur priskočil na pomoč.

Po končanem študiju je delal najprej na gimnaziji v Stični. Tukaj je vzgajal mladi rod, mu vcepljal zgodovinske misli in posredoval bogato znanje zgodovine. Kmalu zatem ga srečamo v Ljubljani na osnovni šoli Oskar Kovačič, leta 1965 pa mu je bila zaupana velika odgovornost, saj je postal direktor Zavoda za prosvetno-pedagoško službo Ljubljana II. Tudi tukaj se je vneto vključil v delo. Skrbel je za razvoj šol, njihovo dejavnost, delal z ravnatelji in si prizadeval za čimboljše učne uspehe. Po preureditvi pedagoške službe v Ljubljani je postal pedagoški svetovalec na Zavodu za šolstvo in sicer za predmet zgodovina in geografija. Tukaj je v delu dobesedno izgoreval. Skrbel je za pripravo učnih načrtov, strokovno izpopolnjevanje učiteljev, vodil hospitacijske šole, skrbel za opremljenost šol z didaktičnimi pripomočki, skliceval aktivne in podobno. Ko je obiskoval šole, so ga učitelji spoštovali, cenili so njegovo znanje, poštenost in doslednost. Imel je lep odnos do ljudi. Vsakomur je znal svetovati in pomagati. Leta 1971 je postal profesor metodike pouka zgodovine na Pedagoški akademiji v Ljubljani. Tukaj vzgaja mladi rod bodočih zgodovinarjev.

Na Pedagoški akademiji je bil dvakrat izvoljen za prodekana. Izredno dragocena je njegova publicistična dejavnost. Njegova bibliografija obsega 34 knjižnih del. Je soavtor številnih učbenikov: Spoznavanje družbe za 4. in 5. razred osnovne šole. Tu je moral orati ledino, saj Slovenci doslej še nismo imeli tovrstnega učbenika. Prav tako je soavtor učbenika Zgodovina 6 in Zgodovina 8. Napisal je tudi temelje zgodovinske didaktike in didaktike spoznavanje družbe. Za osnovno šolo je pripravil celoten didaktični komplet za pouk zgodovine (delovne zvezke, diapozitive in folije). Tega izredno dragocenega gradiva so bili učitelji veseli, saj jim bogati pouk. Sodeloval je pri uvajanju grafoskopov v osnovne šole in postavil temelje didaktičnega filma v Sloveniji. Napisal je 65 člankov, razprav in ocen. Pisal je v Sodobni pedagogiki, Vzgoji in izobraževanju (bil je prvi odgovorni urednik te revije), Nastavi istorije, Jugoslovanskem zgodovinskem časopisu, Zgodovinskem časopisu in drugod. Njegovo delo sega tudi na področje mladinske literature. Pri tem naj omenimo knjigo od Vikingov do astronautov, ki je prevedena tudi v madžarščino, pripravljen pa je tudi prevod v ruščino. Pri Državni založbi Slovenije je bil urednik publikacije Zgodovina v slikah, ki je obsegala 15 knjig. Napisal je v sodelovanju s prof. Brankom Božičem učbenik Zgodovina 2 za srednje izobraževanje.

Svojo bogato strokovno znanje prenaša na učitelje na seminarjih, več referatov pa je imel tudi na simpozijih in kongresih zgodovinarjev. Sodeloval je pri aktivnosti Znanost mladini in tako je že leta 1969 postavil temelje raziskovalnega dela v okviru Jugoslovanskih pionirskih iger — mladi zgodovinarji. Vneto si je prizadeval za razvoj zgodovinskih krožkov ter sodeloval pri raznih tekmovanjih mladih zgodovinarjev.

Vsestranska je bila tudi njegova družbenopolitična dejavnost. Ni se ustrašil še tako odgovornih nalog.

Za svoje vsestransko delo na področju strokovnega dela, družbenopolitične dejavnosti je prejel več priznanj in odlikovanj, med njimi Red dela s srebrnim vencem ter Red republike z bronastim vencem. Najbolj ponosen pa je na Nagrado mesta Ljubljane. Dobil je še več drugih priznanj in pohval.

Profesor Tomaž Weber je odšel v zasluženi pokoj. Za njim je ostala praznina. Njegovi temelji sodobnega pouka zgodovine in zasnove učbeniške literature, s katerimi dosega celo evropsko raven, pa bodo ostali. Profesor je še čil in zdrav in prepričan sem, da ne bo odložil peresa. Vsi, ki ga cenimo in spoštujemo, mu želimo še naprej obilo zdravja in ustvarjalnega dela.

Drago Novak

KONGRESI IN SIMPOZIJI

MISSIJEV SIMPOZIJ

(Rim, 8.—11. september 1987)

Že vrsto let organizira Slovenska teološka akademija v Rimu znanstvena srečanja, o osebnostih iz slovenske zgodovine, ki so bile poklicno povezane s cerkvijo. Do sedaj so obravnavali Antona Martina Slomška, Ivana Trinka, F. Ivanocyja in F. B. Sedeja. Letošnje srečanje je bilo posvečeno dr. Jakobu Missii, ki je bil ljubljanski škof, goriški nadškof ter prvi in doslej edini slovenski kardinal. Namen simpozija je bil vsestranska osvetlitev njegovega življenja in dela ter dobe, ki ji daje poseben svojstven pečat. Jakob Missia je bil rojen v zaselku Mota (Hrastje), takrat v župniji Križevci, danes pod župnijo Kapela, 30. junija 1838. Umrli je 2. aprila 1902 v Gorici in je pokopan na Sveti gori pri Gorici. Ker je rojstna župnija v času, ko je odšel Missia v malo semenišče, spadala v graško škofijo, je odšel v Gradec. V graški škofiji je ostal tudi kot duhovnik vse do imenovanja za ljubljanskega škofa leta 1884. Od tega trenutka naprej je bil najtesneje povezan s slovensko kulturno in politično zgodovino. V Ljubljani je deloval v času nastajanja strankarskega življenja med Slovenci, ki se je ob koncu osemdesetih let polariziralo predvsem ob liberalni in katoliški politični grupaciji. To je bil obenem čas zaostrenih nacionalnih nasprotij med različnimi narodi v Avstroogrski monarhiji. Po mnenju dotedanjih avstrijskih vlad, se je duhovščina v ljubljanski škofiji preveč ukvarjala z narodnopolitičnim delom. Zato je od Missie pričakovala, da bo uspel duhovščino od tega delovanja odtegniti in jo držati v mejah predvsem cerkvenega delovanja. Podobna naloga mu je bila naložena, ko je bil imenovan leta 1897 za goriškega nadškofa. Tudi tukaj bi moral obvladati tako slovensko kot italijansko duhovščino, da bi ne delovala politično za eno ali drugo narodnost. Kmalu za tem, ko je postal Missia ljubljanski škof, je bil postavljen na pomembno mesto v okviru celotnega episkopata zahodne polovice države. Od ustanovitve leta 1885 je bil namreč tajnik odbora avstrijskega episkopata. Zaradi uspešnega opravljanja te funkcije je njegov ugled zelo rasel, kar je v veliki meri pripomoglo, da je bil pozneje imenovan za kardinala. Pri svojem delu v ljubljanski škofiji in goriški nadškofiji pa je naletel na veliko nasprotovanj, zaradi česar je tudi spomin nanj ostal v temnejši luči, kot bi sicer.

Simpozij je bil pripravljen tako, da sta bila predstavljena pregled slovnih slovenskih cerkvenih in političnih razmer v Missievem času in Missieva življenjska pot.

Izhodiščne referate so prebrali prof. dr. Metod Benedik o cerkvenopolitičnih razmerah v zahodni polovici države in na Slovenskem, prof. dr. Vasilij Melik o političnih razmerah na Kranjskem in drugi polovici 19. stoletja, dr. Walter Lukan o krščansko-socialnem gibanju pri Slovencih in mag. Stane Granda o prvih dveh katoliških shodih na Slovenskem. G. Viljem Pangerl je predstavil cerkveno-upravno razdelitev severovzhodne Slovenije. Politične in cerkvene razmere na Goriškem sta obravnavala dr. Branko Marušič in prof. France Kralj.

V biografski sklop sta sodila referat dr. Norberta Müllerja o Missievem delu v graški škofiji in mag. Vinka Rajšpa o političnem ozadju imenovanja Missie za ljubljanskega škofa, goriškega nadškofa in kardinala. Referata o Missievi mladosti in o njegovem delovanju v ljubljanski škofiji sta odpadla.

Prof. Sergio Tavano je predstavil Missieva prizadevanja na področju cerkvene umetnosti na Goriškem, odnos Missie do cerkvenega petja pa dr. Edo Škulj. Dr. Maksimilijan Jezernik je predstavil Missieva študijska leta v Rimu in njegovo kasnejšo povezanost z Germanikom. Missievo duhovnost je predstavil prof. dr. Franc Oražem, njegov odnos do redovnikov pa s. Jasna Kogoj. France Petrič je predstavil odnos Missie do Jegliča, dr. Drago Klemenčič Missio in Mahniča in Andrej Sedej Missio in Sedeja. Missiev daljni sorodnik dr. Skále je podal nekaj družinskih spominov na dr. Missio in pokazal, da se je Missia čutil z domačijo trdno povezanega.

Simpozij je bil organizacijsko in strokovno izredno dobro pripravljen in v pravem pomenu besede interdisciplinaren. Razgovori o osebnosti Missie in času, v katerem je deloval, so potekali tudi vsak prosti trenutek in trajali pozno v noč. Prav v teh nevezanih pogovorih je prišlo do izraza, da tudi po tem srečanju samega Missio še slabo poznamo. Temu nišo bili krivi referati, ki so bili brez izjeme dobro pripravljene, temveč okoliščina, da je Missio v primerjavi z Mahničem ali kom drugim težko predstaviti, ker je razmeroma malo napisal in malo imamo napisanega o področjih, kjer je deloval. Missia ni zapustil ne dnevnika, ne spominov, zato je potrebno po arhi-

vih in iz časopisja luščiti pomen in njegovo pravo ter pravično podobo. Udeleženci so si bili enotni, da ga bo mogoče pravilneje oceniti potem, ko bomo podrobneje poznali in ocenili delo mož (npr. Kreka, Jegliča in drugih), ki jim je odprl pot k njihovem delu. Prepričljiva je bila ugotovitev, da Missia narodnega razvoja Slovencev in emancipacije slovenskega naroda ni zaviral in da sam do slovenskega jezika in njegove rabe v javnem življenju, v njegovem primeru predvsem na cerkvenem področju, ni bil negativno razpoložen. Kaj vse je bilo vzrok negativnim sodbam o njem, predvsem v nasprotnem, liberalnem taboru, pa bo dovolj bogato področje še za kakšno posvetovanje.

Vinko Rajšp-Stane Granda

ZNANSTVENO SREČANJE »ČITAONIČKI POKRET U JUGOSLAVENSKIM ZEMLJAMA U XIX STOLJEČU« (VELI LOŠINJ, 29. IN 30. OKTOBER 1987)

V izjemno bogato in razgibano domoznansko dejavnost kvarnersko-istrskega območja (na zunaj jo najbolj učinkovito predstavlja kar 24 različnih krajevnih zbornikov) sta vključena tudi otoka Cres in Lošinj. Že od leta 1973 izhaja v Malem Lošinju »Otočki ljetopis«, v okviru knjižne zbirke mesečnika »Otočki vjesnik« izhajajo monografije, posvečene pestri problematiki obeh otokov, od časa do časa se odvijajo tudi znanstvena srečanja. Leta 1887 je bila v Malem Lošinju odprta hrvatska čitalnica in kulturna skupnost občin Cres in Lošinj je njeno stoletnico počastila tudi z znanstvenim simpozijem »Čitaonički pokret u jugoslavenskim zemljama u XIX stoljeću (29. in 30. oktober 1987). Poleg kulturne skupnosti so pri organizaciji srečanja sodelovale še nekatere krajevne delovne in kulturne organizacije, skupščina občine Cres—Lošinj inl Arhiv Hrvatske. Ob simpoziju se je zvrstilo še nekaj prireditev (razstava »Pisana riječ na otocima Cresu i Lošinj«, odkritje spominske plošče čitalnici itd.), med katerimi je vredno poudariti osnivanje katedre Čakavskog sabora za Cres in Lošinj. Simpozij se je odvijal v hotelu »Punta« v Velem Lošinju, popoldne drugega dne zborovanja so udeleženci obiskali Valun in tu prisostvovali odkritju glagolitskega lapidarija.

Program lošinjskega srečanja je predvidel 21 referentov, svoje prispevke pa je nato v dveh nepopolnih zborovalskih dneh prebralo 19 udeležencev. Poseben poudarek so referenti namenili istrsko-kvarnerskim čitalnicam, obdelovali pa so njih razvoj tudi na ostalem ozemlju Jugoslavije (Hrvatska, Srbija, Črna gora, Bosna in Hercegovina, Slovenija). Krajevnim razmeram so bili namenjeni referati Nikole Stražičića »Lošinj i Cres u doba osnivanja ‚Hrvatske čitaonice‘ u Malom Lošinjju«, Julijana Sokolića »Stotinu godina ‚Hrvatske čitaonice‘ u Malom Lošinjju«, Frane Velčića »Djelatnost kulturnih i sličnih društava na Cresu i Lošinjju u 19. stoljeću« in Mira Glogovića »Tršćanska ‚Naša sloga‘ o Cresu i Lošinjju u vrijeme otvaranja ‚Hrvatske čitaonice‘«. O čitalnicah na Kvarneru in v Istri so govorili Nevio Šetić (Hrvatske čitaonice Istre i Kvarnerskog Primorja u 19. stoljeću), Eti Kalčić (Talijanske čitaonice Istre i Kvarnerskih otoka u 19. stoljeću), Davor Ježić (Čitaonica u Novom Vinodolskom — prva u Kvarnerskom Primorju), Željko Grbac (Čitaonica u Kastvu — prva u Istri), Petar Strčić (Hrvatska čitaonica u Vrbniku na otoku Krku, prva na kvarnerskim otocima), Vinko Tadejević (Čitaonica u Praputnjaku i okolnim mjestima u 19. stoljeću), Tatjana Blažeković (Literatura o istarsko-kvarnerskim i talijanskim čitaonicama u 19. stoljeću) in Edit Martinčić (Razmere na Reki). Čitalniško gibanje v posameznih jugoslovanskih deželah so obravnavali Mirjana Strčić (»čitališta« v Srbiji), Lamija Hadžiosmanović (v Bosni in Hercegovini), Slobodan Kalezić (v Črni gori), Zagorka Kalezić (v črnogorskem Primorju), Stjepo Obad (v Dalmaciji), Mirko Valentić (v Vojni Krajini) in Branko Marušić (v Slovenskem Primorju). Prebranim referatom je sledila diskusija.

Čeprav se je čitalniško gibanje v jugoslovanskih deželah začelo ter se razvijalo v zelo različnih pogojih in obdobjih, so si bili udeleženci simpozija edini, da je bil njegov pomen za kulturno in politično osveščanje jugoslovanskih narodov pomemben, zlasti tam, kjer so se čitalnice spontano postavljale v bran germanizaciji, madžarizaciji in italijanizaciji. Tak pomen je seveda imela v prvi vrsti čitalnica — jubilat, ki je v Malem Lošinjju živele in delovala v precej poitalijančenem okolju; novejša raziskave krajevne problematike, ki so bile na simpoziju tudi predstavljene, ugotavljajo še neko starejšo hrvatsko čitalnico na Lošinjju. Pri mnogih referentih pa je razprava o nekdanjih jedrih kulturnega življenja kraja in območja samodejno prešla tudi na sedanost, o njej so bile izrečene mnoge kritične misli (sedanji nezavidljivi položaj knjižnic, od občinskih do republiških). Podpisani sem se v diskusiji tudi vpraševal, če je morda čitalniški duh danes še vedno živ. Pri tem se omenil razvoj pri beneških Slovencih, kjer se je pravzaprav iz čitalniškega jedra in kulturnega osveščanja (1955 — društvo

»Ivan Trinko«) razvilo sedanje družbenogospodarsko stanje. Spomin na čitalnice je pri jugoslovanskih narodih živ in spoštljiv, verjetno nekoliko drugačen kot pri Slovencih, ki se onih časov iz druge polovice 19. stoletja prepogosto spominjajo z ironijo in tudi posmehom. Gradivo simpozija o jugoslovanskih čitalnicah bo objavljeno v posebnem zborniku.

Branko Marušič

RAZSTAVE

ČAROVNICE IN ČAROVNIKI, DEŽELNA RAZSTAVA 1987, ŠTAJERSKA

(Riegersburg 1. 5.—26. 10. 1987)

V impozantnem gradu na bazaltni skali Riegersburg na Štajerskem je bila od 1. maja do 26. oktobra razstava z naslovom Čarovnice in čarovniki. Posvečena je bila čarovniškim preganjanjem in čarovniškim procesom na Štajerskem. Razstava je zajela celo zgodovinsko Štajersko, ne le današnje avstrijske, ampak tudi slovenski del. Glavni avtor razstave in izdajatelj kataloga je bil graški zgodovinar in univerzitetni profesor Helfried Valentinitš. Kot zgovorno kaže podnaslov v katalogu: Veliko preganjanje — evropski fenomen na Štajerskem, je bila razstava tako koncipirana, da je bilo to žalostno poglavje zgodovine na Štajerskem predstavljeno v okviru evropskega fenomena te človeške zmote in tragedije.

Avtor razstave si je prizadeval predstaviti čarovniško preganjanje v objektivni luči, brez senzacionalnosti, ki jih pojem zbuja, ko ga danes slišimo. Razstava je bila obrnjena predvsem proti trem zmotnim mnenjem, ki med predstavami o čarovniških procesih še velikokrat prevladujejo. Prvič, da so čarovniški procesi zajeli le ali vsaj pretežno ženske. Prav na primeru Štajerske je razstava lahko pokazala tudi nenavadno velik delež moških udeležencev ali čarovnikov. Drugič, da vera v črno magijo ne spada v »temni srednji vek«, temveč v čas razcveta naravoslovnih znanosti in čas renesanse, kljub temu da segajo začetki čarovniških preganjanj v pozni srednji vek, korenine pa nazaj v srednji vek in celo v čas poganske antike in germanskih ljudstev. Proti tretjemu zmotnemu mnenju, ki enači čarovniške procese s krivoverskimi procesi v katoliških deželah, je v posebnem prostoru pokazal razliko med čarovniškimi in krivoverskimi preganjanji na primeru Španije, klasične dežele krivoverskih preganjanj, kjer so čarovniške procese komaj poznali. Da čarovniški procesi v Evropi niso bili omejeni le na področje katoliške cerkve, temveč da so z isto srditostjo divjali tudi v protestantskih deželah, niti ni bilo potrebno posebej predstavljati, manj znano pa je, da so proti koncu sedemnajstega stoletja divjali tudi v angleških kolonijah vzhodne ameriške obale. Pri predstavljanju širših okoliščin je čarovniške procese uvrstil v vrsto evropskih preganjanj skupin ali posameznikov, ki so pripadali drugi veri, imeli gospodarske uspehe, zastopali drugačna mnenja od ustaljenih ali pripadali drugim ljudstvom. V pozni antiki so bili to kristjani, v srednjem veku krivoverci in židje, nato pa čarovnice in čarovniki, cigani in drugi. Čeprav daje preganjanjem vsak čas svoj pečat, kažejo osnovne »predstave o sovražniku« veliko paralel. Preganjani so bili izločeni iz skupnosti, obtoževali so jih zločinov in seksualne razuzdanosti, »organiziranih zarot« proti človeštvu, prtili so jim krivdo za najrazličnejše nesreče, tudi za naravne. V središče je bil postavljen preganjan in mučen človek, ne glede na spol ali poreklo.

Po tem širšem, evropskem uvodu je bilo podrobno predstavljeno čarovniško preganjanje na Štajerskem. Vendar tudi tukaj ne samo kot strašno posebno poglavje v zgodovini, temveč s poglobljeno in različno področja življenja.

V poglavju Štajerska v zgodnjem novem veku so bile nakazane gospodarske in socialne razmere na Štajerskem v tem času, vsakdanje življenje različnih družbenih razredov in poklicev, ljudska pobožnost, ljudska medicina, čarovnice in čarovniška zelišča ter sodna organizacija ter kazensko pravo na Štajerskem v zgodnjem novem veku.

V poglavju o čarovniških procesih na Štajerskem so bili predstavljeni sami procesi. Prvi znani proces je potekal v Mariboru 1546. leta, zadnji pa na gradu v Gornji Radgoni v letih 1744—1746 proti trem obtoženim, od katerih je en moški v ječi umrl, obtoženki (iz Veržeja) pa sta bili oproščeni. Vrhunec so čarovniški procesi dosegli v letih 1650 do 1700. Točnega števila ni mogoče pokazati, ker vsi akti čarovniških procesov niso ohranjeni. Za to obdobje je danes znanih 220 procesov z 820 vpletenimi osebami. Podrobno so bili predstavljeni iz današnje jugovzhodne avstrijske Štajerske.

Ob samih procesih pa tudi tisti ljudje, ki so bili na robu in so se izdajali, da imajo zveze s hudičem. Posebej so bili predstavljeni spomini na čarovništvo kot so se ohranili v pripovedkah in v ljudskem izročilu.

Razstava se ni končala z dejanskimi čarovniškimi procesi. Avtor se je vprašal, ali potrebujemo grešne kozle tudi danes. Zato je v posebnem poglavju pritegnil tudi 20. stoletje. Z ene strani kot dediščino neke vrste čarovniških procesov v masovnih preganjanjih posameznih skupin ljudi, z druge strani pa čarovniško praznoverje, ki se je na mnoge načine prav tako ohranilo do danes in se celo še pogloblja. Razstavi bi lahko očitali morda eno, toda ne nebitveno pomanjkljivost, da ni pokazala in predstavila tudi tistih, ki so čarovniškim procesom nasprotovali. Teh res ni bilo izredno veliko, toda tak je bil ob drugih pogumnih možeh v Evropi v tistem času radgonski župnik ob koncu 17. stoletja.

Ob razstavi je bil izdan tudi odličen katalog v dveh delih. V prvem delu so prispevki o predstavljeni problematiki, drugi del pa nas popelje skozi razstavne prostore in vsebuje številne in odlične fotografije razstavljenih predmetov.

V prvem delu kataloga posebej opozarjam na razpravo dr. Sergija Vilfana: Čarovniški procesi na Kranjskem — k vprašanju njihove pogostnosti. Z njo je bila namreč v razstavo vključena tudi Kranjska, kjer so čarovniški procesi potekali v istem času in s podobno silo kot na Štajerskem. Ostali prispevki so posvečeni političnim, gospodarskim in socialnim odnosom v vojvodini Štajerski v zgodnjem novem veku (H. Valentinitich in G. Jontes), cerkvenim in verskim odnosom ter ljudski pobožnosti (E. M. Liebmann in E. Grabner), ljudski medicini ter čarovniškim zeliščem (D. Ernet in E. Grabner), sodni organizaciji in kazenski praksi na Štajerskem v poznem srednjem veku (G. Kocher).

O položaju žensk v družbi v poznem srednjem veku in v novem veku ter o položaju žensk v pravnem življenju zgodnjega novega veka pišeta H. Wunder in G. Kocher, o pojmu škodljivega čarovništva H. Biedermann, o čarovništvu v starem veku H. Aigner, o čarovniških preganjanjih v srednjem veku R. Härtel, o predstavah o hudiču, izoblikovanju učenja o čarovništvu, zagovornikih in nasprotnikih čarovniškega preganjanja in podobi zahodnoevropske čaravnice H. Hundsbichler, H. Biedermann, W. Behringer in H. Dienst. Čarovniške procese v avstrijskih deželah predstavljata H. Dienst in S. Vilfan. O preganjanju čaravnic in čarovnikov na Štajerskem pišejo H. Valentinitich, R. Grasmug in G. Gänser, o gospodarskih in socialnih aspektih R. Grasmug, O. Pickl o raznih tipih čarovnikov (šarlatanih, prevarantih in drugih). A. Seebacher - Mesaritsch je predstavil zadnji čarovniški proces na Štajerskem v Gornji Radgoni. E. Hörandner in W. Brunner pišeta o spominu na čaravnice v ljudskem izročilu. Na koncu je pet avtorjev v svojih prispevkih predstavilo različne poglede na čarovništvo v dvajsetem stoletju.

Vinko Rajšp

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1987 je izšel že njen 58. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, YU-62001 Maribor, Partizanska 5.

OCENE IN POROČILA

Radomir P. Guberinić, *Stari trg i rudnik Brskovo*. Trg Brskovo na Limu a ne na Tari. Ivangrad : Društvo prijatelja knjige Ivangrad, 1985. 95 strani; 1 zemljevid.

Prvi srbski rudnik srebra in srednjeveški trg Brskovo še vedno privlačita pozornost zgodovinarjev in drugih raziskovalcev. Kljub temu, da je gradivo v Dubrovniškem arhivu v zvezi z Brskovom v glavnem izčrpano, tako da v njem ne moremo pričakovati nekih bistveno novih podatkov, so ostala mnoga vprašanja nerešena in nerazčiščena. Zato je hvalevredno, da se je lotil obravnave nekaterih problemov brskovskega rudnika in trga tudi amater zgodovinar. Radomir P. Guberinić se je poslužil posebne metode proučevanja, ki so jo zgodovinarji deloma zanemarili. Na osnovi terenskega dela, na osnovi arheoloških najdb in na podlagi zbranega toponomastičnega gradiva ter ljudskega izročila in tradicije (narodne pesmi, legende in pripovedke) je prišel do nekaterih zelo zanimivih rezultatov. Nakazal je tudi nekatere smeri raziskovanja, ki jih bo morala zgodovinska znanost upoštevati. Ko razpravlja o razvoju srbskega rudnika Brskovo in o vlogi Brskova v trgovini srednjeveške Srbije, se opira predvsem na znano literaturo. Posebej se zaustavlja pri poreklu imena Brskovo. S tem problemom se je v svojih delih ukvarjal Gregor Čremošnik. V srednjem veku se je Brskovo pri Srbih imenovalo z imenom Brezova, Breskovo; v kotorskih in dubrovniških latinskih virih iz 13. in 14. stoletja pa: Bresoua, Brisoua, Brescoa, Briscua, Priscoue, Berscoa itd. Poreklo imena Brskovo je skušal pojasniti G. Čremošnik v delu »Razvoj srpskog novčarstva do kralja Milutina« (Beograd 1933). V njem je tolmačil, da je ime Brskovo po vsej verjetnosti izhajalo od imena domovine Sasov-rudarjev, po nemški pokrajini Brjagau, ki se je v staronemškem jeziku izgovarjalo kot Brskowe. Vlado Čorović ni sprejel te razlage. Med drugim je trdil: če so bili prvi rudarji v Brskovu iz Brjazgava, potem bi bili to Švabi, a ne Sasi. Prav tako je poudaril, da mesto Brskowe, Brskut ni imelo zveze niti z rudarstvom niti s Sasi. Germanist Antun Majer prav tako ni potrdil Čremošnikove teze. G. Čremošnik je v oceni revije Numizmatika (Narodna starina, 35, 1935) delno sprejel ugovore Čorovića in Majerja, toda pred smrtjo se je v eni zadnjih razprav »Nekoliko napomena o Brskovu i Kragujevačkoj ostavi« (GZM n. s. XIII, 1959, str. 9—11) ponovno vrnil k prvotni razlagi.

R. P. Guberinić je postavil tezo, da bi podlago za ime Brskovo lahko iskali v imenu reke Brzave in istoimenskega področja »na Brzavi«, ki so ga Srbi v srednjem veku imenovali Brezova. Po njegovem mnenju je ime Brskovo slovanskega izvora, kajti na področju, kjer teče reka Brzava, raste veliko brez. Kasneje, ko so prišli na to področje Sasi in Latini iz primorskih mest, so ime Brezova adaptirali po svoje in ga popačili. Avtor je prepričan, da ime Brskovo izhaja od imena reke in naselja ob Limu, se prenese nato na širok prostor med Taro in Limom ter je do danes ohranjeno na lokaciji na Tari pri Mojkovcu. Sporno in nepojasnjeno je tudi vprašanje lokacije starega trga Brskovo. Stojan Novaković in Konstantin Jireček ugotavljata, da je bil trg Brskovo na Limu. Ljuba Kovačević in Vlado Čorović pa sta lokacijo starega trga Brskovo vezala na rudnik Brskovo na Tari. Mihajlo Dinić v svojih delih ne omenja lege trga Brskovo, toda ko navaja smer dubrovaške karavanske trgovine, jo veže izključno na področja ob Limu.

R. P. Guberinić se ne strinja s trditvijo V. Čorovića in Lj. Kovačevića, da sta stari trg Brskovo našla na Tari in to svojo trditev potrdila z najdbami na terenu. Sklicujeta se na ostanke »Brskovskega gradu« in »Saške cerkvice«. Guberinić je mnenja, da so se ohranili ostanki neke stanovanjske hiše, ki naj bi bila zavetišče za rudarje, delavnica za popravilo in shranjevanje orodja ter skladišče za rudarske proizvode. Proti tezi V. Čorovića in Lj. Kovačevića govori tudi zelo težak prehod preko področja današnjega Brskova na Tari v zimskem času. Zato se R. P. Guberinić vrača k tezi K. Jirečka, ki postavlja trg Brskovo na Lim. Zelo prepričljivo dokazuje, da je stari trg Brskovo ležal na izlivu rečice Brzave v reko Lim. Za to tezo govorijo ostanki materialne kulture od prazgodovine preko rimskega obdobja do srednjega veka. Trg Brskovo je ležal na križišču starih srednjeveških karavanskih poti. Ob Limu je vodila važna srednjeveška pot »via de Zenta«.

Sledove rudarjenja iz srednjega veka najdemo tudi na področju Brzave. Tu so se ohranila stara rudarska okna, ostanki žlindre in jalovine. Poleg tega obilica izkopanin, toponimov in legend, zbranih na področju Brzave, govori za mnenje, da je bil stari trg Brskovo ob rečici Brzavi. Prav na vhodu v Brskovo so ohranjena ledinska imena Ljesa, Solila, Čarina, Dankovica, ki potrjujejo obstoj pomembnega trga s carinarnico. V zvezi s trgov Brskovo se postavlja tudi vprašanje, kje je bila prestolnica Nemanjićev

»na trgu Brskovo«, Guberinićeva terenska raziskava ne potrjuje Čorovićeve teze, da je bila na vzpetini Brskovo pri Mojkovcu. Avtor postavlja novo tezo, da bi prestolnica lahko bil samo Samograd v dolini Brzave, redke primerja prirodne utrdbe.

Guberinićeva razpravljajna predstavljajo izziv arheologom in lingvistom, da pripevajo k rešitvi vprašanj v zvezi s trgov Brskovo, čeprav na več mestih poudarja, da so nekatere njegove rešitve bolj domneve kot ugotovljena dejstva.

Ignacij Voje

Giovanni Russignan, Testamenti di Isola d'Istria (dal 1391 al 1579). Trieste 1986.

Giovanni Russignan se je rodil v Izoli 15. februarja 1921. Po letu 1954 se je preselil v Trst, kjer je delal kot državni uslužbenec. Leta 1971 so ga upokojili. Sedaj živi v svoji hiši v Čamporah.

Njegov hobi je preučevanje izolske zgodovine. Novembra 1986 je v samozaložbi objavil knjigo »Testamenti di Isola d'Istria«, v kateri je zbral testamente iz Izolskega občinskega arhiva, ki so danes spravljene v Koprskem pokrajinskem arhivu.

Knjiga je sestavljena iz 67 oporok, ki so bile zapisane v letih 1391 do 1579 in to v latinščini, ki prehaja v (beneško) italijanščino. Napisane so bile v notarski gotici, in v zadnjem obdobju v klasični pisavi takratnega časa. Zlasti mnoge okrajšave so bile zelo nečitljive. Pri transkribciji je pomagal Russignanov župnik Luigi Parentin, ki je ostal zvest prvotnim oblikam, dal pa besedilu sodobna ločila.

Večina oporok ima kratek povzetek v italijanščini, ki mu sledijo izdajateljve opombe. Oporoke se začinjajo z besedami In Christi nomine amen — ali podobnim uvodom, nadaljujejo z datumom (z indikcijo) in krajem zapisa oporoke, seznamom oseb, ki so sodelovale (oporočnik, notar, sodnik, vicedom, potestat, sorodniki in običajno štiri priče), sledi pa vsebina oporoke. To zaporedje je bilo kdaj pa kdaj drugačno. 12. februarja 1539 je civis Romanus Cesar de Signorinis, ki je takrat služboval v Kopru, zapisal overitelje oporoke na koncu. Knjiga ni namenjena znanstveniku, kakor pravi Russignan takoj v začetku svojega kratkega uvoda, ampak »a quella brava e semplice gente isolana«, ki se je vedno zanimalo za bližnjo in daljnjo preteklost. Kaže pa nam zanimive vire za izolsko in istrsko zgodovino.

Gorazd Marušič

Ljubinka Trgovčević, Naučnici Srbije i stvaranje jugoslovenske države 1914—1920. Beograd : Narodna knjiga, Srpska književna zadruga, 1986. 360 strani.

Ljubinka Trgovčević že nekaj časa raziskuje srbske znanstvenike v začetku tega stoletja in njihovo delo med prvo svetovno vojno. Na Dunaju je predavala o prvi, v inozemstvu izoblikovani generaciji profesorjev beograjske univerze.¹ Posebej se je posvetila dejavnosti velikega srbskega geografa Jovana Cvijića, med prvo svetovno vojno.² Pred nami je zanimiva knjiga o znanstvenikih Srbije med prvo svetovno vojno in tik po njej. S to knjigo in z drugimi svojimi deli se je hotela Trgovčevićeva še posebej lotiti problema »vloge znanstvenikov v družbi kot oddvojene in zelo določene družbene skupine« (str. 5). Znanstvenike je obravnavala posebej, ni je zanimala inteligenca kot širši družbeni sloj. Motila jo je namreč nejasnost pojma »inteligenca«, ki je, kot pravi, svoje čase označeval ljudi z neodvisnim mišljenjem, zdaj pa je sinonim za šolane ljudi (str. 15). Vsekakor je proučevanje vloge in pomena znanstvenikov v različnih zgodovinskih trenutkih ideja, ki bi ji kazalo slediti tudi pri Slovencih. Pri primerjalnem študiju bi se najbrž izredno živo pokazale tudi velike razlike med posameznimi narodi v istem času. Velikanske so tudi spremembe v vlogi znanstvenikov v družbi, če se ozremo le kakih sto let nazaj. Vidimo jih v visokem ugledu in veljavi, vidimo pa jih tudi v velikem propadu, tako žal tudi v socialističnih državah, vidimo pa tudi, v novejšem času, popolno spremembo notranje strukture te skupine, saj so na mesto sorazmerno redkih znanstvenikov preteklosti stopile množice »raziskovalcev« s povsem drugačno miselnostjo, poklicno moralo in koncepti.

Obravnavanje nacionalno-političnega dela znanstvenikov Srbije in knjigi začenja Trgovčevićeva z začetkom prve svetovne vojne, končuje pa s pariško mirovno konferenco. Vsebinsko ilustrirata dve preglednici: seznam 73 profesorjev beograjske univerze v začetku leta 1914 (priloga 1) in seznam 23 članov Srpske kraljevske akademije, brez onih, ki so bili upoštevani že v prvi preglednici (priloga 2), oba s podatki, kje so bili

¹ Die erste im Ausland ausgebildete Professoren generation der Universität Belgrad. Izšlo v zborniku Wegenetz europäischen Geistes II, herausgegeben von R. G. Plaschka und K. Mack, Wien 1987, str. 101—113.

² Jovan Cvijić u prvom svetskom ratu. Istorijski časopis 22, 1975, str. 173—231. Jovan Cvijić o ujedinenju Jugoslovena. Zbornik Naučno delo Jovana Cvijića, urednici R. Lukić, M. Lutovac, D. Nedeljković, P. Števanović, Beograd 1982, str. 457—463. Politička delatnost Jovana Cvijića u Londonu 1915. godine. Istorijski časopis 20, 1973, str. 385—396.

v vojnih letih. Od 96 znanstvenikov z obeh seznamov jih je 11 umrlo v prvih dveh letih (1914, 1915), 24 jih je ostalo med vojno v Srbiji ali so bili internirani na ozemlju habsburške monarhije ali pa o njih ni podatkov, 61 pa jih je večino ali del vojne preživel v tujini, na solunski fronti, v Grčiji, v Rusiji, Italiji, Švici, Franciji, Britaniji, Ameriki ali nekaj časa v tej, nekaj časa v drugi državi. Vsi ti znanstveniki so pripadali različnim političnim strankam, radikalni, samostalni, socialdemokratski, napredni in nazadnje še najnovejši, leta 1914 ustanovljeni in naslonitvi na Avstro-Ogrsko naklonjeni konservativni stranki. Nekateri so igrali v teh strankah vodilno vlogo, nekateri so bili ministri ali poslanci, nekateri le člani ali somišljeniki. V kratkem pregledu (stran 20, 21) imenuje Trgovčevićeva 23 strankarsko opredeljenih znanstvenikov. Le »manjše število«, kot pravi, ni pripadalo nobeni stranki — ali se jim je zdelo, da znanost in politika ne moreta hoditi skupaj, kakor meni avtorica (stran 21), ali pa jim program in delo nobene stranke nista bila všeč, kakor bi dodali. Da pa so tudi taki izkazovali vladi vsaj od časa do časa politične usluge širšega nacionalnega pomena, je bilo v tistem času samoumevno ne le v Srbiji ampak tudi mnogokje drugod.

V srbskem prostoru so se po avtoričinem mnenju začele ideje enotnosti jugoslovanskih narodov razvijati na univerzi in v akademiji. Ob začetku prve svetovne vojne je bilo še zelo nejasno, kje naj bodo ali kje bodo mogle biti meje zaželene države. Cvijić je proti koncu leta 1914 izdelal karto, ki je izšla v njegovi, pod psevdonimom Dinaricus objavljeni brošuri Jedinstvo Jugoslovena verjetno januarja 1915 v Nišu.³ Trgovčevićeva je (sicer nekoliko nejasno) opisala na njej začrtane jugoslovanske meje že na drugem mestu:⁴ »Obeležene granice prema Bugarskoj, Grčkoj i Rumuniji u osnovi se poklapaju sa državnim granicama Srbije iz 1913. godine. Na zapadu, u buduću jugoslovensku državu uključena je cela jadranska obala, a u Istri je prostor do italijansko-austro-ugarske granice i linije Pula — centralna Istra sa primorjem, Trstom, Goricom i Gradiškom obeležen kao teritorija od koje može da se odustane. Cela Koroška uključena je u jugoslovensku teritoriju, a prema Ugarskoj granica je obuhvatala Pečuj, Mohač i Baju. U Banatu, prostor južno od Arada, a istočno od linije Temišvar—Krašova—Bela Crkva obeležen je kao teritorija o kojoj će se odluka doneti kasnije.«

Prav tako, po svoje še bolj, je bilo med srbskimi znanstveniki nejasno, kako naj bi bila ta država urejena, pa tudi, kako naj ji bo ime. Tudi pozneje so se mnenja spreminjala. Cvijić je v svojih prvih člankih zelo poudarjal vodilno vlogo Srbije v bodoči državi. Med več kot 11 milijoni Jugoslovanov je naštel v Jedinstvu Jugoslovena skoraj 7 milijonov Srbov, okrog 3 milijone Hrvatov in 1,36 milijona Slovencev.⁵ »U svakom Srbinu su od rođenja usađene dve tri kao kristal jasne misli: hoće svoju slobodu i samostalnost, slobodu svih svojih zemalja, onih o kojima on po pesmama i drugim istorijskim tradicijama zna da su bile deo njegove države ili da u njima živi sirotinja raja.«⁶ »Po geografskom položaju, po plastici i prema svojoj etničkoj kompoziciji Srbija je predestinirana da veže ili spoji zapadne i istočne jugoslovenske zemlje i plemena.«⁷ Poudarjal je, da se je z metanastazičnimi gibanji najbolj razširilo srbsko področje in se okrepila srbska narodna zavest.⁸ »Srbi su kao cement ušli u druga dva jugoslovenska plemena i uticali na razvijanje težnja za samostalnošću, baš i onda kada su pod uticajem prilika primali katoličku u unijatsku veru, i onda možda još jače. Tim je spremljeno zemljište za kulturno i političko jedinstvo južnih Slovena, pokret, koji je započeo u prvim decenijama 19 veka.«⁹ Ob plemenitem boju »za slobodu i ujedinjenje Srba i ostalih Jugoslovena« je čutil Cvijić, kakor pravi v uvodu, potrebo po kristaliziranju pogledov o jugoslovanski celoti in krepitvi znanja in zavesti o njej:¹⁰ — vendar govori razprava o Slovcnih in Hrvatih bolj malo, o Srbih in Srbiji pa veliko in izzveni v hvalnico srbskega elementa. Maja 1915 se je Cvijiću zdelo, da člani Jugoslovanskega odbora preveč naglašajo jugoslovansko ime. Imel je vtis, da delajo to zato, da bi dali sebi večji pomen in se izenačili s Srbijo (str. 165). 27. septembra in 6. oktobra 1918 pa je bil Cvijić za United States of Yugoslavia, za jugoslovansko federacijo, za federativno ureditev s popolno enakopravnostjo »pojedinih oblasti« (str. 236, 239). Jugoslovanska demokratska liga, ki ji je bil Cvijić predsednik, naj bi po programu iz jeseni 1918 delovala za stapljanje Srbov, Hrvatov in Slovencev v kulturno-nacionalno celoto, njen program iz marca 1919 pa ni predvideval federativne, temveč enotno državo z upravno decentralizacijo, ime države pa naj bi bilo Jugoslavija (str. 243).

Pogledi na jugoslovansko problematiko so se spreminjali zaradi novih spoznanj in ob zunanjih dogodkih. Taki so bili pritiski zaveznikov na Srbijo glede ozemeljskih

³ Istorijski časopis 22, 1975, str. 175. Naša knjiga str. 36.

⁴ Naučno delo J. Cvijića str. 458.

⁵ Članek navajam po ponatisu v knjigi Jovan Cvijić, Govori i članci II, Beograd 1921, str. 70.

⁶ Isto str. 87.

⁷ Isto str. 68.

⁸ Isto str. 76.

⁹ Isto str. 77.

¹⁰ Isto str. 27.

koncesij Bolgariji (str. 74), tak je bil poraz Srbije v bojih z nadmočno nemško, avstrijsko in bolgarsko vojsko jeseni 1915, ko je Stanoje Stanojević zapisal v svoj dnevnik: »Srbija je propala. Verovatno je to i kraj evropskog rata« (str. 78, 79), tako je bilo pozneje vedno večje nezadovoljstvo s Pašićevo politikom. Trgovčevićeva navaja veliko število različnih izjav, ohranjenih v člankih, dopisih, dnevnikih, zapisih pogovorov itd. Kaže se nam velika pestrost mnenj, razpoloženj, sprememb. Vendar pa dobi bralec vtis, da ob vseh različnih ljudeh in ob vseh spremembah le prevladuje ena sama misel v različnih variantah. Jovan Žujović je spomladi 1915 menil, da bo v novi državi potreben tak volilni zakon, da se »Kraljevina Srbija ne može nikako naći potisnuta«, in je dejal, da morajo Srbi »zadržati malo više prevlasti u vrhovima i u upravi jer su oni nešto veća garantija za jači otpor tuđinu« (str. 261). Bogdan Popović je mislil sredi leta 1915, da so »Hrvati osetljivi i šovinisti ali razumni ljudi« (str. 166). Slobodan Jovanović je razlagal sredi leta 1917, da »Srbi imaju smisla za centralizaciju«, ne pa za federalizem, ki je tuj njihovi mentaliteti, da je federalizem nesprejemljiv, in se je bal srbsko-hrvatskega dualizma (str. 251). »Pavle Popović je iskreno želeo ujedinjenje jugoslovenskih naroda, ali on nije mogao a da na to ujedinjenje ne gleda kao predstavnik jedne suverene države, čiju je vodeću ulogu želeo da osigura« (str. 170). Milan Curčin je »propagirao jedinstven srpskohrvatski narod, ujedinjenje ravnopravnih naroda, ali pod vođstvom Srbije« (str. 227). Većina znanstvenikov je bila za združitev jugoslovenskih narodov, vendar se jim je zdelo, da zasluži Srbija v novi celoti vodilno vlogo. Srbski patriotizem se je mešal z določenim nezaupanjem, ki je imelo najbrž precej stare korenine, z dokaj slabim poznavanjem nesrbskega področja, strahom pred resnično enakopravnostjo vseh sestavnih delov nove države. Domala vsi srbski znanstveniki so bili proti temu, da bi se Bolgarija vključila v jugoslovensko državo, prav tako pa so tudi odklanjali ozemeljske koncesije Bolgariji na makedonskem ozemlju.

Zelo zanimivo bi bilo, slediti mnenjem, izrečenim med prvo svetovno vojno, nazaj v preteklost, v čas balkanskih vojn ali v še bolj odmaknjene čase. Marsikatera misel bi se nam pokazala bolj jasno, marsikaj bi nam postalo bolj razumljivo. Vsem znanstvenikom bi seveda težko sledili, nekateri pa so nam zaradi obilice svojih aktualno-političnih izjav dostopni za daljši čas. Znameniti Cvijić spada gotovo med take. Zelo zanimiva je njegova razprava Geografski i kulturni položaj Srbije, ki je izšla tik pred prvo svetovno vojno v Glasniku Srpskog geografskog društva.¹¹ V njej kaže Cvijić geografsko in zgodovinsko sliko širjenja Srbije od Karadorđevih časov naprej. Ze tedaj se »javlja jedan osećaj velike intenzivnosti, gotovo beskrajno snažan, koji goni na proširenje Srbije i manifestuje se oslobodilačkim pohodima Karadorđeva vremena prema Zapadu i Jugu. To je nacionalna misija Srbije; ona je zemlja misije. To nije težnja dinastije, vladaoća koji jagmi zemlju i tako proširuje svoju vlast i ojačava silu; nije težnja jedne klase vojničke ili plemićke, koja time dobiva značaj i veće titule; već je to jedna besvesno jaka misao i volja celoga naroda. To je vrlo stara, prvobitna osobina narodne duše, starija i od nemanjićskog vremena; osnova joj je u srpskim živicima i osećanjima, u osobitoj strukturi srpske duše, darovite, osećajne, duboke, koja je sva obuzeta i posednuta težnjom da otme i izvojuje svoje mesto u svetu i da ostavi svoju punu meru.«¹² Posebej zanimiv je Cvijićev pogled na problem skladnosti državnih in narodnostnih meja. Navdušeno opisuje občutke, ki so navdajali ljudstvo, ko je kumanovska bitka v prvi balkanski vojni maščevala kosovsko in ko je vojska prišla do jadranskega morja. »Ova visoka osećanja nisu se ni onda izgubila kad je oružani narod, prodirući prema Zapadu, kroz Metohiju i prema Skadru, video da u tim oblastima njegove slavne prošlosti srpsko stanovništvo čini manjinu ili je na umoru. Narod se više oduševi zemljom koja je u istorijskoj prošlosti bila njegova, i tradicijama, a gotovo ga se ne tiče narod koji tamo stanuje. Takve oblasti smatra kao svoju staru baštinu, na kojoj se usljed njegove nesreće naselio neki stran narod; to mu ne smeta i drži da ima pravo da zauzme zemlju. Kad je pitanje o zemljama koje su u narodnoj istoriji imale veliki značaj, značaj prvoga reda, onda je istorijski princip, u narodnoj svesti, važniji od etnografskoga.«¹³ Ob razširjenju po berlinskom kongresu »Srbija je ušla u šopsku zonu oko Pirota i u pojas južno-moravskih Srba, koji su sada prožeti i zadahnuti istim nacionalnim i demokratskim duhom kao stanovništvo Karadorđeve Srbije, i u tom pogledu nema razlike između Vranje, Pirota i Šumadije. Taj proces je dokazao sposobnost Srbije za izjednačavanjem u nekoliko različnog stanovništva, i dobar je znak za slične procese koji se u današnjoj Srbiji imaju da izvrše: dizanje južnog stanovništva do svog nacionalnog, demokratskog i kulturnog nivoa.«¹⁴

Stališča Cvijića in njegovih kolegov so bila polna ljubezni do srbskega naroda in do srbske države. Vendar to niso bila stališča, ki bi jih mogli kar tako sprejeti vsi

¹¹ Godina III, sveska 3. i 4., april 1914.

¹² Isto str. 2, 3.

¹³ Isto str. 13.

¹⁴ Isto str. 7.

sosedi. Gibala so se na nevarnih konfliktnih tleh. V ugodnih obdobjih in v določenih okoljih so našla širšo oporo. Tako je na primer naš Ivan Hribar v drugem delu svojih spominov pisal o nesmiselnih trditvah, »da imamo Slovenci in Hrvatje ravno toliko zaslug za svoje osvobojenje, kot ga za to osvobojenje imajo naši srbski bratje«. ¹⁵ Poudaril je razliko med Hrvati in Slovenci na eni in Srbi na drugi strani. Srbi »so si bili ohranili svetle svoje tradicije. Njihove narodne pesmi, ki so se pele od vasi do vasi, skrbele so za junaško odgojo naroda in za navdušenje v bojih za krst častni i slobodu zlatnu. To jim je pripomoglo, da so si na začetku prošlega stoletja izbojevali neodvisnost svoje države, da so jo v teku desetletij organizovali in končno, ko je nastopila doba narodnostnega načela, osposobili, da stopi v boj za uveljavljenje tega načela na slovanskem jugu.« ¹⁶ Kakor bi brali Cvijića! Seveda pa taka in podobna soglasja niso bila stalna. Redkejša so postajala. Mnoga stališča srbskih znanstvenikov so se pokazala za zmotna. Cvijićevo malo prej navedeno upanje, da se bo »južno stanovništvo«, makedonsko prebivalstvo izenačilo s šumadinskim, kakor se je šopsko, se ni uresničilo. Tudi nekaterih drugih Cvijićevih ocen in vrednotenj čas ni potrdil.

Tako se ob branju te zanimive knjige ne morem ubraniti misli, kako se ob vseh spremembah vrtijo še danes naše misli okrog istih problemov, ob istih nezaupanjih, nerazumevanjih in neuvidevnostih. Te pripombe niso kritika knjige, ampak razmišljanja ob njej. Knjige, ki vzbujajo razmišljanja, so najboljše — zato moramo biti Ljubinki Trgovčevičevi hvaležni za njeno delo.

Vasilij Melik

Alain Grosrichard, **Struktura Seraja**. Ljubljana, ŠKUC/FF 1985; 228 strani. (Studia Humanitatis)

Konec XVII. stoletja in skozi celotno XVIII. stoletje se je po Evropi sprehajala pošast despotizma. Tako staro plemstvo, ki ga je označevala »čistost krvi«, kot buržoazija, ki se je kitila s perjem razsvetljenstva — eni in drugi — so se vzajemno obtoževali, da so služabniki pošasti, ki jo oboji sovražijo — despotizma. Cilj, ki si ga je zastavil Alain Grosrichard, je bil raziskati to pošast, ki jo je za ljudi XVIII. stoletja predstavljal despotizem.

Na začetku se avtor vrača na tla teoretskega izvora despotizma: k Aristotelovi Politiki, nato pa nadaljuje z refleksijo Bodina in francoskih razsvetljenčev. Že Aristotel je razkril Azijo z njenim specifičnim podnebjem kot kraj despotizma. To Azijo, po mnenju avtorja, je ponovno odkrila Evropa v klasičnem obdobju. Zgodovina izraza in pojma, ki ga pokriva despotizem, pa je neločljiva od zgodovine države, ki jima od XVI. stoletja naprej služi za ponazoritev: turško cesarstvo.

Samostalnik »despotizem« (le despotisme) je vpeljal Montesquieu v svojem delu Duh zakonov (*L'Esprit des lois*) za označevanje posebne oblike vladavine. Turek je nedoločeno grozil od križarskih vojn naprej. V XVI. stoletju je v očeh Evropejcev vzbujal velik strah, celo sovraštvo, a tudi spoštovanje. Od XVII. stoletja dalje pa se stvari začnejo spreminjati. Zunanja grožnja ostaja, a jo ocenjujejo drugače: potovanja na Vzhod so postala pogostejša, bivanja tam daljša ipd. Toda vladavina, ki jo popotniki začnejo odkrivati, je že v zatonu in od znotraj spodkopana. Zato postane turška moč uganka, ne da bi nehala vzbujati strah. V očeh evropskega opazovalca iz druge polovice XVII. stoletja je postalo turško cesarstvo podoba politične izrojenosti. A zagotovilo, ki si ga je Evropa našla v monstroznosti azijskega despotizma, naredi prostor vse večji zaskrbljenosti zaradi narave in prihodnosti monarhije — te politične oblasti, ki naj bi jo prepoznala za svojo lastno. Grožnje izrodka — despotizma, se toliko bolj izkristalizirajo, kolikor bolj je videti, da evropske monarhije — v prvi vrsti francoska, kjer v končni fazi pride do prevrata — težijo k absolutizmu, k centralizaciji, k samovolji. Evropejci, ki se učijo od zunaj razvozlavati zgradbo nemogoče oblasti, naenkrat v njej odkrijejo ključ, ki ponuja najboljšo razlago za njihovo lastno sedanjost. Evropejci so odprli seraj z njegovimi posebnostmi, razgalili so tisto, česar se bojijo, morda pa tudi naskrivaj želijo.

Francijo za časa Ludvika XIV. straši pogled z Vzhoda. »Ta pogled, ki je moj drugi, ve o meni več kot jaz sam. In ko skušam pogledati izza domnevne točke tam v drugem svetu, od koder me gleda, najdem naposled samega sebe, naš svet.« (str. 31). S to subtilno izmenjavo pogledov pa se je najbolje poigral Montesquieu v Perzijskih pismih (*Lettres persanes*). V Montesquieujevem delu, ki zbere razstresena, a v njegovih očeh konvergentna zapažanja cele generacije popotnikov, ki so se vrnili iz Azije, dobi ta neznanska materija, tako pripravna za vsakršne sanjarije, obliko koncepta. Despotizem bo v azijski podobi, ki mu jo nadene, obvezna referenca vse politične filo-

¹⁵ I. Hribar, *Moji spomini II*, Ljubljana 1984, str. 429.

¹⁶ Isto str. 430.

zofije druge polovice XVIII. stoletja, tudi kadar ji bodo ugovarjali. Kar nam koncept despotizma dejansko omogoča misliti, čemur daje obliko, ni toliko realnost politične vladavine kot neizogibni delež imaginarnega, ki se nanj opira vsaka politična oblast. Despotizem je **koncept neke fantazme**. Za Montesquieuja je paradoks despotske vladavine v tem, da se njena narava uresniči, kolikor je njeno načelo izprijeno. Azija je zanj naravno mesto despotizma, ki se tam ohranja, ker je tam takorekoč naturaliziran.

Seraj je jedro vzhodnjaškega despotizma. Ta fantazma čiste oblasti je dala trdnost že Perzijskim pismom. Grosrichard pa si zastavlja novo nalogo — raziskati to fantazmo samo. Želi pokazati strukturo despotske oblasti v njeni čistosti, ne takšno, kakršna je morala biti v realnosti, temveč kot so si jo zamišljali v začetku XVIII. stoletja. Avtor skuša iz poročil popotnikov na Vzhod razbrati, kako deluje ta despotski dispozitiv, ki pripada imaginarnemu, a zato nič manj ne razkriva realnega v oblasti.

Pogled in črka sta dva ključna člena, dva gibalna elementa despotske oblasti na Vzhodu. Despotizem je kraljevina pogleda in znakov. Prav malo je važno, kaj je sama despotova oseba: ubogajo manj njo kot označevalca njene volje. Despot je torej gospodar označevalca in je gospodar skozi označevalec, tako kot skozi pogled.

V despotskem svetu se ponavadi absolutna oblast izvaja prek grafičnega označevalca — pismo z znamenjem Velikega pečata je izjemno cenjeno. Označevalec, materializiran v črki, leti, zadene in ubije in je hkrati sodba, sekira in krvnik. V despotski državi, kjer so vsi enako nični pred Edinim, ki je in ima vse, ni nobene veličine (rojstva, vrline, zasluge), ki bi pritakala osebi in zato so povišanje in padec, celo sama eksistenca in njeno izničenje, vselej učinkovito označevalca. Vsa vrednost — in edina vrednost — individuov je odvisna od zaznamovanja, ki ga na njih opravlja gospodarjev pečat. Despotska oblast se ne deli, temveč prenaša. Vezir deluje »v imenu despota« ali z »njegovim imenom«, saj je sam zveden na okrasek iz črk, vrezanih na pečatu. Prav despotovo ime, ki je despot sam, omogoča njegovi volji, da učinkuje »tako neizbežno kot krogla, ki jo vržeš v drugo kroglo«. Avtor posrečeno uporabi metaforo biljarda, ki kaže na neposrednost prenašanja povelja — na hipen učinek, pa tudi, da spis »v imenu despota« ni sredstvo, da bi nekemu nekaj povedali. Gre le za bliskovito naglico verige despot — vezir — poslednji podložnik, ki povezuje središče cesarstva z njegovim obodom. Despotov prostor je koncentričen in do kraja centraliziran. Vsa bogastva dežele se stekajo v despotsko Mesto, kjer nepovratno izginjajo v njegovem središču. Pogled kot namerni vzrok; ime kot gibalni vzrok: tako se despotska oblast, zvedena na dve najizrazitejši potezi, prikazuje z dveh nasprotnih, celo protislovnih vidikov — za njeno vzpostavitev zadoščajo strasti, kot tudi to, da deluje kot hladna mehanika z natančno učinkovitostjo. Je hkrati preveč človeška in globoko nečloveška. Ali se ohranja le po čudežu? Ne! Prav to paradoksnu protislovje je bistvo in moč despotske oblasti. Despotizem je neke vrste nenavađen oblastni stroj, ki lahko ne le teče, temveč teče večno in neskončno reproducira pogoje svojega lastnega gibanja.

»Despotizem je razpet med hitri ciklus serajskih anekdot, ki pa je brez posledic, in globoko negibnost svoje otrdele strukture, hkrati tostran in onstran polja, ki ga bo Zahod pripoznal za zgodovino. Zgodovino, ki je ne moremo proizvesti, niti si je zamisliti, Vzhod nadomesti z zgodbami, s katerimi se hrani zahodno imaginarno ... despotski Vzhod je doma v metamorfozi — v simulakru in negaciji zgodovine — kjer se pod nehnim spreminjanjem oblik potrjujejeta identiteta in vztrajnost neke strukture, ponavljalna puščoba in strogi avtomatizem nekega stroja.« (str. 91)

Despotova oseba je le referent ali imaginarna opora svojega vsemogočnega imena. Despot je imaginaren lik, toliko bolj bleščeč, zaslepljujoč, kolikor je umišljen. Njegova veličina je le videz veličine, ki jo v celoti ustvarjajo tisti, ki hkrati poveljujejo v njegovem imenu in se pokoravajo temu imenu. Je predmet verovanja in vsi — despot tako kot ostali — morajo vanj verjeti, sicer se sesuje ves oblastni sistem kot hiša iz kart. Učinkovanje simbolnega in fascinacija imaginarnega se vzajemno proizvajata in sta neločljiva. Tako kot par despot in vezir sta par tudi pokoravanje in vera. Despot zablesti v imaginarnem — njegovo ime postane označevalec — gospodar. Pogled, gibalni element v imaginarnem, je povezan z imenom, skratka z izvajanjem oblasti, ki se odigrava v simbolnem. Drug z drugim sta tako zvezana le zato, ker se realno, ki ju podpira, konec koncev zveja na čisto praznino, na luknjo, ki je morda kar definicija despota in njegovo prebivališče.

Za Grosricharda vojska ni neka izvorna sila, iz katere bi izhajala despotska oblast tako kot abstraktna oblika iz konkretne realnosti, in tudi ni realna oblast, ki bi se dodajala imaginarni in simbolni oblasti, da bi ji priskrbela učinkovitost: je prav sama despotska oblast na delu — pokoravanje despotovemu imenu.

Mohamedanska religija se izredno dobro prilega despotski vladavini. Njen nauk je dejansko le eden: pokoravati se črki. Mohamedanski bog in despot imata iste attribute: Bog je **edini**, saj nima družabnika, **edinstven**, saj mu ni enakega, **razločen**, saj

nima nobenega nasprotja, **vsemogočen** tako kot despot. Imaginarna bit despota daje slutiti Božjo bit — Bog je neviden, despot je skrit.

Vzhodnjaški despotizem je bistveno zvezan z določenim tipom razmerja med spoloma, z določeno seksualno ekonomijo, ki izvajanje njegove oblasti zakoreninja v neprehodni naravni nujnosti. Ta ukoreninjenost je radikalnejša od njegovih vojaških virov in celo od njegove zveze z mohamedansko religijo. V tem je morda poslednja razlaga te oblasti vzhodnjaškega despota, ki vzbuja obenem grozo in strastno ljubezen. Brezmejni seksualni užitek despota, do katerega ima izključno pravico, je tudi sredstvo njegove absolutne oblasti in globoka razlaga oblike, ki jo ta oblast privzema. Za Grosricharda se jedro despotske oblasti skriva prav tam, kjer despot izvaja svojo družinsko oblast: na tistem zaprtem kraju, kamor ne sme seči pogled, kraju, zasičenem in strukturiranem s seksualnostjo — v **seraju**.

Vsi potopisi z Vzhoda nam ponujajo stereotipno podobo seraja, ki je nastala v začetku XVII. stoletja. V seraju — mestu oblasti, vztraja in se ponavlja neka druga realnost od tiste, ki jo zaman išče zgodovinar. »Če sežemo onstran okrasnih anekdot, razodeva »poročilo iz Seraja« svojo pripadnost Zahodu, ki tedaj zacenja pretresati načela svojih političnih institucij, smisel vzgoje, vlogo družine, skrivnost razmerja med spoloma — vprašanja, ki bolj, kot se dozdeva, tvorijo bistveno plat zahodne metafizike.« (str. 137)

Seraj — ta baročni zverinjak — je prostorsko nosilec zaporniške in funkcionalne strukture. Red seraja je organiziran glede na despotov užitek (predvsem seksualni), ki se pričinja s skopičnim privilegijem. Despotovo telo mora biti absolutno Drugo in to zagotavlja seraj s svojo strukturo in načinom življenja, saj je nekakšna kompleksna naprava v katero se steka vse, kar naj bi služilo užitku. V seraju ni razlike med Enim (despotom) in mnogimi, temveč med Drugim in enakimi. V seraju vsak individuum pripada določenemu razredu, ki ga opredeljuje specifičen primanjkljaj, ki razodeva neko despotovo lastnost. Slepci, mutci, pritlikavci, klovni, ženske, evnuhi, otroci itd. — vsi v negativu predstavljajo despotovo razkosano telo in prek njih, prek sestavljanja njihovih primanjkljajev, pomnoženih v številnih primerkih, lahko bije v oči neskončna pozitivnost despotovega bistva.

Vendar se seraj in njegov harem ohranja v realnem le zaradi prisotnosti neke neobhodne osebe, ki je »odrezana« ali »prirezana« in tako lahko sama opravlja reze, bdi nad vsakim pragom in razdeljuje vloge: zaradi evnuha.

V seraju pa lahko tudi vidimo, da vzhodnjaški despotski sistem še zdaleč ne temelji na naravnih določilih, s katerimi so ga povezovali na Zahodu, temveč nasprotno predstavlja korenito denaturacijo, ki se kaže z zunanjimi znaki najbolj grobih in neposrednih naravnih razmerij ravno zato, ker so vse simbolne funkcije, ki so na delu v tem sistemu oblasti in mu omogočajo učinkovitost, na nek način v seraju naturalizirane in subjektivirane v osebah, ki štejejo le, kolikor v negativni obliki izpostavljajo, kaj dela in kaj ima despot.

Kakšen fantazmatski vozle je torej lahko za celo stoletje predstavljal despotski seraj? Čimbolj se podložniki v seraju — srcu despotskega stroja, ki proizvaja tisto kar troši: užitek — mehanično podrejujejo imenu, tem bolj strastno verujejo v Idol. Bolj se bojijo samovolje črke, več ljubezni izkazujejo njenemu domnevemu izvoru — despotu. In obratno. Večno gibanje se ohranja in teče le zaradi posebne strukture seraja in elementi te strukture s svojimi učinki nujno proizvajajo despotske iluzije, osredotočene okoli verovanja v edinega, absolutnega lastnika oblasti — oblasti, ki se tu ne izkazuje več prek svojih metonimičnih ali metaforičnih ekvivalentov, temveč sama osebno: kot falos.

Opisovalci samovolje, osebne in absolutne oblasti despota, naposled vedno pokažejo, da se izdaja za nekaj, kar ni. V seraju se vse dogaja v nasprotju s tem, kar nam hočeta pričarati njegov red in disciplina. Despot je le sredstvo neke falične ženske, svoje matere (Valide), ki bi kot ženska morala biti brez oblasti. V tem univerzumu, prežetem s spolnostjo, tisti, ki na videz **ima** falos, dejansko **je** falos za svojo mater in prav k temu nujno vodi tudi vsa njegova vzgoja. Prav mati je tista, ki varuje pečat, ki triumfira.

Grosrichard skuša v pričujočem delu v zgodovino zakoličiti »koncept neke fantazme«. Despotizem se v delu ponuja predvsem kot negativ Evrope, njeno Drugo. Fantazma, ki jo je avtor zelo detaljno obdelal, nima veliko skupnega z zgodovinsko realnostjo vzhodnih despotij tistega časa. Na to kaže že sama stereotipnost potopisov, kljub temu pa se vse te pripovedi o despotizmu drži oznaka takojšnje prepričljivosti in neposredne sugestivne moči. Avtor je v delu uspešno uporabil takratne potopise, dela nekaterih klasikov politične misli in psihoanalitične prijeme. Knjiga s svojo svežino in pomenljivo aktualnostjo (ki jo lahko iščemo v fantazmatskem univerzumu, ki nas obkroža danes) nedvomno zasluži pozornost slovenskih zgodovinarjev.

Die Schul- und Bildungspolitik der österreichischen Sozialdemokratie in der Ersten Republik. Entwicklung und Vorgeschichte. Mit Beiträgen von Erik Adam, Primus Heinz Kucher, Eva Reitmann und Josef Weidenholzer. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1983. 519 strani.

Delo je razdeljeno na štiri poglavja. V prvem poglavju Teze k teoriji izobrazbe v avstromarksizmu (str. 11—75) prikazuje Eva Reitmann problem izobraževanja v avstromarksizmu v petnajstih sistematično obdelanih tezah, v katerih analizira notranjo logiko med teorijo in prakso; pokazati hoče, kako sta se vzajemno sporazumevali revolucionarna teorija in reformistična praksa. V drugem poglavju K zgodovini avstromarksističnih šolskih in izobraževalnih programov: vprašanje izobrazbe in šolstva v zgodovini avstrijskega delavskega gibanja od 1848—1909 (str. 137—190) je Primus Heinz Kucher obdelal vprašanje šolstva in izobrazbe od ustanavljanja prvih delavskih društev in organiziranja prvih predavanj za delavce do delavskih časopisov in drugega tiska, ki je poleg informativnega imel tudi izobraževalni značaj, do prvih zahtev po splošni, nekonfesionalni in brezplačni ljudski šoli in končno do praktičnega izobraževalnega dela. To poglavje je pomembno tudi za slovensko zgodovino druge polovice 19. in začetka 20. stoletja, ker nas seznanja z nam bolj malo znanim odnosom socialdemokratov do izobrazbe in šolstva. V tretjem poglavju Avstromarksizem in šolska reforma (str. 271—314) je Erik Adam podal kritičen komentar k izvirnemu tekstom, v katerih avstromarksistični politiki, predvsem Max Adler, in socialdemokrat Otto Glöckel predstavljajo šolsko reformo. V četrtem poglavju K izvenšolskemu izobraževalnemu delu v avstromarksizmu (str. 417—431) je Josef Weidenholzer prikazal izobraževalno delo in elemente delavske vzgoje.

Ce povzamemo navedena poglavja, dobimo pestro sliko razvoja izobraževalnega in šolskega vprašanja v avstrijski socialni demokraciji. Lahko bi rekli, da je ta razvoj potekal nesporazumno, saj so socialdemokrati dajali prednost delavski vzgoji in izobrazbi. Temu razvoju lahko sledimo od leta 1848 dalje in spremljamo različne načine delavskega izobraževanja — od samoizobraževanja (časopisi, literatura) do organizacije strokovnih predavanj in delavskih šol. Šolsko vprašanje je bilo bolj ob strani vse do linškega programa leta 1926 in se je omejevalo v glavnem na zahteve po ločitvi šole od cerkve in po obveznem in brezplačnem pouku; tem se je pridružila še zahteva po brezplačnem pouku na učiteljišjih. Posebej so poudarjali pomen obrtnih šol in sploh šol s praktičnim poukom. Šolski boj socialdemokratov se je omejeval predvsem na organizacijske in metodične aspekte izobrazbe in v vsebino pouka samega ni posegal — razširitev in poglobitev pouka je bila končno važnejša in je odgovarjala splošnim potrebam ljudstva. Napredek šolstva v Avstriji je pomenil koncept šolske reforme, ki jo je s svojimi sodelavci izdelal Otto Glöckel. Tako je bil leta 1920 za obdobje petih let poskusno uveden nov učni načrt in leta 1926 dokončno vpeljana šolska reforma, ki pa je pomenila le kompromisno rešitev, saj je bilo potrebno vse, kar je v osnutku le malo dišalo po socializmu, spremeniti. Leto 1926 pomeni tudi vrhunec v prizadevanjih socialdemokratov za izboljšanje šolstva. Tega leta je bil na kongresu v Linzu sprejet program, kjer so bile zahteve v zvezi z izboljšanjem izobraževanja in šolstva dodelane in postavljeni jasni cilji po demokratizaciji šolstva in razširitvi izobrazbe. Navedla bi samo nekaj teh zahtev: razveljavitev izobraževalnega monopola buržoazije, vzgoja mladine na vseh stopnjah izobrazbe k lastni aktivnosti in samoupravi, povezava umskega dela s praktičnim, vzgoja v republikanskem in socialističnem duhu, največ trideset učencev v enem razredu, obvezne posebne in pomožne šole za otroke z duševnimi in telesnimi motnjami, razširitev obveznosti do nadaljnje šolske izobrazbe na vse polnoletne, ki niso obiskovali strokovne ali višje šole, vračunanje učne dobe v delovno dobo, zagotovitev nestrankske visokošolske uprave, enakopravnost znanstvenega socializma z drugimi ideologijami na visokih šolah.

Posebnost in prednost pričujočega dela je v tem, da poleg osnovnih poglavij prilaga izbor ustreznih virov, ki jih navaja delno ali v celoti, in s tem omogoča bralcu samostojen in kritičen pristop do obravnavanega vprašanja in tudi do dela kot celote. Posebej sta vprašanju avstromarksizma posvečena v »Virih« dva članka Otta Bauerja: Avstromarksizem, str. 76—78 in Max Adler, Prispevek k zgodovini avstromarksizma, str. 97—99. Izraz avstromarksizem se je pojavil že pred prvo svetovno vojno — kot avstromarksiste so takrat označevali skupino mlajših izobražencev, v kateri so bili: Max Adler, Karl Renner, Rudolf Hilferding, Gustav Eckstein, Otto Bauer in Fridrich Adler — tu ni šlo za kakšno posebno politično smer, ampak za posebnost znanstvenega dela. Prva svetovna vojna je avstromarksistično šolo razbila. Po vojni je avstrijska socialna demokracija ohranila enotnost in Otto Bauer je stal na stališču, da avstromarksizem ni nič drugega kot enotnost delavskega gibanja v Avstriji. Cilj avstromarksizma je bil zgraditi socializem znotraj obstoječega družbenega reda, brez krvavih revolucij, na temeljih gospodarsko močne države; za dosego tega cilja pa je bil potreben osveščen delavec, zato je avstromarksizem dajal poseben poudarek delavski vzgoji in izobrazbi.

Od »Virov« bi bilo vredno omeniti še naslednje članke: Edwin Hoernle: Osnovna vprašanja delavske vzgoje, str. 123—136, Max Adler: Naloge marksistične delavske izobrazbe, str. 80—93, Delavci in kultura, str. 224—227, Viktor Adler: Klerikalizem in šola, str. 227—230, Max Adler: Razredni boj in vzgoja, str. 315—318, Otto Glöckel: Avtobiografija, Njegovo življenjsko delo: dunajska šolska reforma, str. 324—330, Prva avstrijska delavsko izobraževalna konferenca, str. 440—449, Delavska kultura, str. 449—451, Učni načrti in predavatelji dunajske strankine šole 1924—1932, str. 490—493.

Delo je kvalitetno in ga je vredno vzeti v roke.

I v a n k a Z a j c - C i z e l j

Slovenski študenti v boju za narodno in socialno osvoboditev; I. del (1919—1941). Fotografski zbornik. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja, 1987, 353 strani.

Po velikih naporih uredniškega odbora (dr. Marjan Britovšek, predsednik, in člani Ana Benedetič, dr. Ludvik Čarni, Vlasto Kopač, Ivan Kreft, dr. Vekoslav Kremenšek, Ludvik Olas in dr. Vanek Šiftar) smo Slovenci dobili fotografski zbornik, ki predstavlja pomemben del naše sodobne zgodovine. »Študentsko gibanje, ki ga prikazuje Zbornik, je bilo del velikega demokratičnega gibanja, ki se ni omejevalo samo na komuniste, ampak so ga tvorile vse napredne demokratične sile delavstva in inteligence. Obseg tega demokratičnega gibanja je zagotavljal revolucionarnost širokega študentskega zaledja in pripravo slovenskih študentov za usodne trenutke fašistične okupacije in osvobodilnega boja«, je v uvodu zapisal rektor prof. dr. Ivan Kristan.

O srednji del zbornika — s fotografijami, besedilom in drugimi fotografskimi dokumenti — ilustrira dogajanje na ljubljanski univerzi od njene ustanovitve leta 1919 do zloma stare Jugoslavije v aprilu 1941. Poseben poudarek je dan obdobju tridesetih let, ko so napredni študentje pod vplivom ilegalne komunistične partije in njenih članov na univerzi spodbujali akcije, povezane z ljudskofrontnim gibanjem. Tako se je oblikovala in uveljavila študentska levica, ki je v nasprotju s katoliškimi in liberalnim političnim taborom dobivala vsebolj razredno naravo in je kasneje med NOB odigrala pomembno vlogo v boju za narodno in socialno osvoboditev.

Izredno pomembno in pohvalno je, da se je uredniški odbor odločil prikazati v Zborniku tudi dejavnost slovenskih študentov izven ljubljanske univerze, tistih, ki so študirali na univerzah v Zagrebu, v Beogradu, na Dunaju, v Gradcu, v Innsbrucku in drugje, slovenskih študentov s Tržaškega, z Goriškega in iz Beneške Slovenije, Rezije in Kanalske doline ter Slovenskega Porabja. Tako zajema Zbornik celoten slovenski kulturni prostor, v katerem je seveda narodno in revolucionarno osveščanje glede na zgodovinske okoliščine potekalo različno, vendarle s tem opravičuje tudi svoj naslov — »Slovenski študenti v boju za narodno in socialno osvoboditev«.

A v g u s t L e š n i k

Jože Mlinarič: Župnije na slovenskem Štajerskem v vizitacijskih zapisnikih arhidiakonata med Dravo in Muro 1656—1774. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve, 1987, 463 strani. (Acta Ecclesiastica Sloveniae; 9)

Deveti zvezek AES je v celoti zapolnil dr. Jože Mlinarič z objavo vizitacijskih zapisnikov arhidiakonata med Dravo in Muro v letih 1657—1660, 1760—1764 in 1773—1774, zapisnika arhidiakonatske sinode istega področja 1739 ter vizitacijskega zapisnika dekanata Lipnice iz let 1739—1740. Vsi ti dokumenti se nahajajo v graškem škofijskem arhivu. Poleg dokaj obširnega uvoda (z angleškim povzetkom vred 50 strani) je knjiga opremljena tudi z indeksoma krajev in oseb. Obdobje, ki ga osvetljujejo gornji viri, sodi pri nas med najmanj proučene. Literarni in nacionalni vidiki, ki so bili v ospredju zanimanja starejših raziskovalcev, v tem času niso bili tako izraziti, da bi jih posebej pritegovali. Izjema so Valvazor in nekateri njegovi sodobniki. Pričakovati bi bilo, da bo več zanimanja za ta čas pri današnjih raziskovalcih, ki v skladu z evropskimi trendi, vsaj načelno kažejo več posluha za življenje in delo navadnih ljudi. Tudi tisti, ki se ukvarjajo z reformacijo, bi morali segati po tovrstnih virih. Članki in zlasti simpoziji v zadnjih letih pa nam kažejo, da temu ni tako. Zato je razkorak med splošnimi trditvami in govorico virov čedalje večji.

Enaka ali podobna vprašanja bi lahko postavili tudi nekaterim drugim strokam, umetnostni zgodovini in nenazadnje etnologiji. Kljub izjemam se še vedno velik del piscev zateka k tožbam o pomanjkanju virov. Tisti, ki žele raziskovati življenje in navade včerajšnjega dne, bi storili veliko boljše, če bi segli nazaj. Iz vizitacijskih zapisnikov zremo veliko o verski praksi, rojstvih, smrti, bratovščinah, ločenih, raznih drugih, za tisti čas asocialnih ljudeh, javnih grešnikih, konvertitih, o stanju cerkva in pokopališč, kar je eden najboljših pokazateljev gospodarskih in kulturnih razmer prebivalstva. Nerazumljivo je, da o cerkvi, ki je propadla v prejšnjem stoletju, ob restavracijskih posegih razpravljamo na način, ki je opravičljiv za prazgodovino, ne pa za

objekt, ki je bil v zadnjih stoletjih, ne samo enkrat, temeljito popisano. Vsa ta vprašanja niso namenjena ne avtorju ne uredništvu, ampak vsem tistim, ki kreirajo usodo teh znanosti pri nas, ki se, včasih celo z metodo političnih diskvalifikacij, upirajo novim spoznanjem. Vztrajanje na objavljanju tovrstnega gradiva bo zagotovo, čeprav počasi, opravilo svoje. Želeti je le, da bi Mlinarič našel posnemalca za goriško škofijo. Težko se je namreč otresti vtisa, da je pri naših humanističnih znanostih še vedno najbolj pomembno tisto, kar obravnava Kranjsko, čeprav je ta dežela nemalokrat zelo zaostajala za sosednjimi.

Ker je predmet vizitacijskih poročil znan, omenili pa smo tudi čas in prostor, ve-lja poudariti le nekatere neavadnosti. Preseneča stanje nekaterih cerkva in zlasti pokopališč. Posebno glede slednjih današnjih Slovencev ne gre primerjati s predniki. Tu je bil resnično narejen velik napredek, ki nas od nekaterih bližnjih in daljnih sosedov še kako loči. Na prvi pogled nas preseneča tudi precejšen delež nedomačih duhovnikov, med katerimi najdemo tudi številne Dolenjce in Belokranjce. V zvezi z verskim življenjem preseneča zanemarljivo število nekatolikov in presenetljiv porast števila duhovnikov od srede 17. stoletja do druge polovice 18. stoletja. Presenečajo opisi odnosov med križniki in škofijo, med duhovniki, cerkvenimi uslužbenci in verniki, demografske in kulturne razmere, podatki o rabi slovenskega jezika (Apaško polje!). Še najmanj je podatkov o gospodarskih razmerah, oziroma jih je treba ugotavljati posredno. Tistim, ki nimajo volje, da bi se pregrizli skozi viro, bi posebej priporočili branje uvoda, zlasti tistih delov, ki govorijo o nastanku krške, sekavske in lavantinske škofije, kompetencah njihovih škofov in odnosov med njimi. Čeprav ta plat naše preteklosti ni tako komplicirana kot ona v Prekmurju, pa je vsaj osnovna dejstva treba večkrat obnoviti. Brez njihovega poznavanja težko sledimo raziskavam obdobji, ki nam jih približuje Mlinarič, pa celo 19. stoletju.

Stane Granda

Stijepo Obad, **Dalmacija revolucionarne 1848/49. godine**. Reka, 1987, 352 strani in 8 strani slikovnih prilog.

Z izdajo izbranih virov o revolucionarnem letu 1848/49 se je prednost naših sosedov pri tovrstnih delih pred nami spet povečala. Že v prejšnjem stoletju je namreč Pejaković izdal podobno delo za Hrvaško in Slavonijo, po zadnji vojni pa Praga in Zink za Dalmacijo. Obadovo delo je nov, znaten prispevek k zaokrožitvi tovrstne predstavitve pomladi hrvaškega naroda.

Knjiga prinaša izbor 148 dokumentov. Razen štirih so vsi iz obeh let revolucije. Tudi ti, ki so iz 1847. oziroma 1850. leta, se tematsko lepo vklaplajo v večino. Žal avtor ne razloži kriterija, na podlagi katerega je naredil izbor. Že samo po dokumentih, ki jih poznamo pri nas in v ostalih avstrijskih deželah. Lahko sodimo, da so bili dokaj ostrti in da je avtor z njimi hotel zbuditi pozornost najširšega kroga bralcev. Uvodoma moramo poudariti, da položaj, ko Dalmacija ni bila predvidena za vključitev v nemško cesarstvo, deželi ni veliko pomagal, da se ostra nacionalna polarizacija ne bi zgodaj pojavila. Agitacijo za Frankfurt so tu nadomestile simpatije za združeno Italijo. Tudi tu so se pojavili ljudje, ki so iskali rešitev za demokracijo izven dotedanje države in ki so bili pripravljene žrtvovati prihodnost lastnega naroda idealom, ki so bili bolj zadeva literarnih sanjarij kot realnosti. Kulturna in liberalna Italija gotovo ne bi mogla dati vedno bolj zaostali Dalmaciji nikakršnih garancij za boljše življenje. Politični razvoj, kot so ga predvidevali pristaši združitve Hrvaške, ni izključeval možnosti, da tisti, ki bi hotel, ne bi smel brati Danteja v originalu. S tem smo že napovedali srž problemov, ki jih osvetljujejo zbrani dokumenti: združitve hrvaških dežel in odnos do domačih Italijanov v narekovaju in v resnici in njihove kulture. Krepilo se je namreč prepričanje, da je bilo plačilo Benetkam, ki so jih rešile pred turško oblastjo, preveliko, kajti v javnem življenju, šolah in uradih je kraljevala italijanščina. Zanimivo pa je, da so nekateri takoj videli, da je to pomembno vprašanje in da bi vsako prenapenjanje odbilo tiste, ki so po narodni zavesti Hrvatje ali bolje Dalmatinci, po jezikovni in drugi kulturi pa Italijani. Pri nas je na primer tako spoznanje dozorelo prepozno.

Naslednja zanimivost, ki veje iz dokumentov, je gospodarski, verski in nacionalni interes za Bosno. Dalmatinci, katerih pomorstvo je rapidno propadalo, za kar so krivili severnojadranska pristanišča, zlasti Trst, so videli rešitev v tesnejši povezavi z Bosno, ki bi jo bilo treba takoj osvoboditi izpod Turkov. Zato je dalmatinska revolucionarna politika veliko bolj »jugoslovanska« kot npr. v tem času slovenska in veliko bolj mednarodna, saj se je vpletala v mednarodno problematiko. V strukturi dokumentov nas presenečajo javni pozivi kontinentalnih, slavonskih in hrvaških občin dalmatinskim, naj prispevajo k združitvi Hrvatov. Obad opozarja na več primerov. Omenimo naj samo poziv, ki ga je križevska občina poslala občinam Split, Zadar, Dubrovnik, Šibenik in Korčula, naj prispevajo k realizaciji hrvaškega ideala. Nič manj ni zanimivo tudi vpletanje Črne gore oziroma Petra II. Petrovića Njegoša v notranje

dalmatinske (avstrijske) zadeve ali pa javne zahteve tamkajšnjih pravoslavnih vernikov.

Ob vsem tem bogastvu raznovrstnih problemov, ki jih ilustrirajo izbrani dokumenti, pa ostaja za nas v ospredju vprašanje, kolikokrat in kako omenjajo Slovence. Po upanju, s katerim nas navda prvi objavljeni dokument, ko so Zadrčani v prošnji, da bi ustanovili čitalnico, napisali, da bodo imeli v njej tudi Kmetijske in rokodelske novice, kmalu spoznamo, da je bilo veselje preuranjeno, saj so Dalmatince okupirali domači problemi v taki meri, da so na nehrvaške slovanske sodržavljane precej pozabljali. Tudi Kranjčan Josip Valenčič, ki je bil pretor v Obrovcu, sicer pa »vatreni pristaša hrvatske partije«, ni opravil nikakršne posredniške vloge. Še najbolj je razveseljivo, da jim pojem Slovenci ni bil neznan.

Že v uvodu smo omenili, da pomeni knjiga Stijepa Obada precejšen prispevek k zgodovini naših sosedov. Objava hrvaških, italijanskih in nemških dokumentov, člankov in pism skriva pod mirno gladino nemalo čeri, med katerimi je Dalmatince Obad spretno krmaril. Vselej ni bilo lahko. To je razvidno že iz omenjene omembe Bleiweisovih Novic, ko dobimo vtis, da so v povezavi s češkim časopisom Kvety, ali iz zapisa priimka Valenčič (č). Vsak dokument je opremil Obad s kratkim hrvaškim čelnim registrom, pod črto pa je dodal nekaj najbolj nujnih opomb. Delo zaključuje bogat seznam virov in literature.

Tovrstne objave niso hvaležno delo ne za avtorje, ne za založbe, pa tudi običajni bralci neradi segajo po njih. Za zgodovinarje pa so nedvomno eden najbolj razveseljivih dogodkov. Tako lahko ne glede na oddaljene arhivske institucije neposredno spoznava konkretno problematiko. Stijepu Obadu knjiga gotovo ni prinesla materialnih koristi, ne nagrad ali drugih javnih priznanj. V naših očeh pa utrjuje svojo pozicijo enega najboljših poznavalcev zgodovine Dalmacije v 19. stoletju. Njegovo delo je dragocena vzpodbuda za podobno delo pri nas.

Stane Granda

Marcello Marpurgo: Valdirose, Memorie della comunità ebraica di Gorizia. Udine, 1986. 221 strani. (Civiltà del Risorgimento, 28. Collana di sagi, testi e studi del Comitato di Trieste e Gorizia dell'Istituto per la storia del Risorgimento italiano)

Delo Marcella Marpurga z naslovom Valdirose (Rožna dolina), kakor se imenuje tudi goriško židovsko pokopališče (zdaj v SFRJ), je knjiga spominov židovske skupnosti v Gorici. V luči definicije zgodovine, ki se začne ob pojavu prvih pisanih dokumentov, ta knjiga ni zgodovinska razprava. Vendar je potrebno, po besedah Quirina Principa ob predstavitvi knjige Ebrei e Mitteleuropa, priznati navzočnost posebnega tipa zgodovinopisja o židovstvu, ki je podobna oralni tradiciji, spominom in vzporeja Sveto Pismo z židovsko tradicijo. Zgodovinsko besedilo M. Marpurga je pripoved besedne tradicije, ki čuti potrebo po pripovedovanju o sami sebi, da lahko preživi. Morda je ta metoda nezgodovinska, vendar je nepogrešljiva za razumevanje, kako so zgodovinski dogodki vplivali na goriške Žide in za razumevanje dogodkov samih. Knjiga predstavlja še eno posebnost — lokalne tradicije in osebnosti vsakdanjega življenja. Skozi strani na novo zaživi izumrla židovska skupnost v Gorici.

V uvodu z naslovom »Voi siete il sale della terra« (Mt 5, 13), Gli ebrei nel Litorale Austriaco — Venezia Giulia tra Interdizione ed Emancipazione je Fulvio Salimbeni podal pregled bibliografije o Židih v Italiji in v Julijski krajini ter kratek oris zgodovine Židov v tem delu avstrijskega cesarstva. Židovske skupnosti so same poskrbele za razširitev zgodovinske perspektive s prispevki v reviji Rassegna mensile d'Israel ter tako predstavile svojo zgodovino in kulturo v družbi, v katero so bile vključene. Pionirsko delo na tem področju je knjiga Renzo de Felice: Storia degli ebrei italiani sotto il fascismo (Torino, 1961), ki predstavlja usodo Židov od trenutka protizidovske pravne persekucije do globokega preobrata v fašističnem režimu — do odporov proti antisemitskim ukrepom med ljudskimi množicami in fašističnimi krogi. Taka zgodovinska reinterpretacija fašizma upošteva vrsto spominskih in avtobiografskih del preganjalcev in preganjanih, upošteva reakcije židovskih skupnosti.

S sistematičnim študijem arhivskih, bibliografskih in epigrafskih virov se ukvarja Associazione per lo studio dell'embratismo delle Venezia, za območje Furlanije pa je zadolžen Peir Cesare Ioly Zorattini. Društvo je leta 1983 organiziralo srečanje o Židih v Trstu in Gorici med »Ancient režimom« in emancipacijo. Predstavili so tudi delo Reggia in Elia Marpurga, židovskih intelektualcev, ki sta imela stike z visoko razvito hebrejsko kulturo na avstrijskonemškem področju. Sledila je vrsta del o Židih v Trstu, Gradišču ob Soči, Reki in Opatiji ter zborovanje Ebrei e Mitteleuropa (Cultura, letteratura, società) leta 1983 v Gorici.

Židje živijo na področju Furlanije že več stoletij. V večjem številu so se priselili v drugi polovici 18. stoletja, ko jih je v Trst, Gorico in druga manjša mesta vabila razsvetljena reformistična cesarska politika (vrh je dosegla z jožefinskim tolerančnim ediktom), ki je potrebovala finančni kapital za razvoj Trsta in okolice. Zadnji protekcionistični ukrepi Beneške republike konec 18. stoletja so na habsburško ozemlje, ki je

nudilo perspektivo svobode in varnosti, pregnali drugi večji val Židov, ki so v nekaj desetletjih postali hrbtenica furlanskega meščanstva; hitro so se vživeli v novo okolje in se italijanizirali. Tretja, vendar manjša skupina Židov je prišla iz Papeške države ob represivnih ukrepih po letu 1775. Do prve svetovne vojne so se židovske skupnosti v Furlaniji uspešno razvijale; med Židi je najti vrsto intelektualcev, zdravnikov, predvsem pa uspešnih trgovcev in finančnikov. Židje so živeli na mejah različnih civilizacij, religij in narodnih kultur. Njihova misel se je razvijala tam, kjer so se križali najrazličnejši kulturni tokovi. Vsak od njih je bil v družbi in kljub temu zunaj nje; bil je del družbe in obenem družbi odtujen.

Knjigo Valdirose je avtor posvetil spominu na vse (ne samo Žide), preganjane zaradi političnih, rasističnih in verskih razlogov. V prvem poglavju Spomini na židovsko skuonost v Gorici je M. Marpurgo opisal versko, kulturno in družinsko življenje skuonosti. Po prvi svetovni vojni so zaživeli stari verski običaji, ki so se prepletali z lokalnimi posebnostmi, samosvojimi melodijami in običaji. Verske tradicije so živele do leta 1943, za kratek čas so jih znova obudili po koncu vojne s pomočjo ameriških vojakov — Židov in dobre volje redkih preživelih članov goriške skuonosti.

Avtorjeva osebna izkušnja odseva usodo goriške židovske skuonosti od leta 1938 do osvoboditve. M. Marpurgo jo je zapisal v obliki dnevnika, ki ga predstavlja v drugem in tretjem poglavju in ki zajemata obdobji od leta 1938 do kapitulacije Italije in od prihoda nemške vojske v Gorico do konca vojne. Dnevnik se vsebinsko prepleta z zadnjim poglavjem Stari spomini, ki se zaključuje s stranmi upanja na boljše čase.

Po prvi svetovni vojni je bila v Gorici obnovljena sinagoga, židovska skuonost je ponovno zaživela. Oscar Marpurgo je ustanovil skupino Hatikvá (Upanje), ki je vodila življenje komune. Tudi v goriški skuonosti sta obstajala sionistično gibanje in anti-sionistična tendenca, ki sta povzročala spore in razdore med generacijami. Komuna je bila številčno zelo šibka, tako da so vanjo vabili židovske družine s Poljskega, zveste verskim tradicijam, ki jih italijanski Židje skoraj niso poznali. Kratek čas je deloval tudi Center za hebrejski študij. Sredi tridesetih let je bila odprta nova sinagoga. S prihodom nacizma na oblast je iz Nemčije pribežalo mnogo Židov tudi v Gorico.

Poleti leta 1938 so se v italijanskih časopisih pojavili prvi članki o tem, da so Židje posebna rasa. Kmalu za tem je Gorico obiskal Mussolini. Ob tem obisku so morali »neitalijanski« Židje ostati v hišah; avtor ob tem dogodku omenja tudi Slovence, ki so bili prisiljeni vključeni v fašistične organizacije in niso smeli med seboj govoriti slovensko. Septembra 1938 je Mussolini razglasil prve ukrepe za varstvo rase, ki so predvidevali izključitev Židov iz javnih služb, uradov in šol. Slednje Židov ni prizadelo, saj so se že pred tem šolali v okviru privatnih šol. Židje so morali prijaviti svojo pripadnost »rasi« in niso smeli služiti v vojski. Židje — tujci so emigrirali ali bili internirani v taborišča v južni Italiji. Reakcije Židov so bile različne, odvisno od verske vzgoje, značaja in ekonomskih možnosti. Na razpolago so imeli dve skrajni rešitvi: krst ali emigracijo. Leta 1942 je bil izdan zakon o prisilnem delu, ki so ga izvajali tudi v Gorici. M. Marpurgo je kmalu po uvedbi zakona zbežal v okolico Gradeža in se pozneje priključil partizanom.

Po kapitulaciji Italije je Gorico zasedla nemška vojska. Nemce so v mestu navdušeno sprejeli stari Avstrijci pa tudi novi privrženci. Zasedbi so sledile aretacije Židov, ki so jih deportirali v Auschwitz, njihova stanovanja so zapečatili in zasegli vse premoženje. V začetku leta 1944 so Nemci priključili Rajhu Julijsko krajino in Tridrentinsko Benečijo. Pomemben ukrep je bila ustanovitev teritorialne obrambe pod vodstvom SS Polizei Führerja, ki je zajela vse moške v pokrajini. Glavna naloga te organizacije je bila varstvo civilnega prebivalstva, dejansko pa je šlo za obliko nadzora nad moškimi v pokrajini. Vanjo je bil vključen tudi avtor. S svojo skupino je sodeloval s partizani, dajali so jim orožje in prenašali informacije o nemških premikih ter tako postali del osvobodilnega gibanja v Furlaniji.

Ob koncu vojne so preživeli Židje zapustili skrivališča in se vrnili v Gorico. Iz koncentracijskega taborišča sta se vrnila le dva izmed šestinštridesetih deportiranih Židov. V nacionalne spore med Italijani in Slovenci po vojni se Židje niso vključili in mnogi so v tem času Gorico zapustili. Ko so iz mesta odšle zavezniške enote, je bila židovska skuonost prepuščena sama sebi in se trudila ohraniti stare tradicije. Leta 1959 je v Gorici živele le nekaj židovskih družin, ki so se pridružile tržaški skuonosti. Pokopališče v Rožni dolini simbolizira skuonost, ki ne živi več, morda nekoliko ironično predstavlja biblijsko Dolino solz, skozi katero mora celo človeštvo.

Knjiga Valdirose spada v vrsto del, ki osvetljujejo zgodovino etničnih skupin v Gorici in Trstu, tudi slovenske, ki so dolgo živele v diskriminaciji in bile preganjane. Avtor jo je napisal tudi z željo, da bi »ljudska zavest v Julijski krajini priznala to dvojno zgodovino«. Ob koncu velja zapisati, da so v osemdesetih letih začeli obnavljati židovsko ulico Via G. I. Ascoli in sinagogo v Gorici; staro in propadlo židovsko pokopališče v Rožni dolini (Valdirose, od 1947 v Jugoslaviji) pa je že obnovljeno.

Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941—1942. Zbral, uredil in pojasnil: **Tone Ferenc.** Maribor : Obzorja, 1987. 520 strani. (Documenta et studia historiae recentioris ; 5)

Delo prof. dr. Toneta Ferenca Fašisti brez krinke je z uvodno študijo doslej najbolj vsestranski pregled vseh temeljnih značilnosti italijanskega okupacijskega sistema v Ljubljanski pokrajini, znanstvenokritična izdaja 109 dokumentov pa nam jo za leti 1941 in 1942 plastično osvetljuje neposredno prek pomembnih virov italijanske provenience. Uvodna študija je sicer v knjigi objavljena zaradi boljšega razumevanja dokumentov in za olajšanje njihove uporabe, toda hkrati je tudi najbolj obsežen in celovit oris italijanskega okupacijskega sistema, napisan za nekatere vidike na osnovi novega preučevanja virov, in je zato tehten prispevek k enakomernejši obdelavi nemške in italijanske uprave in politike na slovenskih tleh. Zlasti po zaslugi monografije in številnih študij dr. Ferenca, s katerimi je poglobljal in občutno razširil pionirske raziskave prof. dr. Metoda Mikuža, ter z njegovimi znanstveno-kritičnimi edicijami virov je nemški okupacijski sistem osvetljen z vseh pglavitnih vidikov, posebej pa je temeljito obdelana nacistična raznarodovalna politika in to »na vrhu« in po značilnostih izvajanja na posameznih območjih. Čeprav je več slovenskih raziskovalcev, če omenimo Mikuža, Škerla, Juvančiča, Jarca, Sajeta, Kobalovo ter seveda Ferenca, in nekaj italijanskih zgodovinarjev preučevalo posamezna vprašanja iz zgodovine italijanske okupacijske politike (Ferenc navaja njihova dela v pregledu virov in literature), pa moramo poudariti, da stopnja njene obdelanosti v nekaterih pogledih zaostaja za podrobnim in temeljitim prikazom nemške okupacije. Novo delo dr. Ferenca v marsičem to zaostajanje odpravlja, vendar je po njegovem mnenju še več vprašanj, npr. nekateri vidiki italijanske raznarodovalne politike, delovanje vojaškega sodišča, problematika talcev, in še druga, ki terjajo poglobljeno obdelavo.

Razpravo Italijanski okupacijski sistem v Ljubljanski pokrajini (str. 11—105) je avtor razdelil na šest vsebinsko zaokroženih poglavij. Uvodoma je osvetlil odnose med Italijo in Jugoslavijo v letih 1939—1941, pri čemer opozarja, da je bil že v začetku 1940. leta izdelan scenarij za italijanski napad na Jugoslavijo, iz virov pa se tudi vidi, da je bila spomladi tega leta fašistična Italija najbližje uresničitvi tega vojaškega načrta. V drugem poglavju je avtor prikazal potek aprilske vojne 1941 in italijansko zasedbo slovenskega ozemlja, nato pa še kratkotrajno italijansko vojaško upravo. Obsežno poglavje o uvedbi italijanske civilne uprave je razdelil v več podpoglavij, v katerih je obdelal oblikovanje t. i. Ljubljanske pokrajine, njene gospodarske zmogljivosti, aparat civilnega oziroma visokega komisarja, sestavo in delovanje sosveta ali konzulte, problematiko okrajnih in občinskih uprav, sestavo oboroženih oddelkov civilne uprave in posebnosti sodstva. V posebnem poglavju je dr. Ferenc opisal tudi italijanska prizadevanja za fašizacijo Ljubljanske pokrajine (razvoj in delovanje fašistične stranke in njenih organizacij ter uvajanje korporativizma). Ob tem je poudaril, da se fašistična stranka v Ljubljanski pokrajini ni omejevala le na organizacijsko in politično delo, temveč je sodelovala tudi pri zatiranju narodnoosvobodilnega gibanja. V sklepnem poglavju je pregledno, tudi s statističnimi tabelami, prikazal italijanske vojaške enote v Ljubljanski pokrajini, njihovo sestavo, številčno stanje, razporeditev, delovanje in nasilje ter izgube v bojih proti NOV in PO Slovenije. Ob tem je treba poudariti, da je moralo italijansko vrhovno poveljstvo XI. armadni zbor zaradi razmaha NOB obdržati v Ljubljanski pokrajini oziroma še v delu hrvaškega ozemlja, čeprav bi ga kot operativno enoto rabilo na fronti. Dr. Ferenc je opozoril tudi na spore med civilnimi in vojaškimi oblastmi, ki pa se niso razhajale glede temeljnih namenov okupacije in ukrepov proti pripadnikom narodnoosvobodilnega gibanja oziroma civilnemu prebivalstvu.

Dokumenti, ki jih je dr. Ferenc zbral, so posebej dragocen prispevek k objektivnejši sliki pravega značaja italijanske okupacije in usode, ki so jo fašisti namenili slovenskemu narodu. Prav v razgovorih najvišjih fašističnih vojaških in civilnih funkcionarjev Ljubljanske pokrajine (zapisniki o njih so jedro zbirke), so najbolj neposredno in odkrito prišli do izraza cilji italijanske okupacijske politike, hkrati pa so zrcalo njihovih ocen, značaja in pomena narodnoosvobodilnega gibanja in slovenske kolaboracije. Iz njih se vidi, kaj in kdaj so italijanski funkcionarji zvedeli o pomembnih procesih in dogodkih v narodnoosvobodilnem gibanju, obenem pa ilustrirajo pot do sprejetja okupatorjevih ukrepov za dušitev narodnoosvobodilnega gibanja od prvih pobud zanje (npr. odvzem radijskih aparatov so vojaški funkcionarji predlagali že poleti 1941, izveden pa je bil marca naslednjega leta). Ob tem je treba poudariti, da so glavne pobude ostrih ukrepov prihajale iz vojaških poveljstev, pri čemer ni bilo razlik med funkcionarji kraljeve italijanske vojske in fašističnih enot, ter so tudi prva predlagala streljanje talcev. Pripomnimo naj, da je za iskanje podatkov o posameznih vidikih okupatorjeve politike oziroma ukrepah dragocen pripomoček tematsko kazalo.

Izid Ferencovega dela je tudi prilika za razmišljanje o dosedanjem izdajanju edicij virov za novejšo zgodovino, ki so po svojem pomenu in značaju zelo raznolike.

Prav to delo je namreč nazoren primer za velik napredek pri izdajanju dokumentov tako glede kriterijev za izbor kot glede znanstvenokritičnega aparata ter pripomočkov in ponazoril (kazal, zemljevidov, preglednic, dokumentarnih fotografij). Na pomanjkljivosti in vrzeli v nekaterih, zlasti starejših objavah je vplivalo več objektivnih dejavnikov, kot je bila nedostopnost ali neurejenost arhivskega in drugega gradiva, nizka stopnja preučnosti posameznih problemov v literaturi, ki je oteževala pisanje komentarjev itd., na drugi strani pa so na mestoma nekritičen izbor ali nepopolno objavo dokumentov vplivale tudi aktualnopolitične pobude in nameni, ki seveda lahko vplivajo tudi na posamezne novejšje izdaje. Ob tem so Ferenčeve izdaje nemških in italijanskih dokumentov, pa tudi npr. rokopisa prvih dveh knjig Zbranih del Edvarda Kardelja za začetna obdobja NOB primer za znanstvene kriterije pri izboru virov. Iz različnih vzrokov se dosedanje edicije virov zelo razlikujejo zlasti po obsegu znanstvenokritičnega aparata. To delo terja izredne napore z dodatnimi raziskavami ter široko poznavanje vseh relevantnih virov in literature. Tega pristopa ni mogoče doseči in uveljaviti v enaki meri pri vseh edicijah virov, ker je odvisen tudi od njihove namembnosti. Dr. Ferenc je za obravnavano tematiko vodilni strokovnjak glede gradiva v slovenskih in jugoslovanskih arhivih, je pa tudi prvi in doslej najbolj celovito preučeval vire za okupacijske sisteme v tujih arhivih in drugih ustanovah. Večina objavljenih dokumentov v obravnavanem delu je iz tujih arhivov, toda v opombah k njim je opozoril na številne druge vire, italijanske in partizanske provenience iz naših ustanov, ki se z njimi vsebinsko povezujejo oziroma dopolnjujejo podatke v njih. V opombah so tudi opozorila na obdelavo posameznih vprašanj v literaturi. Takšen znanstvenokritičen aparat povečuje uporabnost objavljenih virov tako za znanstveno delo kot za širše namene. Po sestavinah in stopnji obdelanosti posameznih elementov je Ferenčevo delo lahko zgled, za katerega bi se bilo treba prizadevati pri znanstvenokritičnih edicijah virov.

Glede na to, da je precej dokumentov italijanskega okupatorja že objavljenih zlasti v Zborniku dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, za Slovenijo posebej v delu VI, knjige 1—6 in delu XIII, Dokumenti kraljevine Italije, knjige 1—3, naj poudarimo, da gre pri navedenih objavah predvsem za gradivo z vojaško tematiko, v Ferenčevi objavi virov pa so objavljeni predvsem novi dokumenti za celovito okupacijsko politiko. Delo Fašisti brez krinke je torej eno temeljnih znanstvenih prispevkov k poznavanju značilnosti italijanske okupacije v Ljubljanski pokrajini, pri čemer uvodna študija ter tabele in skice osvetljujejo tudi zadnje obdobje pred kapitulacijo Italije. Izid v ediciji Documenta et studia je posebej tudi prispevek k uveljavitvi te pomembne knjižne zbirke založbe Obzorja.

Glede na to, da je dr. Ferenc objavil zaradi širše uporabnosti italijanske dokumente v slovenskem prevodu, bi jih bilo glede na njihov temeljni pomen pri osvetlitvi italijanske okupacije slovenskega ozemlja koristno objaviti tudi v izvirniku. Posebej pa bi zaslužila objavo v tujem jeziku tudi uvodna študija. Ob sklepu naj poudarimo, da je delo Fašisti brez krinke posebej pomembno tudi za primerjavo skupnih značilnosti in razlik med nemško in italijansko okupacijsko politiko na Slovenskem, pri čemer je temeljna ugotovitev, da sta si oba okupatorja zastavila za cilj z germanizacijo oziroma italijanizacijo uničenje slovenskega naroda, le da si je italijanski fašizem izbral daljšo pot.

Miroslav Stiplovšek

OBVESTILA

OBVESTILO O PRIPRAVAH NA 24. ZBOROVANJE SLOVENSКИH ZGODOVINARJEV

24. zborovanje slovenskih zgodovinarjev bo od 28. do 30. septembra 1988 na Ptuju. V pripravah na zborovanje sodelujejo Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Zgodovinsko društvo Ptuj in skupščina občine Ptuj.

Za zborovanje je Zveza zgodovinskih društev Slovenije oblikovala naslednji okvirni program:

— Osrednja tema zborovanja bo leto 1918. Referati, ki jih bodo pripravili posamezni raziskovalci, bodo osvetlili predvsem nova dognanja o tem prelomnem letu slovenske zgodovine.

— S posebnimi predavanji bo osvetljena zgodovinska podoba Ptuja.

— V delu zborovanja, ki ga zgodovinarji posvečamo šolski problematiki, bomo obravnavali temo Šola — muzej — arhiv.

— V program zborovanja sodi tudi ekskurzija. Udeleženci zborovanja si bodo lahko ogledali kulturnozgodovinske znamenitosti Ptuja in okolice.

O nadaljnjih pripravah na zborovanje bomo člane ZZDS in bralce ZČ še obveščali.

Jasna Horvat

OBVESTILA O IZHAJANJU ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

1. Po stari dobri navadi objavljamo ob zaključku letnika finančni obračun izhajanja Zgodovinskega časopisa 41/1987 in za primerjavo dodajamo podatke za ZČ 40/1986 (po objavi v ZČ 41/1987, št. 1, s. 201):

Dohodki	Letnik 1987 din	Letnik 1986 din
Dotacija Raziskovalne skupnosti Slovenije	38,978.000	12,052.000
Dotacija Kulturne skupnosti Slovenije	6,000.000	870.000
Dotacija Področne izobraževalne skupnosti za družboslovje	1,679.800	529.920
Dotacije drugih sofinancerjev	2,180.000	100.000
Naročnina	2,706.000	1,302.720
Prodaja tekočih števil ter starejših letnikov ZČ	845.000	233.000
Prodaja knjig Zbirke ZČ	1,478.000	2.000
Skupaj	53,866.800	15,089.640

Izdatki	Letnik 1987 din	Letnik 1986 din
Tiskarski stroški rednih števil	20,258.050	6,108.344
Tiskarski stroški ponatisov	10,523.565	2,939.434
Tiskarski stroški Zbirke ZČ	3,481.925	—
Avtorski honorarji	16,322.645	3,643.066
Uredniški honorarji	1,847.000	386.000
Stroški uredništva in uprave	3,604.300	878.000
Skupaj	56,037.485	13,954.844
Razlika	-2,170.685	+1,134.796

K številkam še nekaj pojasnil! Čeprav se je odstotek sredstev Raziskovalne skupnosti Slovenije v celotnem znesku dohodkov znižal od 79,87 % na 72,40 %, je očitno, da subvencija RSS najbolj vpliva na končni finančni obračun ZČ. Sedaj naša revija že drugo leto prejema pri RSS dodatna sredstva za nadpovprečno veliko naklado (kjer so upoštevani tudi ponatise) in na funkcijo osrednosti med slovenskimi historičnimi revijami (za kar med drugim objavlja tudi nekatere bibliografije in druge referalne informacije, ki sicer niso upoštevane v dotiranem obsegu avtorskih prispevkov). Ker ZČ izpolnjuje uredniške kriterije RSS in v zadnjih letih praktično ne zamuja z izidom,

nam ne odtegujejo »penalov«. Pač pa nam RSS subvencionira le 70 avtorskih pol znanstvenega teksta letno, kar je pri letniku 1987 pomenilo kar 48 pol nesubvencioniranega takega teksta samo v rednih številkah. Ob kolikor toliko smotrni izbiri sredstev pa lahko subvencioniranje slovenskega znanstvenega tiska na splošno v zadnjih dveh letih označimo za izjemno stimulatívno, v primeri s prejšnjimi obdobji naravnost »razkošno«.

Tudi Kulturna skupnost Slovenije je bistveno povečala svoj prispevek, čeprav je že v predhodnem letu ob sredstvih za letnik 1986 namenila nekaj sredstev tudi še za letnik 1985 in ponatise. Po objavi predhodnega obračuna smo iztržili še nekaj dotacij drugih sofinancerjev, tako da skok ni tako velik (nekaj dotacij sicer pričakujemo z zamudo tudi za letnik 1987). Naročnine za letnik 1987 je še precej neizterjane, tako da še nismo realizirali pričakovanega (in v obračunu zapisanega) zneska. Izjemen skok pri prodaji gre pripisati predvsem izjemno povečanemu obsegu izdaj ZČ, delno tudi bolj »agresivnemu« prodoru v knjigarne.

Tiskarski stroški so naraščali nekako v skladu s splošno inflacijo in s povečevanjem obsega tiska. Povečanemu obsegu gre pripisati tudi del rasti honorarjev. Če smo pri zvezku 4/1987 že izplačevali honorarje do 230.000 din brutto za avtorsko polo, smo s tem ujeli z novim sporazumom med založbami in avtorji predpisane višine nagrajevanja avtorjev. Izplačila avtorskih honorarjev domačih piscev slejkoprej obravnavamo prioritétno, saj s tem zagotavljamo tako primerno kvaliteto prispevkov kot tudi časovno točno izhajanje ZČ.

2. Zgodovinski časopis je lani drugič izšel v štirih samostojnih zvezkih. 784 natisnjenih strani je daleč največ doslej; prejšnji »rekord« je imel letnik 33/1979 s 670 stranmi. Če dodamo še dva zvezka Knjižnice ZČ in kar štiri ponatise, smo v finančnem okviru letnika 41/1987 izdali skupaj kar 10 zvezkov na 2.298 straneh, kar bo še lep čas težko ponoviti. Skupna letna naklada je znesla okroglih 12.000 izvodov.

V štirih rednih zvezkih smo objavili 128 avtorskih pol teksta (118 pol znanstvenega teksta), skupaj z ostalimi izdajami pa kar 345 avtorskih pol teksta (299 pol znanstvenega).

3. Ob zaključku letnika smo pregledali tudi stanje zaloge in jo primerjali s podatki iz jeseni 1982. Na zalogi imamo 22.050 zvezkov ZČ (56 od sedaj izdanih 69 števil) v prodajni vrednosti 42.290.000 din, 1.260 zvezkov Knjižnice ZČ v vrednosti 4.526.000 din in 1.250 zvezkov starejših zgodovinskih publikacij v vrednosti 296.000 din. Skupaj torej 24.560 zvezkov v vrednosti 47.112.000 din. Leta 1982 smo imeli 8.930 zvezkov ZČ, vrednih 1.592.950 din, z ostalimi publikacijami pa okoli 10.750 zvezkov, vrednih okoli 1.700.000 din. Da za primerjavo ne bi iskali niza deflacijskih indeksov, recimo — po običaju avtomobilskega sejma, da je sedanja zaloga vredna okoli 56.700 mark, jeseni 1982 pa je bila vredna 64.600 mark. Kako relativno poceni je navzlic vsem revalorizacijam naša zaloga, pove tudi primerjava s stroški (enega samega!) preteklega letnika.

4. Iz današnje perspektive je bila višina lanskoletne naročnine res simbolična. V strukturi prihodkov se je njen delež ponovno bistveno zmanjšal in to na vsega 5,02 %, skupaj s prodajo pa na 9,34 %. Ob vsakodnevem srečevanju z eksplozijo cen in ob zahtevi Kulturne skupnosti Slovenije, naj revije od naročnine in prodaje same iztržijo vsaj 30 % vseh svojih prihodkov, nam ni potrebno podrobneje pojasnjevati, da se je naročnina za letnik 1988 pri obeh glasilih Zveze zgodovinskih društev Slovenije precej dvignila. Naročnina na ZČ (z vključeno članarino za zgodovinsko oziroma muzejsko društvo ter za Zvezo) bo tako za posameznike znašala 8.000 din, za upokojence 6.000 din, za študente 4.000 din in za domače ustanove 12.800 din. Naročnina na Kroniko bo za člane ZZDS 7.200 din in za ustanove 12.000 din. V kratkem bomo razposlali terjatve za letošnjo naročnino (in za morebitni zaostanek iz preteklega leta). Po vzgledu nekaterih drugih društev in knjižnih družb ter upoštevaje ekonomsko logiko pa navedene cene veljajo samo za vplačila do 30. 6. 1988. Po tem datumu jih bomo prilagodili gibanju stroškov izdajanja, z drugimi besedami — dvignili. Pri terjatvah za naročnino preteklih let se prav tako ne bomo mogli več izogniti valorizaciji teh terjatev. Pri določanju nove naročnine smo jo primerjali tudi z gibanjem realnih osebnih dohodkov in jo preračunali tudi v marke; v obeh primerih nas je kar sram, kako nam je absolutna cena padla.

5. Navzlic »interventnemu« gospodarskemu položaju vseeno za leto 1988 spet načrtujemo izid štirih zvezkov ZČ. Po vsej verjetnosti pa bodo nekaj tanjši od lanskih. Prav tako dvomimo, da bi uspeli ponovno izdati še dve knjižici zbirke in štiri ponatise. Vsebinsko in tehnično pa se pripravljamo tudi na to možnost.

6. Za drugo — poletno številko ZČ so v tiskarni že postavljeni naslednji prispevki: nadaljevanje razprave Janeza Cvirna o politični orientaciji celjskega nemštva, razprava Sergija Vilfana o organizaciji sodišč leta 1849 in narodnostnih mejah ter zapis Luke Sienčnika o volitvah županov v Dobrli vasi koncem prejšnjega stoletja.

UDK 33 (495.02) "12/14"

SCHREINER Peter, dr., profesor, Univerza v Kölnu, Filozofska fakulteta, D-5000 Köln 41, Albertus-Magnus-Platz

Slike iz bizantinske province. Trgovci in trgovina v dobi Paleologov

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 42/1988, št. 1, s. 5—12, cit. 27

Sn. (De., Sn., En.)

Doslej neznani dokumenti za gospodarsko zgodovino, namreč računski zapisi o dohodkih, izdatkih in blagu, ki jih je odkril avtor med rokopisi Vatikanske knjižnice, popravljajo doseženo podobo poznobizantinskega gospodarstva in obenem osvetljujejo razmere v provinci. V bizantinski notranji trgovini so bili udeleženi izključno Grki, denar in obkrož pa je bil v pretežni meri z Zahoda in je bizantinski denar igral podrejno vlogo. V tekstih se navajajo pretežno osnovni prehrabeni proizvodi, glade katerih stihajo na vladajo folkšno pomajkanje kot se često domneva. V celoti posredujejo novi dokumenti pozitivno sliko poznobizantinskega gospodarstva in prinašajo vrsto doslej neznanih posamičnih informacij o cenah, merah in tuzeh, pa tudi o družbenem položaju trgovcev.

Avtorski izvleček

UDK 325.3 (495.496.11—44) "06/12"

FERLUGA Jadran, dr., univerzitetni profesor v pokouju, Univerza v Münstru (Zvezna Republika Nemčija), YU-51424 Motovun, Joakima Rakovca 25 A

Kolonizacijska politika bizantinske oblasti od VII. do XIII. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 42/1988, št. 1, s. 13—26, cit. 0

Sn. (It., Sn., En.)

Avtor daje pregled ukrepov bizantinske vlade za preseljevanje in naseljevanje raznih narodov, plemen in drugih skupin na teritoriju Imperija: Slovanov, Armencev, Perzijcev, Arabcev, Turkov, Pečenegov, Uzev, Kumonov, Srbov, Čiganov in drugih. V zaključkih avtor ugotavlja kakšni so bili cilji in kakšni rezultati bizantinske kolonizacijske politike.

Avtorski izvleček

UDK 376.7 (436.5—863) "1923/1938"

MALLE Avguštin, dr., ravnatelj, Slovenski znanstveni inštitut Celovec, Bahnhofstrasse 38, Avstrija

Nekaj pripomb k utraktivistični šoli na Koroškem v letih 1923—1938

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 42/1988, št. 1, s. 43—60, cit. 74

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor opisuje prizadevanja koroških Slovencev med 1923 in 1938 za izboljšanje pogojev sekundarne socializacije na osnovi materinščine. Pogajanja o kulturni avtonomiji so propadla zaradi šolskega vprašanja. Paralelno s temi pogajanjmi je tekla med učitelji široka razprava o reformi učnega načrta za utraktivistično šolo, ki pa je potrdila njeno osnovno funkcijo in status slovenščine na tej šoli. Glavna naloga utraktivistične šole je ostajala še naprej ta, da nauči slovenske otroke nemškega jezika, slovenščini pa so že naprej odmerjali status pomožnega jezika za priručje nemškega. Vsa pogajanja v času avtoritarnega avstrijskega režima niso prinesla izboljšanja. Po velja tudi za poročilo ohranjenega šolskega inšpektoria Hansa Skorianza. Globlje je o koroškem utraktivizmu med učitelji po dosegaj znanih virih razmišljal le Franz Wedenig. Po »sanšusu« marca 1938 je slovenščina prisiljeno hitro izgnila iz šol in vsega javnega življenja.

Avtorski izvleček

UDK 943.65:323.15 (436.5—863) "1938"

DOMEJ Teodor, dr. fil., Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu, A-9020 Celovec/Klagenfurt, Bahnhofstraße 38/11

Koroški Slovenci v prvem letu nacistične vlade v Avstriji

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 42/1988, št. 1, s. 61—83, cit. 105

Sn. (De., Sn., En.)

Organizirane strukture koroških Slovencev so v zadnjih dneh prve avstrijske republike z vsemi silami podpirale avstrijsko vlado pri boju za državno samostojnost. Po nacističnem prevzemu oblasti so novim oblastnikom poudarile lojalnostno izjavo, ob ljudskem glasovanju 10. aprila 1938 pa so se odločile pripadnikom manjšine svetovati, da potrdijo izvedeno priključitev. Pritisk na manjšino, predvsem na organizirane strukture, se je začel takoj po priključitvi. Za čimprejšnje ponemčenje južne Koroške je bila ustanovljena gosta mreža otroških vrtec, kjer je bila slovenščina prepovedana, odpravljena je bila utraktivistična šola, delovanje kulturnih organizacij je bilo omejeno. Gospodarska politika je služila germanizaciji. Oblast je izvajala pritisk tudi na slovenske duhovnike. Med Slovenci se je začela oglašati kritika zaradi odkrite raznarodovane politike.

Avtorski izvleček

UDC 325.3 (495:496.11—44) "06/12"

FERLUGA Jadrnan, Dr., Retired University Professor, University in Münster (German Federal Republic), YU-51424 Motovun, Joskima Rakova 25 A

Colombian Political Byzantine Authorities from VIIth to XIIIth Centuries

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 42/1988, No. 1, pp. 13—26, 0 notes

Sn. (L., Sn., En.)

The author gives a review of measures of the Byzantine authorities considering migration and settlement of various nations, tribes and other groups on the territory of the Empire: Slaves, Armenians, Persians, Arabs, Turks, Pehenigs, Lizes, Cumans, Serbs, Gypsies etc. In the resolution the author ascertains the aims and results of the Byzantine colonial political politics.

Author's Abstract

UDC 943.65:323.15 (436.5—863) "1938"

DOMEL Theodor, D. Phil., Slovene Scientific Institute in Klagenfurt, A-9020 Klagenfurt/Celovec, Bahnhofstrasse 38/II

Carinthian Slovenes During the First year of the Nazi Rule in Austria

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 42/1988, No. 1, pp. 61—83, 105 notes

Sn. (De., Sn., En.)

In the last days of the first Austrian republic the organized structures of the Slovene minority in Carinthia fully supported the Austrian government in its struggle for the independence of the country. After the Nazi assumption of power they declared themselves loyal to the new authorities and at the plebiscite on April 10th, 1938 they decided to advise the minority to vote for the accomplished annexation. The minority, especially its organized structures, came under pressure immediately after the annexation. In order to quickly germanize the South Carinthia a thick network of kindergarten, where the Slovene language was prohibited, was set up, the bilingual school was abolished, cultural activities were obstructed. The economic policy served the germanization. The Nazi authorities also put the Slovene clergy under pressure. Criticism because of the policy of open denationalization gradually awoke among the Slovenes.

Author's Abstract

UDC 33 (495.62) "12/14"

SCHREINER Peter, Dr., Professor, University in Köln, Faculty of Arts, D-5000 Köln 41, Albertus-Magnus-Platz

Pictures from a Byzantine Province. Merchants and Trade in the Paleologs Period

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 42/1988, No. 1, pp. 3—12, 27 notes

Sn. (De., Sn., En.)

Until now unknown documents for economic history — notes on incomes, outgoing and goods — which the author discovered among the manuscripts in the Vatican Library, correct the hitherto image of the Late Byzantine economy and simultaneously enlighten the conditions in the province. Exclusively Greeks participated in the internal trade; the currency was mainly of West origin, the Byzantine money had a subordinate role. In the texts mainly alimentary products are quoted; in this respect no such deficiency of the mentioned as often presumed — prevailed.

As a whole — these new documents give a positive picture of the Late Byzantine economy and bring new information on prices, weights and measures and on social status of merchants.

Author's Abstract

UDC 376.7 (436.5—863) "1923/1938"

MALLE Avguštin, Dr., Principal, Slovenian Scientific Institute, Celovec, Bahnhofstrasse 38, Austria

Some Remarks on Ultraquistic School in Carinthia from 1923 to 1938

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 42/1988, No. 1, pp. 43—60, 74 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author describes the endeavours of the Carinthian Slovenians between 1923 and 1938 for the improvement of conditions of secondary socialisation on basis of mother tongue. The negotiations on cultural autonomy have failed on account of the educational question. In parallel with these negotiations a wide discussion ran among teachers on reforming the educational scheme of the ultraquistic school which has confirmed its basic function and the status of Slovenian language in that school. The main task of the ultraquistic school remained — to teach the Slovenian children German while the Slovenian (language) was still treated as an auxiliary language for instruction to the German language. Negotiations during the authoritarian Austrian regime did not bring improvement. The same holds for the report of the district school inspector Hans Skorjanc.

Only Franz Wedemayr has — according to known sources — devoted the Carinthian ultranationalism among teachers a deeper thought. After the Anschluss in March 1938 the Slovenian language forcibly disappeared from schools and all public life.

Author's Abstract

UDK 940.318:33 (497.12—122)

DRAZUMERIC Marinka, dipl. etnolog, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, 68000 Novo mesto, Kidričev trg 3/111

Gospodarsko življenje v Beli krajini med 1. svetovno vojno

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 42/1988, št. 1, s. 85—102, cit. 334

Sn. (En., Sn., En.)

V članku je predstavljeno gospodarstvo, dvig cen in padanje vrednosti denarja, zbiranje za potrebe vojske in Rdečega križa, pomanjkanje osnovnih življenjskih potrebščin in živl, pa tudi vojaške podpore, ki so jih dobivale družine vpočitanih vojakov. Časovno je tekst omejen od jeseni 1914 do januarja 1919, krajevno na zapužljo Adlešči v Beli krajini; kot vir sta služili Kronika župnije Adlešči in Kronika župnije Crnomelj, za preverjanje nekaterih podatkov pa Dolenjske novice.

Avtorski izvleček

UDK 376.7 (439=862) "1945/1985"

VIDMAROVIC Đuro, profesor, Građevinski obrazovni centar, YU-41000 Zagreb, Avenija V. Holjevca 17

Skolstvo hrvatske narodne manjine u Mađarskoj od 1945. do 1985. godine

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 42/1988, št. 1, s. 103—119, cit. 48

Sh. (Ru., Sh., En.)

Autor objašnjava značaj školstva za opstanak narodnih manjina. Analizira potom povijest školstva hrvatske narodne manjine u Mađarskoj od 1945. do 1985. godine. Ovaj primjer potvrđuje činjenicu da je manjinsko školstvo osjetljivo na intervencije, jer se njima lagano simetrična dvojezičnost pretvara u asimetričnu na štetu jezika manjine. To je put prema asimilaciji.

Avtorski izvleček

UDK 929 Božič B.

JANSA-ZORN Olga, profesor Pedagoške akademije v Ljubljani, Ljubljana, Kardeljeva ploščad 16

Branko Božič — šestdesetletnik

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 42/1988, št. 1, s. 131—134, cit. 0

Sn. (Sn., En.)

Avtorica opisuje življenjsko pot in pomen dela Branka Božiča, profesorja Pedagoške akademije v Ljubljani, za slovensko zgodovinsko pisje, zlasti pa za razvoj pouka zgodovine na Slovenskem v zadnjih desetletjih. Priložena je tudi bibliografija del profesorja Branka Božiča.

Dušan Kos

UDK 929 Weber T.

NOVAK Drago, profesor Pedagoške akademije v Ljubljani, Ljubljana, Kardeljeva ploščad 16

Tomaž Weber — šestdesetletnik

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 42/1988, št. 1, s. 134—135, cit. 0

Sn. (Sn., En.)

Avtor opisuje življenjsko pot in pomen dela Tomaža Webra, profesorja Pedagoške akademije v Ljubljani, za slovensko zgodovinsko pisje, zlasti pa za razvoj pouka zgodovine na Slovenskem v zadnjih desetletjih.

Dušan Kos

VIDMAROVIĆ Đuro, Professor, Building Educational Centre, YU-41000 Zagreb, Avenija V. Holjevca 17

The Education of the Croatian National Minority in Hungary from 1945 to 1985

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 42/1988, No. 1, pp. 103—119, 48 notes

Sn. (Ru., Sh., En.)

The author explains the importance of education for the existence of national minorities. He analyses the history of education of the Croatian national minority in Hungary from 1945 to 1985. This confirms the fact, that the education of national minorities is very sensitive to intervention, so symmetrical bilingualism becomes asymmetrical to the harm of the native language of the minority. This is the way to assimilation of a minority.

Author's Abstract

UDC 929 Weber T.

NOVAK Drago, Professor at the Pedagogical Academy in Ljubljana, Kardeljeva ploščad 16

Tomaž Weber — Sexagenarian

Zgodovinski časopis (Historical Review), 42/1988, No. 1, pp. 134—135, 0 notes

Sn. (Sh., En.)

The author describes the significance of work of Tomaž Weber, professor at the Pedagogical Academy in Ljubljana, for Slovenian historiography and especially for development of history education in Slovenia in the previous decades.

Dušan Kos

DRAZUMERIĆ Marinka, Ethnologist, Institute for Preservation of Natural and Cultural heritage

The Economic Life of Bela krajina During World War I

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 42/1988, No. 1, pp. 86—102, 334 notes

Sn. (En., Sh., En.)

The purpose of the article is to present the economy, the rise of prices and the devaluation of money, the collection of the resources for the army and the Red Cross, the basic existential and food shortages, as well as the army support offered to soldiers' families during World War I. The research covers the period between the autumn 1914 and the January 1919, and focuses on the area of the Adlešiči Parish in Bela krajina. The information has been obtained from the Chronicle of the Adlešiči Parish and from the Chronicle of the Cromelj Parish, whereas certain data have been checked over in the newspaper *Dolenjske novice*.

Author's Abstract

UDC 929 Božič B.

JANŠA-ZORN Olga, Professor at the Pedagogical Academy in Ljubljana, Kardeljeva ploščad 16

Branko Božič — Sexagenarian

Zgodovinski časopis (Historical Review), 42/1988, No. 1, pp. 131—134, 0 notes

Sn. (Sn., En.)

The author describes the life and the significance of work of Branko Božič, professor at the Pedagogical Academy in Ljubljana, for Slovenian historiography and for development of history education in Slovenia in the previous decades. Enclosed is a bibliography of works of Branko Božič.

Dušan Kos

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1988

941/949

119880078,1

COBISS •